

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning,
folkloristik och kulturhistoria

Redigerad av Fredrik Skott
och Mathias Strandberg

2017
Årgång 140

Utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur
i samarbete med Institutet för språk och folkminnen

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV 2017

SWEDISH DIALECTS AND FOLK TRADITIONS

Journal of dialectology, sociolinguistics,
folklore research and cultural history

Founded in 1878 by J. A. Lundell

Published by

THE ROYAL GUSTAVUS ADOLPHUS ACADEMY FOR SWEDISH FOLK CULTURE,
UPPSALA

in collaboration with

THE INSTITUTE FOR LANGUAGE AND FOLKLORE

Editors:

FREDRIK SKOTT and MATHIAS STRANDBERG

Editorial board:

*Coppélie Cocq, Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik, Charlotte Hagström,
Anna-Malin Karlsson, Bengt af Klintberg, Lars-Gunnar Larsson, Göran
Malmstedt, Susanne Nylund Skog, Tomas Riad, Camilla Wide, Susanne
Österlund-Pötzsch*

2017

Volume 140

Distributed by Eddy.se

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning, folkloristik
och kulturhistoria

Grundad 1878 av J. A. Lundell

Utgiven av

KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN FÖR SVENSK FOLKKULTUR, UPPSALA

i samarbete med

INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN

Redaktörer:

FREDRIK SKOTT och MATHIAS STRANDBERG

Redaktionsråd:

*Coppélie Cocq, Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik, Charlotte Hagström,
Anna-Malin Karlsson, Bengt af Klintberg, Lars-Gunnar Larsson, Göran
Malmstedt, Susanne Nylund Skog, Tomas Riad, Camilla Wide, Susanne
Österlund-Pötzsch*

2017

Årgång 140

Distribueras av Eddy.se

Årgång 140. H. 343 från början

Samtliga forskningsartiklar som publiceras i tidskriften har genomgått anonymiserad kollegial granskning av minst två granskare.

All research articles published in this journal have undergone double-blind peer review by at least two referees.

© Författarna och Kungl. Gustav Adolfs Akademien

Sättning: John Wilkinson, Textgruppen i Uppsala AB

Omslag: Mathias Strandberg

Distribution:

eddy.se ab

e-post: order@bokorder.se

Box 1310, 621 24 Visby. Telefon 0498-25 39 00

<http://kgaa.bokorder.se>

ISSN 0347-1837

Printed in Sweden by RK tryck, 2018

Innehåll

Förord	7
PETER M. BROADWELL, PETER LEONARD AND TIMOTHY R. TANGHERLINI, "Hvad der byggedes om dagen, blev revet ned om natten...": Word Sequence Repetition in Danish Legend Tradition	9
KARIN GUSTAVSSON, Kulturforskningar i Tornedalen. Fältarbete och resultat från 1922 års Norrbottensexpedition	27
JUDITH T. IRVINE, Övdalsk under Debate: A Discussion of David Karlander's Dissertation, <i>Authentic language: Övdalsk, meta-pragmatic exchange and the margins of Sweden's linguistic market</i>	55
AGNETA LILJA, »Det är ett sår som aldrig kommer att läka helt» – en estlandssvensk kvinnas levnadsberättelse	67
ERIK MAGNUSSON PETZELL, Verbböjning och ordföljd i Viskadalen ..	89
RUNE RØSSTAD, Om dialekt som ikke finnes og dens sosiale betydning. Ei gransking av Jannie Teinlers doktoravhandling	127
CAROLINE SANDSTRÖM, Dialekttalandes självbild och syn på herrskap. Vad kan dialektintervjuer från Pernå i östra Nyland berätta om sociala skillnader?	143
INGVAR SVANBERG AND SABIRA STÅHLBERG, Killing Wolves with Lichens: Wolf Lichen, <i>Letharia vulpina</i> (L.) Hue, in Scandinavian Folk Biology	173
LARS-ERIK EDLUND & al., Aktuell litteratur om svenska dialekter	189
 Meddelanden och aktstycken	
TRAUSTI DAGSSON, FREDRIK SKOTT OCH LENA WENNER, Nätpublicering av dialektinspelningar	205
Barbro Klein 1938–2017. Minnesord av Georg Drakos, Jonas Engman och Lotten Gustafsson Reinius	213
Torsten Ordéus 1925–2017. Minnesord av Agneta Lilja	215
Birgitta Skarin Frykman 1941–2017. Minnesord av Ninni Trossholmen och Eva Wolf	219

Litteratur

Karin M. Ekström & Håkan Jönsson, <i>På resa i matlandet</i> . Rec. av Katarina Ek-Nilsson	221
Per Gustavsson & Ulf Palmenfelt, <i>Folksagan i Sverige</i> . Rec. av Bengt af Klintberg	223
<i>Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10</i> . Red. Jan-Ola Östman, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård. Rec. av Lena Wenner	228
<i>Kulturhistoria. En etnologisk metodbok</i> . Red. Lars-Eric Jönsson & Fredrik Nilsson. Rec. av Susanne Nylund Skog	233
<i>Samiskt liv i äldre tid. Edvin Brännströms uppteckningar från Arvidsjaur och Arjeplog redigerade av Ivan Eriksson med språkliga kommentarer av Olavi Korhonen</i> . Rec. av Lars-Gunnar Larsson.	236
Carl-Erik Lundblad, <i>Halländska dialektord och äldre uttryck</i> . Rec. av Mathias Strandberg	239
<i>Många krokar i långdansen. Finlandssvenska ordspråk och talesätt</i> . Red. Carola Ekrem. Rec. av Daniel Andersson	241
Märta Ramsten, <i>Kungl. Musikaliska akademien och folkmusiken. En musiketnologisk undersökning</i> . Rec. av Dan Lundberg	242
<i>Reading and Writing from Below. Exploring the Margins of Modernity</i> . Red. Ann-Catrine Edlund, T. G. Ashplant & Anna Kuusmin. Rec. av Birgitta Meurling	245
<i>Sommarliv. Minnen, drömmar och materialitet</i> . Red. Kerstin Gunnemark. Rec. av Katarina Ek-Nilsson	247
Håkan Strömberg, <i>Lucia. Den svenskaste av alla traditioner</i> . Rec. av Tommy Kuusela	251
Författare i denna årgång	257

Förord

I den etthundrafyrtionde årgången av *Svenska landsmål och svenskt folkliv* har vi glädjen att kunna publicera en rad intressanta artiklar inom tidskriftens ämnesområden.

På senare år har dialekterna blivit föremål för ett förnyat språkstrukturellt-grammatiskt intresse. En i den växande raden av forskare som har applicerat modern språkvetenskaplig teori på nordiska dialekter är Erik Magnusson Petzell, som i sin artikel i denna volym behandlar verbböjning och ordföljd i en grupp dialekter i Viskadalen. Ett annat huvudspår i den moderna dialektologin är det interaktionella. Hit är att föra Caroline Sandströms bidrag, som rör dialekttalandes självbild och syn på herrskap i Pernå i Östra Nyland.

Digitala humaniora får ett allt större utrymme inom tidskriftens ämnesområden. Till detta nummer av *Svenska landsmål och svenska landsmål* bidrar Peter M. Broadwell, Peter Leonard och Timothy R. Tangherlini med en artikel om upprepning av ordsekvenser i sägner och, framför allt, digitala metoder för att undersöka fenomenet. Karin Gustavsson diskuterar i sitt bidrag det tidiga 1900-talets etnologiska fältarbeten och särskilt villkoren för kunskapsproduktion, exemplifierat med 1922 års Norrbottensexpedition. Agneta Lilja undersöker en estlandsvensk kvinnas levnadsberättelse medan varglav, *Letharia vulpina*, som varggift diskuteras i Ingvar Svanbergs och Sabira Ståhlbergs etnobiologiska bidrag.

Under 2016 och 2017 har två doktorsavhandlingar som på olika sätt behandlar svenska dialekter lagts fram: Jannie Teinlers *Dialekt där den nästan inte finns. En folklivingvistisk studie av dialektens sociala betydelse i ett standardspråksnära område* (2016) och David Karlanders *Authentic Language. Övdalsk, metapragmatic exchange and the margins of Sweden's linguistic market* (2017). Vi är mycket glada att här i artikelformat kunna publicera fakultetsopponenternas – Rune Rösstad resp. Judith T. Irvine – granskningar av dessa avhandlingar.

Årets litteraturkrönika om svenska dialekter präglas till stor del av den omfångsrika konferensvolymen *Ideologi, identitet, intervention* (2017) för den tionde nordiska dialektologkonferensen som avhölls i Mariehamn på Åland i augusti 2014 (vilken också recenseras i föreliggande årgång). Denna konferensvolym är faktiskt så omfattande att blott ett urval av bidragen har kunnat beröras i krönikan.

Fredrik Skott

Mathias Strandberg

“Hvad der byggedes om dagen, blev revet ned om natten...”

Word Sequence Repetition in Danish Legend Tradition

By Peter M. Broadwell, Peter Leonard, and Timothy R. Tangherlini

Abstract

The repetition of phrases or entire sequences of words is a common feature in many folklore genres, including ballads, rhymes, and fairy tales. Often, these types of repetition are either tied to formal features of the genre, such as formula or refrains, or otherwise reinforced by various metrical constraints. Conversational genres, such as the legend, do not include the repetition of word sequences to the same degree, yet the extent to which word sequences appear in legend is an open question. Such repetitions may provide important information about individual storytellers' repertoires, language use in a specific region, and the crystallization of language in storytelling. Using the Evald Tang Kristensen legend collection as a target corpus, we develop a method and user interface for the discovery of word sequence repetitions across tens of thousands of legends. The matches are deliberately “fuzzy”, thereby taking into account individual storytellers' linguistic predilections, as well as the impact of editorial interventions. The method allows us to discover overlap between stories that share similarities even though traditional classifiers would not consider the stories to be topically related.

Keywords: legend, computational folkloristics, motifs, sequence alignment, machine learning, digital humanities, language.

The interrelationship between individual story repertoire and overall legend tradition, particularly in the context of performance, can now be more readily addressed as large collections of legends are made accessible in machine-actionable form (Gunnell 2014; Skott 2017; Tangherlini & Broadwell 2014). An important, and open, question in the study of legend is whether tradition participants exhibit expressive consistencies in language within and across their individual story repertoires. These consistencies may be indicative of certain tradition-based phenomena, such as the crystallization of story elements into a specific linguistic form, or the use of formula as an integral part of the story itself. The recurrence of word sequences may reflect stylistic aspects of an individual's storytelling or, on a broader scale, storytelling in a specific region. The discovery of consistent word sequences across multiple stories also supports investigations into similarities between stories that are not topically related. Such discoveries might facilitate, in turn, comparative studies across repertoires of individual storytellers, classes of storytellers (e.g. gender), and regions, thus augmenting

more standard comparisons of genre and topic. Finally, the investigation of repeated word sequences in a large folklore corpus may provide insight into the practices of folklore collectors, including how they created fair copy out of their at times chaotic field notes, and how they edited their collections for publication (Christiansen 2013; Tangherlini 2008).

In this short investigation, we devise a method for finding word sequences of arbitrary length that appear in more than one story in a large digital legend corpus. The matching is deliberately “fuzzy”, increasing the recall of repeated word sequences when compared to standard string-matching approaches, thereby letting a user explore many more examples than would be possible with standard keyword or string-based searches. We employ two user interfaces to facilitate the navigation of the overall corpus space and the discovered matches. The first interface makes use of a heat-map similarity matrix, while the second provides a side-by-side method for examining the word sequence matches in the context in which they appear (Broadwell, Mimno, & Tangherlini 2017; Malm & Leonard 2016). To illustrate the effectiveness of the approach, we use these interfaces to discover several closely matching word sequences, and evaluate these instances of matched word sequences in the context of legend performance, collecting, editing, and publication.

Target corpus

For this study, we use Evald Tang Kristensen’s printed collections of Danish legends (*Danske sagn* and *Danske sagn: Ny række*; Kristensen 1892–1901; Kristensen 1928–1939) and descriptions of peasant life (*Gamle folks fortællinger om det Jyske almueliv*; Kristensen 1891–1894; Kristensen 1900–1902). This subset of his larger collection consists of 31,088 stories that were told or submitted by 4,242 identifiable informants or local collectors (Table 1). The stories were collected in the late nineteenth and early twentieth centuries over the course of five decades, during which Tang Kristensen (b. 1843–d. 1929), a schoolteacher, criss-crossed the Jutlandic peninsula, making over 260 field trips and traveling over 70,000 kilometers, largely by foot (Storm et al. 2017). Over the course of his collecting career, he developed his own shorthand for recording stories, filling approximately 24,000 manuscript pages in 335 individual composition books. These composition books were copied fair and comprised the primary materials for his eighty-plus published volumes.¹

The target collections we work with here (DS, DSnr, JAH, JAT) were ordered into 72 top-level and 774 second-level topic classes. The printed

¹ For a more detailed discussion of Tang Kristensen’s collection, see Tangherlini 2013b.

volumes were subsequently organized into sections according to this classification scheme. For example, volume six of *Danske Sagn* concerns the top-level topic “The Devil and Pacts with Him”, which includes 33 second-level topics, including “Taken by the Devil”. We consider each numbered record in the publications to be a “story”, although we recognize that many records may include multiple stories.

Table 1: Corpus statistics summarizing the aggregate of DS, DSnr, JAH, and JAT.

Stories	Informants	Tokens (words)	Characters	Mean words per story	Story bundles	Mean stories per bundle
31,088	4,242	3,943,116	21,128,430	127	1,869	16

In previous work, we have explored how flexible classifiers can allow for the discovery of stories that share commonalities with stories classified separately (Abello, Broadwell, & Tangherlini 2012; Broadwell & Tangherlini 2012, 2016). Tang Kristensen was well aware of this problem, writing in the introduction to one of his first collections of legends, *Sagn fra Jylland*, about the difficulties he encountered with stories that could have been placed in multiple categories:

I must ask the reader for forbearance on several fronts. First, the ordering of the stories, which has its difficulties; but it should be noted that where a story is opaque or distorted, then the classification is based on a judgment. For example, tale 388 (classified in “On prophecy and portents”) could have been put in section ix (“Fairytale-like legends”), 389 (“On prophecy and portents”) in section iv (“On revenants and all types of ghosts”), and 438 and 439 (“Religious legends”) in section vi (“On witchcraft”) (Kristensen 1880: i).

These classification challenges treat stories as topically similar entities, which is understandable as there are clear indications from repertoire studies that storytellers conceived of their stories as such (Pentikäinen 1978; Dégh 1969). Our work proposes to explore stories across these boundaries, a continuation of work we have done on other approaches to classification (Abello, Broadwell, & Tangherlini 2012; Broadwell, Mimno, & Tangherlini 2017).

The interrelationship between stories at the word sequence level is understudied for short conversational genres such as the legend. Word-sequence-level comparison is better known for genres such as the epic (Lord 1960) and the ballad (Gummere 1907), where rhymed expression and metrical constraints can lead to the emergence of formula or other forms of repetition. These features may be closely tied to aspects of memory, facilitating performance and ensuring stability over time (Rubin 1995). For metrical genres, repeated word sequences are often verbatim, or rely on the substitution of words that still conform to the formal features of the genre. In fairy

tales, these constraints are somewhat relaxed, yet repeated word sequences such as “Der var en gang” [Once upon a time] are so well established that one can search on precise string patterns.

Although there are well-theorized explanations of why repeated word sequences are integral features of certain rhymed genres such as counting-out rhymes, epics, ballads, and, as noted, fairy tales (Rubin 1995), there are few explorations of repeated word sequences in legend or personal experience narratives (Tangherlini 2003). For these genres, it is important to recognize that repeated word sequences are usually not precise string matches, yet have a reasonably high degree of word-level similarity. A word sequence here is considered to be a linguistic utterance greater than three words. While the methods we present can readily be applied to corpora where repeated word sequences are expected to appear, the goal of this work is to see how repetition occurs in conversational genres where repetition is not a formal feature of the genre. In this short investigation, we identify a series of repeated word sequences, and then explore what may be driving their repetition.

Methodology

Analogous to our methods for identifying phrasal repetition are methods for discovering textual reuse, such as those deployed in plagiarism detection systems. Traditional methods of textual reuse detection analyze words, or strings of words, to find overlaps (MacCartney 2008). Unfortunately, these methods are vulnerable to errors in the target data, including those caused by optical character recognition (OCR) tasks, an inevitable consequence of digitizing historical collections of folk materials given the large variations in the accuracy and quality of the printing. The methods are also sensitive to variations in orthography as the algorithms attempt to find matches at the level of words – misspelled words or variations in orthography generate words that do not match. Consequently, with these earlier methods, the algorithms potentially miss large numbers of interesting “fuzzy” matches. Indeed, the Tang Kristensen collection is notorious for alternate spellings of words. Similarly, the publication pipeline and subsequent digitization have introduced additional errors in spelling. In an attempt to address this problem, we consider letters, rather than words, as the fundamental unit of analysis.

After preprocessing the corpus through string normalization to facilitate fuzzy matching, we analyze each story with a sliding “window” of a set length, using a default value of fourteen words. The window scans a group of words, as a reader might move a magnifying glass over each line, and then increments to the next window according to a “step” value, which we

have set to four words. As a result, the second window starts four words past the start of the previous window, and continues in this fashion, iterating through the collection until the end of the corpus is reached. Each set of fourteen words is then transformed into a digital index, the constitution of which facilitates matching of word sequences in which a match does not require identical strings of characters. The actual processing involves further decomposition of the word sequence into a set of concatenated, overlapping three-word strings, so that the word sequence “Så kom han til Klemmen og vilde have ham til at vise dem igen” becomes a list containing the substrings “såkomhan”, “komhantil”, “hantilklemmen”, and so on. This set is then transformed into a “hash” – a numerical representation that is likely to share certain characteristics with other word sequences in the corpus that are broadly similar to it – via the application of the MinHash algorithm provided in the datasketch software library (Zhu 2018). This technique, known as Locality-Sensitive Hashing, allows us to efficiently measure textual similarity between millions of narrative segments (Datar et al. 2004). Locality-Sensitive Hashing has shown itself to be particularly suitable to the detection of “near duplicates”, a generalization of the problem we address here (Manku 2007).

To ensure that we can display the user interface pages quickly, we bundle the stories into collections of approximately 2,000 words each, resulting in 1,869 bundles (Table 1). Since our bundles do not cross top-level classifications, some bundles are shorter than the 2,000-word limit, yet we can be certain that each bundle includes stories that Tang Kristensen found topically related in some manner. We use these admittedly inadequate classifications to assist in the visual display of the data as part of our heatmap similarity matrix visual navigation and exploration system.

User interfaces

To assist in the discovery and comparison of repeated word sequences, we employ two user interfaces: a similarity matrix heatmap with drill-down (available at http://bit.ly/etk_heatmap), and a side-by-side comparison interface with summary pages for informants, stories, and most commonly repeated word sequences (available at http://bit.ly/etk_intertext).

Similarity matrices compare individual objects against all the other objects in a corpus (Figure 1). The matrix allows one to compare the entire corpus to itself in a visually compact form; in these visualizations, darker colors off the diagonal indicate a correspondence that is not due to self-comparison. In our system, the two axes of the similarity matrix arrange the “bundles” of stories in the order in which they were published (the sequences run from top to bottom and left to right), an ordering that

is roughly chronological and also corresponds to the top-level classifications for each of the collections. “Boxes” around the diagonal reveal similarities within topic regions since the axes are based on the ordering of the volumes.² This visualization also provides a helpful method for discovering features that diverge from the diagonal – these divergences represent objects of particular interest, since they may indicate a failure of classification, where items classified under one topical index are found to be similar to items assigned to a different index. The heatmap, with its use of contrasting colors, therefore makes it easy to identify regions of potential interest.

We take advantage of the fact that in standard similarity matrices the two “triangles” of the visualization on either side of the diagonal are identical, and combine two visualizations into a single heatmap. For the lower right of this heatmap, we calculate an n-gram text similarity score across the story bundles. This easily computed measure, known as cosine similarity, provides a coarse overview of potential overlaps between text bundles (Singhal 2001). In this section of the heatmap, pixels are darker if the cosine similarity of the 1/2/3-grams of each pair of bundles is higher than others. In the upper left of the heatmap, we visualize the matched word sequences that we discovered with the locality-sensitive hashing algorithm discussed above. In this half of the visualization, pixels are darker if the number of text-reuse matches between all texts contained in the pair of bundles being compared is higher than others. It is worth noting that most bundle-to-bundle comparisons have zero text-reuse matches, while the matches in n-gram similarities are significantly greater.

The heatmap is interactive, allowing one to select any combination of the four target collections. It also allows one to pan and zoom in to different parts of the matrix. Selecting a spot on the heatmap identifies the story bundles at the intersection of the two axes, and provides access to the texts in those bundles; the “fuzzily” matched word sequences are displayed in bold to the right (Figure 2).³

Results of the dynamic identification process from the heatmap similarity matrix interface can then be used to “seed” searches in the second user interface (Figure 3). This component is actually the user interface portion of *Intertext*, an open-source processing tool developed for the study of literary texts that was used to perform the “fuzzy” text reuse analysis discussed in the Methodology section above. Its visualization features allow for side-by-side close reading of identified “fuzzy” text matches (Duhaime

² In future work, we plan to allow the user to choose different axes or axis orderings based on other classifications of the material.

³ The software is open source and available for download on GitHub (<https://github.com/broadwell/ReuseMapper>).

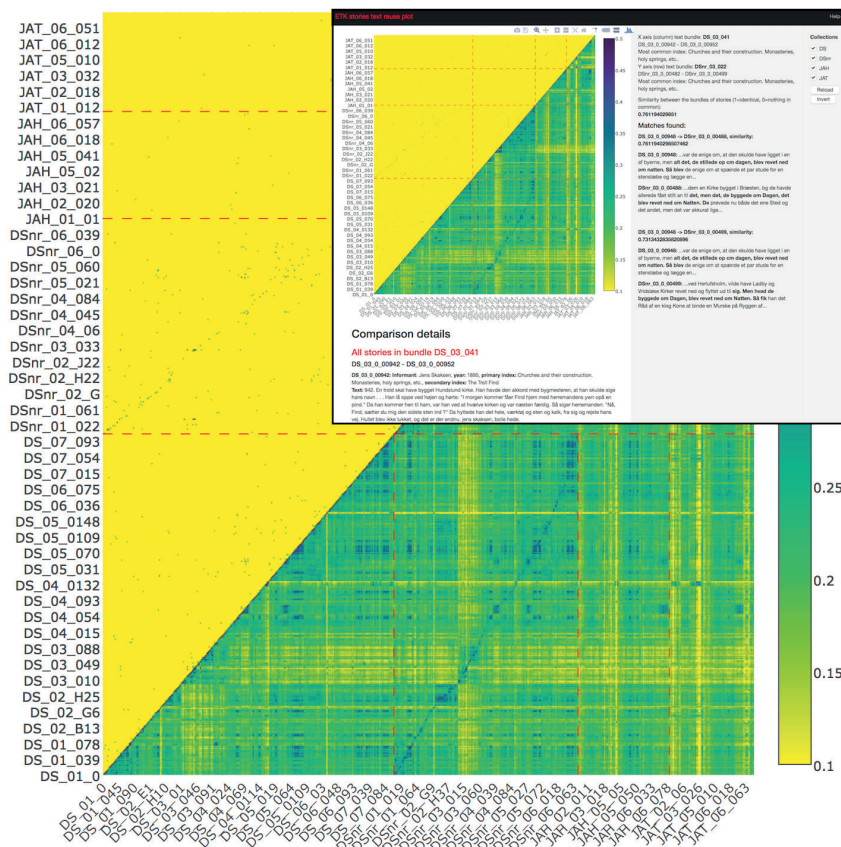

Figure 1: The Heatmap Similarity Matrix user interface. In the upper left of the interactive heatmap graphic are matches based on the locality-sensitive hashing algorithm, visible as dark specks against the yellow background. In the lower right are matches based on n-gram similarities. The surrounding interface (inset) provides drill-down into the selected text bundle below the similarity matrix, while the panel to the right is reserved for information about the pairwise comparison at the location of the pointer on the heatmap.

2018; Malm & Leonard 2016).⁴ The two passages, and their immediate preceding and following contexts, are presented side by side on the screen, with the story publication information, date of publication, and, when known, the name of the storyteller. A small circle between the two texts provides a measurement, the Jaccard similarity index, for the match between the highlighted word sequences (Jaccard 1901).

Moving between the two interfaces allows for the examination of similarities at various scales, from corpus-wide investigation to story bundles to individual word sequences, thereby instantiating a key feature of macroscopic research in folklore (Tangherlini 2013a).

⁴ The software is open source and available for download on GitHub (<https://github.com/YaleDHLab/intertext>).

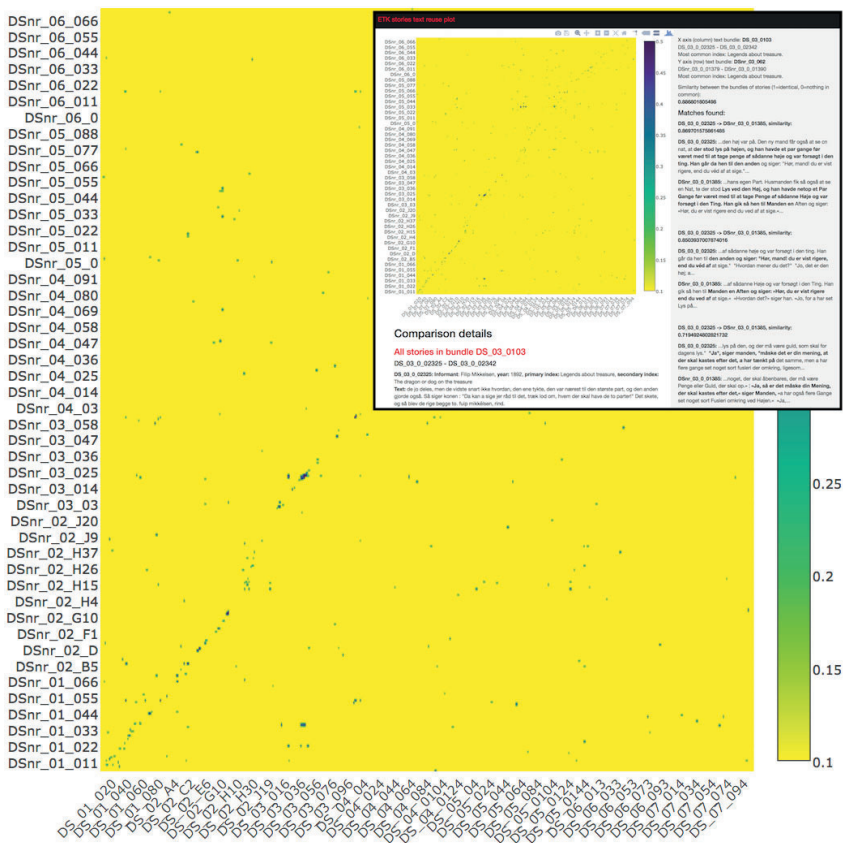

Figure 2: Zooming in on parts of the heatmap allows one to rapidly discover reused word sequences across topic classifications. The reused word sequences are highlighted in the text that appears on the right-hand panel (inset).

Figure 3: The *Intertext* interface displaying side-by-side comparison of two legends, with a “fuzzily” similar word sequence shown in bold.

Results

We discovered four main types of word sequence repetition in the corpus: (1) repetition of formulaic expressions, which is often related to the reporting of direct speech, irrespective of whether that speech is rhymed or not; (2) repetition related to specific types of actions or phenomena which often

cross topic domains; (3) the reprinting of stories in different collections; and (4) repetition based on the consistent expansion of abbreviations in the field diaries. We believe that there may be repetitions that are based on specific storytellers’ individual styles, or common use in specific regions, but have not been able to test these hypotheses. One of the more interesting patterns that are particularly clear in the comparison of *Danske sagn* to *Danske sagn, Ny række* is the appearance of thread-like structures off the diagonal of the heatmap that show the appearance of matched word sequences between corresponding topic domains across the two collections, which share the same topical ordering. There may be other broad classes of repetition in the corpus, and we invite others to explore these interfaces and to develop additional testable hypotheses.

The repetition of formulaic expressions constitutes one group of noticeable repetitions in the legend corpus. Here, the term *formulaic* needs to be slightly relaxed from Parry’s classic definition of the formula: “a group of words which is regularly employed under the same metrical conditions to express a given essential idea”, given that the legend has no metrical conditions (Parry 1930, p. 80). Nevertheless, the matches of these word sequences are very precise, and can include end rhyme between phrases in the word sequence. An example of this is found in various treasure-hunting legends, such as DS 1 654. Here, the word sequence “taget mig så sødt og lagt mig så blødt” [picked me up so carefully and placed me down so softly] is identified in numerous other legends, where it takes similar, albeit not identical, forms (Table 2).

Table 2: Word sequences similar to the target word sequence from a treasure-hunting legend in the first row.

Legend	Informant	Speaker	Word sequence	Classification
DS 1 654	Rebekka Stovstrup	hidden folk (rød dreng)	“Havde du ikke taget mig så sødt og lagt mig så blødt , så skulde du have faaet andet at tænke på.”	Hidden folk: hidden folk’s gold and silver
DSnr 3 1385	Filip Mikkelsen	dog	Så sagde Hunden: “Havde du ikke taget mig så lettelig og lagt mig så blødt , så havde du ikke kommet så godt fra det.”	Treasure: Dragon or dog on the treasure
DSnr 6 217	Ane Marie Nielsen	dog	Så siger den: “Havde du ikke tagen mig så sødt og lagt mig så blødt , så skulde du have fået med mig at bestille.”	On the Devil and Pacts with Him: Dog games
DSnr 1 842	Anders Pedersen	calf	Så siger den: “Ja, havde du ikke tagen mig så sødt og lagt mig så blødt , skulde du ikke så nemt have rendt med mine Penge.”	Hidden folk: Dogs etc. on the treasure
DS 3 2332	LN Bertelsen	dog	“Havde du ikke taget mig så sødt og lagt mig så blødt , skulde du ikke have kommet sådan fra det”	Treasure: Dragon or dog on the treasure

The first clause generally includes the rhyme between the two adverbs *sødt* and *blødt* (with some variation in the first term), while the second part of the word sequence is less consistent. The word sequence is always uttered by a supernatural creature, but the topic classifications for the stories can vary fairly widely. The rhymed quality of the word sequence provides it with a degree of stability, and likely accounts for its broad attestation across the corpus. There are a series of other word sequences of this nature. Frequently reported as direct speech, they are at times tightly connected to a particular place or event, as is the case with a dialect word sequence exclaimed by a dragon during an unsuccessful treasure hunt; as the treasure sinks into a lake, the Dragon taunts, “må a int i Stowhøw blyww, skal I aller mæ å Sørup sø dryvvw” [‘if I cannot remain in Stovhøj, then you will never get me out of Sørup lake’], found in DS 3 2316 (Gerhard P Andersen) and DS 3 2317 (Jokum Kristensen).

Word sequences related to the destruction of a church or some other building such as a barn, and the eventual discovery of a location where it can be built, are frequently repeated in the corpus. In these stories, the structure is built by day, and destroyed by night, either by an identifiable actant or, more often than not, by some unseen force. Here, the first word sequence ends with the adverbial “om dagen” and the second with “om natten”, offering a modicum of rhyme on the definite common gender enclitic article.

Table 3: Word sequences related to the destruction of churches

Legend	Informant	Word sequence	Classification
DS 3 908	J Larsen	hvad der byggedes om dagen, blev revet ned om natten	Churches and their Construction: Trolls disturb the work
DS 3 970	Anna Rasmussen	og begyndte at bygge; men hvad de byggede op om dagen, blev revet ned om natten,	Churches and their Construction: Finn the Troll
DS 3 802	P Jensen	hvad man byggede op om dagen, blev revet ned om natten, så	Churches and their Construction: The Sign
DSnr 3 497	Mogens Kr. Ottosen	men alt hvad de byggede om Dagen, det blev revet ned om Natten. Så	Churches and their Construction: The two steer, lambs, horses, etc.
DSnr 1 411	Louise Hansen	Men hvad de byggede op om Dagen, blev revet ned om Natten,	Hidden Folk: Cessation of the destruction of mounds

While the top-level classification is generally stable, the motif of the destruction of a church or a building has a degree of flexibility across numerous stories. Consequently, the word sequence similarity approach may be particularly suited to the alignment of motifs across various topical domains.

There are other word sequences that also exhibit crystallization, but do not include rhymed expression. One example of this type of fuzzy-

match word sequence is found in stories where the Devil is forced to act as the fourth wheel of a wagon. In these stories, a wagon is unable to move, or a priest must return rapidly from the site of a conjuring. The Devil is enlisted to serve as a fourth wheel. The act of taking the back wheel off and placing it into the wagon shows a high degree of stability.

Table 4: Word sequences related to the Devil as fourth wheel.

Legend	Informant	Word sequence	Classification
DS 5 796	J. Jensen	Hr. Michael fik ham da til at stå af vognen og tage det ene baghjul af og lægge det op i vognen.	Different types of haunting and the conjuring of revenants: Places where revenants have been conjured down
DS 4 1159	Søren Hansen	så må du godt gå ned og tage det ene hjul af og lægge det op i vognen	Priests: Driving with three wheels
DS 5 740	C Weiss	at stå af og tage det nærmere baghjul af og lægge op i vognen	Different types of haunting and the conjuring of revenants: Driving with three wheels
DS 4 1034	A Olesen	kusken stige af og tage det ene baghjul ud og lægge dette i vognen	Priests: Named priests
DSnr 5 413	JP Wammen	Så siger Præsten: “Du skal stå af og tage det ene Baghjul af og lægge op bag i Vognen. ”	Ghosts and Revenants: Driving with three wheels

These word sequences provide additional confirmation of the inadequacy of the one story–one classification indices that are a feature of Tang Kristensen’s print collections. Interestingly, the appearance of the word sequence across stories related to both the Devil and ghosts further supports the equivalence that was made in Lutheran Denmark between the Devil and the theologically unsound ghosts of folk tradition (Tangherlini 1999). The divergence of topics given the stability of the word sequences reinforces the suitability of this method for tracing motifs across a range of legend topics.

We can attribute a third group of repeated word sequences to either accidental or deliberate republication of the same story. A secondary set of screens on the comparison browser allows one to see ranked lists of stories or informants whose stories include high word sequence reuse values (Figure 4), with those to the right of the graph (in red) likely being cases of accidental republication of the same story.

An excellent example of this is provided by two stories printed nearly four decades apart, although both were told by Jacob Jensen in 1894 (DS 3 1817 and DSnr 3 1136). In these cases, the level of alignment is very high, owing to the essentially identical nature of the stories; identifying stories of this kind may provide some further insight into the various work practices related to Tang Kristensen’s editing and publishing endeavors.

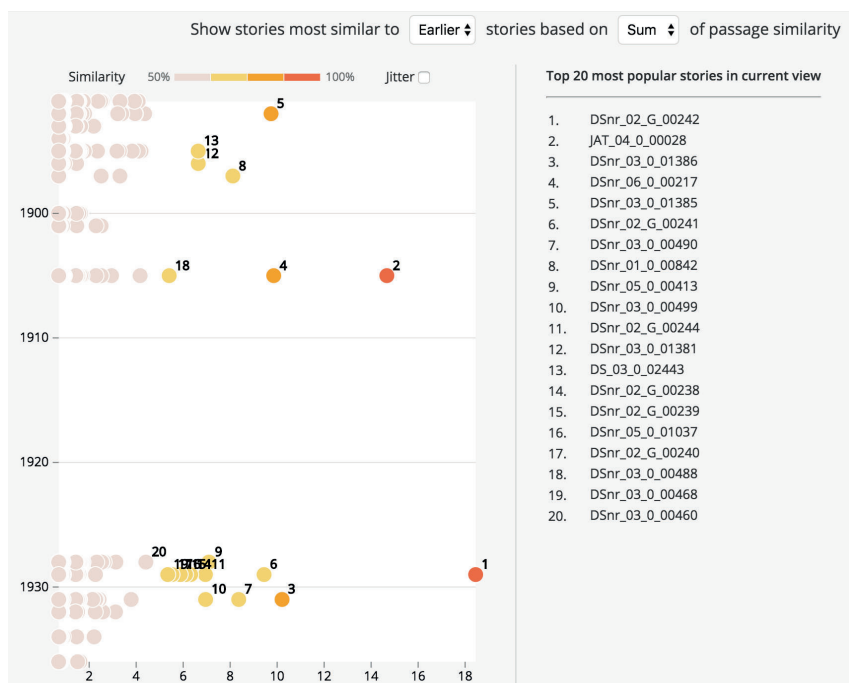

Figure 4: A view of the stories with high levels of word sequence reuse. Stories toward the right of the graph are likely reprinted versions of the same story.

There are also some unexpected discoveries that the method helps surface. DSnr 2 G 242, the story ranked as “most similar” to earlier stories in the collection, is an intriguing example of a “himmelbrev”, which had been copied by Nis Jensen Christiansen, and its most frequent match is with DS 2 G 314. This latter record provides additional attestations to word sequences in Nis Jensen Christiansen’s letter and other similar letters. Tang Kristensen, in an unusual footnote to the record printed in *Danske sagn*, notes “Denne afskrifts original... er i mit eje... Ved ælde og megen brug er papiret blevet gult og forslidt, og skriften afbleget, så den mange steder næppe kan læses... En næsten ligelydende optegnelse foreligger ved P. Jensen... En tredje opskrift foreligger ved Anton Andersen... En fjerde opskrift ved Maren Bonde haves i flere huse i Vedersø og gjemmes sædvanligvis i Bibelen...” [The original of this copy is in my possession. With age and a great deal of use, the paper has become yellowed and worn, and the writing faded, so in many places it can barely be read... A nearly identical copy is with P. Jensen... A third copy with Anton Andersen... A fourth copy is with Maren Bonde and can be found in many houses in Vedersø, and it is usually kept in the Bible] (DS 2, pp. 331–332). The Nis Jensen Christiansen version thus appears to be a later addition to this emerging collection of folk letters,

a genre often overlooked in folkloristics, but one that had caught Tang Kristensen's attention.

A final group of repeated word sequences appears to be related to the expansion of field diary abbreviations. Tang Kristensen used abbreviations both in his field notes, which were then expanded in fair copy, and in his published collections, where he truncated certain records through the use of ellipses. While these latter examples are not discoverable in the word sequence repetition system here (since they depend on the elision of repeated word sequences or segments), the former may be discoverable. Unfortunately, given limitations related to the interface, there is no immediately accessible manner in which one can compare repeated word sequences to their original manuscript form.

Conclusion

The current study has shown how the detection of repeated word sequences in folklore genres not generally considered to be likely to include such linguistic consistencies can lead to productive avenues of inquiry. Some of the repeated word sequences are linguistically similar to the formula identified by Parry and explored later by Lord and other researchers interested in rhymed genres (Parry 1930; Lord 1960). Rubin suggests that this type of rhyming is closely related to the physiological features underlying human memory (1995). Other repeated word sequences appear to be closely linked to specific motifs, and may be reflective of the stability of motifs across the tradition group. While there are indications that some repeated word sequences are closely correlated to individual or regional storytelling style, we reserve those investigations for future interface developments that support geographically based or informant-based queries into the underlying similarity matrices. A final type of text reuse provides insight into collecting and editorial practices, offering an opportunity to discover stories where the collector's hand has brought the published versions closer to each other in terms of phrasing.

There are numerous avenues for future development of this approach. Given the linguistic similarity across Scandinavia, it might be possible to discover matching word sequences across these closely related traditions. Such investigations could help illuminate aspects of the circulation of stories throughout the Nordic region. Other refinements related to the user interfaces might lead to a more fluid experience. An interface for selecting a word sequence from any legend, and then revealing close matches to that word sequence, would help researchers who have a particular target legend or group of legends in mind. Integrating the two interfaces we present here would allow for a seamless movement across scales of investigation. Similarly, the incorporation of geographic mapping of the repeated word se-

quences would assist in the study of geographically correlated phenomena. Finally, the ability to select an informant or a class of informants would allow researchers to explore questions related to individual repertoire, or comparisons across different groups of informants. Incorporating more sophisticated dating of the legends (currently a story is tied to the date of publication of the volume in which it appeared, and not the date of collection) might offer an opportunity to explore the dynamics of word sequence similarities in a well-documented tradition. Although word sequence similarity is a time-tested approach in the study of certain genres in folklore, from the epic and ballad to the fairy tale, our brief investigations here reveal the intriguing questions that emerge when the approach is applied to the seemingly infinitely flexible genres of legend and personal experience narrative.

References

- Abello, James, Broadwell, Peter M., & Tangherlini, Timothy R., 2012: Computational Folkloristics. In: *Communications of the Association for Computing Machinery*, 55(7), pp. 60–70.
- Broadwell, Peter M., & Tangherlini, Timothy R., 2012: TrollFinder: Geo-Semantic Exploration of a Very Large Corpus of Danish Folklore. In: *Proceedings of the Workshop on Computational Models of Narrative*. Istanbul.
- 2016: WitchHunter: Tools for the Geo-Semantic Exploration of a Danish Folklore Corpus. In: *Journal of American Folklore*, 129(511), pp. 14–42.
- Broadwell, Peter M., Mimno, David, & Tangherlini, Timothy R., 2017: The Tell-Tale Hat: Surfacing the Uncertainty in Folklore Classification. In: *Journal of Cultural Analytics*, 1(2). DOI: 10.22148/16.012
- Christiansen, Palle O., 2013: *Tang Kristensen og tidlig feltforskning i Danmark: National etnografi og folkløse 1850–1920*. Copenhagen.
- Datar, M., Immorlica, N., Indyk, P., and Mirrokni, V. S., 2004: Locality-sensitive hashing scheme based on p-stable distributions. In: *Proceedings of the Twentieth Annual Symposium on Computational Geometry*, pp. 253–262. ACM.
- Dégh, Linda, 1969: *Folktales and Society: Story-Telling in a Hungarian Peasant Community*. Bloomington.
- Duhaime, Douglas, 2018: *Intertext: Detect and visualize text reuse in large document collections*. <https://github.com/YaleDHLab/intertext>
- Gummere, Francis Barton, 1907: *The Popular Ballad*. New York.
- Gunnell, Terry, 2014: *Sagnagrunnur*. <http://sagnagrunnur.com/en/>
- Jaccard, Paul, 1901: Étude comparative de la distribution florale dans une portion des Alpes et des Jura. In: *Bulletin de la Société Vaudoise des Sciences Naturelles*, 37, pp. 547–579.
- Kristensen, Evald Tang, 1880: *Sagn fra Jylland*. Copenhagen.
- 1891–1894: *Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv, som det er blevet ført i mands minde, samt enkelte oplysende sidestykker fra øerne*. 6 volumes. Kolding (JAH).
- 1892–1901: *Danske sagn, som de har lydt i folkemunde, udelukkende efter utrykte kilder*. 7 volumes. Århus (DS).
- 1900–1902: *Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv, som det er blevet ført i mands minde, samt enkelte oplysende sidestykker fra øerne*. Tillægsbind. 6 volumes. Århus (JAT).

- 1928–1939: *Danske sagn, som de har lydt i folkemunde*. Ny Række. 7 volumes. Copenhagen (DSnr).
- Lord, Albert B., 1960: *The Singer of Tales*. Cambridge.
- Malm, Mats, & Leonard, Peter, 2016: Marknadens intertextualitet: Kulturarv och återbruk 1840–1900. In: Gunnel Furuland, Andreas Hedberg, Jerry Määttä, Petra Söderlund, & Åsa Warnqvist (eds.), *Spänning och nyfikenhet: Festskrift till Johanna Svedjedal*. Möklinta. Pp. 28–36.
- MacCartney, Bill, Galley, Michel, & Manning, Christopher D., 2008: A phrase-based alignment model for natural language inference. In: *Proceedings of the Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*. Association for Computational Linguistics.
- Manku, Gurmeet Singh, Jain, Arvind, & Das Sarma, Anish, 2007: Detecting near-duplicates for web crawling. In: *Proceedings of the 16th International Conference on World Wide Web*. ACM.
- Parry, Milman, 1930: Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making. In: Homer and Homeric Style. In: *Harvard Studies in Classical Philology*, 41, pp. 73–148.
- Pentikäinen, Juha, 1978: *Oral Repertoire and World View: An Anthropological Study of Marina Takalo's Life History*. Helsinki.
- Rubin, David C., 1995: *Memory in Oral Traditions: The Cognitive Psychology of Epic, Ballads, and Counting-out Rhymes*. Oxford.
- Singhal, Amit, 2001: Modern Information Retrieval: A Brief Overview. In: *Bulletin of the IEEE Computer Society Technical Committee on Data Engineering*, 24(4), pp. 35–43.
- Skott, Fredrik, 2017: *Sägenkartan*. <http://www.sprakochfolkminnen.se/om-oss/kartor/sagenkartan.html#places>
- Tangherlini, Timothy R., 1999: “Who ya gonna call?” Ministers and the Mediation of Ghostly Threat in Danish Legend Tradition. In: *Western Folklore*, 57, pp. 153–178.
- 2003: And all anyone heard: Crystallization in paramedic storytelling. In: Lotta Tarkka (ed.), *Dynamics of Tradition: Perspectives on Oral Poetry and Folk Belief*. Helsinki. Pp. 343–358.
- 2008: “And the wagon came rolling in...”: Legends and the Politics of (Self-)Censorship in Nineteenth Century Denmark. In: *The Journal of Folklore Research*, 45, pp. 241–261.
- 2013a: The Folklore Macroscope: Challenges for a Computational Folkloristics. The 34th Archer Taylor Memorial Lecture. In: *Western Folklore*, 72(1), pp. 7–27.
- 2013b: *Danish Legends, Folktales and Other Stories*. Seattle.
- Tangherlini, Timothy R., & Broadwell, Peter M., 2014: Sites of (re) Collection: Creating the Danish Folklore Nexus. In: *Journal of Folklore Research*, 51(2), pp. 223–247.
- Zhu, Erik, 2018: *datasketch: Probabilistic data tools for Big Data*. <https://ekzhu.github.io/datasketch/minhash.html>

Sammenfatning

Repetition af ordsekvenser er et kendetegn for mange folkloristiske genrer, især genrer som indeholder rim (f.eks. viser, gåder, børnerim, sanglege, osv.). Formularer og faste udtryk er også kendt fra eventyr og andre nært

beslægtede genrer. Samtalebaserede genrer, som sagn, opfattes som mere frie i sine udtryk, således at repetition af ordsekvenser kun forekommer sjældent. Det er et åbent spørgsmål, hvorvidt ordsekvenser repeteres i sagn som et kendetegn af den enkelte fortællers fortællestil, som kendetegn for fortællinger i en region eller som del af en større tradition. Hvis repetition af ordsekvenser i sagn kan identificeres, kan de fundne sekvenser danne grundlag for nye sammenligninger af sagn på tværs af de nuværende emnebaserede klassifikationer. Samtidig kan de fundne sekvenser give indblik i sprogbrug blandt enkelte fortællere eller større grupper. Man kan evt. bygge videre på disse resultater til at sammenligne sprogbrug blandt forskellige fortællergrupper (f.eks. mandlige og kvindelige fortællere) og stille helt nye spørgsmål: Forekommer repetition hyppigere blandt mænd end kvinder? Findes repetition oftere i sagn om overnaturlige væsener? Samtidigt kan disse undersøgelser hjælpe med at uddybe vores forståelse af de indsamlings- og redigeringsprocesser, der knyttede sig til samlingernes udgivelse.

I vores artikel beskriver vi en metode til at finde repetition af ordsekvenser i et stort korpus af sagn. Vi bruger Evald Tang Kristensens udgivne samling af danske sagn (*Danske sagn* and *Danske sagn. Ny række*) (Kristensen 1892–1901; Kristensen 1928–1939) samt hans samling af beskrivelser af det jyske almueliv (*Gamle folks fortællinger om det Jyske almueliv*) (Kristensen 1891–1894; Kristensen 1900–1902). Tilsammen giver det en samling på 31.088 sagn fortalt eller indsendt fra 4.242 navngivne fortællere eller lokale indsamlere. Alle historierne blev samlet i de sidste årtier af det nittende århundrede og de første to årtier af det tyvende århundrede. Historierne blev ordnet af Tang Kristensen efter hans eget klassifikationssystem, som indeholder 72 overordnede kategorier og 774 underkategorier. I vores arbejde er vi mest interesserede i at finde frem til historier, der kan placeres i flere kategorier eller som går på tværs af mange kategorier (Abello, Broadwell, Tangherlini 2012; Broadwell, Mimno, Tangherlini 2017). Arbejdet her udvider vores muligheder for at identificere beslægtede historier og med at finde frem til ordsekvenser, der forekommer i historier på tværs af de forskellige kategorier.

Vores metode er baseret på tidligere studier, som fokuserer på genbrug af tekst. Dette er hyppigst anvendt i forbindelse med systemer, der bruges til at afdække plagiat. Mange af de eksisterende systemer sammenligner ord eller ordstrengene for at finde steder, hvor to tekster er overlappende. Denne metode er meget følsom over for de OCR-fejl og ortografiske særheder, der ofte forekommer i de historiske data. Resultaterne af denne metode er således ikke tilstrækkelig til at danne et præcist billede af sprogbrug og repetition i sagn. Ordbaserede metoder er mere præcise og egner sig bedre til at identificere »ord for ord«-repetition; tit springer de over upræcise, men interessante sekvenser. Vi anvender en alternativ metode, som søger efter en-

heder. Metoden, »Locality-Sensitive Hashing«, bruger et vindue af fjorten ord, som flyttes gennem en historie med et fire-ordstrin. Da vi sammenligner enheder og ikke ord, er det nemmere for os at inkludere nærtræffere, hvor $\emptyset$ og $\bar{o}$ eksemplevis kan matches. Vi kan effektivt undersøge mange millioner af ordsekvenser og finde de sekvenser, som danner et match over en vis grænse (en grænse som brugeren selv kan bestemme).

Forskere kan dermed finde og sammenligne fundne ordsekvenser ved hjælp af to brugergrænseflader. I den ene viser vi en »similarity matrix«, hvor brugeren hurtigt kan overskue hele samlingen – de mønstre som ligger over eller under diagonalen er historier, hvori ordsekvenser gentages. Grænsefladen er designet, så brugeren kan zoome ind på de steder i matrixen, som har interesse, og brugeren har desuden mulighed for at finde frem til både de underliggende historier og ordsekvensrepetitionerne. I den anden grænseflade får brugeren en grafisk repræsentation over de historier, som udviser hyppigt genbrug af ordsekvenser. Brugeren kan vælge en historie og klikke gennem til en browser, hvor den valgte historie vises side om side med andre historier, som deler en eller flere sekvenser med den valgte historie. Jaccard similarity score viser, i hvor høj grad sekvenserne matcher.

Da vi anvendte vores metode over det samlede korpus, viste der sig at være fire slags ordsekvensrepetition i de undersøgte sagn: (1) repetition af formular, ofte som direkte tale; (2) repetition af beskrivelser af forskellige handlinger, som forekommer i sagn klassificerede under flere forskellige rubrikker; (3) gengivelsen af samme historie i forskellige bind af samme eller andre samlinger; (4) repetition af udtryk, som blev forkortet i dagbøgerne, men udvidet i den trykte samling.

En del af de ordsekvenser, som systemet fandt, var faste udtryk som de, der findes i historier om skattejagt. Den overnaturlige hund, som sidder ovenpå skatten, siger til en af skattejægerne: »Havde du ikke taget mig så sødt, og lagt mig så blødt, så skulde du have fået andet at tænke på.« Her er de rimende fraser nok årsagen til, at repetitionen er temmelig enslydende i de mange historier, hvori sekvensen forekommer. Andre sekvenser er mindre nøjagtige, men alligevel iøjnefaldende, især da de findes i historier, som er blevet klassificeret under andre rubrikker og derfor trykt i forskellige bind af samme samling. Vi finder også en del historier, som er blevet genoptrykt, og nogle få tilfælde, hvor vi kan konstatere, at repetitionen skyldes renskrivningsprocessen, f.eks. i form af udvidede forkortelser eller indsætning af ordsekvenser, hvor dagbøgerne kun anfører tre prikker, mens den fulde sekvens står i den trykte udgave.

Kulturforskningar i Tornedalen

Fältarbete och resultat från 1922 års Norrbottensexpedition

Av Karin Gustavsson

Abstract

In the summer of 1922, fieldwork was conducted in the Tornedalen district of northern Sweden, in the immediate vicinity of the border with Finland. Three young men travelled together through the district on a motorcycle, documenting archaic buildings and villages in words and images. This documentation effort was part of a larger endeavour to survey and collect all the different aspects of what was presumed to be a vanishing peasant culture. The Nordic Museum (Nordiska museet) was responsible for the work in Tornedalen, with the ethnologist Sigurd Erixon in charge of all such investigations in Sweden. As early as 1917, the existence of a specific type of barn in the district had led Erixon to define Tornedalen as a specific cultural region. The more in-depth studies conducted in 1922 did not change that. Another conclusion drawn by the fieldworkers was that there were no clear boundaries within the district that could be explained by differences between Swedish and Finnish culture. In the area they studied, most of the inhabitants spoke Finnish. Although one of the men could speak that language, this created difficulties for the expedition and had an effect on the results. The motorcycle caused the expedition a lot of trouble and greatly affected how their work was conducted and what knowledge about the past in the Tornedalen district could be produced. After the fieldwork was completed, archival records were made, preserving knowledge about the material culture of the district. These records have been used as a source of knowledge since the early 1920s, and the results of the fieldwork conducted almost 100 years ago still have an impact on our understanding of the past in Tornedalen.

Keywords: production of knowledge, fieldwork, district of Tornedalen, cultural regions, language.

I juli 1922 fanns en notis i tidningen *Norrbottenskuriren* med rubriken »Kulturforskningar i Tornedalen», som berättade om ett arbete som skulle utföras av tre män utsända av Nordiska museet:

Under sommaren kommer en expedition från Nordiska museet i Stockholm att företaga undersökningar av byggnadskultur och byförhållanden i Tornedalen. Expeditionen ledes av kand. M. Eriksson från Uppsala och består dessutom av d:r H. Grape och ingenjör F. Sandberg. Expeditionen är synnerligen tacksam för alla tillmötesgåenden och alla upplysningar om kulturen och traktens förhållanden som Ortsbefolkningen kan lämna den i dess arbete att samla och skydda den gamla kultur som finnes. (*Norrbottenskuriren* 1922-07-07.)

När tidningsnotisen infördes hade de tre – expeditonsledaren Manne Eriksson tillsammans med Hjalmar Grape och Folke Sandberg – vistats i trakten av Haparanda i drygt en vecka. Nordiska museet hade sedan ungefär tio år tillbaka skickat ut den här typen av expeditioner till en lång rad områden

över hela Sverige, med en intensitet som hade stigit år för år. Syftet var i allmänhet det som stod i *Norrbottnenskuriren*, d.v.s. »att företaga undersökningar av byggnadskultur och byförhållanden». I en artikel i *Dagens Nyheter* på sensommaren 1922 uppgavs att 30 fältarbetare deltagit i olika expeditioner i Sverige under säsongen. Norrbottensexpeditionen omnämndes särskilt avseende sitt färdmedel, motorcykel. Tidningen berättade också att en första undersökning i området hade genomförts 1918, »vars resultat således nu blivit kompletterade. Härigenom har man fått en jämförelsevis fullständig översikt av allmogens bostadsskick, byggnadssätt, byplaner o.s.v. i denna nordliga provins» (*Dagens Nyheter* 1922-08-28). Det var detta som var det övergripande målet för Nordiska museets verksamhet med expeditioner som skulle utforska landsbygden: att skaffa en fullständig översikt av allmogekulturens företeelser från hela Sverige.

Organisatör och ansvarig från museets sida var dess amanuens Sigurd Erixon (1888–1968), som under flera decennier kom att arbeta för att den svenska allmogens bebyggelsekultur och organisationen av byväsende i det förflutna skulle dokumenteras. Det fanns en uppfattning i det dåtida samhället att uttrycken för äldre levnadsmönster på landsbygden höll på att försvinna i takt med samhällets modernisering, och därför måste insamlingar göras. Stora resurser satsades, och statsmakternas intresse för att såväl immateriella folkminnen som materiella uttryck dokumenterades visades genom att en särskild utredning, Folkminneskommittén, tillsattes 1920, som ett resultat av en riksdagsmotion 1919 (SOU 1924:26–27).¹

I föreliggande artikel är fokus på 1922 års expedition i Tornedalen och det arbete som de tre fältarbetarna utförde där. I Nordiska museets arkiv finns en sammanfattande beskrivning av sommarens insatser med påskriften »Norrbottnensexpeditionen», men den rubrik som användes av *Norrbottnenskuriren* är mer rättvisande. Det var bara i Tornedalen som expeditionen arbetade, med ändamål att undersöka »bebyggelseförhållandena inom de finsktalande socknarna i Tornedalen från Bottniska viken i s. upp till Tärändö i n.»² I samtiden användes precis som i tidningsnotisen ovan återkommande ordet »undersökning», något som indikerar att drivkraften bakom verksamheten var sökande efter kunskap. Det fanns företeelser och fenomen som var okända eller i alla fall otillräckligt kartlagda av vetenskapen och där undersökningar därför var nödvändiga. Under de många fältarbetena gjordes iakttagelser som fästes i text och bild, som kunde arkiveras och sedan bli föremål för fördjupade studier under lång tid.

Syftet med artikeln är att undersöka villkoren för dokumentationerna av den förmodat försvinnande allmogekulturen, och därmed fördjupa förståel-

¹ Se Lilja 1996 och Skott 2008 för skildringar av den samtida folkminnesinsamlingen.

² »Norrbottnensexpeditionen» av Manne Eriksson, vol. 1, Norrbotten, Topografiska bildarkivet, Nordiska museet.

sen för hur kunskap som blivit normerande om förhållanden i det förflutna producerades. Det fanns en lång rad omständigheter kopplade till expeditionens utrustning och materiella förhållanden, som påverkade deras arbete och därmed vilket vetande om Tornedalens förflutna som producerades. Arbetet bedrevs i ett område invid nationsgränsen mot Finland, där det fanns invånare som var tvåspråkiga.³ Fältarbetarna mötte också många som inte talade svenska, vilket påverkade Norrbottensexpeditionens arbete och möjligheterna till kunskapsproduktion.

Artikeln bygger på det material i Nordiska museets arkiv som blev resultatet av expeditionens arbete, samt på anteckningar förda under fältarbetet av Manne Eriksson.⁴ Dessa ingår i hans efterlämnade handlingar vid Institutet för språk och folkminnen i Uppsala. De enstaka brev mellan expeditionsdeltagarna och Sigurd Erixon som finns bevarade har också utgjort källor. Materialet ger främst ingångar till det som blev resultatet av expeditionens arbete i form av beskrivningar av bebyggelseförhållanden och enskilda byggnader i Tornedalen. När det gäller de tre fältarbetarnas vardag i fält har det sparsamma underlag som trots allt finns närlästs för att några av villkoren för kunskapsproduktionen ska kunna skildras. Såväl befintliga fakta i texten som frånvaron av upplysningar om de förhållanden som jag som artikelförfattare har velat veta mer om har fått utgöra källor (jfr Gustavsson 2017). Texten följer till sin disposition i huvudsak expeditionens färd genom landskapet med några tematiska nedslag, med början i Haparandatrakten och avslut i Gällivare, och därefter det efterarbete som pågick under betydligt längre tid än själva fältarbetet. Avslutningsvis ges exempel på hur det material och den kunskap som expeditionen producerade kom att användas.

Fältarbetarna i Tornedalen

Den person som i tidningsnotisen anges som expeditionens ledare, Manne Eriksson (1895–1974), kom från Uppsala. Expeditionsledaren hade hand om kassan under fältarbetet och ansvarade för att hålla kontakten med Nordiska museet under arbetsperioden. Eriksson var vid tillfället 27 år gammal med studier i nordiska språk, geografi och litteraturhistoria bakom sig. Från 1915 och framåt hade han på eget initiativ börjat samla material till en skildring av allmogens gamla levnadsförhållanden i sin hembygd kring Östervåla i norra Uppland. Under 1920 och 1921 genomförde han dialektundersökningar i Uppland,

³ I materialet från 1922 används genomgående benämningen *finska*. Utifrån materialet är det idag inte möjligt att avgöra om och i så fall i vilken utsträckning det kan ha rört sig om det som numera benämns *meänkieli*.

⁴ Manne Erikssons efterlämnade handlingar är oförtecknade och därför kan ej volymnummer anges.

delvis i samarbete med Nordiska museet, och 1925 publicerade han en artikel i *Fataburen* om bondeliv i Uppland under 1800-talet där han sammanfattade sina iakttagelser (Eriksson 1925). Arbetet i Tornedalen 1922 blev för hans del ett kort mellanspel i en lång karriär som språk- och dialektforskare.

Hjalmar Grape (1892–1984), som av *Norrbottnenskuriren* kallades doktor, var 30 år och äldsta son till landsfiskalen i Vittangi Johan Waara-Grape, och den enda i gruppen som var bördig från den trakt som skulle undersökas. Han hade studerat slaviska språk i Uppsala, och fortsatte senare att studera litteraturvetenskap i Stockholm. Även för hans del var »Norrbottnensexpeditionen» en engångsinsats och han kom efter sommaren 1922 inte att ägna mer arbete åt dokumentation av allmogens livsformer. I stället fortsatte han med studier i litteraturvetenskap, satsade på lärarbanan och tjänstgjorde som läroverkslärare i flera olika städer. År 1942 disputerade han på en avhandling om Olaus Magnus (SBL 17 s. 241). Grape behärskade finska, och han blev expeditionens tolk. Den tredje deltagaren, Folke Sandberg, som titulerades ingenjör, gjorde alla ritningar över gårdar och byar, byggnader och byggnadsdetaljer och ibland också möbler och andra inventarier. Enligt de beskrivningar av fältarbeten och uppgifter om deltagare som finns i Nordiska museets publikation *Fataburen* utförde han våren 1923 »en undersökningsresa av byggnadstyper i västra Västergötland.» (*Fataburen* 1924 s. 54). Efter dessa två säsonger i fält lämnade också han uppdraget för Sigurd Erixon och Nordiska museet.

De tre deltagarna i Norrbottensexpeditionen är typiska för de personer som Sigurd Erixon engagerade till sina undersökningar på landsbygden. Det var enbart män som kom i fråga, och de tre som arbetade i Tornedalen sommaren 1922 var liksom de flesta andra fältarbetarna unga akademiker med studier i ämnen som nordiska språk, konstvetenskap eller folklivsforskning bakom sig.⁵ Även ingenjörer som Sandberg och »teknologer», d.v.s. arkitektstuderande, anlätades. Deras utbildning i upprättande av ritningar kom väl till pass. För några av deltagarna i expeditionerna inleddes en yrkesbana inom museiprofessionen eller i akademien, för andra var det bara ett tillfälligt påhugg (Gustavsson 2014 s. 66). I Norrbotten 1922 var Eriksson den ende som tidigare hade utfört fältarbeten på landsbygden, även om inriktningen delvis varit en annan. Grape besatt lokalkännedom och kunde tala finska, och sannolikt hade han också en viss personkännedom i de trakter som de kom att resa igenom, medan Sandberg var den som hade formell utbildning för att kunna göra uppmätningar och ritningar. De tre som reste genom Tornedalen 1922 hade alltså lite olika kompetenser som förefaller ha utgjort goda komplement till varandra.

⁵ Det förekom att kvinnor också fick den här typen av uppdrag, men då som ensamarbetande (se t.ex. Gustavsson 2016). I arbetet med att samla in folkminnen som på initiativ av folkminnesarkiven bedrevs samtidigt med Nordiska museets byggnadsdokumentationer var det betydligt vanligare med kvinnliga fältarbetare (se främst Lilja 1996 och Skott 2008).

Det var nog klokt att underrätta ortstidningen om expeditionen, och med all sannolikhet var detta en del i Nordiska museets strategi för hur man skulle vinna acceptans för sina projekt. Det arbete som skulle utföras innebar besök i hus och på gårdar där det ingick i uppgifterna att fotografera och mäta upp byggnader och byggnadsdetaljer, ibland möbler och redskap, liksom att fråga ut de boende om olika förhållanden på platsen. De som läst om expeditionen i tidningen behövde inte bli fullständigt överraskade när tre unga män kom farande på en tungt lastad motorcykel med sidovagn. Motorfordon var 1922 fortfarande något ovanligt och *Norrbottenskuriren* rapporterade i juli om beståndet: det fanns då 385 personbilar och 274 motorcyklar i trafik i hela Norrbottens län (*Norrbottenskuriren* 1922-07-09).

Utgångspunkt Haparanda

Fältarbetet började under junis sista dagar i trakterna kring Haparanda i Nedertorneå socken i den sydligaste delen av undersökningsområdet. De tre deltagarna i expeditionen hade kommit till Haparanda med tåg och ett rimligt antagande är att de bodde där under arbetets inledande fas medan de reste runt i de närmast omgivande trakterna väster och norr om staden.⁶ Nordiska museets expeditioner använde sig i allmänhet av gästgiverier, resanderum och liknande logiformer i kyrkbyar och stationssamhällen liksom stadshotell i städerna. Övernattningar på avlägsna fäbodrar och hemma hos ortsbefolkningen förekom också när inga andra möjligheter till nattlogi fanns, och även Norrbottensexpeditionen kom att få nyttja lokalbefolkningens gästfrihet vid något tillfälle. I det källmaterial som finns bevarat finns utöver noteringar om övernattningar på gästgivargårdarna i Korpilombolo och Tärendö få konkreta upplysningar om nattlogi. Eriks sons anteckningar var framförallt ett »råmaterial» till senare utarbetade beskrivningar av hus och platser, men utöver fältanteckningarna från de olika platser som besöktes finns också insprängt noteringar om olika händelser med motorcykeln, som punkteringar och andra skador som påverkade hur arbetet kunde bedrivas. Hans anteckningar ger vägledning om fältarbetets genomförande och om resvägen som de tre i expeditionen tog genom Tornedalen under sammanlagt sju veckor, från slutet av juni till en bit in i augusti. Här finns noteringar om namn på gårdsägare och andra personer som lämnade information och anteckningar om vilka fotografier som togs, vilka ritningar som Sandberg påbörjat o.s.v. Vad som står att läsa i hans anteckningsbok är sådant som för honom hade betydelse för

⁶ Hjalmar Grape nämner i brev till Sigurd Erixon 1923-05-09 att han reste mellan Stockholm och Haparanda i tredje klass, med sovrvagn (Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek).

kunskapen om Tornedalens bebyggelse och byväsende. »Vardagslivet» under fältarbetet med avseende på nattlogi, måltider, kläder, eventuella nöjen och samspelet mellan de tre kan ha beskrivits i brev och telegram till hemorterna och i privata dagböcker, men inte bland de anteckningar som ingick i det som var underlag för bearbetningar efter fältarbetet. Även Grape gjorde återkommande noteringar i en anteckningsbok liknande Manne Erikssons, vilket framgår av brev från honom till Sigurd Erixon. Anteckningarna var inte att betrakta som privata, utan en del av det arbetsmaterial som Erixon ville och kunde ta del av.⁷ Grapes anteckningar har inte kunnat återfinnas.

Erikssons anteckningsbok inleds med noteringar daterade den 30 juni från byn Vuono, belägen vid Bottenviken, fyra kilometer väster om Haparanda. Här gjorde expeditionen uppmätningar och fotograferade vad de bedömde vara »de äldsta kvarstående» gårdarna. Detta urval var självklart och förekom vid alla fältarbeten landet runt. Det äldsta sågs som det mest värdefulla och betydelsebärande och de äldsta byggnaderna, möblerna etc., var de viktigaste objekten som bidrog till den kunskap som eftersöktes. I beskrivningen av byn som finns i Nordiska museets arkiv har Manne Eriksson formulerat sina iakttagelser med utgångspunkt i vad som *inte* hade dokumenterats: »De flesta gårdarna nybyggda.»⁸ Den bebyggelse som bedömdes som »ny» var meningslös att dokumentera. Men det fanns tre gårdar i Vuono som bedömdes som tillräckligt gamla och ursprungliga för att vara värda att fotografera och mäta upp. Den första ägdes av Karl Fredrik Häggberg. På hans gård Junkkala i Vuono noterade Manne Eriksson de olika byggnaderna – utöver boningshuset även stall, vedlider och två bodar – och han gjorde också skisser i sin anteckningsbok av timmerkonstruktioner och av en typisk tornedalsk *aitta*, en stolpbod med väggar som var svagt utåtsvängda uppåt. Eriksson noterade vidare byggnadernas inbördes lokalisering på gårdstomten.

Aittan var en typ av byggnad som redan innan undersökningarna hade börjat var identifierad som anmärkningsvärd och det bör ha varit ett lyckat resultat för expeditionen att de fann en på den allra första gård de besökte under fältarbetet. I artikeln »Svensk byggnadskultur och dess geografi» publicerad 1922, samma år som Norrbottensexpeditionen var utsänd, framhöll Sigurd Erixon stolpboden med utåtsvängda väggar som något utmärkande för trakten väster om Torne älv (Erixon 1922 s. 287).

⁷ Brev från Hjalmar Grape till Sigurd Erixon 1923-04-09, Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek. I Manne Erikssons oförtecknade samling vid Institutet för språk och folkminnen i Uppsala finns två anteckningsböcker som härrör från sommaren 1922: en dagbok med noteringar daterade från den 30 juni till den 11 augusti och en sammanhängande redogörelse med en reseberättelse skriven efter att expeditionen avslutats.

⁸ Beskrivning av Vuono by, Nedertorneå socken av Manne Eriksson, Norrbotten, Topografiska bildarkivet, Nordiska Museet.

Det ser ödsligt ut där en av expeditonsdeltagarna står och tecknar av en myrlada i Pitkäjärvi invid sjön med samma namn i Nedertorneå socken. Ytterligare en lada finns en bit bort, och när bilden förstoras upp går fler byggnader att urskilja där myren slutar och skogen vidtar. I beskrivningen från platsen har Manne Eriksson angett att torpet Pitkäjärvi »numera» var en fäbod nyttjad av bönderna i Kukkola. Att döma av hans formulering hade platsen tidigare varit mer permanent bebodd. Inte mycket dokumenterades på platsen; expeditionen ritade av ett bord daterat till 1787, och så togs detta enda fotografi. Lador på myrar med glest timrade utåtsvängda väggar var en av de karaktäristiska byggnadstyper som noterades av expeditionen, och som sedan kom att bli en av de betydelsebärande byggnader som karterades i *Atlas över svensk folk-kultur* utgiven 1957. Foto: Manne Eriksson (Nordiska museet).

I artikeln beskrivs karaktärsdrag för bebyggelsen i olika trakter i Sverige, som fastställts med typologi som metod. Med ledning av specifika byggnadstyper fixerade Erixon ett antal avgränsade kulturområden, som han gav särskiljande benämningar, vilket gjorde att de fick en identitet och framträdde tydligare. Området väster om Torne älv i Norrbotten kallade Erixon »Finnbygden». Aittan representerade på så sätt något mer än sig själv och kunskap om bebyggelseförhållanden på en enskild plats, den representerade kunskap om gränserna för ett kulturområde. Identifieringen av de märkliga stolpbodarna som betydelsebärande i avgränsningen av specifika bygder var alltså redan känd och 1922 års undersökning kom på så sätt att bekräfta befintlig kunskap. Men genom att komplettera med upplysningar om frekvens och lokalisering av enskilda aittor, och genom att efterfråga byggnadsår, ökade kunskapen om både dem och det kulturområde som de avgränsade. Ett tänkbart resultat av denna noggranna genomsökning av det område som Erixon kallade »Finnbygden» hade kunnat bli en uppdelning i mindre delområden och urskiljande av ytterligare gränser baserade på olika varianter av aittor, men så kom inte att bli fallet här, trots att expeditionen har noterat att det fanns aittor med olika våningshöjd och olika utformning av de svängda väggarna. Till

skillnad från en del andra termer som Sigurd Erixon var upphovsperson till, som t.ex. beteckningen »det sydgötiska huset» (Erixon 1917) som han lanserade för det som på landsbygden benämndes som högloftsstuga, tycks termen »Finnbygden» aldrig ha fått något bredare genomslag. Uppenbarligen var detta en term som inte fyllde någon funktion. I *Atlas över Svensk folkkultur*, utgiven 1957 efter flera decenniers arbete om materiell kultur på den svenska landsbygden, används inte uttrycket »Finnbygden» (Campbell & Erixon 1957).

På gården Salmis ytterligare ett stycke väster om Haparanda fann Eriksson att de flesta av gårdens äldre byggnader redan var rivna, och att rivning just i stunden pågick av en gammal mangårdsbyggnad. Eriksson beskrev dess planlösning och noterade att den var identisk med hur det såg ut på en närlägen gård i Vuono, ägd av S. U. Viiki. I notisen i *Norrbottenskuriren* påpekades att ett syfte med expeditionen var att »skydda den gamla kultur som finnes», och därför hade det kanske varit logiskt om Manne Eriksson också hade fogat till »tyvärr» eller något beklagande omdöme om den pågående rivningen i sina anteckningar, men detta finns inte. Inte heller den renskrivna beskrivning som finns i arkivet innehåller något sådant beklagande, bara ett konstaterande av rivningen. De övergripande målen för utforskandet av allmogesamhället brukade vara kunskapsinsamling och därmed räddning av kunskap till arkiven, inte i första hand ett antikvariskt arbete med syfte att rädda befintliga hus i dåligt skick (jfr Gustavsson 2014 s. 15). Uttrycket »att skydda» den gamla kulturen kan ha varit tidningens egen, och det kan också ha varit ett sätt att beskriva just akademiskt kunskapsbevarande i arkiv, även om en läsare på 2000-talet läser in en annan betydelse i orden.

Det material i form av ritningar, fotografier och beskrivningar som hamnade i arkivet utgjorde kunskapsresurser som kunde nyttjas för att forska om allmogens byggnader även efter att dessa var utplånade. I det här fallet sparades kunskap om planlösningen i äldre bostadshus, vilket skulle kunna utgöra en forskningsfråga för framtiden, som ersättning för den fysiska byggnaden.

Inte bara frekvensen, utformningen av och platserna för enskilda byggnader av en speciell typ var betydelsebärande i den metodik som expeditionerna på landsbygden använde. Också byggnaders placering på gårdstomten var meningsbärande och representerade kunskap. Hur byggnaderna var lokaliserade i förhållande till varandra kunde berätta om gårdens ålder och ursprung. »Grupperingen och gårdsanläggningarna spela en afgörande roll i det nordiska husets historia», hade Sigurd Erixon skrivit 1917 (s. 152). På samma sätt förhöll det sig när undersökningarna ändrade skala och studerade gårdarnas placering inom byn. När Manne Eriksson summerade sina iakttagelser efter att expeditionen hade avslutat sitt arbete

beskrev han hur byarna vid Bottenviken låg »strödda längs kusten med tydlig orientering mot denna».⁹ Hans ordval, »strödda», indikerar en upplevd brist på ordning, men även den oordning som Eriksson tyckte sig uppleva var ett fenomen som var betydelsebärande.

Iakttagelserna och prioriteringarna som gjordes under den första veckans fältarbete upprepades under hela arbetsperioden. De äldsta husen hade högst dignitet. Vid ankomsten till byn Juoksengi, belägen precis vid polcirkeln, i slutet av juli resonerade expeditionen likadant som vid fältarbetets inledning. Här fann de inget av intresse eftersom de flesta gårdarna var nybyggda, och Eriksson lämnade en definition av hur expeditionen bedömde vad som var gammalt och vad som var nytt: »De flesta gårdar voro nybyggda de äldsta en 40 år utan något intresse».¹⁰ Den bebyggelse som var uppförd efter ungefär 1880 fäste expeditionen alltså ingen vikt vid. Det gamla, som var av intresse, befanns ofta i ett skede mellan ursprunglighet och sönderfall, och liksom i Salmis ofta på väg att försvinna antingen genom långt gånget förfall, eller genom rivning i samband med att äldre byggnader ersattes med nya. I beskrivningen över Övertorneå skrev Eriksson: »Pello är den nordligaste byn i Över Torneå s:n. Har under de sista åren moderniserats betydligt o har blott få gamla hus kvar vid gårdarna. Den bäst bevarade gården är Pellovaara som har flera äldre hus (i dåligt skick).»¹¹

En bra by

I mitten av juli när expeditionen befann sig i Pajala fick Manne Eriksson ett brev från Sigurd Erixon med en fråga och en uppmaning: »Får ni tag i någon bra by att göra karta över? Anteckna samfundsväsen.»¹² Sigurd Erixon och Manne Eriksson delade en förståelse för vad det var som gjorde en by till »bra», vad som var väsentligt att dokumentera och upprätta en detaljerad karta över, det var inget Erixon behövde beskriva. I en bra by fanns ålderdomlig bebyggelse och där fanns också materiella rester av gångna tiders samfundsväsende liksom kvardröjande seder och bruk knutna till detta.

Uppmaningen om »samfundsväsen» rörde byarnas organisation, som var ett centralt intresse hos Sigurd Erixon. Under sommarens arbete antecknade också både Eriksson och Grape det som Erixon avsåg härmed,

⁹ Beskrivning av Vuono by, Nedertorneå socken av Manne Eriksson, Norrbotten, Topografiska bildarkivet, Nordiska Museet.

¹⁰ Dagbok av Manne Eriksson, sommaren 1922, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

¹¹ Beskrivning över Pello, Övertorneå socken, Topografiska bildarkivet, Nordiska museet.

¹² Brev från Sigurd Erixon till Manne Eriksson 1922-07-20, i Kopiebook nr XV åren 1922–1923, Ämbetsarkivet, Nordiska museet.

Fotografiet av skvaltkvarnen Finnijoki i byn Teurajärvi, Korpilombolo, visar Folke Sandberg i arbete med skissblock. Kvarnen tilldrog sig intresse bland annat därför att den var byns gemensamma egendom och därmed ett materiellt uttryck för en ålderdomlig social organisation som var av stort intresse i samtiden. Foto: Manne Eriksson (Nordiska museet).

alltså hur byarna var organiserade och hur de styrdes. De undersökte huruvida byarna de besökte hade någon ålderman, om det förekom bystämmor, om det fanns föremål som t.ex. budkavle och om det fanns några gemensamma anläggningar eller byggnader som nyttjades av alla i byn. Men det var ganska klen med tydliga spår av »byväsende» i Tornedalen, jämfört med vad Nordiska museets fältarbetare fann i andra landsändar. Artikeln i *Dagens Nyheter* som citerades inledningsvis framhöll särskilt Västergötland som rikt i detta avseende. De iakttagelser som gjordes i Tornedalen under sommaren sammanfattade Eriksson: »Av äldre byorganisation finnes få spår. Byfogde finnes ännu i några byar vanl. med 5-årig ämbetstid. Hans befogenheter äro få och ha säkerligen ej varit så värst omfattande i dessa glest bebyggda byar.»¹³

I byn Nikkala invid Bottenviken träffade expeditionen åldermannen Oskar Fredrik Rosendahl. Han hade haft befattningen i 25 år, efter val vart femte år. Kontinuiteten på platsen förefaller ha varit stabil. Rosendahls fö-

¹³ Redogörelse för expeditionens arbete av Manne Eriksson, sommaren 1922, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

reträdare hade varit ålderman i 35 år i sträck. Eriksson antecknade att åldermannen »handhar byns angelägenheter». Till stor del handlade det om fisket i Bottenviken. Det fanns 6–8 fiskelag i byn, som framförallt fiskade lax med hjälp av stora ryssjor. Fisken såldes sedan och en och samma uppköpare återkom år efter år. I sina anteckningar har Eriksson noterat att fisket var av mycket större betydelse än jordbruket för byn. Detta förhållande kom expeditionen att iaktta på flera platser både invid Bottenviken och längs Torne älv.

I mitten av juli var Eriksson och hans medarbetare vid Kukkola i Karungi (Karl Gustavs) socken, vid Torne älvs strand norr om Haparanda. Här gjorde både Eriksson och Grape beskrivningar av hur fisket bedrevs i forsen och av de byggnader och anläggningar som hörde till. Dokumentationen av fiskeplatsen vid älven omfattade ritningar av både byggnader och ganska komplicerade anläggningar, som den s.k. fiskepatan som var en avspärrning i forsen som ledde fisken in i lugnare vatten, där den fångades i ryssjor. Patan beskrevs i ord och med en planritning, där uppmättningsarbetena i fält måste varit tidskrävande och komplicerade att utföra. Också de byggnader där fiskeredskapen förvarades och fångsten fördelades dokumenterades, liksom den »fiskekåta» som användes för vila och måltider under fisket.

I Hjalmar Grapes beskrivning av platsen finns ålder på de olika byggnaderna och anordningarna, och han refererar till flera olika namngivna uppgiftslämnare, som han hade kunnat prata med på finska. Eriksson, som hade svårare att prata med lokalbefolkningen, tittade tvärs över älven och skrev i sin anteckningsbok: »På finska sidan av älven ligger en lika inrättad fiskeplats med motsvarande byggnader som den svenska.» Men han skrev inte ner några vidare slutsatser ur sin iakttagelse, som likheter och eventuella samhörigheter mellan byarna på ömse sidor om älven.

I de flesta byarna längs Torneälven norr om Haparanda, liksom invid Bottenviken, var fiske en betydande näring, vilket Manne Eriksson kommenterade: »I hela N. Torneå h:d intar fisket en dominerande ställning på jordbrukets bekostnad i sht efter järnvägens tillkomst och de därav följande lättare avsättningsmöjligheterna.»¹⁴ Formuleringen »på jordbrukets bekostnad» innebär en viss värdering, där Eriksson tillmätte jordbruket större betydelse än fisket. Det expeditionerna på landsbygden ägnade sig åt var i huvudsak de jordägande böndernas liv och verksamhet och livsformer innan penningekonomins genombrott. Sigurd Erixon framhöll i många sammanhang den betydelse som landets bönder hade för allmogekulturen och skrev 1924: »Ett lands eller folks säregenheter företrädas tydligast av dess bönder. [...] bönderna [har] bibehållit många utomordentligt ålderdomliga drag» (Erixon

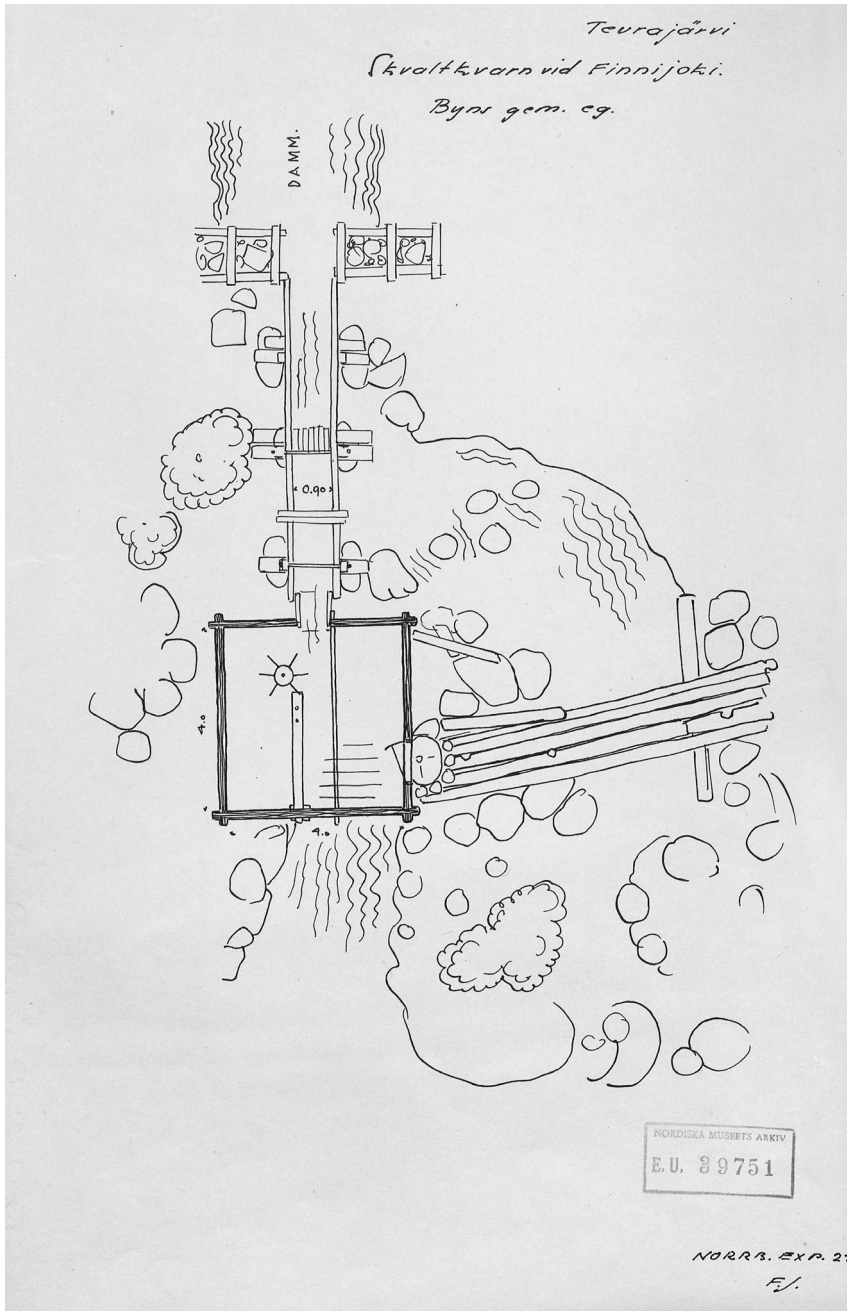
¹⁴ Redogörelse för expeditionens arbete av Manne Eriksson, sommaren 1922, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

1924 s. 29 f.). Bönder och lantbruk var det normativa som eftersöktes och fiskerinäringen i Tornedalen blev i det perspektivet det avvikande, som väckte expeditionsdeltagarnas intresse och fascination. Hur fisket bedrevs, vilka intäkter det gav och vilka byggnader och anläggningar det gett upphov till skildras i både Erikssons fältanteckningar och i de renskrivna dokumenten i arkivet betydligt mer ingående än jordbruket i området, trots att t.ex. byggnaderna vid Kukkola inte uppfyllde de krav på hög ålder som expeditionen annars ställde på sådant som dokumenterades. Samtidigt var fiskekåtan och de olika anläggningarna i forsen utnyttjade gemensamt av byns invånare och därmed uttryck för det samfundsväsende som Erixon efterlyste. De bidrog till att skapa det som Erixon menade var en »bra by».

Att visualisera det förflutna

Under alla fältarbeten som bedrevs i Nordiska museets regi framställdes bilder, både tecknade och fotografiska. Det gjorde att kunskapen om det förflutna som de olika fältarbetarna tillägnade sig kunde kommuniceras vidare i både text och bild. Folke Sandberg som deltog i 1922 års Norrbottensexpedition framstår som anonym i jämförelse med Grape och Eriksson eftersom några skriftliga spår i form av anteckningar, manuskript eller brev från honom inte har kunnat återfinnas i de offentliga arkiven, inte heller uppgifter om hans bakgrund. Å andra sidan är hans insatser för resultatet av fältarbetet påtagliga, och betydande. Manne Eriksson var en skicklig tecknare, vilket framgår av skisserna i hans anteckningsbok, men det var Sandberg som ansvarade för upprättandet av alla ritningar och kartor. Omfattningen i det han har ritat sträcker sig från mycket små detaljer som nyckelskyltar på dörrar och vindflöjlar till kartor över hela byar. Han har tecknat av eldstäder och möbler, gjort skalenliga planer och sektioner av hus, gjort situationsplaner över gårdar med en lång rad olika byggnader, liksom konstruktionsdetaljer som timmerknutar. Det finns också några ritningar av möbler och utsmyckade entrépartier på byggnader som är färglagda med akvarellfärg.

Även om det är Folke Sandberg som har upprättat och signerat ritningarna kunde han inte göra grundarbetet med uppmätningar ensam. För att upprätta en planritning över ett hus, eller en situationsplan över en hel gård, krävdes ett noggrant mättningsarbete där måttband och måttstock kom till användning och där det var nödvändigt, eller i alla fall bra mycket enklare, att vara två som hjälptes åt. Vissa objekt som Sandberg gjorde ritningar av var komplicerade, som fiskepatan i Kukkolaforsen och planen över en skvaltkvarn i Korpilombolo som också omfattade anläggningar i vattenfåran, och uppmätningarna måste ha engagerat minst två av de tre i gruppen samtidigt. Produktionen av kunskap om den försvinnande allmogekulturen började här med mycket handfasta sysslor, utförda i samarbete mellan flera

Folke Sandbergs planritning av skvaltkvarnen vid Finnijoki, som tillhörde byn Teurajärvi i Korpilombolo socken, är resultatet av ett arbete i flera steg, där fler än han själv varit involverade. Mätningarna i fält krävde assistans av minst en person, och kunde vara knepiga att göra omgiven av strömmande vatten. De måttsatta blyertsskisser han gjorde på platsen på enkelt papper renritades efter fälтарbetets slut med bläck på kraftigt arkivbeständigt papper, för längsta möjliga livslängd. Källa: Nordiska museet.

personer. Detta gällde för många samtida kunskapsområden och vetenskaper. Idéhistorikern Staffan Bergwik har skildrat hur geologin i det tidiga 1900-talet utvecklades genom samarbeten människor emellan, snarast i ett hantverk med många praktiska moment bedrivet i vad han benämner som ett »forskningsrum» utomhus (Bergwik 2016 s. 102 f.). För 1922 års expedition var Tornedalens terräng det forskningsrum där kunskapen kunde utvecklas och utökas genom praktiska sysslor som mätande, ritande och fotograferande.

De redskap som behövdes för uppmätning och skissande i fält vara ganska enkla, medan fotograferingen krävde en komplicerad, tung och skrymmande utrustning. Men trots att både Manne Eriksson och Folke Sandberg var skickliga tecknare vars alster kanske hade kunnat vara tillräckliga för att dokumentera bebyggelsen i undersökningsområdet var det alldeles självklart att de hade kamerautrustning med sig. Kameran var en avancerad apparat, som signalerade vetenskaplighet och gav relevans åt arbetet. Den fotografiska tekniken var etablerad sedan åtskilliga decennier och kom till användning i en lång rad vetenskapliga sammanhang, och att fotografera de objekt och miljöer som var hotade sågs som ett sätt att rädda dem till eftervärlden. Till skillnad från teckningar, som alltid byggde på tecknarens subjektiva urval och preferenser, betraktades fotografiet som ett objektivt »bevis» för tillståndet på en plats (jfr Gustavsson 2014 s. 117). Liksom vid de flesta andra fältarbeten användes glasplåtar som bildbärande medium. Dessa var tunga och utrymmeskrävande och fordrade varsamhet vid hanteringen. För att slippa köra omkring på landsvägarna med exponerade plåtar som tyngde packningen skickades de efterhand till Nordiska museet i Stockholm. Samtidigt som detta underlättade för expeditionen, fanns risker för att plåtarna skulle skadas eller förstöras helt. Vid ett tillfälle skrev Sigurd Erixon till Manne Eriksson och förmanade honom att packa glasplåtarna ordentligt: »Som du ej tyckes ha fått mitt telegram till Över Torneå skriver jag igen och påpekar att du ej får skicka plåtar annat än i trälåda. De krossas annars.»¹⁵

Krossade glasplåtar kunde undvikas genom försiktigt packande, men det fanns många andra moment vid själva fotograferingen som var svåra att hantera och som påverkade resultatet, inte minst vädret. I Pello den 22 juli antecknade Eriksson: »De fotografier, som togos av gården misslyckades på grund av det dåliga vädret.» Här hade de ändå försökt att fotografera, men vid andra tillfällen när det regnade plockades kameran inte alls fram. Dagen efter besöket i Pello var expeditionen i Neisteinkangas där Eriksson antecknade: »Neistenkangas i regnväder kameran fungerade icke.»

Men kameran hade ytterligare funktioner utöver själva avbildandet. Carl Wilhelm von Sydow författade 1919 en handbok i folkminnesuppteckning

¹⁵ Brev från Sigurd Erixon till Manne Eriksson 1922-07-20, i kopiebok nr XV, Ämbetsarkivet, Nordiska Museet.

där han framhöll en bieffekt av fotograferingen vid sidan av själva dokumenterandet: att kameran som föremål skapade intresse och kunde underlätta de inledande kontakterna med de boende på landsbygden (von Sydow 1919 s. 136). Så fungerade det sannolikt också under Norrbottensexpeditionen. På flera ställen har Manne Eriksson skrivit i sin anteckningsbok att han ska skicka ett eller flera fotografier till ägaren av den gård som har fotograferats. Resonerandet om fotograferingen och löften om att de som bodde på en avfotograferad gård också skulle få ett foto kan ha varit ett sätt för fältarbetarna att skapa kontakt med de boende. Jämfört med andra fältarbeten bedrivna på andra platser är det ovanligt många människor med på Norrbottensexpeditionens fotografier. Både fältarbetarna själva och personer som bodde på de olika gårdar som avbildades syns på bild. Kanske är detta resultatet av förhandlingar om fotograferingen, som innefattade löften om att fotografier senare skulle skickas till gårdsägarna.

Manne Eriksson själv står på Koivumaa fäbod i Övertorneå socken, med anteckningsbok i den ena handen och en penna i den andra. Kvinnan längst till vänster har inte släppt det arbete hon sysslar med inför fotograferingen, men de andra kvinnorna och flickorna som vistades på fäboden betraktar antingen kameran och fotografen eller Eriksson. Längst till höger i bild skymtar en av de andra expeditonsdeltagarna med ryggen mot kameran, under arbete med att rita eller anteckna. Under Norrbottensexpeditionen 1922 togs många fotografier som detta, där ortsbefolkningen är med i bild, men deras namn är aldrig noterade. Under bilden anges att den föreställer »Karl Heikkiläs stuga och mjölkbod». Fäboden ägdes av bönder från Haapakylä by och nyttjades för fädrift under somrarna. Hjalmar Grape anger i anteckningar från platsen att byggnaderna »antas vara åtminstone 50 år gamla». Foto: Manne Eriksson (Nordiska museet).

Språksvårigheter och säkra källor

Ritandet och fotograferandet var ett handfast sätt att skapa källor för eftervärlden till kunskap om det förflutna i Tornedalen, och det var processer som fältarbetarna kunde ha kontroll över själva. Andra källor var upplysningar från personer som bodde i trakten, som kunde berätta om det som inte kunde iakttas med ögat och förklara sammanhang. I *Norrbottnenskuriren* vädjades om bistånd från boende i området så att expeditionen skulle kunna genomföra sitt uppdrag. Det tillbakablickande på äldre förhållanden som var ett av målen med Sigurd Erixons expeditioner krävde möten med lokalbefolkningen som kunde delge de olika expeditionerna sina minnen och berättelser från ett längesedan förflutet. Norrbottensexpeditionen fick hjälp från många olika personer med upplysningar, men det faktum att de flesta inte kunde, eller ville, tala svenska var en komplicerande faktor. Manne Eriksson skrev i sin sammanfattande redogörelse av fältarbetet:

Inom hela det av exp undersökta området är *finskan* hemspråk och blott ett fåtal äldre personer förstå och tala svenska. Även yngre personer, som hjälpligt förstå svenska, tala högst ogärna annat än finska, churu de känna sig som svenskar.¹⁶

Lokala auktoriteter som präster och lärare som kunde tala svenska bidrog ofta till expeditionens arbete. I Övertorneå socken bistod kyrkoherde Johan Petter Wallin med upplysningar om tidigare förhållanden. Wallin, som var född i Övertorneå 1839, och vid tillfället alltså 83 år gammal, berättade om förhållanden i trakten i sin ungdom som måste framstått som exotiska och primitiva, bl.a. om hus utan skorsten där röken från eldstäderna letade sig ut genom taket och om förekomsten av »fönster av hinnor i st. f. glas även i de stora bondbyarna».

I byn Neistenkangas i Övertorneå skötte Hjalmar Grape kontakten med de finskspråkiga invånarna: »Karl Haapalahti, 70 år, säger, att när han som ung flyttade hit från Pello, fanns alla de nuvarande gårdarna här. F.ö. har han ej reda på när byn först bebyggdes och varifrån. Antti och Olli är de äldsta gårdarna, men där bo nya innehavare, som ej veta något. Han antar emellertid, att gårdarna ursprungligen stått på finska sidan enl vad han hört.»¹⁷ Här återger Grape en viss osäkerhet från sagespersonen – »han antar», »enl vad han hört» – men det som lokalbefolkningen berättade fick trots viss bristande säkerhet utgöra kompletteringar till det som expeditionens fotografier skildrade. I Pello i Övertorneå fick han uppgifter från den 87-årige Johan Mäkitaalo, som var »allmänt vitsordad för sin minnesgodhet».¹⁸ Grape förde

¹⁶ »Norrbottnensexpeditionen» av Manne Eriksson, vol. 1, Norrbotten, Topografiska bildarkivet, Nordiska museet.

¹⁷ Anteckning signerad Hjalmar Grape 1923, Övertorneå socken, Norrbotten, Topografiska bildarkivet, Nordiska museet.

¹⁸ Beskrivning över Pellovaara i Övertorneå socken, Norrbotten, Topografiska bildarkivet, Nordiska museet.

vid detta tillfälle vidare en värdering om sin sagespersons trovärdighet, som ett meddelande till de efterkommande forskare som materialet var avsett för. Efter fältarbetets avslutande skrev Hjalmar Grape förklarande till Sigurd Erixon hur han resonerat när han återgett vad han fått berättat för sig:

Förflyttningar [av byggnader] och bebyggelsehistoriska notiser har jag omtalat för att ge text åt fotografierna, komplettera dem och om möjligt ge någon liten hjälp åt forskaren att utkristallisera en uppfattning om när, hur och var gården eller byn först byggdes. Det är visserligen så, att man här rör sig på något osäker mark, men man får lov försöka lita till äldre förståndigt folks muntliga utsagor vid hastigt sammanträffande, när man inte har resurser att rekonstruera den gångna tidens mer exakta källor som stöd.¹⁹

Fotografier och ritningar utgjorde källor som expeditionens deltagare själva upprättade och som de alltså hade kontroll över och vars tillförlitlighet de själva bedömde som hög, medan utsagor från lokalbefolkningen inte alltid kunde kontrolleras. Till mer exakta källor än muntliga utsagor hörde inskriptioner med årtal i byggnader. Överallt där de påträffades gjorde expeditionen anteckningar om det, och ritade också av inristningarna.

De tre expeditionsdeltagarna tycks genomgående ha blivit väl mottagna av lokalbefolkningen, och de fick många upplysningar om byggnaders ålder, tidigare förhållanden på platsen, byorganisation och annat som kompletterade det som de själva kunde iaktta. I närheten av Övertorneå rodde de i samband med sin undersökning över Soukolojoki, ett biflöde till Torne älv, och kom inte tillbaka till utgångspunkten förrän klockan 10 på kvällen, varpå de välkomnades att övernatta på platsen. Rimligen måste de också ha fått låna en roddbåt. Men vid ett tillfälle i slutet av arbetsperioden vid ett besök på en gård i Tärendö blev de inte insläppta i boningshuset av hustrun på gården. Hjalmar Grape skrev i sin redogörelse hur hon hindrade arbetet med motiveringen att husbonden inte var hemma, och hon hade också sagt att »världens herrar behöver inte se allt möjligt».²⁰ Att detta inte bara antecknades i fält utan också skrevs ned i en renskriven beskrivning och alltså förmedlades vidare till andra vittnar om att det var ett undantag, liksom om att Grape och hans medundersökare förväntade sig att traktens befolkning skulle öppna sina hem och låta dem mäta och fotografera. Grapes återgivande av kvinnans yttrande är kanske också en förklaring från honom till möjliga brister i dokumentationen från platsen (jfr Gustavsson 2014 s. 86).

¹⁹ Brev från Hjalmar Grape till Sigurd Erixon 1923-04-09, Sigurd Erixons samling, Linköpings stiftsbibliotek.

²⁰ Mukkas gård i byn Rovaniemi, Tärendö socken, Norrbotten, Topografiska bildarkivet, Nordiska museet.

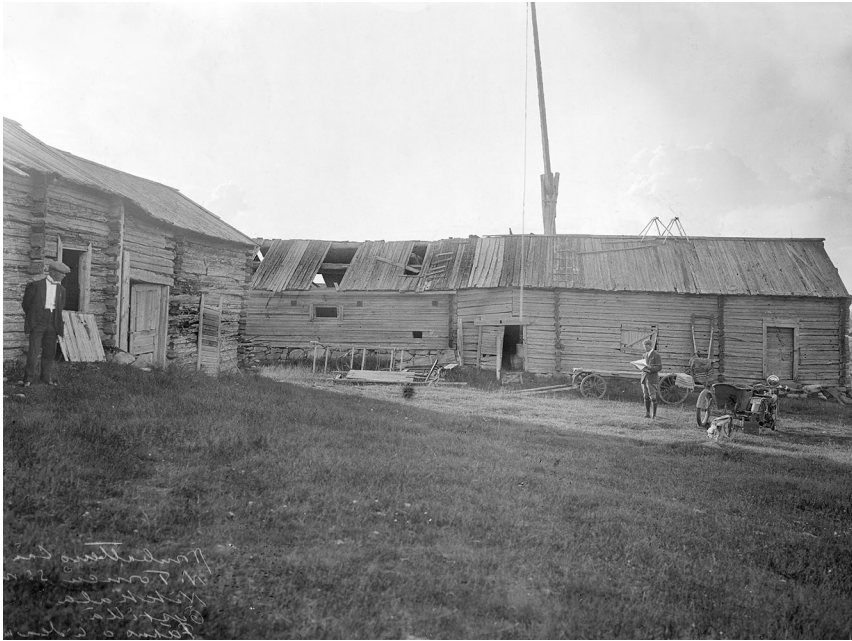
Att färdas på nordliga vägar

Det allra vanligaste sättet för fältarbetare som arbetade på uppdrag av Erixon och Nordiska museet att ta sig fram var vanlig trampcykel i kombination med tåg. Norrbottensexpeditionen utgjorde ett undantag genom användningen av motorcykel som färdmedel. Vem den tillhörde och hur den transporterats till Haparanda framgår inte av källmaterialet, men på registreringsskylten syns bokstaven B, vilket betyder att den var hemmahörande i Stockholms län. Den var försedd med en rejäl sidovagn, så att alla tre och deras baggage rymdes. Från Haparanda till Pajala dit de så småningom kom är det nära 20 mil, men det var inte ovanligt att fältarbetare under en sommarsäsong färdades också mycket långa sträckor på vanliga cyklar med tung packning. Motorcykeln kunde förefalla vara mer bekväm för långa resor jämfört med vanliga trampcyklar, men den vållade expeditionen mycket besvär och kom att orsaka förseningar och förändrad resrutt.

Redan någon vecka in på fältarbetsperioden uppstod bekymmer med motorcykeln, vilket skulle komma att upprepas många gånger. Den 6 juli skrev Eriksson: »Skulle fara till Sampis men cykeln strejkade så att vi måste reparera gång på gång, blev inte färdiga förr än på kvällen.»²¹ Två dagar senare, den 8 juli, är noterat att framdäcket punkterades efter en mils körning, »så vi måste stanna en timme och reparera». Två dagar senare var det dags igen. Den 10 juli när de var på väg från Karungi till Lappträsk har Manne Eriksson antecknat: »Sidovagnens slang gick på vägen». Den 2 augusti när fältarbetet började lida mot sitt slut gick nästan en hel arbetsdag åt till reparationer: »Arbetade med cykeln till 3 måste ekra om den.»

När de närmade sig Pajala den 24 juli blev motorcykelns framgaffel skadad så att de fick köra »med stor försiktighet», dagen efter ägnades åt reparationer. De lämnade Pajala ett par dagar senare för att köra till Sattajärvi, en sträcka på ca 15 km. Längs vägen råkade de ut för sammanlagt fyra punkteringar och färden tog ungefär fem timmar. De många punkteringarna, och det faktum att ett hjul var så skadat att det måste ekras om, var en följd av det slitage som dåliga vägar gav upphov till. Den 1 juni 1922 hade *Norrbottenskuriren* rapporterat att automobiltrafiken hittills detta år varit mycket obetydlig i nedre Tornedalen. »Å landsvägen från Haparanda uppåt älv-dalen har hittills få bilar varit synliga. Vägarna ha ock varit i ganska dåligt skick, så att de ej hittills varit lämpliga för biltrafik, men nu pågår arbetet med deras istandsättande och vissa sträckor äro redan ganska goda» (*Norrbottenskuriren* 1922-06-01.). Eriksson och hans båda medarbetare verkar dock ha varit beredda på problemen. På flera fotografier syns hur ett extra däck är fäst fram på sidovagnen. Dessutom måste utrustning för att reparera såväl slangar som mekaniska delar av motorcykeln ha medförts under resan, tillsammans med övrig utrustning. Och inte minst ställde bruket av

²¹ Dagbok av Manne Eriksson, sommaren 1922, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

Motorcykeln står parkerad på gårdsplanen hos Daniel Öystillä i byn Nikkala i Nedertorneå socken. I beskrivningen av gården har Manne Eriksson skrivit att den är »synnerligen förfallen». Hjalmar Grape uppger i sin beskrivning att ägaren (som också kallas »Daneli») huvudsakligen försörjer sig på fiske, som år 1922 var synnerligen lukrativt – Daneli uppges ha tjänat 8 000 kr under sommaren, men Grape skriver också att han försummar jordbruket och låter sin gård »ruttna ner» och att hela familjen om 8 personer bodde i en liten kammare, som var det enda bebodda rummet i hela mangårdsbyggnaden. Kanske är det Daneli själv som vi ser till vänster i bild, betraktande fältnarbetaren med sitt ritpapper och en tumstock. Ett sorts kulturmöte mellan två olika livsformer, som kanske hade svårt att förstå varandras prioriteringar. Foto: Manne Eriksson (Nordiska museet).

motorcykel, med återkommande behov av reparationer av olika slag, krav på ganska stor teknisk kompetens.

Veckorna gick och expeditionen på motorcykel färdades sakta norrut och sedan mot nordväst. Arbetet med fotografering, beskrivning och mätning tycks ha flutit på, men besvärligheterna med förflyttning på motorcykeln var fortsatt många. Vid polcirkeln vid byn Juoksengi hade det regnat så mycket att den redan dåliga vägen nu nästan var ofarbar – »vi körde fast flera gånger på vägen». I trakten av Korpilombolo hindrades arbetet under en hel dag på grund av att motorcykeln strejkade och ett tungt arbete med att släpa den längs vägen vidtog: »Då vi kört en bit gick den sönder igen och vi fick släpa cykeln hem till gästgivaregården.» Detta haveri gjorde att expeditionens ambition att med egna ögon försöka iaktta den gräns för »Finnbygden» som Sigurd Erixon fastställt gick om intet. »Vi skulle söka ta ut gränsen till fi. bebyggelse i väster från Korpilombolo men cyk gick sönder». Motorcykeln framstår som en fjärde deltagare i expeditionen, men en krånglig och obe-

räknelig sådan, som starkt påverkade de andra tre och de resultat de kunde uppnå.

Istället för att återuppta försöken att undersöka gränsen för »Finnbygden» reste de tre fältarbetarna vidare till Tärendö under augustis första dagar, och också där bodde de på gästgivaregården, och gjorde dokumentationer i byarna runt omkring. Arbetets avslutande var nära förestående, men den 2 augusti nåddes Eriksson av ett brev från Sigurd Erixon som han skrev om i sin anteckningsbok: »Fått brev från X att vi få fortsätta så länge de medsända pengarna räcker». Erixon skickade kontanter i brev till Manne Eriksson till platser där inkvartering var planerad, och styrde på så sätt på distans över expeditionen.

Efter ungefär en vecka i Tärendö var det dags att påbörja återresan till Stockholm. Färden gick först till Vittangi, där Hjalmar Grape lämnade de båda andra och stannade i sitt föräldrahem.²² Eriksson och Sandberg fortsatte därifrån via Svappavaara till Gällivare. Även under denna tur drabbades de av punkteringar, men vägarna var bättre. »Härliga vägar» antecknade Eriksson när de kommit fram till Gällivare. Tåget söderut skulle avgå först klockan tre på natten, och Eriksson och Sandberg utnyttjade tillfället att gå upp på Dundret. Kanske var utsikten inte vad de förväntat sig, för regnet öste ner »i strömmar». I gryningen den 11 augusti påbörjades återresan, och dagen därpå var de framme i Stockholm där Manne Eriksson sökte upp Sigurd Erixon, som just skulle resa till Finland på konferens. Erikssons anteckningsbok slutar med orden: »Avlämnat rapport för resan och klarat skivan tills vidare.» Om motorcykeln lämnats i Gällivare eller om den transporterades med godsvagn till Stockholm framgår inte.

Kulturforskningar på gränsen

I dansk-tysk kontext hade frågan om den nationella identiteten hos de allmogebyggnader som var belägna i gränslandet mellan Danmark och Tyskland en oerhört stark laddning och byggnadernas utformning kom att bli slagträn i diskussioner om vad som var danskt och vad som var tyskt under flera decennier. I förlängningen användes byggnadernas särdrag som argument för var nationsgränsen borde dras (se t.ex. Stoklund 1999). I det svensk-finska gränsområdet fanns inte sådana starka laddningar, och 1922 års undersökare varken eftersökte eller iakttog nationella särdrag i folkkulturen. Manne Eriksson konstaterade efter genomförd undersökning i området att det faktum att de flesta ortsbor talade finska inte hindrade att de kände sig som svenskar. Språkgränsen blev för honom inte en kulturgräns. När han hade blickat ut över Torne älv vid Kukkolaforseen och iakttagit den finska

²² Enligt brev från Hjalmar Grape till Sigurd Erixon 1923-05-09, Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek.

»Interiör från pöretet» har Manne Eriksson skrivit under fotografiet från Anntis gård i Korpikylä i Karungi (Karl Gustafs) socken. I beskrivningen från gården uppmärksammas bland annat den stora golvklockan, som benämndes »dalklocka» och som uppgavs vara tillverkad i byn. Kartongarket som bilden är uppklistrad på bär spår av Sigurd Erixons excerpering av materialet – sängen som syns på bilden tilldrog sig hans intresse när han arbetade med sina böcker om folklig möbelkultur i mitten av 1920-talet. Foto: Manne Eriksson (Nordiska museet).

sidan hade han ju också konstaterat likheterna mellan byggnaderna på den svenska och den finska sidan av älven. Liksom övriga undersökare av den svenska allmogekulturen var deltagarna i Norrbottensexpeditionen uppfyllda av tanken på gränser mellan olika bygder och kulturområden, och deras blick var inriktad på att finna skillnader inom det område som de arbetade i. Men inte heller inom det vidsträckta område han rest igenom fann Eriksson några gränser som kunde delat upp det som Sigurd Erixon benämnde »Finnbygden» i mindre delområden. Efter att fältarbetena hade slutförts skrev Manne Eriksson om området som en enhet:

Hela det undersökta området utgör på det hela taget en enhet i kulturellt avseende. Gårdstyper, möbelstil och levnadssätt är så gott som likformigt inom alla socknarna, trots det att naturförhållandena växla från S. till N. — — — Trots den isolering, som rått mellan olika bygder före landsvägars och järnvägens tillkomst i Ö. Norrland, synes dock påfallande likheter mellan byggnads- och ornamentformer i Tornedalen och Norrlands övriga kustlandskap.²³

²³ Redogörelse för expeditionens arbete av Manne Eriksson, sommaren 1922, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

Redan innan expeditionen påbörjade sitt arbete fanns en uppfattning om områdets kulturella avgränsning – den som Sigurd Erixon presenterade i skrift samma år. Där uttryckte han också en uppfattning om att kultur spreds söderifrån genom böljelika rörelser, och att dessa blev svagare och till sist »avtynande norrut» (Erixon 1922 s. 289). Således borde inga stora variationer stå att finna i området. De sju veckornas undersökning inom det som benämndes »Finnbygden» ledde inte heller fram till någon annan slutsats än den som Erixon redan slagit fast. Detta var ett sammanhållet kulturområde, några mer specifika kulturprovinser inom det kunde inte urskiljas. I den sammanställning som Manne Eriksson lämnade till Nordiska museet beskrev han sina iakttagelser:

Hela området är tämligen enhetligt även i etnografiskt avseende. Byggnads- och ornamentstilar likaväl som levnadsförhållanden är så gott som ensartade, fastän naturligtvis gårdarna bli mindre och ornamentformer o.d. torftigare ju längre mot norr man kommer inom området. Korpilombolo s:n torde vara den fattigaste och mest primitiva socknen som blev undersökt. Däremot voro olika former inom Tärendö s:n ungefär lika rikligt förekommande som i de sydligare Tornedalssocknarna, men på grund av kommunikationsförhållandena bära de nordligare socknarna i viss mån en mera ålderdomlig prägel.²⁴

Till arkivet

När fältarbetet var avslutat och Manne Eriksson träffat Sigurd Erixon för en första rapport vidtog nästa fas i arbetet som skulle leda fram till ökad kunskap om Tornedalens förflutna. Fotografier skulle framkallas och kopieras och sedan klistras upp på kartongark, som i nästa steg försågs med topografiska uppgifter. Anteckningarna från fältarbetet låg till grund för de beskrivningar som Eriksson och Grape efter expeditionens slut skrev rent med bläck på arkivbeständigt papper. Folke Sandberg hade ett långvarigt arbete framför sig med renritning av de skisser han upprättat i fält. Allt gjordes inte omedelbart utan det var först något år efter expeditionens genomförande som det hela var avslutat. Enligt noteringar sist i anteckningsboken från Tornedalen besökte Eriksson Nordiska museets arkiv vid några tillfällen från augusti 1922 fram till mars 1923 för »märkning av plåtar», vilket innebar att han såg till att alla glasplåtar från sommarens arbete försågs med korrekta topografiska uppgifter. I juni 1923 skrev Sigurd Erixon: »Måste fråga dig om du håller på med Norrbottensmaterialet och när du tror att det kan bli färdigt.»²⁵ Folke Sandberg levererade in de färdiga ritningarna i omgångar; de

²⁴ »Norrbottensexpeditionen» av Manne Eriksson, vol. 1, Norrbotten, Topografiska bildarkivet, Nordiska museet.

²⁵ Sigurd Erixon till Manne Eriksson, 1923-06-01, brevbok XV, Ämbetsarkivet, Nordiska museet.

sista kom till Erixon i början av 1924.²⁶ Det material som expeditionen samlade in sommaren 1922 och som under 1923 renskrevs och renritades, märktes topografiskt och arkiverades enligt topografiska principer. Dessa var överordnade andra möjliga ordningar för arkivering av materialet, t.ex. kronologisk.

Som expeditionens ledare skrev Manne Eriksson en sammanfattande redogörelse för sommarens fältarbete, som omfattar tio handskrivna sidor. I inledningen finns ett beklagande över bristen på uppgifter om folktro i bygderna, vilket han skyllde dels på den læstadianska väckelsen, dels på bristande rutin hos Hjalmar Grape. Eriksson var den av de båda som hade tidigare erfarenhet av folkminnesuppteckning och han var kritisk till hur Grape hade skött den delen av arbetet. I detta sammanfattande och tillbakablickande dokument anas lite friktion i relationerna mellan de tre deltagarna i expeditionen, som inte går att utläsa av det övriga källmaterialet.

Mycket få drag av äldre folkföreställningar, seder och bruk ha anträffats och upptecknats av expeditionen, säkerligen delvis beroende på exp:s språksakkunniges utfrågningsmetod, men säkert också beroende därpå att den læstadianska folkväckelsen i dessa trakter vid mitten av förra århundradet sopat bort mycket av det gamla som i stor utsträckning stämplades som »synd» av de »kristna» predikanterna som læstadianismens lekmannapredikanter kallas av folket. Dock torde långt mera vara bevarat än vad en flyktig undersökning ger vid handen, och undert. fick vid de få tillfällen, då en utfrågning om dessa saker var honom möjlig, det intrycket att mycket kvarlever av det gamla, ehuru befolkningen skäms för att berätta om sådant för en främling.²⁷

Också Sigurd Erixon uttryckte missnöje med Grapes insatser. Vad han hade skrivit finns inte bevarat i arkiven, däremot det svar han fick, där Grape delvis urskuldar sig, men också framhåller svårigheter som förekommit i fält:

Folkets föreställningar, seder och bruk – ja, där är innehållet kanske magert. Det är ju jag, som är skulden. Jag är minsann inte tillfredsställd. Men jag har också i mitt föregående brev antytt några svårigheter jag har opererat med. Det är onödigt plocka fram mera.²⁸

I den redogörelse för 1922 års alla fältarbeten som finns i *Fataburen* (1923) anger han (s. 47) Hjalmar Grapes roll: »använd som svensk-finsk tolk». Att på detta sätt beskriva honom som tolk som någon annan använde, och inte som en aktiv insamlare, var möjligen ett sätt för Erixon att ytterligare markera sitt missnöje med resultatet av Grapes arbete i fält. Men även om

²⁶ Sigurd Erixon till Manne Eriksson, odaterat brev men skrivet i januari 1924, brevbok XVI, Ämbetsarkivet, Nordiska museet.

²⁷ »Norrbottnensexpeditionen» av Manne Eriksson, vol. 1, Norrbotten, Topografiska bildarkivet, Nordiska museet.

²⁸ Brev från Hjalmar Grape till Sigurd Erixon 1923-04-09, Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek.

Erixon var missnöjd med Grapes insatser 1922, kom han att använda en hel del material från Norrbottensexpeditionen i sitt monumentala verk *Svensk byggnadskultur* år 1947, där han redogjorde för sin uppfattning om de svenska husens och gårdarnas genealogi.

Idag finns större delen av materialet som Norrbottensexpeditionen skapade i det Topografiska bildarkivet i Nordiska museets arkiv. Här finns fotografierna, uppklistrade på kartongark märkta med län, tingslag, socken, by och gård, likaså beskrivningarna som Manne Eriksson och Hjalmar Grape upprättade, liksom Sandbergs ritningar i antingen enkelt eller dubbelt folioformat. Ritningar i större format än dubbelfolio har förts in i en ritningssamling – där är det inte de topografiska principerna utan praktiska omständigheter som styr hur materialet har arkiverats. Många av dokumenten har olika kortfattade anteckningar och påskrifter, som vittnar om att materialet excerperats av olika personer och använts som källor i olika efterföljande undersökningar. Den ambition som fanns vid 1900-talets början, att det insamlade materialet skulle utgöra en kunskapsbank att använda vid fortsatta forskningar om den försvunna allmogekulturen, kom alltså att bli uppfylld. Oftast är det bara en signatur och årtal som anger att någon har excerperat ur materialet för att använda fakta ur det i ett nytt sammanhang. Men vid en gård i Koivukylä by i Hietaniemi socken där Manne Eriksson skrivit att byggnadernas förfallna tillstånd hänger ihop med ägarens fattigdom och oföretagsamhet finns en anteckning med blyerts: »Lögn! Jag känner folket där! O.H.» Initialerna OH ska uttydas Olle Homman, som 1933 reste i samma trakter tillsammans med John Granlund, för fortsatta dokumentationer. Dessa båda hade möjligheter att möta samma sagespersoner som 1922 års expedition, se samma miljöer och därmed också ifrågasätta tidigare resultat. I den artikel i *Dagens Nyheter* som citerades inledningsvis hette det att 1922 års undersökning hade lett till en »jämförelsevis fullständig översikt av allmogens bostadskick, byggnadssätt, byplaner o.s.v. i denna nordliga landsända» (*Dagens Nyheter* 1922-08-28). Men elva år senare räckte inte den kunskap som 1922 års insatser hade resulterat i. Nya forskare ställde nya frågor och behövde åka till ort och ställe för att själva skaffa sig kunskap om trakten. Frågan om folktro och seder, som Sigurd Erixon hade velat veta mer om, var då helt lagd åt sidan och det material som Homman och Granlund är upphovspersoner till är helt inriktat på timmerkonstruktioner. 1922 hade *Dagens Nyheter* skrivit om fullständighet, men detta visade sig snabbt vara något relativt, beroende på vilka frågor som ställdes och vilken kunskap som eftersöktes.

Många ritningar över gårdar som upprättades av Folke Sandberg, som borde förvaras i det topografiska bildarkivet tillsammans med övriga ritningar, fotografier och beskrivningar, ingår numera i den stora samling som benämns Sigurd Erixons samling. Under senare delen av sitt liv arbetade Erixon med att skriva de svenska byarnas historia, och han (eller medarbe-

tare till honom) excerperade därför ur tidigare insamlat material. Detta innebär att en hel del material, i det här fallet främst Sandbergs ritningar, togs ut och användes i den forskning som Erixon då bedrev. År 1959 gjorde Sigurd Erixon en anteckning om Päckilä by i Hietaniemi socken: »Allt tyder på att detta är en älvstrandsby av första klass».²⁹ 37 år efter att Norrbottensexpeditionen hade varit på plats satt deras uppdragsgivare och analyserade materialet för ytterligare en publikation, med samma metod – typologi – för ögonen som han hade börjat arbeta med redan på 1910-talet. Efter Erixons död 1968 gjordes en första sortering av det mycket omfattande material som han efterlämnade och den samling som bär hans namn skapades.

Idéhistorikern Staffan Bergwik menar att kunskap blir till när information och data fylls med mening (Bergwik 2016 s. 168). De stora samlingar som härrör från utforskandet av allmogesamhället under 1900-talets början, med till synes ändlösa rader av byggnadsritningar, avritningar av detaljer och fotografier av hus och byar, kan ses som just information och data. *Kunskap* uppstår när dessa data bearbetas av användare, och detta är inte något som sker bara en enda gång, utan informationen och datainnehållet kan laddas med mening gång på gång, av olika personer vid olika tillfällen, varvid ny kunskap produceras. Kunskapsproduktionen upphörde inte efter att 1922 års dokumentationsmaterial var renskrivet, färdighanterat och överlämnat till arkivet. Nya aktörer såg på materialet med nya ögon. Historikern Johan Östling har använt uttrycket *kunskapsaktörer* för att beskriva individer, grupper eller institutioner som verkar både som producenter och som spridare av kunskap (Östling 2015 s. 112, se även Benner & Widmalm 2011 s. 72). De tre deltagarna i 1922 års expedition var kunskapsaktörer, och nya träder återkommande fram. Efter Manne Eriksson, Grape och Sandberg kom Sigurd Erixon och alla de som excerperade ur materialet, sedan kom forskare som intresserade sig för dessa personers forskningsprocesser. En digitalisering av materialet öppnar för att nya kunskapsaktörer kan ta sig an det.

Varje ny användare som nyttjar arkivet fäster vikt vid olika aspekter av den information och de data som finns där, och omskapar kunskapen. Olika personer som har excerperat eller använt materialet har haft olika kunskapsmål och därmed sett olika värden. Gränsen för vad som är möjligt att veta och kunna flyttas och förändras. Nya kunskapslager är ständigt möjliga att iakttä – nu kan vi utläsa både hur 1922 års expedition arbetade, hur 1930- och 1940-talets forskare använde materialet, och hur Sigurd Erixon höll fast vid samma teoretiska bas och samma metoder i decennium efter decennium. 1922 års undersökning, som enligt *Dagens Nyheter* syftade till en fullständig översikt, hade varit beroende av väder, väglag och en trilskande motorcykel, och av förmågan att tala samma språk som de

²⁹ Vol 1: 83 i Sigurd Erixons samling, Nordiska museet.

boende i området. Men trots att expeditionen kanske inte kunde uppnå den fullständighet som eftersträvades, har arbetet i Tornedalen under sommaren 1922 gjort avtryck hos andra användare i nära nog ett sekel. Det är ju ett ganska gott resultat.

Källor och litteratur

Arkiv

Institutet för språk- och folkminnen, Uppsala:

Manne Erikssons samling, anteckningsböcker från Norrbottensexpeditionen 1922.

Linköpings stiftsbibliotek:

Sigurd Erixons samling, brev från Hjalmar Grape till Sigurd Erixon.

Nordiska museets arkiv:

Sigurd Erixons samling.

Topografiska bildarkivet.

Ämbetsarkivet, brevböcker.

Litteratur

Benner, Mats & Sven Widmalm, 2011: *Kunskap*. Malmö.

Bergwik, Staffan, 2016: *Kunskapens osynliga scener. Vetenskapshistorier 1900–1950*. Göteborg.

SOU 1924:26–27 = *Betänkande med förslag till ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen*. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 1924:26–27.)

Campbell, Åke & Sigurd Erixon (red.), 1957: *Atlas över svensk folkkultur*. 1. *Materiell och social kultur*. Uppsala.

Dagens Nyheter. 1864 ff.

Eriksson, Manne, 1925: Bondeliv i norra Uppland vid mitten av förra århundradet. Materiell kultur. I: *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift* 1925, s. 65–120.

Erixon, Sigurd, 1917: Några bidrag till det nordiska husets historia. 1–3. I: *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift* 1917, s. 145–198.

— 1922: Svensk byggnadskultur och dess geografi. I: *Ymer* 1922: 1, s. 249–290.

— 1924: *Om allmogens materiella kultur. Handledning i kulturminnesvård*. Uppsala.

— 1947: *Svensk byggnadskultur. Studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia*. Stockholm.

Fataburen 1923: Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning år 1922. I: *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift* 1923, bilaga, s. 1–63.

— 1924: Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning år 1923. I: *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift* 1924, bilaga, s. 1–72.

Gustavsson, Karin, 2014: *Expeditioner i det förflutna. Etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början*. Lund.

— 2016: Runda hörn och en obemärkt forskare. I: Henrik Rahm (red.), *Årsbok Vetenskapssocieteten i Lund 2016*, s. 21–39.

— 2017: Kunskap ur tomrum. Närläsning som etnologisk metod. I: Lars-Eric Jönsson & Fredrik Nilsson (red.), 2017, *Kulturhistoria. En etnologisk metodbok*. Lund. S. 121–136.

Lilja, Agneta, 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlande arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*.

- Uppsala. (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala B: 22.)
- Norrbottenskuriren*. 1861 ff.
- Skott, Fredrik, 2008: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg. (Avhandlingar från historiska institutionen i Göteborg 53.)
- Stoklund, Bjarne, 1999: Bondebygninger og folkekarakter. Striden om »den etnografiske grænse» mellem dansk och tysk 1840–1940. I: Bjarne Stoklund (red.), *Kulturens nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale*. København. S. 48–65.
- SBL = *Svenskt biografiskt lexikon*. 1–. Stockholm 1918 ff.
- von Sydow, Carl Wilhelm, 1919: *Våra folkninnen. En populär framställning*. Lund:
- Östling, Johan, 2015: Vad är kunskapshistoria? I: *Historisk tidskrift* 135: 1, s. 109–119.

Övdalsk under Debate

A Discussion of David Karlander's Dissertation, *Authentic Language: Övdalsk, metapragmatic exchange and the margins of Sweden's linguistic market*

By Judith T. Irvine

Abstract

The dissertation under review offers a sophisticated analysis of representations of Övdalsk (Elfdalian), a rural vernacular spoken in west central Sweden. Rather than providing a linguistic or sociolinguistic description of this way of speaking, Karlander focuses on debates about its status – about what kind of linguistic object this is – and on the debaters, their claims, and the terms of their discussion. Authenticity is a common theme in these contestations, whether it be the authenticity of particular linguistic forms as belonging to Övdalsk, or the authenticity of the vernacular itself as representing the local, the particular, and the rural past.

Keywords: Övdalsk, authenticity, regional languages, metapragmatics, language policy, regimentation.

David Karlander has given us a stimulating and sophisticated discussion of Övdalsk, a way of speaking found in some rural communities in west central Sweden, especially in Älvdalen municipality. Also known as Elfdalian, among other names, Övdalsk is a Scandinavian vernacular way of speaking, clearly different from standard Swedish. Just how different this linguistic variety is, and whether it should be considered a variety of “Swedish” at all, are contested questions. In my review I will avoid calling it a “language” or a “dialect,” or indeed any other classificatory label beyond “vernacular,” because these labels and the classification have been an object of debate – debates that are central to Karlander's dissertation.

Authentic Language concerns these debates and what they entail. The work is not about Övdalsk itself as some sort of object one might try to describe, although Karlander does focus on the linguists who have produced such descriptions. Nor is the dissertation concerned with the rightness or wrongness of one or another side in these debates. Instead, it is about the debaters, their claims, and the terms of the discussion. The major players in the game include policymakers and their critics, as well as the codifiers who describe this vernacular in grammars and texts; some of these stakeholders are themselves Övdalsk speakers. So the discussion focuses on how these people talk (or write) about Övdalsk, what they claim it is like, how they claim it is (or is not) different from standard Swedish, and what they think

Judith T. Irvine, Övdalsk under debate. A discussion of David Karlander's dissertation, *Authentic Language. Övdalsk, metapragmatic exchange and the margins of Sweden's linguistic market. Swedish Dialects and Folk Traditions* 2017, pp. 55–66.

all that means – including what they think it means about Övdalsk speakers and their lives. Karlander argues that such debates are consequential, even when they come to no final resolution. What happens to the object, Övdalsk, and, by extension, its speakers, is not separate from how people have talked about it, especially in regard to its status in the Swedish nation state.

Following a general overview and theoretically oriented introductory chapter, the dissertation brings together four essays representing distinct but related studies of these issues. These four core chapters focus on different texts and conversations that concern Övdalsk, produced by people who play some role in defining, or trying to define, what Övdalsk “is.” That is, they are engaged in regimenting it and its relationship to other ways of speaking, to speakers, and to Sweden. By “regimenting,” I mean being engaged in organizing and systematizing Övdalsk, tidying it up, comparing it to other ways of speaking, and situating it in a regime of value. The debaters disagree on how the regimentation should be done, to what effect, and what the highest value is.

Karlander highlights a central issue in all these debates: arguments about *authenticity* and whether authenticity matters. This issue concerns what linguistic forms are authentically Övdalsk, and why. But more broadly, and more importantly for the policy contestations, it concerns whether Övdalsk and its speakers somehow represent an “authentic” rural Swedish past, whether in the form of the language or in its representation of a past way of life, of which the vernacular is both a record and an emblem. Questions about authenticity are also questions of temporality, especially for some of the commentators Karlander considers. They take Övdalsk to be quintessentially old, and therefore venerable and important. As Karlander shows, they also envision a temporal trajectory in which Övdalsk is inevitably on the way to disappearing, along with a traditional rural way of life. For some commentators that means Övdalsk needs preservation and its remaining speakers need support. These comments are pervaded by nostalgia for a Swedish past – a past that may be mythical or, at least, selectively remembered and understood. Meanwhile, other positions in the debates represent the state and its interests in efficiency, unity, and objectivity. Nostalgia plays little role for them (although there is some mention of a tourist trade, which could thrive on displays of “tradition,” including linguistic displays; surely the state might recognize the economic appeal).

Before considering the dissertation’s theoretical basis and goals, let us attend to the four individual studies that provide an empirical grounding and in which Karlander can present the threads that his overall argument ties together.

Four studies of debates about Övdalsk

Study 1, “State categories, state vision and vernacular woes in Sweden’s language politics,” sets the stage by exploring the language politics of the Swedish state in the years immediately leading up to, and following, Swedish ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages in 2000.¹ In the policy program that was put in place in the wake of ratification, official recognition was accorded to standard Swedish, called the “principal language”; also recognized were five “national minority languages” (Sami, Finnish, Meänkieli, Romani, and Yiddish), and various immigrant “mother tongues.” No official recognition as distinct languages was accorded to “vernaculars” such as Övdalsk or other Scandinavian non-standard ways of speaking, variously termed “vernaculars,” “local languages,” “parish vernaculars,” “dialects,” or “genuine dialects” (a term that raises the interesting specter of “fake dialects”; it is not clear what the policymakers’ notion of “genuineness” might have been). Apparently, the committee concerned with classifying ways of speaking in Sweden in conformity with the European Charter assumed that these non-standard varieties should be considered “dialects” (the Charter’s term), and that they were therefore exempt from the Charter’s provisions for regional and minority languages. As Karlander points out, the committee’s report “effectively construed ‘vernaculars’ as traditionalized and largely anachronistic ways of speaking, sidelined by a full-flung high modernity” to which the Swedish state aspired. If all “vernaculars” were classified as “dialects,” spoken by “Swedes,” standard Swedish could still count as the unifying language for an “ethnolinguistically coherent” national community.

Debates ensued, nevertheless, about where Övdalsk should fit in the Charter’s classification. Should it be considered a “language,” a “dialect,” or something else? And what state recognition should be entailed by the classification? There were academic linguists who argued that it was obviously a “language,” because of its evident structural differences from standard Swedish. However, none of those arguments led to any final or official decision about changing the committee’s recommendations. As Karlander concludes, the result of all this discussion was not so much to decide the policy fate of Övdalsk as to solidify, even rigidify, the classification scheme itself. That is, the distinction between “language” and “dialect” was increasingly seen as a necessary and empirically attestable difference, even though the distinction does not work in practice and cannot easily apply to particular cases like that of Övdalsk. Linguists, at least, should have been aware

¹ Study 1 was published online ahead of print, 3 June 2017, in *Language Policy* (<http://doi.org/10.1007/s10993-017-9439-1>). There are no page numbers for the online version, and none are given in the version included in the dissertation.

that the distinction does not rest primarily on attested differences in linguistic structure. As the linguist Max Weinreich said many decades ago, “a language is a dialect that has an army and a navy.”² The difference is primarily a political one.

Study 2, “The linguistic prerequisites for cultural analysis: Lars Levander’s reocentric ethnographies of Swedish peasant life and language,” focuses on the work of that scholar, who began research on Övdalsk in 1904 and continued working on the linguistic forms and their ethnographic context for decades.³ His publications on it date from 1909 (a book-length monograph) and continued, with analyses and texts, until 1950. The 1909 work seems to have been the most fundamental and influential, setting the stage for later assessments of Övdalsk, both his own and other people’s. Evidently, Levander was very much interested in temporality and “tradition.” Assuming Övdalsk’s antiquity among Scandinavian languages as well as predicting its imminent disappearance, Levander wanted not only to document it, but especially to focus on the material objects for which Övdalsk supplied words – presumably, words that were different from those in other linguistic varieties in Sweden – because he considered such objects to be especially important in a peasant way of life that was also disappearing. In a particularly interesting discussion, Karlander points to the version of linguistic theory at the turn of the twentieth century that undergirded Levander’s orientation to words and things. This is the “reocentric” orientation (“thing-centered,” from Harris 1980), much critiqued by Saussure and his followers, which assumed that words stand for things, rather than for contrastively organized concepts as in Saussure’s work. According to the reocentric view, to collect the words was to collect the things they name, and so preserve the record of an earlier way of life. The things whose names Levander collected were primarily material objects and household artifacts. As Karlander notes (p. 14), “although replete with material artefacts, Levander’s farmhouse is conspicuously devoid of people.”

The main role this study serves in the dissertation is to describe the work that constitutes the most influential representation of Övdalsk – a body of work that is a reference point, apparently, for all subsequent representations of this way of speaking, especially the recent codification efforts described in Study 3. Study 2 also offers us an intriguing picture of the researcher and the intellectual milieu that produced this oeuvre, particularly the landmark publication in 1909. As the basis for comparison with a new linguistic de-

² Although the original source of this often-quoted quip is uncertain, the earliest published source is Weinreich 1945, “Der YIVO un di problemem fun undzer tsayt,” *Yivo Bleter* 25: 1. Weinreich never published this work in English, but he often mentioned the quip orally to colleagues and students.

³ Study 2 is reprinted in the dissertation as a manuscript “submitted for publication.” Page numbers refer to the manuscript, not to its place in the dissertation as a whole.

scription, that 1909 publication informs the work of the discussion group described in the next chapter of the dissertation.

Study 3, “Register and artefact: Enregistering authenticity in an engagement with Övdalsk descriptivist texts,” focuses on a present-day setting: a small group of people who gather to discuss Övdalsk, supply examples of usage (sentences and expressions containing Övdalsk words and grammatical forms), and examine an updated descriptive grammar of it.⁴ This updated description, *Älvdalsk Grammatik*, was produced by a Mr. Bengt Åkerberg, a retired upper secondary schoolteacher whom Karlander describes as a lay linguist. Mr. Åkerberg, who had worked on his text for many years prior to its publication in 2012, leads the discussion group; the group, who call themselves the “Grammar Group,” meet regularly in Stockholm, but all the members have some tie with Älvdalen and have some claim to Övdalsk speakerhood. Levander’s 1909 work is what they consider their “point of departure,” and it is the text they compare with Åkerberg’s and with their own memories of usage. The results reconfigure some of Levander’s analyses but apparently retain similar basic assumptions about what an analysis of Övdalsk should consist of: inventorying an object that is assumed to be disappearing; focusing on maximal differences from standard Swedish; and including types of linguistic forms similar to those Levander collected.

Illustrating the relationships between the older and more recent text artifacts, Karlander reprints a page from Levander’s monograph and a portion of a chart (of irregular verbs) from Åkerberg’s text, as well as an extract from a Grammar Group discussion of some verbs in the chart. The study includes some other bits of transcript from the group’s conversations as well. It is not clear, however, whether the Grammar Group ever produces anything different from what Mr. Åkerberg printed in his 2012 work.

Study 4, “Roads to regimentation: Place, authenticity and the metapragmatics of naming,” concerns debates about names for roads in Älvdalen.⁵ Although the chapter seems at first glance to have a very narrow focus, actually it returns us to the national discourse explored in Study 1. In 2001 there was a new move by the state to establish official names for roads in accordance with systematic national guidelines on addresses, so that public services like the postal service and emergency services could operate more efficiently. But who was to decide on the names? What language should the names come from, and how should they be written in maps and public signage? Should the road names all be rendered in standard Swedish, or, as some

⁴ Study 3 was published (2015) in *Language and Communication* 45, pp. 12–26. Page numbers come from the journal, not from the dissertation as a whole.

⁵ Study 4 was published (2017) in *Language and Communication* 53, pp. 11–24. Again, page numbers are those in the journal publication. They have not been re-done on inclusion in the dissertation.

local commentators argued, should the names follow – “respect” – local traditions, including vernacular language? Or should there be some combination? Who was considered to be the primary audience, the people who should come to know the name?

This study shows how the same kinds of debates about Övdalsk that emerged in Study 1’s policy discussions arose in regard to a new sign-object, the names of rural roads. Just as in the deliberations of the committee dealing with policy about regional and national minority languages, arguments about road names pitted claims about authenticity, local particulars, and local history against the nationalizing stance of the modernist state and its felt needs for unity and efficiency. The results of the debates were somewhat similar too. Although there is some minor variation in what Älvdalen road signs presently look like and what names are put on road maps, the national committee charged with making decisions about the names of rural roads almost always stuck firmly with standard Swedish. (Some signs include an Övdalsk rendering of the name in smaller type, underneath the standard one.) Many local people were unhappy about this outcome. Still, as in Study 1, the dispute meant that the dichotomies that framed this debate and others like it – local versus national, particular versus universal, dialect versus language, and so on – became more salient and, in effect, solidified.

Theoretical issues and academic literatures

Let us now turn to the theoretical issues that motivate this dissertation, and the literatures in which it is situated. These issues, and many relevant citations, can be found in many places in the dissertation, appearing in the four core chapters and especially in the introductory “kappa” (introduction and overview).

One might first and perhaps most obviously situate this dissertation in sociolinguistic studies of European minority languages, even though this work does not do the kind of empirical sociolinguistics such studies often undertake. It is not concerned with directly documenting Övdalsk usage or the distribution of linguistic forms across a population of speakers. It intersects more closely with discussions of language policy and planning; but this dissertation does not aim to produce better policy or plans. It is not evading those matters; instead, it is simply a different kind of project. Among the other literatures it has a connection with is the field known as Critical Discourse Analysis, which explores texts of various kinds – usually those produced by governments or large-scale institutions – for their political assumptions and agendas. The dissertation connects, as well, with the “critical linguistics” of Roy Harris and his followers, who (among other things) question the ways linguists have taken “language” and “languages” to be discrete, bounded objects in the world (see Harris 1981). There is also a dash

of Bourdieu – more than a dash, actually, since Karlander makes frequent reference to Bourdieu’s idea of the “linguistic market,” although this concept is more assumed than explored.

However, perhaps the dissertation’s most conspicuous and relevant theoretical context is linguistic anthropology, as represented especially in the work of Michael Silverstein and his colleagues, students, and friends. Crucial concepts Karlander draws on from this school include *metapragmatics*, *indexicality*, *enregisterment*, and Silverstein’s conception of the *dialectic*. To explain briefly, if linguistic “pragmatics” is (the study of) linguistic forms as used in social action, then “metapragmatics” is talk about pragmatics – i.e., *talk about* how language is used in social action. So, for example, “request” is a metapragmatic term, referring to a verbal act (of requesting) – an act that can be carried out by a wide variety of means. Metapragmatics, like metalinguistics (or metalanguage or other things meta-), points to the human capacity for reflexivity: holding our acts and our words up for contemplation. “Indexicality” comes from the work of the philosopher Charles Sanders Peirce, and concerns how a sign points to the conditions of its emergence. So if Övdalsk is – or is taken to be⁶ – the speech of rural people in the past, that is what Övdalsk indexes: the past, and a rural way of life. “Authenticity,” seen as indexicality, concerns how faithfully, or fully, or successfully, a language – even an individual linguistic form – can index some such condition. As we have seen, Övdalsk’s authenticity in this sense is a major theme in debates about its status as a Scandinavian vernacular within the language politics of the Swedish state. “Enregisterment,” meanwhile, refers to how a linguistic variety emerges as a distinctive sublanguage, with distinctive social significance, within a larger sociolinguistic field of play.

Finally, the “dialectic”: when Silverstein draws on this concept he focuses on showing how indexicality links past, present, and future. Speech in the present indexes something about its origin (past), and influences a future course of events. Karlander’s work illustrates this idea: people who view Övdalsk as a relic of Sweden’s peasant past connect that past with present-day Sweden (in which that way of speaking is “disappearing”), and their present-day talk about whether Övdalsk is a “language” or a “dialect” affects the future, since it tends to make those terms, *language* and *dialect*, come to appear both salient and necessary. Exactly how Silverstein’s use of the “dialectic” relates to the concept’s background in Hegel’s work and Marxist philosophy is not clear. Silverstein does not explicitly bring out the conflict, the thesis and antithesis, that have been important aspects of the

⁶ Strictly speaking, in the framework of Peircean semiotics, if X is *taken to be* an index of Y, then X is a *dicent sign* of Y. This wording draws on Peirce’s third trichotomy and refers to the interpretant’s construal of X. See Peirce 1955.

“dialectic” in the philosophical tradition. But raising this issue is not a criticism of Karlander, who makes quite clear that he draws his usage from Silverstein and why he does so.

Comments and questions about the work

It should be clear that this dissertation is an important and interesting work from which one learns a great deal. Nevertheless, there are several questions that can be posed about it. If Karlander were to turn the dissertation into a monograph with an overarching argument, he might wish to consider addressing these points.

First, I wanted to see more people in this work, and to see them presented live. The dissertation seemed to hold Övdalsk and its speakers at arms’ length. The only chapter in which we see any live people debating, or talking in any way, is in Study 3 on the Grammar Group. But Mr. Åkerberg is the only person in the group who comes into focus as an individual with a bit of biography. Who are the others? Why are they present? In what kind of location (someone’s home, or perhaps a public building?) does the meeting take place? The study offers some snippets of transcripts extracted from recordings of the group’s meetings, conversations in which Mr. Åkerberg seems to take on the role of linguistic authority or teacher. However, Karlander does not explicitly characterize his role in this way, nor does he tell us about the relationships among the other participants, their lives in Stockholm or their motives for participating in the group, other than what we can suppose is nostalgia for their own rural pasts. Surely it would be possible to bring the scene to life, to make the description a bit more vivid, without compromising any participant’s privacy.

Moreover, all the interaction we are shown in Study 3 takes place in standard Swedish. Did the Grammar Group participants ever “break into performance” (to use Dell Hymes’s expression; see Hymes 1981) – actually inhabit the role of “speaker of Övdalsk”? Or were they always projecting that role onto someone else, or citing other speakers drawn from memory?

Karlander tells us that “authentic Övdalsk” is enregistered in the group’s conversation, leading to an “artificially maintained but indexically typified register” (p. 23). But the members of the group are not shown as moving from mention to use – as ever really moving into the role of speaker of this register. Can one really say it is indexically typified, by which Karlander implies something that emerges from interaction? Or does it remain an ideologized form, more imagined than interactionally indexed (though drawing, to be sure, on selective memory as well as on the text artifacts)? The study acknowledges that the Grammar Group’s activities have no consequences for the status of Övdalsk outside of the group.

More importantly, what about the people in Älvdalen itself? The disser-

tation mentions that there are “speaking meetings” in Älvdalen that focus on Övdalsk – on using it? on talking about it? What happens there? It is not clear why the dissertation presents only the Grammar Group in Stockholm, and not the speakers in Älvdalen. We learn very little about the Älvdalen-based Övdalsk advocacy association, *Ulm dalska* (“Let us speak Övdalsk”), surely an important stakeholder in Övdalsk language politics. Apparently Karlander spent many months in Älvdalen, over a period of years, but the dissertation does not show many traces of an immersion experience. We might even wonder whether “authentic” Övdalsk is an assessment that is ever made about particular real speakers, as opposed to imagined or remembered ones. Is it highly variable? Is it an ever-receding ideal? Is it spoken only in highly contrived settings – social occasions designed just for that purpose – or are there people who speak it in daily life?

What would also have been a useful addition to the discussions in this chapter (Study 3) and the preceding one (Study 2, about Lars Levander) – actually, to the entire dissertation – is a summary of some of the linguistic features that have been cited in debates about Övdalsk’s status. Outlining these linguistic specifics would not amount to making Övdalsk a static, bounded object. Instead, it would add substance to the debates, since what would be specified is not some independently constructed description of a linguistic variety, but instead, what the debates about Övdalsk have pointed to as supposed evidence for their various positions.

Study 4, on road names, sparks some additional questions about conversational interactions. The study refers to conversation but perhaps only in the abstract sense of an exchange of written texts, because what the study shows us is not face-to-face interaction but extracts from policy statements and letters of response. Still, the theory-oriented portions of the study, discussing names and acts of naming, point toward interactional accounts. In this vein, Karlander comments (p. 22) that “an analysis of the performative pragmatics of naming – however situated it may be – does not exhaustively unpack the object it claims to investigate. ... Naming is far from a temporally compressed and institutionally contained practice... The performative power contained in such a moment of semiotic closure has less to do with the linguistic formula itself than with the conditions under which it was produced.” In this passage he is arguing that the theory of speech acts and performativity proposed by Austin and Searle cannot account for the far-reaching social effects of naming. Names that are bestowed in performative “baptismal events” acquire a social existence that the event of bestowal cannot fully contain. This is an excellent point; I have no quarrel with it. What the passage led me to wonder about, however, is whether Karlander is hinting here at a larger claim about conversational interactions and broad sociohistorical forces. Does he tend to imply that it doesn’t matter what is said in conversations – what matters is a sociohistorical field of regimentation, à

la Bourdieu's linguistic market, which (according to Bourdieu) is not much affected by what individuals do or say? Is that perhaps why the dissertation steers away from individuals and, except for Study 3, from scenes of conversation? The conversations in Study 3 do not run counter to this possibility, since they do not show anything happening that would affect the status of Övdalsk, or that would do more than solidify the participants' sense of its grammar and its nostalgic association with the past.

Regarding this nostalgia, this sense of Övdalsk's pastness, throughout the dissertation Karlander emphasizes *authenticity* as the predominant issue surrounding this linguistic vernacular. Struggles over authenticity, the reasons for its pursuit and (on the other hand) the limits of its relevance, are the themes of all the debates the dissertation discusses. Those struggles, he reminds us (p. 2, citing Cameron & Kulick 2003), are never really concluded, because the standards of genuineness, primordality and pureness are never firmly set – something can always be claimed more “primordial” than something else – nor is there any unquestionable authority to decide what is genuine and what is not. While these are very good points, and struggles over authenticity make a highly appropriate theme for the dissertation, it would be useful to discuss as well what “authenticity” contrasts with. Is it modernity? Novelty? Deception? Rationality? An urban or a globalized world? The neoliberal state? Any or all of these, depending on the particulars of the debate or of the moment? It came as a surprise to hear in the dissertation defense that for Levander, writing in the early twentieth century, the threat to Övdalsk's authenticity and maintenance came not so much from urban or industrial incursions as from migrants from neighboring areas of rural Sweden. Apparently, the opposite of authenticity, for him, was not urban modernity but a scalar transformation of the local: still rural, still linguistically nonstandard, but blending tiny local varieties into less tiny ones. Or was this only one of the forces of change Levander deplored?

Finally, a question about what contribution Karlander wants ultimately to make. The dissertation has an imposing theoretical apparatus, drawing deeply and frequently from the work of Silverstein and his fellow linguistic anthropologists. Karlander has understood these works well, even though they are highly complex and intellectually challenging. (It's a rare scholar who takes Silverstein's writings along on a summer vacation at the beach.) The use that is made of these works in the dissertation is fully appropriate. My question, then, is whether Karlander has a message in return – a message for the theorists, formed on the basis of the Övdalsk research. To put this question another way, is there an intervention, a contribution, to this theoretical discussion? Or does Karlander see his contribution as lying mainly in Scandinavian dialectology? In applying these theoretical ideas to a regional case study, does he intend also to contribute to the theory itself?

One thread that might be followed, if Karlander chose to pursue it, is the relationship between Bourdieu's concepts of social field and linguistic market, on the one hand, and Silverstein's indexical dialectic, on the other. These ideas are quite differently situated and it is not obvious that they are entirely compatible. The Övdalsk case study offers promising terrain, not just for drawing on each of them, as the dissertation presently does, but for exploring their relationship.

I hope that Karlander will clarify this matter and more explicitly pursue some contribution to theoretical discussions as he continues to write about Övdalsk and Scandinavian languages. We can all look forward to the further development of his ideas and to seeing him offer us more of his material on this linguistic vernacular and its many implications in local, Swedish, and European contexts. Meanwhile, Karlander has produced an interesting and sophisticated dissertation that helpfully places on center stage, not the grammar or usage of some object called Övdalsk, but instead, the debates and struggles over what Övdalsk is and what it means for Sweden.

References

- Åkerberg, Bengt, 2012: *Älvdalsk Grammatik* [Älvdalsk grammar].
- Bourdieu, Pierre, 1977: The economics of linguistic exchanges. In: *Social Science Information*, 16(6), pp. 645–668.
- Bourdieu, Pierre, 1991: *Language and Symbolic Power*. Cambridge.
- Cameron, Deborah, & Kulick, Don, 2003: *Language and Sexuality*. Cambridge.
- Harris, Roy, 1980: *The Language-Makers*. London.
- Harris, Roy, 1981: *The Language Myth*. London.
- Hymes, Dell, 1981: "In Vain I Tried to Tell You": *Essays in Native American Ethnopoetics*. Philadelphia.
- Levander, Lars, 1909: Älvdalsmålet i Dalarna: ordböjning och syntax [The Älvdalsmål in Dalarna: Morphology and Syntax]. (*SvLm* 4: 3.)
- Peirce, Charles Sanders, 1955: *Philosophical Writings of Peirce*. Ed. Justus Buchler. New York.
- Silverstein, Michael, 2003: Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. In: *Language and Communication*, 23(3), pp. 193–229.
- Weinreich, Max, 1945: Der YIVO un di problemen fun undzer tsayt. In: *Yivo Bleter*, 25(1).

Sammanfattning

Den recenserade avhandlingen innehåller en väl genomförd analys av hur älvdalskan framställs i debatter. I stället för att ge en lingvistisk eller sociolingvistisk beskrivning av varieteten i fråga fokuserar Karlander på debatter om älvdalskans status (vad för sorts språkligt fenomen det är fråga om) och på debattörerna, argumentationen och förutsättningarna för diskussionen. Autenticitet är ett gemensamt tema i debatterna: man frågar sig dels ifall enskilda språkliga drag kan betraktas som autentiska i älvdalskan, dels ifall

älvdalskan som helhet kan betraktas som autentisk och därmed som en representant för det lokala och särpräglade och för det gamla agrarsamhället.

Fyra delstudier utgör den empiriska grunden för arbetet. Studie nr 1 undersöker riksdagsdebatter om älvdalskans plats i svensk språkpolitik. Studie nr 2 presenterar Lars Levanders arbeten, vars beskrivning av älvdalskan från 1909 varit en given utgångspunkt för senare framställningar. En av dessa är en beskrivning från 2012 som diskuteras av en nutida »grammatikgrupp» i Stockholm, vilken utgör fokus för studie nr 3. Studie nr 4 belyser debatter om vägnamn i Älvdalens kommun och huruvida dessa bör anges i standardsvensk eller älvdalsk form på vägskyltar och kartor.

Avhandlingen är rik på kunskap, knyter an till aktuell och komplex teori, och ansluter sig särskilt till arbeten av Michael Silverstein och forskare kring honom. Som i alla avhandlingar finns det områden som skulle kunna förbättras. Exempelvis kunde författaren tydligare ha skrivit fram hur avhandlingen bidrar till de refererade teorierna. Arbetet tenderar också att distansera sig från verkliga människor, som t.ex. faktiska talare av älvdalska, och i stället fokusera på text och teori. Trots detta utgör avhandlingen en stimulerande och väl underbyggd diskussion av politiska frågor som rör dialekter.

Svensk översättning av Mathias Strandberg och Inga-Lill Grahn.

»Det är ett sår som aldrig kommer att läka helt» – en estlandssvensk kvinnas levnadsberättelse

Av Agneta Lilja

Abstract

In the 1980s, while working at the Institute of Dialect and Folklore Research in Uppsala, I conducted fieldwork in the parish of Gräsö in Uppland. While I was recording the life story of Lisette, an elderly Swedish-Estonian woman from Lilla Rågö (Väike-Pakri) born in 1902, she made her own parallel recordings. In this article I compare the two versions. How do they differ and what are their intentions? Lisette was forced to leave her home in Estonia in 1940 when Rågö was fortified by Soviet forces. Somewhat unwillingly, she was evacuated to Sweden. For the rest of her life, though, she missed her home in Estonia and never stopped talking about returning to it. In her own life story, Lisette denied the Soviet occupation by not mentioning it, but she never forgave the Russians for taking her home away from her. In Sweden she created her own narrated Estonia. In her imagination it was a place with strong and happy people and with no Russian involvement at all. Her life story had the same structure as heroic poetry. She was born a hero, chosen to recapture Lilla Rågö from the Soviets. Like all heroes, she had to face many difficulties and problems during her life. To me she never mentioned the battles she had with the Swedish authorities who checked up on her or the Gräsö farmers who tried to fool her, thinking she was unskilled and stupid. In her own recordings she urged her grandchildren to do the recapturing, and so they did. After struggling for many years with the local authorities, Lisette's grandson and his family regained their land in Storbyn on Lilla Rågö. Thus Lisette's mission was completed: Rågö was recaptured and the Soviets were defeated.

Keywords: life story, heroic poetry, nationalism, recapturing land, Lilla Rågö, Swedish Estonia, Soviet Union.

Inledning

I oktober 1985 när jag arbetade vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, skickades jag på fältarbete till Gräsö socken i Uppland.¹ Mitt uppdrag var att intervjua en äldre estlandssvensk kvinna, Lisette från Lilla Rågö i Finska viken, om stickning och stickmönster. *Uppsala Nya Tidning* hade uppmärksammat henne i en artikel i januari samma år, då hennes alster ställdes ut på Öregrunds bibliotek (UNT 1985-01-25). Vid arkivet ansågs det angeläget att dokumentera hennes handarbetskunnande. Vid mitt första besök visade hon mig resväskor och koffertar fyllda med stickade vantar, halsdukar, sockor, västar och tröjor, alla vackert mönstrade. Hon beskrev olika

¹ Tillsammans med Torsten Ordéus, som skötte det tekniska. Citatet i artikelns rubrik är hämtat från UNT 2010-08-13.

mönster, färgval och tekniker för mig. Emellertid upptäckte hon möjligen att mina stickningskunskaper var begränsade. Hon bytte nämligen ämne och började självant berätta för mig om sitt liv i Estland och i Sverige. Jag bedömde i det ögonblicket att levnadsberättelsen var viktigare att dokumentera än stickningen, som därför fick stå tillbaka.

Lisette var ättling till de svenskar som bott på de baltiska öarna och den estniska kusten i åtminstone 700 år. Trots att de bott utanför Sveriges gränser sedan Sverige förlorat hertigdömet Estland till ryssarna 1721, lydde de under svensk lag. De talade östsvenska dialekter. De försörjde sig på fiske, fågel- och säljakt, sjöfart och jordbruk. När Sovjet under andra världskriget ockuperade Estland, lämnade, mer eller mindre frivilligt, merparten av svenskarna landet (Hafström 1941 s. 513 ff., Hoppe 2003). En av dem var Lisette. Hon var född 1902, då Estland ännu var en del av det ryska kejsardömet. Hon växte upp, gifte sig och fostrade tre barn mellan 1918 och 1939, då Estland var självständigt. 38 år gammal tvingades hon att lämna sitt land och resa till Sverige. Hon kom att besöka Estland endast en gång till i sitt liv, då hon på 1970-talet hälsade på en gammal faster i Tallinn. Hon återsåg emellertid aldrig Lilla Rågö. När hon avled 1993 hade Estland varit självständigt sedan 1991. Idag har Lisettes efterlevande, i likhet med flera andra estlandssvenskar, återfått mark på Lilla Rågö (ULMA band 4831, UNT 2010-08-13, 2012-08-24).

Lisettes spinnrock stod i köket. Hon spann dagligen. Foto: Torsten Ordéus 1989.

Syfte och material

Min artikel behandlar Lisettes levnadsberättelse (*life story*) som hon berättade den för mig och som hon samtidigt berättade den i bandinspelningar hon parallellt gjorde på egen hand. De två versionerna av samma berättelse är delvis överensstämmande, men de skiljer sig också åt. Mitt syfte är att undersöka hur berättelsen är uppbyggd, se hur versionerna förhåller sig till varandra och vilka avsikter Lisette kan ha haft med dem.

En hel del folkloristisk forskning har gjorts om levnadsberättelser (se översikter i Arvidsson 1998, 1999, Marander-Eklund & Östman 2011 s. 7 ff.). I likhet med den forskningen betraktar jag levnadsberättelser inte endast som berättelser om enskilda personers liv utan också som resultat av kulturbundna idéer om hur en sådan berättelse ska se ut, s.k. *life scripts*. Levnadsberättelsen som gärna byggs upp kronologiskt och utifrån vändpunkter i livet, *epifanier*, kan vara ett redskap för människor att förstå sin samtida situation och hantera problem och svårigheter. Den kan hjälpa människor att lägga livet tillrätta, att organisera och reflektera över erfarenheter och göra dem begripliga och logiska. En levnadsberättelse är heller ingen statisk storhet. Den bygger på hågkomst men också på (medveten) glömska och den kan anpassas och förhandlas efter vilken situation den används i. Den kan vara ett ställningstagande, ett tillfälle att beskriva och kommentera samhället utifrån sitt eget perspektiv. När man beskriver sitt personliga liv beskriver, utvärderar och kritiserar man det samtidigt, man gör en *life review*. En levnadsberättelse är således aldrig strikt individuell. Den produceras i en speciell tid, på en speciell plats, i ett speciellt samhälle och inom en speciell berättartradition, men är ändå förhandlingsbar och öppen för om- och nytolkning (Arvidsson 1998 s. 19 ff., 30, 86, Jaago 2002 s. 9, Marander-Eklund & Östman 2011 s. 8 ff., Svensson 2011 s. 23 ff.).

Efter vårt första möte i oktober 1985 återkom jag till Lisette i juni 1987 och i november 1989. Vi talade då huvudsakligen om hennes liv i Estland och i Sverige, men också om de forskare som bedrev folklivsstudier på Lilla Rågå på 1930-talet.² Vid ett tillfälle kommenterade Lisette och hennes två döttrar några dokumentära filmer inspelade på Lilla och Stora Rågå på 1930-talet (ULMA 35754:1). Vid ett annat tillfälle identifierade de estlandssvenskar på fotografier från Lilla Rågå (ULMA 7243). Allt material från mina fältarbeten förvaras på Institutet för språk och folkminnen i Uppsala och är tillgängligt för forskning.

Kanske i någon mån inspirerad av mitt och arkivets intresse för hennes levnadsberättelse, och på uppmaning av sina barn, gjorde Lisette sina egna parallella inspelningar. På hennes minimala köksbord stod en stor bandspelare (en s.k. bergsprängare). På kvällarna när hon var ensam i huset bandade hon levnadshistoriska berättelser. Banden var enbart avsedda för familjen.

² Vi talade också om stickning och knyppling, om seder samt om supranormala företeelser.

1998 skrev en av mina studenter i etnologi vid Uppsala universitet, Anna Eklund, en C-uppsats om Lisette. Eklund hade tillgång till banden och som hennes handledare fick jag då lyssna på dem, men inte ta kopior att deponera i arkivet (Eklund 1998). Min artikel baseras därför på inspelningarna för arkivet, Eklunds uppsats och de noteringar jag gjorde när jag lyssnade på Lisettes egeninspelade band.

Barndom – beredskap för Estlands självständighet

Lisettes levnadsberättelse är en berättelse om hennes liv, men också om nationen Estland under 1900-talet. Berättelsen är varken heltäckande, strikt kronologiskt uppbyggd eller särskilt detaljerad. Den berättades i form av episoder. Den ramades in av två våldsamma världskrig, vilka hade massiv påverkan på samtiden. Det första kriget följdes för Estlands del av oberoende och utveckling, det andra av förtryck och underkastelse. Lisette började sin levnadsberättelse med ett narrativ om första världskriget när ryssar och tyskar stred med varandra. Hon beskrev det som lite av en oskyldig teaterpjäs, något som blev särskilt tydligt då hon berättade hur hon och hennes mor en gång iakttog ett sjöslag mellan ryssar och tyskar. Lisette beskrev det som om det rörde sig om ren underhållning. Hon skrattade när hon berättade att hennes mor snabbt tappade intresset för striden och gick hem för att fortsätta plöja (ULMA band 6422, 6423). Lisette förminskade kriget till att bara vara bakgrund eller utgångspunkt för sin egen berättelse, och hon markerade sin uppfattning om krig i allmänhet genom att slå fast att hon inte brydde sig om vem som krigade ty »de som krigar är lika allihopa» (ULMA band 5002).

Levnadsberättelsen är uppbyggd som en hjälteberättelse. Det är en genre som gärna används när ett samhälle ska berättas. Världsepos som Eddan, Kalevala, Iliaden eller Beowulfkvädet är exempel på det (Wolf-Knuts 1985 s. 11 f., 15 f., 20 f., 33 f.). Genren är även välbekant såväl från bibliska historier (exempelvis historien om Moses) som från tidningsreportage om politiker, idrottare och skådespelare. Den är också vanlig i filmiskt berättande: två exempel är *Stjärnornas krig* (1977) och *Marie Curie* (2016). Varje grupp i samhället har sina egna hjältar. Hjälten, som oftast, men inte alltid, är en man, representerar den ideala människan och hennes hantering av viktiga samhällsproblem.

Många forskare – antropologer, folklorister, etnologer, psykoanalytiker, litteratur- och religionsvetare etc. – har studerat hjältar och hjälteberättelser och funnit återkommande mönster i dem. Jag utgår från psykoanalytikern Otto Rank och amatörantropologen Lord Raglan. 1909 presenterade Rank ett tolvpunktsschema för berättelsemönstret. Ranks »hero pattern» rörde hjälten och hans ungdomstid (Dundes 1990 s. 188 f.):

1. Child of distinguished parents.	8. Hero grows up.
2. Father is a king.	9. Hero finds distinguished parents.
3. Difficulty in conception.	10. Hero takes revenge on the father.
4. Prophecy warning against birth.	11. Acknowledged by people.
5. Hero surrendered to the water in a box.	12. Achieves rank and honors.
6. Reared by animals or lowly people.	
7. Suckled by female animal or humble woman.	

Lord Raglan gjorde 1936 ett utvidgat mönster om 22 punkter (Segal 1990 s. xxiv):

1. Mother is a royal virgin.	13. Becomes king.
2. Father is a king.	14. For a time he reigns uneventfully.
3. Father often a near relative to mother.	15. He prescribes laws.
4. Unusual conception.	16. Later loses favor with gods or his subjects.
5. Hero reputed to be son of god.	17. Driven from throne or city.
6. Attempt to kill hero as infant, often by father or maternal grandfather.	18. Meets with mysterious death.
7. Hero spirited away as a child.	19. Often at the top of a hill.
8. Reared by foster parents in a far country.	20. His children if any, do not succeed him.
9. No details of childhood.	21. His body is not buried.
10. Returns or goes to future kingdom.	22. Has one or more holy sepulchers or tombs.
11. Victor over king, giant, dragon or wild beast.	
12. Marries a princess (often daughter of predecessor).	

Ranks och Raglans scheman kan förenklat summeras som följer: 1. Hjältens ursprung, 2. Omständigheter kring hjältens födelse, 3. Hjältens segrar i främmande länder, 4. Hjältens maktövertagande och 5. Hjältens onaturliga död (Rank 1990 s. 57 ff., Raglan 1990 s. 138 ff.).

Hjältar, vare sig klassiska som Gilgamesh, Odysseus, Jeanne d'Arc och heliga Birgitta eller moderna som Martin Luther King, Che Guevara, Moder Teresa och Marie Curie, är födda för ett särskilt syfte. De har ett uppdrag som driver dem.

Vanligen har hjältar gudomligt eller kungligt ursprung. Men de kan också stamma från betydligt enklare förhållanden. Jag har i min forskning om dödsrunor över näringslivets män (bruksägare, ingenjörer och industriledare) under 1900-talet kunnat konstatera att deras liv och gärningar beskrivs enligt hjältemönstret. Männen är visserligen inte barn till gudar eller kungar, men väl födda in i en släkt som är känd och etablerad i branschen eller på orten. De tycks i många fall, just genom sitt ursprung, vara utvalda, predestinerade, redan från början (Lilja 2008 s. 109 ff.).

Hjältars födelse är annorlunda mot andra människors. Vanligen är deras liv hotat av någon komplikation som en förbannelse, en spådom eller ett påbud (Jesus Kristus och påbudet att döda alla nyfödda judiska gossebarn eller Törnrosa och förbannelsen över den förgiftade sländan), men mot alla odds överlever de. När de blir vuxna lämnar de sina hem och ger sig ut i världen. Där skaffar de sig erfarenheter och kunskaper, exempelvis genom att som

Robin Hood delta i korstågen eller att som civilingenjör Valter Furuskog planera och genomföra flytten av jättestatyer vid Abu Simbel vid bygget av Assuandammen i Egypten på 1960-talet (D 36 s. 11). De återvänder sedan redo att utföra sitt uppdrag. När Robin Hood återvände till England i spelfilmen *Prince of Thieves* (1991) red han in i ett bokstavligen tomt landskap, som tycktes ligga och vänta på att han skulle komma och skapa ordning i det.

När hjältar ska utföra sina uppdrag måste de övervinna många frestelser, motgångar och svårigheter. De lyckas med det eftersom de är modigare, starkare, klokare och mer förslagna än vanliga människor. Ett gott exempel på det är Homeros' epos *Odyséen*, där Odysseus under sin hemfärd från trojanska kriget oupphörligen utsätts för prövningar han måste övervinna. Han besegrar ofta fienderna genom förslagenhet, som när han överlistar och bländar cyklopen Polyfemos. Genom att Odysseus kallat sig »Ingen», får cyklopen inte hjälp av de sina, då han ropar att »Ingen» skadat honom. Ibland måste hjältarna slåss mot andra supranormala djur som eldsprutande drakar och vasstandade ormar. De besegrar dem alltid eftersom de har extraordinära vapen (kung Arthurs svärd Excalibur, Tors hammare Mjölner) tillverkade av särskilt skickliga hantverkare, vilka haft tillgång till extra goda råvaror eller tillkomna under andra särskilda förhållanden. När hjälten har övervunnit alla svårigheter och motstånd kan han utföra sitt uppdrag: t.ex. att grunda och leda ett samhälle, stifta dess lagar o.s.v.

Hjälten kan åtföljas av en vapendragare, som är nästan lika modig som hjälten själv (Sancho Panza i *Don Quijote*, moren Azeem i *Prince of Thieves*). Vapendragaren får inte överglänsa hjälten. I *Prince of Thieves* har Azeem kunskap som Robin saknar, men eftersom det är kunskap inom ett kvinnligt område – att lägga ett kejsarsnitt – konkurrerar han inte med Robin. Hjälten har också oftast en vacker kvinna av nobelt ursprung vid sin sida (kung Arthurs Guinevere, Robin Hoods Marion, Odysseus' Penelope). Hjältar kan inte dö en naturlig död. De dör först sedan de har blivit förtrollade eller förrådda (Achilles hæl, Balder och misteln; Arvidsson 1999 s. 36 ff.).

Lisette var inte av gudomlig eller nobel börd, men hennes födelse var speciell och hennes liv liksom andra hjältars hotat.

Barnmorskan var på Stora Rågå. Hon var glad i rusdrycker... När jag föddes var hon så full att hon låg och snarkade. Hur själva födelsen gick till vet jag inte... Jag fick ingen modersmjölk, jag vägrade suga på bröstet. Jag blev uppfödd på surrogat och mjölk från kor ... vad de blandade i där vet jag inte, jag överlevde. (Band 1 i Eklund 1998 s. 14.)

Lisette ammadades således inte av sin mor utan fick sin föda från komjolk. Detta motsvaras i andra hjälteberättelser av Ranks kriterium 7: *Suckled by female animal or humble woman*. Ett välbekant exempel på detta är Roms grundare Romulus och Remus som ammadades av en varghona. Den förban-

nelse som hängde över Lisette och hotade hennes överlevnad var den stora spädbarnsdödligheten på Lilla Rågö. Den motsvaras av Ranks kriterium 4: *Prophecy warning against birth* (Dundes 1990 s. 188). Hennes mor hade som barn förlorat inte mindre än fyra syskon och som vuxen en son, d.v.s. Lisettes bror, som dog endast 9 dagar gammal (ULMA band 4832). Att Lisette nu överlevde fastän lämplig spädbarnsmat saknades visade att hon var utvald. Sedan hon klarat detta initiala hot mötte hon många andra svåra utmaningar. Som litet barn var hon t.ex. tvungen att utföra extremt hårt arbete.

Barndomsåren blev inte så långa, så liten man än var fick man börja hjälpa till ... Det var fullt upp att göra för barnen ... Jag kommer ihåg än som idag, när jag fick gå upp två-tretiden på natten ... ut med mor och plöja, jag måste gå framför oxarna så liten jag än var... jag var nog inte så gammal, kanske 6 år. (Band 1 i Eklund 1998 s. 15.)

Lisettes far, som har en ytterst marginell roll i hennes levnadsberättelse, mobiliserades 1914 och under första världskriget fick kvinnorna själva sköta gården och göra allt mansarbete. Dessa kvinnor, främst hennes mor och mormor, men även hennes svärmor, beskrev hon som starka och kapabla. De fungerade som modeller för henne. Av dem lärde hon sig att vara stolt och att arbeta hårt utan att klaga (Eklund 1998 s. 15). Hon var bara ett barn, men hon bidrog till familjens uppehälle genom att göra tre dagsverken, mansarbete, varje vecka för ryssarna.

För en tolv, trettonårig flicka att göra dagsverke, inte kvinno- men mansarbete ... Kvinnorna hade den största arbetsbördan ... Största stöttorna fick ju mor ta. Jag var liten och klen men styrkan var god och så har jag haft ett glatt sätt. Jag fällde aldrig modet fast det var tungt många gånger. (Band 1 i Eklund 1998 s. 14.)

Arbetsuppgifterna var krävande, men Lisette hade mer styrka än andra och klarade därför det tunga arbetet för ryssarna liksom andra svårigheter hon mötte. Hon visade heller inte bara fysisk styrka. Genom att sticka vantar och sälja dem till soldaterna och genom att i hemlighet brygga öl för att byta mot en begärlig vara som fotogen, visade hon liksom hjälten klokhet och förslagenhet. Budskapet i narrativen var att estlandssvenskarna var uthålliga och hårt arbetande människor (särskilt kvinnorna) som hade den styrka och klokhet som krävdes för att vara oberoende och stå på egna ben. De var väl rustade för att hantera ett framtida fritt och självständigt Estland. Detta var av överordnat intresse och första världskriget kom därför i Lisettes berättelse i bakgrunden som någonting som egentligen inte angick henne (ULMA band 5002).

Mellankrigstiden – modernisering och retrospektion

I sin uppsats påpekar Anna Eklund att Lisette, när hon berättade sin levnadsberättelse, fokuserade sin barndom, mellankrigstiden och de första

åren i Sverige (Eklund 1998 s. 2). Mellankrigstiden beskrev Lisette som en välmående tid för Estland och Lilla Rågö. »Det bättrades undan för undan», sade hon. Under den perioden moderniserades landet, man bytte exempelvis ut segelfartygen mot motorbåtar och mekaniserade och effektiviserade jordbruket (ULMA band 6422). Man startade svensk folkskola och 1920 öppnade Birkas folkhögskola, vilken erbjöd agrara och andra utbildningar för svensktalande elever.³ Birkas rektor Per Söderbäck ägnade sig också åt folklivsstudier. Under 1930-talet fältnarbetade han på Rågöarna och 1940 publicerade han sin retrospektiva bok *Rågöborna*. Han spelade också in dokumentära filmer, som visar ritualer (ett arrangerat bröllop), jordbruksarbeten (tröskning, plöjning) och hantverk (taktäckning, korgflätning, bandvävning). Lisette, hennes barn och andra familjemedlemmar deltog i dessa filmer, där Rågöborna demonstrerade gammalt bondeliv (ULMA 35754: 1). I sin bok underströk Söderbäck (1940 s. 11) att han gjorde en räddningsinsats:

den materiella kulturen var av så pass säregen och ålderdomlig karaktär, att den ej finge förbigås, detta så mycket mindre som den nya tiden här liksom annorstädes i Estland som bäst börjat utplåna det gamla och traditionsbundna.

Kommentaren att »den nya tiden» utplånar »det gamla och traditionsbundna» visar att Söderbäck i tidens anda uppfattade kultur som en egen kraft utanför människan, en kraft som kunde förtvina, försvinna eller utdö (SOU 1924: 26 s. 1 ff.). När jag såg filmerna tillsammans med Lisette och hennes döttrar 1989 hade de många intressanta kommentarer till dem. Det blev tydligt att de främst fokuserade och uppvärderade de kvinnoarbeten Söderbäck filmat. Den äldsta dottern kommenterade t.ex. sin mormor när hon klippte får: »Mormor hade stil, hon kunde tävla med fårklipparna i Australien». Många män figurerade i filmerna, men det var kvinnorna som var i fokus för intresset (ULMA band 6422).

Lisette visste att forskare som kom till deras ö under 1900-talets första årtionden var intresserade av gamla levnadssätt och hon var delvis kritisk till det. Estlandssvenskarna fick aldrig möjlighet, menade hon, att visa innovationer, nya saker som de var stolta över. Hon fann det också paradoxalt att medan de själva aktivt arbetade framtidsinriktat med att modernisera samhället, såg forskarna endast tillbaka. »Dom ville alltid se gamla saker», sa Lisette »sånt vi skämdes över. Vi ville visa dom nya saker» (ULMA band 6423).

Den mest namnkunnige forskaren var kanske Nils Tibergrån från Landsmålsarkivet i Uppsala. Han fältnarbetade i Estland från 1923 till 1935. Somrarna 1933, 1934 och 1935 besökte han Lilla Rågö (Geijer 1934 s. 81, 1935 s. 62, 1936 s. 96, Lilja 1995 s. 9). Lisette träffade honom flera

³ Webbadress: www.nmh.se/index.php?option=com_content&view=article&id=87&Itemid=1. Hämtad den 16 april 2018.

Kvinna vid »vaskhon». Foto från 1930-talets Lilla Rågö. Foto: Per Söderbäck (ULMA 25318 s. 337).

gångar. Hon tyckte om att tala med honom och det gjorde även hennes svärmor som gärna försåg honom med uppgifter (ULMA band 5002, 6422, ULMA 6073, 8047, 8747). Tiberg var i första hand intresserad av språket, men även av den materiella kulturen och i någon mån av folklören. Också hans studier var retrospektiva, d.v.s. han dokumenterade i första hand det estlandssvenska folklivet från det förgångna genom att intervjua äldre människor. Resultatet av hans forskning förvaras i den estlandssvenska undersökningen i Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (Cronström 1988 s. 1 ff.).

Den sovjetiska ockupationen – förlust och förnekelse

Självständighetstiden som sammanföll med mellankrigstiden varade i två årtionden tills »ryssarna störde alltihop» som Lisette uttryckte det. Säkerligen valde hon medvetet verbet »störa» och inte »förstöra», för att visa att Sovjet avbröt snarare än avslutade en pågående process (ULMA band 4831). Levnadsberättelsens epifani, dess höjdpunkt och vändpunkt, är när Sovjet ockuperade Estland 1939, befäste Lilla Rågö och tvingade invånarna att lämna sina hem. »Vi fick lämna allt, skörden, redskapen, huset, djuren, våra ägodelar, våra gravar», sade Lisette. Först föstes invånarna ihop mitt på ön, sen flyttades de till det estniska fastlandet. Lisette sade: »Vi var flyktingar i vårt eget land ... utan hus, utan hem, utan framtid» (ULMA band 5002). Enligt det muntliga berättandet brändes all bebyggelse ned och ön plundrades skoningslöst. Endast några stenmurar och kyrktornet stod kvar. Ryssarna skändade till och med gravarna i sökandet efter värdeföremål (ULMA band 4831). Detta narrativ utpekar fienden som den girige och omänskliga Andre som våldför sig på det mest heliga. Genom att attackera de gemensamma estlandssvenska symbolerna genomförde ryssarna ett slags etnisk rensning. När de rev husen gjorde de platsen till en icke-plats, vilket inte bara innebar en materiell förlust utan också en identitetsförlust (Povrzanović Frykman 2001 s. 135, 149 ff.).

I oktober 1940 fick 110 Rågöbor tillstånd att komma till Sverige. Lisette, hennes make, deras tre barn och några äldre kvinnliga släktingar var bland dem. När jag frågade Lisette om vad hon då visste om Sverige, sa hon att hon inte visste mycket alls. Hon hade aldrig varit där, men hon hade träffat svenskar som kommit som turister till hennes ö.

Återigen fanns hinder som måste övervinnas. Rågöborna var inte övertygade om att de verkligen skulle komma till Sverige. De oroade sig i stället för deportation till Sibirien eller påtvingad mobilisering till Röda armén. Människor visste att ryssarna ofta kom mitt i natten för att hämta folk – präster, lärare, journalister och andra intellektuella som troddes kunna påverka sin omgivning att göra revolt – och deportera dem till Sibirien eller till Röda armén, som var i konstant behov av soldater. Många män från Estland hade blivit mobiliserade och sedan aldrig återvänt.

I oktober 1940 väcktes Lisette och hennes familj en natt halv ett. De fick tillstånd att packa några tillhörigheter. Lisette berättade att de packade ner en omgång sängkläder, några kokkärl, en klocka, lite kläder, några skötar och nät. De fick lämna kvar det mesta av sina ägodelar, Lisette nämnde särskilt isnotarna och kokböckerna som svåra att skiljas ifrån. Klockan 5 på morgonen transporterades familjen under poliseskort med bil till Tallinn och fartyget Estonias sista seglats mot Sverige. Under bilfärden fick de inte tala med chauffören eller ställa några frågor. En av de saker Lisette tagit med sig var spinnrocken. Hon sa att den var nödvändig eftersom den användes dagligen. Ombord på fartyget konfiskerade ryssarna allas pengar. När

de kom till Stockholm nästa dag hade de följaktligen inga pengar alls (ULMA band 4831, 5002, 6423, UNT 1985-01-25).

Att bli väckt av fienden mitt i natten är ett välkänt narrativ, som beskriver fiendens grymhet och offrets sårbarhet. Att bli väckt när alla andra sover, när man är ensam, svag, oförberedd och oklädd är förnedrande och gör en människa oförmögen att protestera eller svag nog att avslöja hemligheter. Ockupanterna visar sin styrka och makt genom att agera på detta sätt (Povrzanović Frykman 2001 s. 135, Schön 2005 s. 176 ff.).

Att resa med det sista fartyget är ett annat välkänt narrativ. I folkloren anses det första och det sista vara magiska storheter eftersom de är extremer som börjar och slutar någonting. Den sista droppen i en flaska eller den sista skivan bröd kallas ofta »pojken» och tros vara särskilt mäktig och stark och ha all dryckens eller allt brödets kraft i sig. Att vara den sista är också kopplat till ödestro och handlar om vikten av att vara utvald. Den som är utvald är ödesbestämd och kommer därför att bli räddad, om än i sista stund (von Sydow 1926 s. 68, Tillhagen 1978 s. 13). Att bli räddad och segla iväg med det sista fartyget till frihet är därför att övervinna en stor svårighet. Naturligtvis måste en hjälte resa under sådana komplicerade omständigheter.

För att understryka hur problematiskt det var att lämna Estland berättade Lisette om det vackra väder som rådde dagen innan de for. Det gjorde avskedet svårare, menade hon. Men hon sa också att de lämnade ett mörkt land. Min tolkning är att hon avsåg mörkt i bokstavlig, men också, och kanske mer, i symbolisk mening. När båten kom in på svenskt vatten kände sig Rågöborna lugna. Då korkade karlarna upp spritflaskorna och firade att de kommit tryggt fram. Många tyckte sig komma till himmelriket när de såg ljusten i den svenska hamnen, menade Lisette. Men resan var inte utan prövningar: två av Lisettes barn smittades med tuberkulos (ULMA band 4831).

Fastän Lisette nästan aldrig talade om kriget eller ens nämnde den sovjetiska ockupationen var hennes levnadsberättelse under ytan bemängd med krigsrelaterade erfarenheter. Kriget i sig, ockupanterna och deras makt och krav, rädslan för deportation eller påtvingad mobilisering, exilen, allt var resultat av våldsamma handlingar. Det mest flagranta exemplet var naturligtvis utplåningen av Lilla Rågö. Ön hamnade i en förbjuden zon och belades med besöksförbud. I och med det längtade Lisette inte efter hemmet. »Det finns ingenting att längta efter, det finns inget hem», sa hon. Längtan krävde ett objekt, men detta objekt var utraderat. Hon ville heller inte besöka ön eftersom den var förstörd och hon inte var säker på att hon ville se förödelsten. »Jag går inte dit», sa hon mycket bestämt då jag frågade. Men hon tänkte alltid på sitt hem. »När jag somnar går jag hem», sa hon till mig och pekade på en tavla föreställande gården i Estland. Hon berättade också att hon på nätterna ofta drömde om när hon var barn och sprang och lekte på ön (ULMA band 4831, 6422). Efter fyrtiofem år stod minnet av gården och ön lika starkt för henne.

Det råder alltså ingen tvekan om att förlusten av hemmet påverkade Lisette starkt. »När man lämnar en gård», sa hon, »kan man inte glömma» (ULMA band 6422). Hon förlorade dessutom inte bara sin gård, sitt hus och sina ägodelar, hon förlorade också en välkänd plats till vilken hon var nära bunden. Etnologen Maja Povrzanović Frykman, som har studerat kriget i Kroatien, pekar på att när en plats skändas av fienden inser människor hur intimt förbundna med platsen de är. De inte bara äger den, de definierar den, fattar beslut om den och tillhör den. Så när en plats förstörs och omdefinieras genom våld står människors identitet på spel. Povrzanović Frykman diskuterar hur identitet förhandlas i hotfulla situationer. Även om det var krig i Kroatien gick människor inte till skyddsrummen. De stannade i sina hem för att upprätthålla sin personliga värdighet, sin normalitet, istället för att låta fienden identifiera dem som en grupp mot deras vilja (Povrzanović Frykman 2001 s. 127 ff.). När Lisettes familj stannade på sin gård under första världskriget upprätthöll den precis som kroaterna normalitet. Att titta på ett sjöslag och sedan gå hem och fortsätta arbeta är ett exempel på samma strategi.

Dock kunde Lisette inte stanna vare sig i sitt hem eller i sitt land under andra världskriget. Hon tvångsförflyttades, hennes hus revs och hennes ägodelar konfiskerades. Platsen där hon bodde förstördes till oigenkännlighet. Ett av hennes barnbarn, som har återfått mark på Lilla Rågö, har omvittnat att ön var extremt ful när han första gången såg den på 1990-talet. Den hade varit militärt övningsområde och var full av kratrar efter bomber och artilleri (UNT 2010-08-13).

Eklund menar att Lisette i sin levnadsberättelse valde positiva minnen framför negativa. Hon skriver: »De svåraste perioderna i hennes liv kan inte tillskrivas något positivt och de sorteras därför bort ur levnadsberättelsen» (Eklund 1998 s. 16). Jag anser dock inte att de svåraste perioderna har sorterats bort utan att de komprimerats till ett narrativ. Eftersom Lisette varje gång berättade om de svåraste minnena på samma sätt, till och med samma ordval, tolkar jag det så att hon gjort ett narrativ om hur hon lämnade Rågö och Estland. I denna den mest problematiska delen av levnadsberättelsen försökte hon på det sättet hantera kaos: hon skapade en berättelse om ett liv som slagits i spillror, om våldsamma situationer och ofrivilliga erfarenheter för att göra de svåra minnena möjliga att hantera. Genom att hålla minnena inom narrativet och ta kommando över det gjorde hon dem mindre farliga och hotande. Denna strategi används ofta av flyktingar och migranter med ett våldsamt förflutet (Arvidsson 1998 s. 97). Den här delen av Lisettes berättelse är mycket dramatisk. Att hon blev tvingad att lämna sitt hem och sitt land var den värsta svårigheten i Lisettes hela levnadsberättelse. Hon tänkte konstant på det, återupplevde dramat varenda dag. »Du kan inte glömma det», sa hon (ULMA 6422).

De första åren i Sverige – svensk eller främling?

De svenska bosättarna i Estland har alltid haft en särställning som fria bönder lydande under svensk lag. Dessa rättigheter har garanterats av privilegier utfärdade av de svenska regenterna (Hafström 1941 s. 515 f.). Detta fungerade väl så länge estlandssvenskarna befann sig i Estland men hur såg det ut när de kom till Sverige?

När jag intervjuade Lisette var hon alltid tacksam mot svenskarna och entusiastisk över hur hon tagits emot i Sverige. Trots att jag flera gånger frågade efter eventuella problem, framhärdade hon i att hon blivit accepterad som svensk. Ingen hade mobbat henne eller skällt henne för utlänning. »På alla vis har vi haft det bra här», sa hon (ULMA band 4831). De enda problem hon hade haft var avsaknaden av kläder och skor när hon kom till Sverige, svårigheter att vänja sig vid främmande mat och förstås den enorma saknaden efter hemmet på Lilla Rågö. Lisette beskrev i övrigt sin integration i Sverige som lyckad. Hennes familj etablerade sig som bönder och fiskare i Gräsö socken. Lisettes barn gifte sig med svenskar och levde snabbt upp till den svenska normen, d.v.s. de blev svenskar. Den levnadsberättelse Lisette presenterade för mig måste tolkas och förstås utifrån hennes berättelse om integrationsprocessen som oproblematiserad och lyckad.

Lisette fick omedelbar nytta av spinnrocken hon tagit med från Estland. När Rågökvinnorna kom till Sverige togs nämligen genast deras handarbetskunnighet tillvara som en försörjningsresurs av Stockholms läns hemslöjdsförening. De fick visa upp sin kunnighet i spinning och knyppling i Maria folkskola, där kronprinsparet, Gustav Adolf och Louise, gjorde besök för att träffa de nya svenskarna. Lisette och hennes mor vann dessutom en spånadstävling i Blå hallen i Stockholms stadshus, arrangerad av föreningen (ST 1940-11-24).

Rågökvinnorna ledde överlägset i både elegant teknik och skicklighet och tog ... hem första, andra och fjärde pris. Men de voro djupt förlägna och knappast möjliga att övertyga om att deras pris inte berodde på damernas »snällhet». (*Vecko-Journalen* 1940.)

Lisette fortsatte sedan att arbeta för hemslöjden. Hon spann ull, katt- och hundhår, stickade vantar och knypplade spetsar.

Den berättelse om de första åren i Sverige som Lisette själv spelade in såg till vissa delar annorlunda ut än den arkivet dokumenterade. Till mig, arkivarien, forskaren, svensken, ville hon inte medge att en del svenskar hade behandlat henne riktigt illa. Men på sina egna inspelningar redovisade hon alla fördomar och elakheter och den nedlåtande attityd som drabbat hennes familj. När hon kom till Sverige blev hon inte alltid behandlad som en repatrierad svensk utan ofta som en okunnig främling som inte visste någonting om den moderna världen. Det var samma fördomar som människor från landsbygden mötte när de flyttade till städerna och som migranter möter än idag: det var föreställningar liknande dem om hushållsgrisar i badkar och

potatisodling på parkettgolvet (af Klintberg 1986 s. 76 ff.). I Lisettes fall var hon inte heller betrodd att kunna sköta jordbruk och boskap, trots att hon gjort just det i hela sitt liv. Hennes kunskaper från Estland ansågs nämligen inte gångbara i Sverige.

Vi hade en ko som skulle kalva, hon gick över tiden. Då skulle vi få passa henne noga så att hon inte skulle kalva stående och kalven skulle slå ihjäl sig i stengolvet. Vi funderade mången gång att vi har ju haft djur hela våra liv i Estland, hur kunde de här djuren vara annorlunda. Vi var ju inga månmänniskor som hade ramlat ner. (Band 4 i Eklund 1998 s. 17.)

Myndigheterna gjorde ständiga kontroller hos familjen. Experter kom för att lära Lisette »moderna svenska jordbruksmetoder, som i så många avseenden skilja sig från de ålderdomliga estlandssvenska bruken» (Hafström 1941 s. 518).

Jag höll en föreläsning för dem hur en jord skulle skötas, att jag var uppväxt på landet ... Likadant när vi började slå kom de ut igen och ville lära oss slå. Då trädde jag åter fram för dem och talade om att jag inte hade fyllt tio år när jag kunde slå ... Alfred sa ingenting, det var jag som talade om för dem ... Jag tyckte många gånger att de inte hade bättre förstånd än en barnunge. Ja, det var ju tur att vi var ett arbetsamt folk. Vi hade arbetat hela tiden och jag har aldrig varit rädd för att hugga i inte. (Band 5 i Eklund 1998 s. 18.)

Som om detta inte vore nog försökte någon lura henne genom att sälja henne ruttet hö och dålig potatis. Av överenskomna 25 hönor fick hon bara 20 etc. Hon blev till och med trakasserad för sin dialekt (mina noteringar 1998).

Integrationsprocessen visade sig i hennes egeninspelade version av levnadsberättelsen vara en svår upplevelse, men den var därför inte misslyckad. Lisette fick snabbt bostad och arbete och löpte inte risk att inte få stanna i Sverige. Alla svenskar var emellertid inte villiga att acceptera henne som en av dem. Men hon, som uppfostrats till att vara en stolt och självständig kvinna, stod aktivt emot hånet och fördomarna. Hennes hårda liv i Estland hade tränat henne i att svara för sig och att hantera konflikter. I levnadsberättelsen var hon den som förde ordet. Hon var den aktiva, den starka och självständiga kvinnan, som likt en hjälte tog strid mot orättvisor och påhopp. Hennes make kom helt i bakgrunden. Han fick som andra män i hennes berättelse endast en statistroll.

Många av de problem Lisette utsattes för i Sverige löste hon genom att använda en estlandssvensk dygd: hårt arbete. Innan Rågökommittén skulle genomföra en inspektion visste hon att hon måste vara extremt noga med djuren för att inte få anmärkningar.⁴

Goda råd var dyra, då stod vi upp tidigt ... vi ryktade honom så att han glänste i pälsen ... Det var så fint och rent när han kom, korna borstade vi flera gånger om

⁴ Kommitté bildad 1940 med uppdrag att vidta åtgärder för att Rågösvenskarna skulle få försörjning inom jordbruk, fiske o. dyl. sedan de kommit till Sverige.

dagen, stackars djur som inte fick någon ro i allt springande vi gjorde mellan ladugården och stugan. Nu ... kan jag skratta när jag tänker därpå. (Band 5 i Eklund 1998 s. 17.)

För att lösa andra problem måste hon stå upp mot både auktoriteter och lokala bönder och försvara sig verbalt mot olika beskyllningar. En bonde hade en gång avrått henne från att plöja ett potatisfält innan hon satte potatisen. Men när en agronom ifrågasatte det korrekta i detta sa bonden att han visst instruerat henne att plöja, men att hon hade ignorerat hans uppmaning. Lisette lät honom inte komma undan.

Jag lät honom prata färdigt, sen spände jag ögonen i honom och frågade vad han sa när jag frågade om råd. 'Då sa herr ... att det inte behövdes, det är bara att sätta, svarade du. Svara nu ja eller nej, men ljug inte.' Han fick inte fram ett ord. Det var inte första eller sista gången vi åkte ihop. (Band 5 i Eklund 1998 s. 17.)

I några fall måste angreppen på Lisette anses som rasistiska. Det gällde t.ex. att hon som estlandssvensk skulle sakna den rätta kompetensen för jordbruksarbete och att den kompetens hon eventuellt hade dög i det efterblivna Estland men inte i det moderna Sverige. Därför bedömdes hon behöva stöd och råd för att nå samma nivå som svenska bönder. Detta är ett tydligt exempel på sådan rasism som många icke-européer erfar idag. Européns kompetens respekteras, icke-europén måste komplettera sin (Pripp 2005 s. 78 ff., Tesfahuney 2015).

En bidragande orsak till att estlandssvenskarna inte troddes var moderna nog för att klara de svenska kraven var den bild samtiden fick av dem från forskarnas dokumentation. Forskarna som drevs av att rädda det som höll på att försvinna hade en tendens att placera dem de undersökte i en annan tid än sin egen eller i en tidlös evighet (Fabian 1983 s. 89, Lilja 2015 s. 72 f.). Därmed skapade de det analytiska avstånd de behövde för sitt studium, men en bieffekt blev att distans och olikhet överbetonades. Lisette påpekade om Söderbäckers filmer att mycket av det som där visades upp sedan länge var rent musealt. Det gällde också hans retrospektiva bok *Rågöborna*. Den var inte en bild av samtidens förhållanden. Dokumentationen gav således ett intryck av att estlandssvenskar var både ålderdomliga, gammalmodiga och förändringsobenägna. Samma bild gavs av Rågökvinnorna i den svenska pressen. När de kom till Sverige 1940 fick de med sitt textila kunnande representera åtråvärda, men också delvis föråldrade och omoderna kvinnliga handarbeten: knyppling och spinning.

Man hade kanske väntat att rågökvinnorna skulle få fortsätta med den hemslöjd som de bedrivit i generationer, nämligen spetsknyppling, men [...] det [är] inte tider för dylikt. Ingen människa köper spetsar. (NDA 1940-11-13.)

I den svenska kontexten fanns en tendens att exotisera Rågökvinnorna. Med sina huvudsjalar och Rågödräkter, sina annorlunda knypeldynor och särskilda handarbetstekniker representerade de en svunnen tid, ett äldre skede.

Deras tillskrivna konservatism hade bidragit till att visst handarbetskunnande bevarats. Nu kunde de dela med sig av det kunnandet. Kanske hade den bilden betydelse för uppfattningen om estlandssvenskarnas ålderdomlighet. Men i Lisettes levnadsberättelse var estlandssvenskarna inga föråldrade eller omoderna bakåtsträvare. De nöjde sig knappast med att »knyppla svenska krokar och ryska ringar» för sakens egen skull (CfN: Ö: 3). De var i stället upptagna av att skapa en nation, ett icke-ryskt Estland. Framsteg, utveckling och rationalitet var nyckelord i detta moderna projekt, där kvinnorna var drivande.

Modernitetsteoretiker ser det moderna som komplext och motsägelsefullt. Det är processer som innebär både framstegsberusning och nostalgiskt tillbakablickande, både tradition och förändring. För att kunna skapa en nation måste man också ha viss kunskap om den historiska bakgrunden. Nationstanken är därför ett modernt projekt som kräver viss retrospektiv dokumentation. Nostalgin, som är i fokus i Eklunds uppsats, är en viktig komponent i moderniteten. Den kan spela rollen att bearbeta förändringarna, ty den är inte bara ett utopiskt bakåtblickande utan en strategi för att klara hastiga omvälvningar.

Den retrospektiva tendensen hos forskarna, deras vilja att dokumentera det förgångna, bidrog dock – hur paradoxalt det än kan låta – till den progressiva och framåtblickande strävan som Lisette talade för. Genom att fokusera det som varit skapade nämligen dokumentationen det traditionella och det moderna som kontraster (Anderson 1991, Berman 1990 s. 13 ff., Eklund 1998 s. 19 ff., Giddens 1990 s. 36 ff.). Moderniteten blev till när det förgångna definierades. Nationen försågs samtidigt med estlandssvenska rötter medan det ryska inflytandet förtegs och förnekades. Likheter med Kalevalaprocessen är slående: genom att gräva i historien efter det urfinska förnekade man det svenska och ryska inflytandet och skapade en nation med en egen historia (Knapas 2002 s. 25 ff.).

Lisette hade lämnat sin födelseplats och utsattes nu för provningar på en främmande plats. Här var hon tvungen att slåss mot nya fiender. Dessa fiender var auktoriteter och fördomsfulla bönder som i hennes berättelse blev motsvarigheter till de eldsprutande drakar, vasstandade ormar och andra supranormala djur som hjältar ibland måste strida mot. Detta motsvaras av Raglans kriterium 11: *Is victor over king, giant, dragon or wild beast* (Raglan 1990 s. 138). Striderna var delar av de svårigheter hjältar måste bemästra. I dessa strider blev Lisettes spinnrock hennes Excalibur. När Lisette och hennes mor vann spånadstävlingen och prisbelönades av en kompetent och auktoritativ domare, Stockholms läns hemslöjdsförening, och dessutom fick motta priset ur kronprinsessans Louise hand, var det en hjältes seger. Därigenom blev spinnrocken ett mäktigt symboliskt vapen.

Tolkning av levnadsberättelsen – tacksamhet eller uppror

Jag kom ursprungligen inte till Gräsö för att dokumentera Lisettes levnadsberättelse. Det var hon som tog initiativet till vad fältnararbetet kom att handla om. Jag tror inte att det var en slump eller att det berodde särskilt mycket på mina bristande kunskaper om stickning. Jag är övertygad om att det var Lisettes önskan och behov av att få berätta om sitt turbulenta liv som var drivkraften. Hon hade färdiga narrativ eftersom hon så många gånger berättat om detta. Med arkivets intresse för hennes levnadsöde såg hon en möjlighet att få sin berättelse sparad för framtiden. När hon var borta hade hon ändå lämnat sin levnadsberättelse i arkivet i Uppsala, där den skulle ligga för evigt, även om den berättelse som arkivet dokumenterade, accederade och katalogiserade bara var en av många versioner.

Diskrepansen mellan de två versionerna av Lisettes levnadsberättelse jag undersökt i artikeln rör den del av berättelsen som handlar om de första åren i Sverige och de svårigheter Lisette hade då. Mina inspelningar skulle vara tillgängliga för forskning. De skulle utsättas för analys, de skulle bli värderade och bedömda. De skulle spridas. Kanske skulle de komma i händerna på journalister eller grannar, något många fruktar när de lämnar in berättelser till traditionssamlade arkiv. Lisette ville inte riskera något. Det är sannolikt ett skäl till att hon berättar en odelat positiv historia om svenskarna och exilen.⁵

Ett annat troligt skäl är att hon anpassade sig till de förväntningar hon trodde att det svenska samhället (och jag som dess representant) hade på henne. Nog borde hon väl visa tacksamhet, hon som kom till Sverige utblottad och fick hjälp till ett nytt liv, hon som accepterades och integrerades i det svenska samhället? Hennes historia blev som en avbetalning på en skuld (jfr Eklund 1998 s. 18).

I det Lisette berättade för mig fanns inga exempel på hån och fördomar. Däremot fanns det jämförelser som tjänade syftet att uppvärdera Estland och Lilla Rågö och som framställde ön som en plats med oberoende, stolta och hårt arbetande människor som stöttade, hjälpte och hedrade varandra.

Det var ett duktigt folk, som bodde där på dom små öarna. Dom livnärde sig på det som dom själva arbetade ihop. Inga barnbidrag, ingen ålderspension. Alla tog hand om varandra. Ingen träta mellan barn och föräldrar. (Mina noteringar 1998.)

Jag tycker själv att jag har ljusa minnen ... Jag har aldrig varit hungrig eller lidit någon nöd ... Jag kan se i mina drömmar hur lyckliga vi var som barn på den tiden. Vi fick växa upp i en helt annan miljö ... hade inte kriget kommit hade vi fått leva kvar än idag på våra öar. (Band 8 i Eklund 1998 s. 15.)

⁵ Uppgifterna spreds först med Eklunds uppsats 1998. Det skedde efter medgivande av Lisettes efterlevande. Nu har ytterligare tjugio år gått. De personer, Gräsöbor och andra, Lisette inte ville tala öppet om är alla borta och går idag inte att identifiera.

Alla jämförelser var till Estlands fördel. Estland var en ideal plats. Där levde man enkelt, men människor var tillfredsställda. De var tusenkonstnärer och behövde ingen vägledning utifrån. De klarade sig själva trots att de inte hade vare sig barnbidrag eller folkpension. De var självförsörjande och behövde sällan köpa varor och tjänster. Allt gjorde de själva till inga eller ringa kostnader. Allt togs tillvara. För att illustrera hur självförsörjningen täckte de flesta behoven nämner Lisette att hon aldrig hade behov av handväska på Lilla Rågö (ULMA band 4832).

Med beskrivningarna av Estland som ett idealt samhälle skapade Lisette en symbolisk nation fylld av genuina estlandssvenska värden som sammanhållning, solidaritet, hårt arbete, styrka och självständighet hos kvinnor (ULMA band 4833). Hon exkluderade allt ryskt till förmån för de estlandssvenska dygderna. Genom att berätta om ett Estland utan ryssar förnekade hon effektivt den sovjetiska perioden. På det sättet blev hennes levnadsberättelse en skarp politisk kommentar till den sovjetiska ockupationen. Hon gjorde dock en viss skillnad: det var den sovjetiska ockupationsmakten och Stalin som dess ledare hon ogillade, inte nödvändigtvis den enskilde ryssen. På mina inspelningar talade hon ett par gånger till och med väl om ryssar (ULMA band 4831, 4832).

Hon skapade sin nation(alitet) i kontrast mot livet i det främmande landet, dels för att stärka bilden av sitt hemland, dels för att förstå sin egen situation och göra den meningsfull och klar, dels för att ge identifikation med Estland till sina efterlevande. En försvunnen – utplånad – värld fick en chans att leva vidare i berättad form. Hennes berättelser om Estland som den fostrande miljön gjorde klart att hennes identitet var djupt rotad där, både i platsen och i de värden hon attribuerade till det estlandssvenska (särskilt styrkan hos kvinnorna). Estland producerade individer med förmåga att överleva. Det var därför Lisette kunde anpassa sig till ett nytt liv i ett nytt land. Estland beskrevs nästan som en utopi.

I Lisettes egeninspelade levnadsberättelse ackompanjerades uppvärderingen av Estland av konkreta exempel på den dåliga behandling hon fick i Sverige. Det gav hennes version en rebellisk potential. Den blev en uppmaning till uppror. Varför skulle man stanna på en plats där man inte blev väl behandlad när man hade ett bättre alternativ, ett idealsamhälle? Lisettes yttersta syfte var ju att hämnas på Sovjet för att ha stulit hennes hem och tvingat henne att leva ett liv hon inte valt och på en främmande plats. Genom att oupphörligen förse sina yngre släktingar med identifikation med det föreställda Estland förberedde hon dem att agera, att lämna exilen och återvända till Rågö för att återta sitt rättmätiga land. Enligt Lisettes berättelser om de estniska dygderna hade hennes släktingar, som varande ättlingar till estlandssvenskar, styrkan och förmågan att utkräva sitt rättmätiga arv och återvända till Estland. Lisette var övertygad om att hennes barnbarn var intresserade av detta projekt ty, hävdade hon, de lyssnade alltid uppmärksamt på

henne när hon talade om Estland (ULMA band 4833). Ett av hennes barnbarn har också bekräftat att han »växt upp med en inpräglad längtan att återvända till familjens gamla mark» (UNT 2010-08-13).

Lisettes exil – om än ofrivillig – motsvarar hjältens resor till främmande länder. Dock kunde hon inte återvända för att genomföra sitt uppdrag i Estland på egen hand. Av det skälet uppmanade hon, inte minst via sin levnadsberättelse, sina efterlevande att uppfylla hennes uppdrag: att kräva sitt hem åter. Hennes efterlevande blev därmed hennes vapendragare.

I de inspelningar om inalles åtta band jag gjorde med Lisette, ligger ett starkt fokus på jämförelser, dels mellan Estland och Sverige, dels mellan då och nu. Avsikten med denna version av levnadsberättelsen menar jag vara att ge arkivet och forskningen fakta om Det Goda Livet på Lilla Rågö, kanske delvis som ett svar på Tibergs och Söderbäcks retrospektiva betraktelser. Här fick Lisette tala om ett Estland hon levt i och varit med om att bygga. Här fick hon vara samtidigt med forskaren. Här fick hon bestämma vad som var viktig information utan att vara styrd av forskarens frågor. En annan avsikt var säkert att undervisa mig, jag som faktiskt inte hade så mycket kunskap om vare sig estlandssvenskar eller flyktingskap och exil. Däremot var jag ingen potentiell vapendragare och Lisette riktade därför ingen uppmaning om uppror till mig.

Epilog

Lisette slutade aldrig tro på att hennes uppdrag skulle bli genomfört, trots att hon inte kunde göra det själv. Hennes barnbarn berättade:

Jag växte upp som en riktig rysshatare. När Stalin dog 1953 firade mormor med att gå ut i skogen och hämta björklöv. Hon skulle ha dem i bastun där hemma i Estland när de fick tillbaka sina hus. Så blev det ju aldrig tyvärr... (UNT 2010-08-13)

År 1991 tilläts estlandssvenskar att besöka Stora Rågö och några år senare Lilla Rågö. Efter många års kamp med lokala myndigheter återfick Lisettes barnbarn sin mark i Storbyn på Lilla Rågö nära ruinerna av det hus där familjen levat till 1940. Lisettes barnbarn fortsatte:

... vi kanske kan återskapa en del av hur det var innan kriget ... Det är en dröm som förverkligas, även om det är för sent för dem som en gång lämnade Rågö (a.a.).

I och med detta var Lisettes uppdrag slutfört. Rågö var återtaget och Sovjet besegrat. Den »störda» uppbyggelseprocessen kunde – efter ett långt avbrott – fortsätta.

Källor och litteratur

Arkivmaterial

- Institutet för språk och folkminnen, Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (DFU):
 ULMA 4831–4833 Upl/Estl 1985.
 ULMA 5002–5004 Upl/Estl 1987.
 ULMA 6422–6423 Upl/Estl 1989.
 ULMA 35754:1 (filmer).
 ULMA 6073, 8047, 8747 Estl 1933–1935.
 Centrum för näringslivshistoria (CfN):
 Stockholms läns hemslöjdsförening.

Litteratur

- Anderson, Benedict, 1991: *Imagined Communities*. New York.
 Arvidsson, Alf, 1998: *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund.
 — 1999: *Folklorens former*. Lund.
 Berman, Marshall, 1990: *Allt som är fast förflyktigas*. Lund.
 Cronström, Anne-Marie, 1988: *Några anteckningar om den estlandssvenska undersökningen*. I: Lars Bleckert & Maj Reinhammar (red.): *Mål och minnen. Vän-skrift till Sven Söderström 1988*. Uppsala. S. 1–3.
 D = Dödsrunor. Sancte Örjens gille. [Webbadress: <http://www.orjensgille.se/>. Hämtad den 16 april 2018.]
 Dundes, Alan, 1990: The Hero Pattern and the Life of Jesus. I: *In Quest of the Hero*. Princeton. S. 179–223.
 Eklund, Anna, 1998: »Där vildblommor blomma». Nostalgi en strategi för överlevnad? [C-uppsats i etnologi vid Uppsala universitet.]
 Fabian, Johannes, 1983: *Time and the Other. How Anthropology makes its Object*. New York.
 Geijer, Herman, 1934: Undersökning av svenska dialekter och folkminnen: Landsmålsarkivets i Uppsala årsberättelse 1933–1934. I: *SvLm* 1934: 4, s. 18–88.
 — 1935: Undersökning av svenska dialekter och folkminnen: Landsmålsarkivets i Uppsala årsberättelse 1934–1935. I: *SvLm* 1935: 5, s. 21–70.
 — 1936: Undersökning av svenska dialekter och folkminnen: Landsmålsarkivets i Uppsala årsberättelse 1935–1936. I: *SvLm* 1936: 3, s. 41–102.
 Giddens, Anthony, 1990: *The Consequences of Modernity*. Cambridge.
 Hafström, Gerhard, 1941: *Estlandssvenskarna*. I: *Svensk tidskrift* 1941, s. 512–519. [Webbadress: <http://www.svensktidskrift.se/estlandssvenskarna/>. Hämtad den 16 april 2018.]
 Hoppe, Göran, 2003: *Estlandssvenskar*. Stockholm.
 Jaago, Tiit, 2002: Introduction. I: Tiit Jaago, Mare Kõiva & Kairika Karsna (ed.), 2002: *Lives, Histories and Identities. Studies on Oral Histories, Life- and Family Stories*. Tartu. (Contemporary Folklore 3.) S. 9–12.
 af Klintberg, Bengt, 1986: *Råttan i pizzan. Folksägnen i vår tid*. Stockholm.
 Knapas, Rainer (utg.), 2002: *Vandraren. Reseberättelser från Karelen 1828–1842*. Stockholm.
 Lilja, Agneta, 1995: *Dialekt- och folkminnesarkivets frågelistor 1914–1994*. Uppsala.
 — 1996: *Föreställningen om den ideala upppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlande arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala. (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala Ser B: 22.)
 — 2008: »Så har åter en kär stämma tystnat» – dödsrunor över män i näringsliv och akademi. I: *Uppland* 2008, s. 106–128.
 — 2015: »Det synes mig vara en viktig angelägenhet...». Några reflektioner över en samtidsdokumentation i Lappland sommaren 1945. I: *SvLm* 2015, s. 51–78.

- Marander-Eklund, Lena & Östman, Ann-Catrin, 2011: Biografiska betydelser – norm och erfarenhet i levnadsberättelser. I: Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman (red.), *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Möklinta. S. 7–20.
- NDA = *Nya Dagligt Allehanda*. 1859 ff.
- Povrzanović Frykman, Maja, 2001: När våldet tar plats. I: Kjell Hansen & Karin Salomonsson (red.), *Fönster mot Europa. Platser och identiteter*. Lund. S. 125–165.
- Pripp, Oscar, 2010: Den segregerande välviljan – kultur som makt. I: Magnus Öhlander (red.), *Bruket av kultur. Hur kultur används och görs socialt verksamt*. Lund. S. 73–89.
- Raglan, Fitzroy R. S., 1990: The Hero: A Study in Tradition, Myth, and Drama. I: *In Quest of the Hero*. Princeton. S. 89–178.
- Rank, Otto, 1990: The Myth of the Birth of the Hero. I: *In Quest of the Hero*. Princeton. S. 3–88.
- Schön, Ebbe, 2005: *Kungar, krig och katastrofer. Vår historia i sägen och tro*. Stockholm.
- Segal, Robert, 1990: Introduction. I: *In Quest of the Hero*. Princeton. S. vii–x.
- SOU 1924:26–27 = *Betänkande med förslag till ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen*. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 1924:26–27.)
- ST = *Stockholmstidningen*. 1889 ff.
- Svensson, Birgitta, 2011: Det moderna varat som biografisk presentation i levnadsberättelser. I: Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman (red.), *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Möklinta. S. 23–40.
- von Sydow, Carl Wilhelm, 1926: Det ovanligas betydelse i tro och sed. I: *Folkminnen och folktankar* 1926, s. 53–70.
- Tesfahuney, Mekonnen, 2015: Kulturrasism. [Webbadress: <http://www.academia.edu/2012595/Kulturrasism>. Hämtad den 16 april 2018.]
- Tillhagen, Carl-Herman, 1978: *Fåglarna i folktron*. Stockholm.
- UNT = *Upsala Nya Tidning*. 1890 ff.
- Vecko-Journalen*. 1910 ff.
- Wolf-Knuts, Ulrika, 1985: *All världens epos*. Åbo. (NIF Publications 15.)

Verbböjning och ordföljd i Viskadalen

Av Erik Magnusson Petzell

Abstract

In this article, I test what is known as the *Rich Agreement Hypothesis* (RAH) on dialect data from Viskadalen in the south-west of Sweden (the dialect is referred to as *Viskadian*). The RAH posits an interdependence between rich agreement morphology on finite verbs and movement of the verb to the I-domain. At first, Viskadian appears to falsify the RAH: in its only living form (in the town of Träslövsläge), finite verbs are inflected for both number and person, but there is no V-to-I movement. Nevertheless, I argue that the RAH in fact makes good predictions about Viskadian, once inflectional richness is analysed in terms of categorial status. In southern Viskadalen (where Träslövsläge is located), the inflectional endings were re-analysed quite early on (as early as around 1800) as embedded under [tense], and therefore stopped triggering V-to-I. On the other hand, in central Viskadalen (as manifested in recordings from the mid 20th century), V-to-I continued to occur, which suggests that here the endings remained independent. This analysis of Viskadian inflection is supported by the development of the morpheme *-(s)t* for 2SG, which is the only inflectional ending that is clearly separate from [tense], since it never co-occurs with present-tense *-r*. The analysis felicitously predicts *-(s)t* to be present in central Viskadian, but absent in the southern variety; in the latter, the *-(s)t* is re-analysed as part of the pronominal system.

Keywords: *Viskadian Swedish, the Rich Agreement Hypothesis, V-to-I movement, morpho-syntactic change, morpho-syntactic variation, enclitic subjects, inflectional categories, re-analysis.*

1. Inledning

Denna uppsats handlar om förhållandet mellan kongruensböjda verb och bisatsordföljd i den traditionella dialekten i Viskadalen, i gränslandet mellan Halland och Västergötland (en varietet som jag kallar för *viskadalska*).¹ Inom den generativa princip- och parameterteorin har man länge dryftat frågan om morfologins roll för syntaxen (se t.ex. den ännu aktuella översikten i Alexiadou & Fanselow 2002). En av de mest seglivade diskussionerna gäller just de kongruensböjda verben och deras placering. Den diskussionen tar sin empiriska utgångspunkt i följande skillnad mellan isländska och de fastlandsskandinaviska språken, exempelvis svenska. I isländska, där finita verb böjs efter person och numerus, står det finita verbet före satsadverbial i bisats; se (1a) nedan där *hefðu* (som kongruerar med subjektet *þeir*) kommer före *ekki*. Jag kallar sådan ordföljd för fa-ordföljd (*finit verb före satsadverbial*) i enlighet med terminologin i SAG (4

¹ Denna forskning är finansierad av Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse (KAW, anslagsnummer 2011.0245) genom Svenska Akademien. Jag tackar de två anonyma granskarna för konstruktiv kritik. Tack också till Mathias Strandberg för karthjälp.

s. 7). I svenska, där finita verb inte kongruerar med sitt subjekt, står det finita verbet istället efter satsadverbial i bisats, d.v.s. af-ordföljd (som i (1b)).²

- (1) a. Ég spurði hvort þeir fa
 jag fråga.PST.1/3SG huruvida de
hefðu ekki séð myndina.
 ha.PST.SBJV.3PL inte sett filmen
- b. Jag frågade om de **inte hade** sett filmen. af

I en uppsats från 1986 föreslog Kosmeijer att ordföljdskillnaden i (1) inte är godtycklig utan att isländskans fa- och svenskans af-ordföljd är direkt kopplade till förekomst respektive avsaknad av verbal kongruensmorfologi. I korthet går förslaget ut på att kongruensböjda verb står i en annan (högre) strukturell position än verb utan böjning, men att satsadverbial alltid står på samma plats, nämligen mellan de två olika verbpositionerna. I satser med sådana adverbial blir således den strukturella skillnaden mellan hög och låg verbposition synlig i växlingen mellan fa och af-ordföljd. Kosmeijers förslag brukar i den internationella litteraturen kallas för *The Rich Agreement Hypothesis*, en benämning som i förkortad form (RAH) används också här, i brist på en vedertagen svensk terminologi.

RAH inspirerade till många av de (numera klassiska) generativa studier av germansk, företrädesvis nordgermansk, syntax som utkom under 1990-talet (t.ex. Falk 1993, Holmberg & Platzack 1995 och Rohrbacher 1999). Under det nya millenniets första decennium började hypotesen förlora sin tjuskraft: de allt talrikare motexemplen tvingade fram formuleringen av en försvagad version av RAH som gick ut på att kopplingen mellan böjning och ordföljd var mindre strikt än man först tänkt sig (se Bobaljik & Höskuldur Thráinsson 1998 och Sundquist 2003). Vissa forskare föreslog rentav att RAH helt borde överges (Bentzen et al. 2007). För några år sedan fick hypotesen emellertid förnyad aktualitet tack vare Koenenman & Zeijlstra (2014); i denna uppsats granskar författarna den tidigare forskningens argument mot RAH (både empiriska och teoretiska), avfärdar dem alla och framhåller att hypotesen inte har kunnat falsifieras ens i sin striktaste form. Deras ståndpunkt är med andra ord att det verkligen råder ett ett-till-ett-förhållande mellan kongruensböjning av isländskt snitt (»rik böjning») och strukturellt hög placering av finita verb i bisats.

Syftet med denna uppsats är att – mot bakgrund av det nyväckta intresse för RAH som Koenenman & Zeijlstra (2014) givit upphov till – testa RAH på viskadalskan. Viskadalen utgör själva kärnan i det mer vidsträckta

² Här och i fortsättningen glossar jag detaljerna i morfologin endast för finita verb.

kongruensböjningsområde i sydväst som Horn nyligen kartlagt (2015, 2017). I den traditionella viskadalskan böjs finita verb både efter person och numerus. Idag är denna böjning helt levande bara hos en liten grupp dialekttalare i Träslövsläge, strax utanför Varberg i den södra delen av det viskadalska dialektområdet; se paradigmet i (2).

(2) Verbet *köpa* i nutida viskadalska (Träsl)

<i>Pronomen</i> ³	<i>Presens</i>	<i>Preteritum</i>
ja, du, han/hu/de	köper	köpte
vi	köpom	köptom
i	köpen	köpten
daj	köpa	köpte

Trots den rika böjningen är det bara af-ordföljden som är möjlig i bisatser (se (3a) nedan); fa-ordföljd är med andra ord helt ogrammatisk för dialekttalarna från Träslövsläge (jfr (3b)).

- (3) a. De va la brau att vi *ente* *geckom* ud. af
 det var.SG väl bra att vi inte gick.1PL ut
 'Det var väl bra att vi inte gick ut.'
- b. *De va la brau att vi *geckom* *ente* ud. *fa
 det var.SG väl bra att vi gick.1PL inte ut

Vi vet att af-ordföljden utgör en novation som från slutet av medeltiden spred sig över Skandinavien (Falk 1993, Christofferson 1997, Sundquist 2003). Att af-ordföljden också spridit sig till Träslövsläge och helt trängt bort den gamla fa-varianten ((3a–b)) utan att verbböjningen försvagats ((2)) är uppenbart. Det i sig utgör förstås ett allvarligt hot mot RAH.

I centrala Viskadalen, d.v.s. norrut, närmare Viskans mynning och österut in i Västergötland, förekom emellertid ännu under 1900-talet fa-ordföljd av isländskt slag; se (4a). I detta område har pluralböjningen i allt väsentligt varit densamma som i södra Viskadalen, men i singular har, till skillnad från i söder, -(s)t för andra person varit en levande böjningsändelse; se (4b)

- (4) a. om ja *hade* *bare* hört (Grim) fa
 om jag hade.SG/3PL bara hört
 'om jag bara hade hört'

³ Dessa är fria pronomen; viskadalskan har också ett helt paradigm med enklitiska subjektspromen (se Petzell 2017).

- b. du skullest provkört märra inna böjning
 du skulle.2SG provkört märren innan för 2SG
 du köptest=a (Fag:80)
 du köpte.2SG=henne⁴
 'du skulle ha provkört märren innan du köpte den'

I denna uppsats skall jag argumentera för att förekomsten av *-(s)t*-böjning i centrala Viskadalen är ett symptom på att böjningssystemet här är av ett helt annat slag än söderut. Det är, menar jag, inte antalet paradigmatiske distinktioner i sig som är avgörande för om en given böjning är rik i den mening som RAH avser. Det som är av vikt är att själva böjningsändelsen har en primär status som bärare av person- och numerusdrag; detta kan beskrivas som att den tillhör kategorin [agr] (för *agreement*). Mitt förslag är att kongruensböjningen i de södra delarna av Viskadalen redan kring 1800 omtolkades som en del av den verbala tempusmorfologin (d.v.s. kategorin [tense]); härigenom upphörde böjningen att vara syntaktiskt relevant.

En morfologisk följd av denna omtolkning blir att *-(s)t*-ändelsen försvinner i söder. Eftersom den aldrig samförekommer med presensändelsen *r* går den inte att omtolka som en del av [tense]. Istället utvecklas *-(s)t* till ett enklitiskt pronomen. I centralviskadalskan, där böjningen fortsätter att tillhöra kategorin [agr], kan *-(s)t* däremot fortsätta att vara en böjningsändelse.

Sammanfattningsvis betar sig alltså både sydlig och central viskadalska helt RAH-enligt, om vi analyserar morfologisk rikedom som en fråga om kategoritillhörighet snarare än ett direkt utslag av mängden distinktioner. En sådan analys gör både böjnings- och pronomensystemets historiska utveckling och spridning i regionen mer begriplig. Dessutom kan vi förklara de få fa-fall som faktiskt levtt kvar.

2. Verbböjning och ordföljd i nordgermanska varieteter

I detta avsnitt presenterar jag först den modell för satsanalys som jag använder i uppsatsen; utifrån den föreslår jag en mer precis formulering av RAH. Därefter diskuterar jag de olika falsifieringar av hypotesen som förts fram i den tidigare forskningen.

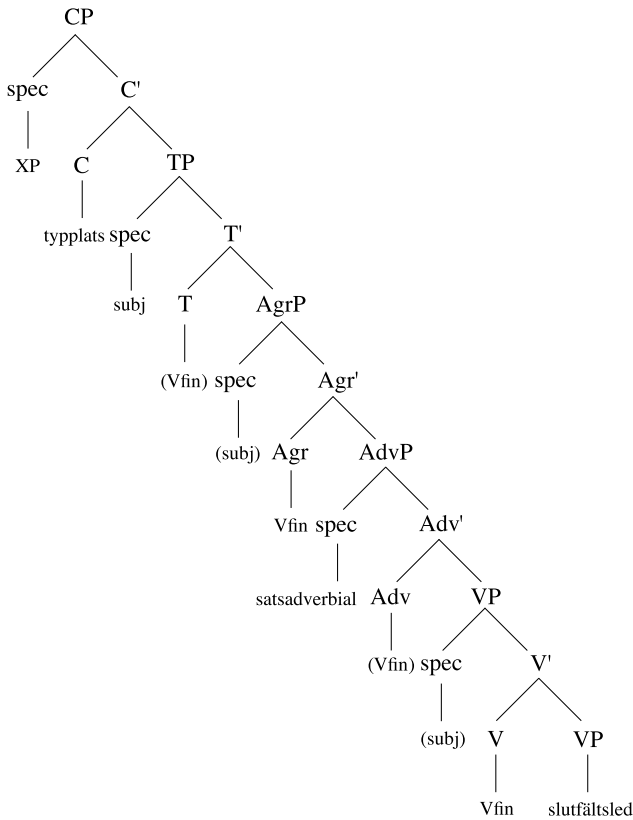
2.1. Kongruensböjda verb i satsstrukturen

De analyser av satser och deras ordföljd som jag gör i denna uppsats har sin teoretiska bas i den form av generativ grammatik som brukar kallas det

⁴ Här och i fortsättningen separerar jag klitikon från värd med symbolen *»=»* (i enlighet med Leipzigstandarden – se <https://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>), utom då exemplen är hämtade från skriftliga källor där annan princip tillämpas (se t.ex. (25b) nedan, där jag skriver klitiska objekt som egna textord i enlighet med originaltexten).

minimalistiska programmet (Chomsky 1995, 2000). Av pedagogiska skäl har flera generativt inriktade nordister relaterat det generativa frasstrukturtreträdet till den Diderichsenska traditionen (representerad av exempelvis SAG), tidigast Platzack 1987a (men se också Delsing 1999, Lyngfelt 2002, Stroh-Wollin 2002 och Magnusson 2007). Så gör också jag. Satsmodellen presenteras således i (5) nedan och förklaras i det följande, inledningsvis i relation till SAG:s satsschema. I (5) ges både träd- ((5a)) och hakparentesnotation ((5b)), men senare i framställningen använder jag enbart hakparentesnotationen, normalt i förenklad (och förhoppningsvis mer lättläst) form (se (5c)).

(5) a.

- b. $[_{CP} [_{spec} XP] [_{C'} [_{C} typplats] [_{TP} [_{spec} subj] [_{T'} [_{T} (Vfin)] [_{AgrP} [_{spec} (subj)] [_{Agr'} [_{Agr} Vfin] [_{AdvP} [_{spec} satsadverbial} [_{Adv'} [_{Adv} (Vfin)] [_{VP} [_{spec} (subj)] [_{V'} [_{V} Vfin] [_{VP} slutfälsled}]]]]]]]]]]]$
- c. $[_{CP} XP, typplats [_{TP} subj [_{AgrP} Vfin [_{AdvP} satsadverbial [_{VP} Vfin, slutfälsled]]]]]$

Satsen består här av tre domäner: C-domänen, I-domänen och V-domänen, som ungefär motsvarar SAG:s initialfält, mittfält respektive slutfält (Band 4 s. 8–18). Den viktigaste skillnaden rör det finita verbets plats i standard-svenska. C-domänen innehåller, till skillnad från initialfältet, det finita verbet i huvudsatser (på det som i Platzack 1987a kallas typplatsen, där subjunktionen står i bisatser). Däremot står bisatserns finita verb i V-domänen (inte sist i mittfältet som i SAG). Spec-CP, där olika typer av fraser kan stå (därav beteckningen *XP*), motsvarar i allt väsentligt SAG:s satsbas (SAG 4 s. 9).

Alla tre domäner rymmer flera fraser, men i (5) är det bara I-domänen som är expanderad, närmare bestämt i tre delar: TP (för *Tense Phrase*), som motsvarar subjektets mittfältsplats, AgrP (för *Agreement Phrase*), som rymmer det finita verbet i isländska bisatser och AdvP (*Adverb Phrase*) där satsadverbial står. Att vissa noder i (5a–b) innehåller led inom parentes indikerar att det aktuella ledet flyttar via denna nod på sin väg uppåt i trädet; normalt markerar man sådana tomma positioner med beteckningen *t* (för *trace*) som samindexeras med det synliga ledet högre upp i strukturen. I det följande använder jag denna notation endast för finita verb, eftersom det är deras varierande position som står i fokus.

Inom den minimalistiska forskningen har det utbildats två huvudriktningar när det gäller synen på hur ytliga skillnader mellan språkliga varieteter (t.ex. ordföljdskillnader) skall analyseras: den kartografiska (Cinque 1999, Cinque & Rizzi 2008), och den neoparametriska (Bobaljik & Höskuldur Thráinsson 1998, Cowper & Hall 2013, 2017). I korthet kan skillnaden mellan dem sammanfattas så här: Den kartografiska inriktningen tänker sig en universell struktur som är underliggande i alla språk. Skillnader i ordföljd uppstår när språk utnyttjar de strukturella positionerna i olika stor utsträckning. Den neoparametriska grundtanken är istället att bara så mycket struktur som ett språk verkligen använder också finns närvarande på en underliggande nivå. Ordföljdskillnaden mellan isländska och svenska i (1) skulle således i en kartografisk modell kunna beskrivas som att det finita verbet flyttar till AgrP bara i isländska, men i den neoparametriska som att AgrP bara finns i isländska.

Det har i praktiken ingen större betydelse för de resonemang som jag för i denna uppsats vilken av inriktningarna man väljer; de poänger jag vill göra kan göras inom ramen för båda. Jag finner emellertid det neoparametriska angreppssättet mer tilltalande, inte minst eftersom vi då inte alls behöver postulera osynlig struktur i så hög grad. Dessutom gör den en principiell skillnad mellan standardsvenska och isländska verb på ett sätt som jag finner intuitivt tilltalande. Med det kartografiska synsättet är verbkongruens ([agr]) lika relevant för svensktalande som för islänningar; den faktiska skillnaden i morfologiskt uttryck (och i förlängningen i ordföljd) är bara ytlig och semantiskt helt irrelevant. För en neoparametriker är å andra sidan

kongruens ingen relevant verbkategori i svenska, vilket den däremot är i isländska; skillnaden är morfologiskt synlig och den har närvaron (isländska) respektive frånvaron (svenska) av AgrP som syntaktisk effekt; se (6a–b) nedan.

- (6) a. Ég spurði [_{CP} hvort [_{TP} þeir V-till-Agr
jag fråga.PST.1/3SG huruvida de
[_{AgrP} *hefðu*_v [_{AdvP} ekki t_v [_{VP} t_v séð myndina]]]]]
ha.PST.SBJV.3PL inte sett filmen
- b. Jag frågade [_{CP} om [_{TP} de [_{AdvP} inte AgrP saknas
[_{VP} hade sett filmen]]]]

En kategori som däremot är relevant i både standardsvenska och isländska är tempus ([tense]). Morfologiskt visar sig denna kategori i båda språken i form av dentalsuffix för preteritum (jfr *hefðu* respektive *hade* i (6)), och syntaktiskt genom närvaron av en TP högst upp i I-domänen, där alltså subjektet står i båda språken. Gemensamt för båda är också att tempusböjda verb flyttar till C om där inte står en subjunktion (synlig eller osynlig). Isländska och standardsvenska är med andra ord V2-språk, vilket illustreras i (7a–b).

- (7) a. [_{CP} Filmen *hade*_v [_{TP} Jon t_v [_{AdvP} inte t_v V-till-C
[_{VP} t_v sett]]]]]
- b. [_{CP} Myndina *hafði*_v [_{TP} Jón t_v V-till-C
filmen ha.PST.1/3SG J.
[_{AgrP} t_v [_{AdvP} ekki t_v [_{VP} t_v séð]]]]]
inte sett
'Filmen hade Jon inte sett.'

I (6) och (7) står satsadverbialt (*inte/ekki*) i en AdvP precis ovanför VP. I standardsvenska kan det också inlemmas en AdvP direkt ovanför TP. Användningen av denna höga position är emellertid rätt begränsad, och den förekommer normalt bara om subjektet är betonat; se (8) nedan (och vidare SAG 4 s. 94 f. samt Andréasson 2007 s. 171–174).⁵

- (8) Jag frågade varför [_{AdvP} *inte* [_{TP} *DE* [_{VP} *hade* asf
sett filmen]]]

I isländska tycks denna höga placering vara helt omöjlig, oavsett hur mycket subjektet betonas; se den isländska motsvarigheten till (8) i (9a) nedan (jfr också Ásgrímur Angantýsson 2011 s. 68 för liknande exempel). Däremot kan isländskan tillåta af-ordföljd som ett slags marginellt alternativ till den helt omarkerade fa-ordföljden, vilket visas i (9b–b') (från Bobaljik &

⁵ Jag undviker här subjunktionen *om*, eftersom just *om* tycks främja hög placering av negation på ett sätt som fördunklar den poäng jag vill göra (se Adamsson Eryd 2007).

Höskuldur Thráinsson 1998 s. 64). Den isländska af-ordföljden förefaller vara av ett annat slag än den svenska. Exempelvis är det bara vissa typer av adverb som således kan stå före verbet (se Höskuldur Thráinsson 2007 s. 37–40 för en översikt), och placeringen kräver också annan betoning (enligt Bobaljik & Höskuldur Thráinsson 1998 s. 65). Båda dessa omständigheter tyder på att af-ordföljden snarast är en effekt av en ovanligt hög placering av adverb i vissa fall (i min modell mellan TP och AgrP) än av optionell V-till-Agr-flyttning, vilket skulle falsifiera RAH; se analysen av (9b') i (9c), som i allt väsentligt är identisk med analysen av isländsk af-ordföljd hos Bobaljik & Höskuldur Thráinsson (1998 s. 65) och Höskuldur Thráinsson (2007 s. 52, 2010 s. 1074 f.; se Bentzen & al. 2007 för en alternativ analys).

- (9) a. *Ég spurði af hverju [AdvP **ekki** *asf
 jag frága.PST.1/3SG av vad inte
 [TP **ÞEIR** [AgrP **hefðu**_v [VP t_v séð myndina]]]
 DE ha.PST.SBJV.3PL sett filmen
- b. María las kvæðið þegar hún fa
 M. läsa.PST.1/3SG dikten när hon (omarkerat)
keypti **loksins** bókina
 köpa.PST.1/3SG slutligen boken
- b' María las kvæðið þegar hún af
 M. läsa.PST.1/3SG dikten när hon (markerat)
loksins **keypti** bókina
 slutligen köpa.PST.1/3SG boken
 'Maria läste dikten när hon slutligen köpte boken.'
- c. ... [TP hun [AdvP **loksins** [AgrP **keypti**_v [VP t_v bókina]]]]⁶

Även i standardsvenska bisatser kan fa-ordföljd förekomma, nämligen i form av ett slags inbäddad huvudsatsordföljd; se (10a) nedan (och SAG 4 s. 9 f., 537–539). Det rör sig här om en fullständig CP-struktur som fungerar som komplement till subjunktionen. Vi kan nämligen, i samma kontext, också inleda sekvensen efter *att* med ett spetsställt led följt av inversion (som i (10b)), vilket annars är utmärkande för huvudsatser (jfr (7a) ovan). Att det finita verbet i dessa fall står före satsadverbialiet hänförs således till samma mekanism som framkallar sådan ordföljd i huvudsatser, nämligen V-till-C-flyttning.

- (10) a. Han berättade [CP att [CP Kalle **var**_v fa
 [AdvP **inte** **alls** t_v [VP t_v nöjd]]]
- b. Han berättade [CP att [CP **nöjd** **var**_v [TP **Kalle** t_v xfs
 [AdvP **inte** **alls** t_v [VP t_v]]

⁶ Tack till Trausti Dagsson och Lilý Erla Adamsdóttir för bedömning av exemplen i (9).

Avslutningsvis kan vi nu, inom ramen för den analysmodell som introducerats i detta avsnitt, formulera RAH som i (11).

- (11) En verbform som rymmer kategorin [agr] förutsätter närvaron av en AgrP dit verbet måste flytta.

Notera att RAH, formulerad så här, inte förutsätter ett ett-till-ett-förhållande mellan V-till-Agr-flyttning och fa-ordföljd i bisats. Även med V-till-Agr kan af förekomma, förutsatt att a står ovanför AgrP (som i (9c)). Och även utan en AgrP kan finitet flytta till vänster om satsadverbial i bisatser, ifall subjunktionen kan ta en CP som komplement (som i (10)). Men med satsadverbial i den låga I-domänspositionen (direkt ovanför VP) och ingen inbäddad CP får vi en fa/af-skillnad mellan språk med [agr] ((6a)) och språk utan [agr] ((6b)).⁷

2.2. Förlorad kongruens, bevarad ordföljd

Förutom den synkrona observationen att nutida fastlandsskandinaviska språk som svenska skiljer sig från isländska har RAH också hämtat näring från den historiska utvecklingen av svenska, norska och danska. I fornsvenska, fornorska och forndanska böjdes verben efter person och numerus. Om vi tar det till intäkt för att de, precis som isländskan idag, har den verbala böjningskategorin [agr], förutsäger vi – givet RAH i (11) – att samtliga fornspråk skall ha en syntax med AgrP och med den, fa-ordföljd i bisats. Förutsägelsen stämmer:

(12) a.	ther the <i>māgho</i> <i>äy</i> aff gånga (K-styr:3)
där de må.3PL inte av gå.INF
'varifrån de inte får göra avsteg'	fornsvensk <i>fa</i>
b.	at þæt <i>ma</i> <i>æy</i> til kirkiu
att det må.1/3SG inte till kyrka
kommæ (SkL:§3)
komma
'att det inte kan komma till kyrkan'	forndansk <i>fa</i>
c.	at hann <i>vildi</i> <i>eigi</i> hialpa kristnum
att han ville.1/3SG inte hjälpa kristen
manne (Magn)
man
'att han inte ville hjälpa en kristen man'	fornnorsk <i>fa</i>

⁷ Vi kan notera att isländska och fastlandsskandinaviska uppvisar samma ordföljdsskillnad i infinitiva satser som i finita bisatser; jämför det isländska exemplet i (i), där verbet föregår adverbialt inom infinitivkomplementet, med det motsvarande svenska (ii), där ordningen är den spegelvända (exemplen från Höskuldur Thráinsson 2007 s. 451).

(i) Þau lofuðu ekki að borða aldrei graut.
de lova.PST.3PL inte att äta aldrig gröt

(ii) De lovade inte att aldrig äta gröt.

Huruvida denna skillnad är strukturellt relaterad till ordföljdsskillnaden i finita satser är omtvistat; se Höskuldur Thráinsson (2007 s. 451–452) för en översikt.

Problemet är emellertid att böjning och ordföljd inte utvecklas parallellt under nyare tid: den gamla fa-ordföljden lever kvar länge efter att verbböjningen gått förlorad (Falk 1993 s. 174–176, Sundquist 2003 s. 243–245). En liknande utveckling har färöiskan genomgått: i färöiska har den rika verbböjningen reducerats, men fa-ordföljden är alltså gångbar (Jonas 1995). Också nutida fastlandsskandinaviska dialekter uppvisar denna asymmetri: såväl en rad nordnorska mål (Bentzen & al. 2007) som den svenska dialekten i finska Kronoby (Platzack & Holmberg 1989) tillåter bisatser med fa-ordföljd trots att de finita verben bara böjs i tempus (som i standardspråken). Att fa-ordföljden är så spridd i språk utan kongruens skulle kunna tyda på att kopplingen mellan [agr] och AgrP blott är enkelriktad: [agr] förutsätter AgrP men AgrP kan finnas även utan [agr]. För detta slags svagare version av RAH argumenterade först Bobaljik & Höskuldur Thraínsson (1998; se också Sundquist 2003).

Koenenman & Zeijlstra (2014) menar emellertid att inga av de nyss anförda exemplen på fa-ordföljd i språk utan rik kongruens utgör reella hot mot RAH (a.a. s. 584–589). Det färöiska fa-bruket kan, menar de, analyseras som en effekt av en friare tillämpning av inbäddad V-till-C i färöiskan än i exempelvis nutida svenska (jfr (10a)). Stöd för den analysen hämtar de från Heycock, Sorace & Hansen (2010), som påvisat att den färöiska fa-ordföljden förekommer enbart i sammanhang där det också är gångbart med entydig huvudsatsordföljd, d.v.s. spetsställning och inversion (jfr (10b)). För nordnorskan och Kronobysvenskan förklarar Koenenman & Zeijlstra (a.st.) den oväntade fa-ordföljden med att dessa varieteter har en friare placering av adverbial inom VP än standardspråken. Analysen stöds av det faktum att dessa dialektala fa-fall aldrig innehåller negation; negationen kan nämligen, menar de, av semantiska skäl inte uppträda i VP. Hur den kvardröjande fa-ordföljden i tidigmodern fastlandsskandinaviska skall analyseras tar Koenenman & Zeijlstra inte klar ställning till. Det skulle, antyder de, kunna röra sig om en kombination av olika sätt att generera fa-ordföljd i en grammatik utan AgrP (2014 s. 606 f.). Deras huvudpoäng är under alla omständigheter att RAH är förenlig med att syntaktiska mönster dröjer sig kvar trots morfologisk försvagning. Om inlärare tillägnar sig en morfologi utan [agr] (vilket implicerar: ingen AgrP) i en miljö där fa-ordföljd i bisats förekommer ymnigt, då måste inlärarna rimligen inlemma fa-ordföljden i sin grammatik som någonting annat än en effekt av V-till-Agr-flyttning. Bredare tillämpning av V-till-C och en VP med en friare placering av adverbial är två sådana anpassningsstrategier.

2.3. Bevarad kongruens, förändrad ordföljd

En spännande nyckel till ökad insikt om förhållandet mellan böjning och ordföljd utgör dalmålen ovan Siljan där den fornspråkliga kongruensböjningen är intakt. I den bäst beskrivna varieteten, älvdalska, är ordföljden i

bisats varierande: både den isländska fa-ordföljden och den standardsvenska af-ordföljden är gångbara; dessutom är asf-ordföljden helt neutral, d.v.s. den kräver inte att efterföljande subjekt är betonat (som i standard – jfr (8) ovan). De tre älvdalska ordföljdmöjligheterna i bisats visas i (13); exemplen är hämtade från Garbacz (2010 s. 125, 132).

- (13) a. Eð ir biln so an *int will* ávå af
 det är.SG bilen som han inte vill.SG ha.INF
- b. Eð ir biln so *int an will* ávå asf
 det är.SG bilen som inte han vill.SG ha.INF
- c. Eð ir biln so an *will int* ávå fa
 det är.SG bilen som han vill.SG inte ha.INF
 'Det är bilen som han inte vill ha'

Denna möjlighet att variera mellan tre ordföljder betraktar Koeneman & Zeijlstra (2014 s. 581) som helt förenlig med RAH. Enligt dem tillämpar älvdalskan alltid V-till-Agr-flyttning; det kritiska beviset härför är att fa-ordföljden i (13c) är möjlig till skillnad från i standardssvenskan där den är helt ogrammatisk (a.a. s. 582). Att också af- och asf-ordföljd (som i (13a–b)) kan förekomma beror inte på att V-till-Agr är en optionell operation (vilket Garbacz 2010 föreslår, och vilket torde vara svärförenligt med RAH), utan på att AdvP kan placeras på olika ställen i I-domänen. Vi vet ju att isländskan under vissa omständigheter tillåter en AdvP mellan TP och AgrP (jfr (9c) ovan) och att standardsvenskan kan rymma en AdvP ovanför TP (jfr (8) ovan; se också Rosenkvist 2015). Älvdalskan skulle då utgöra ett exempel på en varietet där dessa möjligheter utnyttjas fullt ut:

- (14) älvdalsk bisatssyntax
 [AdvP (a) [TP S [AdvP (a) [AgrP f_v [AdvP (a) [VP t_v]]]]]] af/asf/fa

Om syntaxen i de övriga kongruensmålen norr om Siljan vet vi tyvärr rätt lite. Att råda bot på denna kunskapslucka ligger förstås utanför ramarna för denna uppsats. Vi kan ändå parentetiskt notera att Sollerörmålet inte tycks tillåta den ordföljdsvariation som älvdalskan uppvisar. För de talare som jag konsulterat är asf den enda tillåtna ordföljden; se motsvarigheten till (13) på Sollerörmål i (15) och analysen därav i (16).⁸

- (15) a. *ä e biln så o *int vil* a (Soll) *af
 det är.SG bilen som hon inte vill.SG ha.INF
- b. ä e biln så *int o vil* a (Soll) asf
 det är.SG bilen som inte hon vill.SG ha.INF

⁸ Tack till Eva-Marie Ström som förmedlat kontakten med informanterna från Sollerön.

- c. *ä e biln så o *vil* *int* a (Soll) *fa
 det är.SG bilen som hon vill.SG inte ha.INF
 'Det är bilen som hon inte vill ha.'

- (16) bisatssyntax på Sollerön
 [AdvP a [TP s f]] asf

Givet denna begränsade distribution av AdvP i I-domänen är det omöjligt att testa huruvida V-till-Agr tillämpas eller inte. Det krävs förekomst av låga adverbial för att det skall gå att skilja placering i VP från placering i AgrP. RAH kan således varken falsifieras eller verifieras av de Sollerödata vi har i (15).

2.4. Sammanfattning

Jag har i detta avsnitt introducerat en modell för satsanalys, som utgår ifrån att verbmorfologin bestämmer frasuppsättningen i I-domänen (i neo-paramterisk anda): bara språk med verbböjning av kategorin [agr] har frasen AgrP, dit de böjda verben flyttar. Satsadverbial står normalt direkt ovanför VP, vilket får till följd att språk med AgrP uppvisar fa-ordföljd och språk utan AgrP uppvisar af-ordföljd. De undantag från denna fördelning som diskuterats behöver (om vi följer Koenenman & Zeijlstra 2014) inte betraktas som regelrätta motexempel utan kan förstås som exempel som har en adverbialsposition som är högre än AgrP (af-ordföljd i isländska och älvdalska) eller än TP (asf-ordföljd i Sollerösmål). I andra fall kan det röra sig om inbäddad V-till-C-flyttning (fa-ordföljd i färöiska och möjligen äldre fastlandsskandinaviska) eller postfinit placering av adverbial inom VP (fa-ordföljd i nordnorska, Kronobymål och möjligen äldre fastlandsskandinaviska).⁹

3. Bisatsordföljden i Viskadalen

I detta avsnitt presenterar jag min undersökning av bisatsordföljden i viskadalskan. I 3.1. går jag igenom de olika källorna till dialekten jämte den praktiska excerperingsmetoden. Därefter följer själva detaljredovisningen av resultatet i 3.2 och slutligen en sammanfattning i 3.3.

⁹ Det har helt nyligen kommit till min kännedom att det i Amsterdam under förra året (d.v.s. 2017) lades fram en typologiskt inriktad avhandling om RAH. Jag har tyvärr inte haft möjlighet att studera den närmare, än mindre inlemma dess resultat i denna uppsats. Det är emellertid värt att notera att författaren (Tvica) har testat hypotesen på 24 sinsemellan obesläktade, icke indoeuropeiska språk. Hans slutsats är att 17 av språken stämmer med vad RAH förutsäger (d.v.s. har kongruensböjda verb som flyttar till I-domänen alternativt har oböjda verb som kvarstår i VP) och att 7 varken kan styrka eller falsifiera hypotesen (d.v.s. de är jämförbara med Solleröålet enligt beskrivningen i 2.3). Inget av de språk Tvica undersöker uppvisar en morfosyntax som tyder på att RAH inte stämmer.

3.1. Material och metod

I detta avsnitt presenterar jag först de olika slags material som jag undersöker (3.1.1) för att därefter precisera vilka ordföljdsmonster som jag urskiljer (3.1.2).

3.1.1. Material

Min utgångspunkt är den ännu levande dialekten i Träslövsläge. Jag har en huvudinformatant härifrån som jag träffat och intervjuat vid ett flertal tillfällen; informanten är en man, född 1955 på orten. Förutom intervjuer med honom har jag per e-post ställt kompletterande frågor och bett om grammatikalitetsbedömningar. Huvudinformatanten har själv satt samman ett slags fokusgrupp som består av enligt honom goda dialekttalare i olika åldrar. För att sätta in dialekten i Träslövsläge i ett större sammanhang har jag kompletterat med olika slags historiska material från regionen.

Det viktigaste av dessa är en samling äldre ljudinspelningar, gjorda i Viskadalen mellan 1936 och 1967 av dåvarande landsmålsarkiven i Uppsala (för den västgötska delen) och Lund (för den halländska); numera ingår inspelningarna i Institutet för språk och folkminnets samlingar. Jag har valt ut de informanter som uppvisar ett levande och konsekvent bruk av personböjning i plural (baserat på kartläggningen i Petzell 2017). Sammanlagt rör det sig om drygt 23 timmars tal från 18 socknar, vilket kan låta mycket. Emellertid krävs det en stor mängd talspråksmaterial för att få ihop så många bisatser med satsadverbial att det går att dra kvantitativa slutsatser. Jag delar in socknarna i tre grupper, baserat på bruket av två geografiskt rätt begränsade enklitiska pronomen: enklitiskt *ä* (företrädesvis för 1PL), som förekommer i de centrala och södra delarna av det viskadalska dialektområdet, och enklitiskt *ik* (för 1SG), som bara förekommer i de centrala delarna; i norr förekommer varken *ä* eller *ik*. Denna tredelning av Viskadalen med tillhörande morfologiska karakteristika illustreras nedan.

Södra Viskadalen (Träslöv, Grimeton, Dagsås, Spannarp):

enklitiskt *ä* (*de hadem=ä*, 'det hade vi') men ej *ik*

Centrala Viskadalen (Värö, Stråvalla, Veddige, Ås, Stamnared, Grimmered, Istorp, Öxnevalla, Gunnarsjö, Källsjö):

både enklitiskt *ä* och *ik* (*de kan=ik*, 'det kan jag')

Norra Viskadalen (Örby, Öxabäck, Surteby, Torestorp):

varken enklitiskt *ä* eller *ik*

Förutom de äldre inspelningarna har jag också undersökt äldre dialekttexter. Den äldsta längre text på halländsk dialekt som jag känner till är Bondesons *Halländska sagor* (utgiven 1880). Den representerar visserligen en lite sydligare varietet än dialekten i Träslövsläge, men verbböjningen är densamma. Jag har därför excerperat hela textsamlingen (126 boksidor). De ännu äldre

Karta 1. Viskadalen med omgivningar. (Socknar i centrala Viskadalen markeras med ▲, i norra Viskadalen med ■, i södra Viskadalen med ● och i nedre Äträdalen med ◆; kartan är baserad på Generalstabens litografiska anstalts kommunkarta över Sverige 1945.)

texter på halländsk och västgötsk dialekt som vi har att tillgå är rätt fragmentariska, men jag har förstås ändå inkluderat dem i undersökningen. Det rör sig om (i kronologisk ordning) ett par sidor dialog i Charisius *Hallandiae australis dialectus* från 1720-talet (författaren föddes i Abild, strax söder om Ätran, 1696, enligt Möller 1914 s. 3), en bröllopsdikt från 1746 skriven på Öxnevallamål (och utgiven av Lundell & Hesselman 1937) samt ett par sidor med berättelser på dialekt ur Möllers halländska dialektordbok från 1858. Jag har därtill excerperat en samling talesätt, ordspråk, gåtor och lekar som upptecknades i Fagered under 1890-talet av Johan Kalén. Karta 1 visar Viskadalen och dess omgivningar; alla socknar som ingår i undersökningen är markerade.

3.1.2. Ordföljds-kategorier

Mitt primära intresse rör förstas förhållandet mellan af-ordföljd och fa-ordföljd. Det finns dock skäl att bryta ner dessa två huvudtyper i ett antal underkategorier som jag specificerar i det följande. Fa-ordföljden delar jag in i sådana bisatser med fa-ordföljd som i standardsvenska skulle vara acceptabla som exempel på inbäddad V-till-C (jfr (10a) ovan) – jag kallar denna typ kort och gott för »fa» – och sådana som är helt ogrammatiska i standardspråket, vilka jag benämner »*fa». För af-exempel kräver jag utsatt subjekt (d.v.s. *saf*), eftersom jag vill kunna jämföra med bruket av *asf*. Utan subjekt kan vi nämligen inte avgöra om *a* i en af-sekvens står före *s* eller mellan *s* och *f*; af kan med andra ord representera antingen *a(s)f* eller *(s)af*. I praktiken gör begränsningen inte så stor skillnad för den totala mängden belägg, eftersom fallen utan subjekt (precis som i standard) är begränsade till subjektsrelativer. *Asf*-ordföljd indikerar en hög position av *a* (nämligen ovanför TP) vilket kan sammanhålla med en generell frihet i *a*-placering inom I-domänen (som i älvdalska; jfr (13–14) ovan).

Jag skiljer också mellan olika slags adverbial av följande skäl: i I-domänen kan det stå både renodlade satsadverbial och fria adverbial som i andra sammanhang står i V-domänen. I mitt material förekommer en del temporala adverbial som *då*, *sen*, *nu*, *så*, särskilt i berättelser (såväl muntliga som skriftliga). I standardspråket kan dessa stå i VP eller i IP, vilket illustreras i (17) nedan. Andra adverbial kan emellertid inte variera sin placering på det sättet, utan måste alltid stå i IP; hit räknas exempelvis negationen *inte* ((18a–a')), modala adverb som *väl* ((18b–b')) och fokuserande adverbial som *bara* ((18c–c')).¹⁰

(17) a.	när [_{TP} du [_{AdvP} sedan [_{VP} har kommit till korsningen]]]	a i AdvP
b.	när [_{TP} du [_{VP} har kommit sedan till korsningen]]	a i VP
(18) a.	om [_{TP} du [_{AdvP} inte [_{VP} har varit i Skåne]]]	a i AdvP
a'.	*om [_{TP} du [_{VP} har varit inte i Skåne]]	*a i VP
b.	som [_{TP} du [_{AdvP} väl [_{VP} hade träffat i Skåne]]]	a i AdvP
b'.	*som [_{TP} du [_{VP} hade träffat väl i Skåne]]	*a i VP
c.	om [_{TP} jag [_{AdvP} bara [_{VP} hade åkt till Skåne]]]	a i AdvP
c'.	*om [_{TP} jag [_{VP} hade åkt bara till Skåne]]	*a i VP

Att adverbial är mer eller mindre rigida i sin placering har betydelse för hur trolig en V-till-Agr-analys av en given fa-sekvens är. Om fa-ordföljden innehåller ett adverbial som aldrig står i VP kan ordningen mellan *f* och *a* inte gärna bero på någonting annat än att *f* har flyttat ut ur VP över *a*.

De ordföljds-kategorier som jag excerperat sammanställs i tabell 1 nedan, där »VP» står för »adverbial som kan stå i VP i standard» (jfr (17) ovan) och

¹⁰ Jag bortser från exempel där satsadverbial används med snäv syftning av typen *inte till Skåne utan till Blekinge*, *bara till Skåne istället för till hela Sverige*.

»IP» för »adverbial som bara kan stå i IP i standard» (jfr (18)). Negationer sorterar jag för sig (»inte»).

Tabell 1. Ordföljds kategorier och adverbialstyp

saf			asf			fa	*fa
inte	VP	IP	inte	VP	IP		inte VP IP

3.2. Resultat

I det följande presenterar jag resultatet från min kartläggning av de fyra ordföljds kategorierna (d.v.s. saf, asf, fa och *fa) i de olika dialektmaterialen. Vi inleder med den nutida dialekten i Träslövsläge (i 3.2.1) och fortsätter med Bondesons sagor (i 3.2.2), dialektinspelningarna från de tre olika viskadalska områdena (södra, centrala och norra) i 3.2.3 och övrigt äldre material i 3.2.4.

3.2.1. Bisatsordföljden i dagens Träslövsläge

Som jag redan framhållit (i inledningen) är saf-ordföljden den omarkerade bisatsordföljden i dagens Träslövsläge; se (19a–c) nedan. Asf är marginellt acceptabelt även vid obetonade subjekt (till skillnad från i standardspråket – jfr (8) ovan – men i likhet med älvdalska och Sollerösmål – jfr (13b) och (15b) ovan), nämligen om adverbialen är *inte* (som i (20a) nedan). Med andra adverbial fungerar asf emellertid dåligt (se (20b–c)). Fa-ordföljd är aldrig acceptabel där den är ogrammatisk i standardspråket (som vi ser i (21a–c)). Fa-ordföljd inom en inbäddad CP tycks begränsad på samma sätt som i standard; se *att*-satsen efter sägeverb i (22) (jfr (10a) ovan).¹¹

- (19) a. De e båga som *vi inte* saf
 det är.SG/3PL boken som vi inte
håmm läst fär.
 ha.PRS.1PL läst förr
 'Det är boken som vi inte har läst förr.'
- b. Va skonn=ä ud a fära etter näur saf
 vad ska.2PL=ni ut och fara efter när
vi ju håmm=et här?
 vi ju ha.PRS.1PL=det här
 'Vad ska ni ut och jaga efter när vi ju har det här?'
- c. De va la brau att *daj aldri gecke* ud. saf
 det var.SG väl bra att de aldrig gick.3PL ut
 'Det var väl bra att de aldrig gick ut.'
- (20) a. De e båga som *inte vi håmm* läst fär. asf
 b. *Va skonn=ä ud a fära etter näur *ju vi håmm=et* här? *asf
 c. *De va la brau att *aldri daj gecke* ud. *asf

¹¹ Jag nöjer mig med att glossa och översätta exempeltrion i (19), eftersom de följande exemplen bara avviker från (19) ifråga om ordningen mellan s, a och f.

- (21) a. *De e båga som vi *håmm inte* läst fär. *fa
 b. *Va skonn=ä ud a fära etter naur vi *håmm=et ju* här? *fa
 c. *De va la brau att daj *gecke aldri* ud. *fa
- (22) Han sa att daj *gecke aldri* ud. fa

Dialekten i Träslövsläge är alltså en varietet som uppvisar kongruensböjning av fornspråkligt slag (se (2) ovan) men som skyr den gamla fa-ordföljden (d.v.s. kategori *fa). Den enklaste analysen av Träslövmålets bisatssyntax är att den är densamma som i standardspråket, med det finita verbet i VP, alla mittfäldsadverbial direkt ovanför VP och negationen optionellt högre än så (nämligen ovanför TP); se strukturerna i (23a–b) nedan. Trots rik kongruensböjning tyder alltså bristen på *fa i (21) på att AgrP saknas (se (23c)), vilket inte stämmer med vad RAH förutsäger.

- (23) a. [TP s [AdvP a [VP f]]] saf
 b. [AdvP a [TP s [VP f]]] asf
 c. *[AgrP f_v [AdvP a [VP t_v]]] *fa

Man kan fråga sig om det ens skulle vara möjligt att så att säga pressa in dialekten i en AgrP-grammatik av isländsk typ. Med andra ord: kan det vara så att verben flyttar till AgrP utan att det syns i ytstrukturen? Rent tekniskt skulle vi kunna analysera satsadverbialen som placerade högre upp i I-domänen än i standard. I så fall är de antingen placerade i en medial AdvP mellan TP och AgrP (av det slag som finns i älvdalska och marginellt i isländska – jfr (9c) och (14) ovan), eller ibland, när adverbialet utgörs av negation, som placerade ovanför TP (som i vissa sammanhang i standardsvenska och obligatoriskt i Sollerösmål – jfr (8) och (16) ovan). Däremot kan AdvP aldrig förekomma direkt ovanför VP. En sådan analys av adverbialens placering skulle riktigt generera bara de grammatiska mönstren i (19–21) utan att verbet behöver stå kvar i VP; se (24a–c).

- (24) a. [TP s [AdvP a [AgrP f_v [VP t_v]]]] saf
 b. [AdvP a [TP s [AgrP f_v [VP t_v]]]] asf
 c. [AgrP f_v *[AdvP a [VP t_v]]] *fa

Problemet med analysen i (24) är emellertid att den kan stödjas endast av en uppenbart cirkulär argumentation. Den kritiska frågan är alltså varför *fa-ordföljden, den ordföljd som ju alla språk med rik kongruens förväntas tillåta (enligt RAH), inte alls är gångbar i Träslövsläge. Svaret är: därför att det inte finns en låg I-domänsposition för adverbial i denna varietet (jfr (24c)). Men hur vet vi att det saknas en sådan position? Svaret är identiskt med den ursprungliga frågan: därför att *fa-ordföljden är ogrammatisk (jfr

(21)). I praktiken blir nu också RAH ointressant, eftersom verbplaceringen i Träslövsläge helt godtyckligt måste analyseras som placering i AgrP för att RAH skall stämma. Analysen i (24) tar med andra ord död på själva hypotesen, eftersom den i praktiken inte längre går att falsifiera. Sammanfattningsvis är därför analysen i (23) den enda rimliga.

3.2.2. Bisatsordföljden hos Bondeson

Låt oss nu lämna det levande språket i Träslövsläge och istället söka oss till äldre källor. Vi börjar med Bondesons *Halländska sagor* från 1880. Som jag nämnt är det i den framställningen folkmålet något längre söderut i Halland som skildras, närmare bestämt språket i socknarna Vessige, Abild och Alfshög i nedre Ätradalen (Bondeson 1880 s. i).

I dessa sagor har jag funnit 224 bisatser med satsadverbial. Hur dessa fördelar sig mellan kategorierna saf, asf, fa och *fa visas i tabell 2.

Tabell 2. Bisatsordföljden i Bondesons *Halländska sagor*.

saf inte	VP	IP	tot	asf inte	VP	IP	tot	fa	*fa
55	92	57	204	7	5	0	12	8	0

Som vi kan utläsa av tabellen är saf-ordföljden helt dominerande. Inom saf-kategorin är VP-adverbial den vanligaste a-typen; här döljer sig de i det kronologiska berättandet synnerligen frekventa *sen*, *då* och *så* (som i (25a) nedan). Asf förekommer rätt sparsamt, men det är ändå värt att notera att det inom denna kategori istället är negationen som är den vanligaste a-typen. Som vi noterade i 3.2.1 är negationen det enda adverbial som tillåts i asf-sammanhang med obetonat subjekt i Träslövsläge (jfr (20a) ovan). Hos Bondeson förekommer emellertid asf bara om subjektet är kontrastivt fokuserat; se (25b), där bybornas syn avviker från käringens. Härvid ansluter asf-bruket till nutida standard (jfr (8) ovan).

- (25) a. snart **han så kom** fram te väjen (Bonde:31) saf
 när han så kom.PST.SG fram till vägen
 'när han så kom fram till vägen'
- b. käringen trodde la i alla fulla fall, asf
 käringen trodde.SG/3PL väl i alla fulla fall
 där skulle bli kär au en, fast
 där skulle.SG/3PL bli.INF karl av honom.CL fastän
ente byaboana konne få et
 inte byborna kunde.SG/3PL få det.CL
 i seg (Bonde:109)
 i sig
 'käringen trodde väl i alla fall att det skulle bli karl av honom
 fastän inte byborna kunde få det i sig'

Typen *fa saknas helt hos Bondeson precis som i dagens Träslövsläge. De åtta fa-exempel jag har funnit i sagorna uppträder alla i en *att*-sats som är komplement till ett sägeverb:

- (26) Kärigen försto la i alla fulla fall att fa
 kärigen förstod.SG väl i alla fulla fall att
 de *va ente* allt (Bonde:107)
 det var.SG inte allt
 'kärigen förstod väl i alla fall att det var inte allt'

Också på denna punkt ansluter Bondeson till dagens Träslövsdialekt (jfr (22) ovan) och till standardspråket (jfr (10a)). I inget av fallen förekommer ordföljd som tyder på V-till-Agr-flyttning.

3.2.3. Bisatsordföljden i äldre inspelningar av viskadalska

Viskadalen kan alltså delas in i tre huvudområden, baserat på spridningen av enklitiska pronomen (nämligen *ä* och *ik*): södra, centrala och norra Viskadalen. Från de två förra områdena finns det gott om inspelningar med informanter som uppvisar en levande personböjning. Från den norra delen är materialet emellertid magrare, eftersom det bara är i de allra äldsta inspelningarna (som också är kortast) som sådan böjning används konsekvent; personböjningen verkar här redan under det sena 1800-talet vara i upplösning (Neuman 1923 s. 89, Petzell 2017 s. 30). Bisatsexemplen från norr är därför få och svåra att dra generella slutsatser utifrån. Jag inkluderar dem likväl i redovisningen för fullständighetens skull. Ordföljden i samtliga tre områden visas i tabell 3.

Tabell 3. Bisatsordföljd i inspelningar från Viskadalen. (SV = Södra Viskadalen; CV = Centrala Viskadalen; NV = Norra Viskadalen.)

	saf				asf				fa		*fa	
	inte	VP	IP	tot	inte	VP	IP	tot		inte	VP	IP
SV	10	3	3	16	17	2	0	19	1	0	2	0
CV	16	16	8	40	9	9	3	21	17	2	5	4
NV	2	3	1	6	2	2	0	4	2	0	0	0

Låt oss nu jämföra södra och centrala Viskadalen. Saf och asf förekommer i båda men fördelningen ser lite olika ut. I söder är asf rentav vanligare än saf, och det är nästan bara negationer som står före s; bruket ansluter sålunda tydligt till det vi sett i dagens Träslövsläge och även till asf-användningen hos Bondeson. Centralviskadalskans asf-ordföljd uppvisar å andra sidan ett mer varierat a-bruk; det gäller också a-bruket inom saf, låt vara att negationsdominansen i söder inte är lika stark i denna kategori. Möjligen skulle man kunna knyta det varierande a-bruket till att a-positionerna är av olika

slag i centrala och södra Viskadalen. Jag går dock inte vidare med den idén här.

Istället fokuserar jag den för mina syften viktigaste skillnaden mellan de två områdena, nämligen bruket av *fa* och **fa*. I centralviskadalskan är *fa* och **fa* tillsammans (17 + 11) en mer frekvent ordföljdstyp än *asf*. I söder, däremot, förekommer *fa* och **fa* bara sporadiskt. Kategorin *fa* omfattar alltså all sådan ordföljd som fungerar i standardspråket som fall av inbäddad V-till-C. Att den höga *fa*-frekvensen i centralviskadalskan är ett tecken på att V-till-C överutnyttjas i bisatser är dock inte särskilt troligt. Som både Falk (1993 s. 177) och Sundquist (2003 s. 238) har visat för äldre svenska respektive danska är *fa*-frekvensen avhängig av förekomsten av **fa*, precis som i centrala Viskadalen. Den enklaste förklaringen till den höga *fa*-frekvensen är att V flyttar till Agr i bisatser; se (27a) nedan. Att *saf* och *asf* också förekommer är förenligt med den analysen. Vid *saf* kan AdvP förmodas stå mellan TP och AgrP (som vid isländsk och älvdalsk *saf* – jfr (9c) och (14) ovan), och vid *asf* kan vi istället förutsätta en placering av AdvP ovanför TP (som i exempelvis Solleröområdet – jfr (15b) ovan); dessa möjligheter illustreras i (27b–c).

- (27) a. de köm skrivelse ifrå kunglia majistät *fa* (V-till-Agr,
 det kom.PST.SG skrivelse från K. M. låg AdvP)
 att [TP da [AgrP *få*_v [AdvP *alldri* [VP t_v ta=t
 att de få.3PL aldrig ta.INF=det
 frå körka]]](Öxn2)
 från kyrkan
 'det kom en skrivelse från K. M. att de aldrig
 får ta det från kyrkan'
- b. fast [TP *ja* [AdvP *inte* [AgrP *så*_v [VP t_v å
 fastän jag inte såg.SG att *saf* (V-till-
 läsa]]]] (Grim) Agr, medial
 läsa AdvP)
 'fastän jag inte såg att läsa'
- c. te [AdvP *då* [TP *klocka* [AgrP *va*_v
 tills då klockan var.SG *asf* (V-till-
 [VP t_v hallt itt]]]] (Käll) Agr, hög
 halv ett AdvP)
 'tills klockan då var halv ett'

Det avgörande stödet för V-till-Agr-analysen av centralviskadalskans bisatsverb är emellertid bruket av **fa*. Som vi kan utläsa av tabellen innehåller 5 av de 11 centralviskadalska **fa*-exemplen VP-adverbial, precis som de två **fa*-fallen från söder (se (28a) nedan). *Fa* med VP-adverbial skulle kunna tas till intäkt för att det finita verbet kvarstår i VP och att det är adverbialets placering inom VP som avviker från standardspråket (jfr Koenenman & Zeijlstras 2014 analys av nordnorsk och Kronobysvensk **fa* i

2.3 ovan). Men för de återstående sex *fa-exemplen i centralviskadalskan är V-till-Agr-analysen den enda möjliga. I exempelvis (28b) uppträder ordföljden i en kontext som inte medger V-till-C, och adverbialiet är av ett slag som bara förekommer i I-domänen (*la*).

- (28) a. om [_{TP} de [_{VP} **va** **nu** laom] ***fa** (inom VP)
om det var.SG nu lagom
tört]] (Spann)
torrt
'om det nu var lagom torrt'
- b. inte för att [_{TP} ja [_{AgrP} **leve**_v ***fa** (V-till-Agr)
inte för att jag leva.PRS.SBJV.SG/3PL
[_{AdvP} **la** **kanske** [_{VP} t_v upp=et]]] (Ist)
väl kanske upp=det
'inte för att jag väl kanske får uppleva det'

Sammanfattningsvis tyder alltså distributionen av ordföljdstyper på att centralviskadalskan har haft en AgrP-grammatik, medan den sydliga viskadalskan saknar AgrP.¹²

3.2.4. Bisatsordföljden i andra äldre skriftliga material från Halland och Västergötland

Det enda av de äldre skriftliga materialen som innehåller en tillräcklig mängd relevanta exempel för att det skall vara meningsfullt att beakta fördelningen mellan ordföljdstyper är uppteckningen från Fagered; se tabell 3.

Tabell 3. Bisatsordföljd i Fageredssamlingen

saf			asf			fa	*fa		
inte	VP	IP	inte	VP	IP		inte	VP	IP
18	8	2	6	0	0	3	0	0	1

Fagered är beläget i de sydostliga utkanterna av det centralviskadalska området (se kartan i appendix), och dialekten ansluter i sin uppsättning av enklitiska pronomen till centralvarietet: i åtminstone de nordligaste delarna av socknen (närmast Västergötland) har enklitiskt *ik* förekommit, medan enkli-

¹² En alternativ analys kunde vara att den centrala viskadalskan baseras på två parallella grammatiska system (en typ av variationsanalys som först föreslogs av Kroch 1989). Talarna skulle då förfoga över en AgrP-grammatik som genererar fa- och *fa-ordföljd och en grammatik utan AgrP som genererar sådan ordföljd som också finns i standardspråket (saf, asf). Jag ställer mig emellertid tveksam till ett sådant angreppssätt, i synnerhet som det gör avkall på den analytiska restriktiviteten: ett språkbruk som man inte riktigt kan passa in i sin analys hänskjuter man helt enkelt till en separat grammatisk modul som klarar av just de avvikande mönstren. För att det skall vara befogat att anta parallella grammatiska system behövs det oberoende stöd för det, exempelvis att de olika mönster som de olika systemen genererar tillhör helt olika register. Ingen-ting tyder på att de centralviskadalska informanternas fa- och *fa-sekvenser å ena sidan och saf- och asf-sekvenser å den andra skiljer sig åt i något sådant avseende.

tiskt *ä* har varit allmänt i hela socknen (Kalén 1923 s. 137).¹³ Att jag i Fageredssamlingen har påträffat ett *fa-fall som klart indikerar att V-till-Agr-flyttning tillämpas gör kopplingen till centralviskaldalskan än tydligare; se (29).

- (29) som du [AgrP **vaist**_v [AdvP **la** t_v *fa (V-till-Agr)
 som du vet.2SG väl
 [VP t_vja gör]] (Fag:68)
 jag gör.SG
 'som du väl vet att jag gör'

Hur vi skall hantera saf- och asf-ordföljderna i Fageredsmaterialet är inte helt klart. För de centralviskadalska exemplen av det slaget föreslog jag en analys inom ramen för AgrP-grammatiken (se (27b–c) ovan). I Fageredssamlingen är stödet i ordföljdskicket för en sådan analys emellertid inte alls lika starkt. I styrkeförhållandet mellan saf/asf å ena sidan och fa/*fa å den andra ansluter Fagered snarast till södra Viskadalen. Och inom asf-kategorin framstår onekligen den totala negationsdominansen (6/6) som ett sydligt drag. Likväl måste alltså ordföljden i (29) förstås som en effekt av V-till-Agr-flyttning.

För centralviskadalskan ser jag inget skäl att räkna med flera parallella grammatiska system (av skäl som anges i fotnot 12). För Fageredssamlingen framstår emellertid en sådan analys som rätt tilltalande, särskilt som man här inte måste förutsätta parallella grammatiker på individnivå. Samlingen består av exempel som upptecknaren (Kalén) säkerligen har hämtat från flera olika personer, och det är ju tänkbart att somliga haft den centralviskadalska AgrP-grammatiken, medan andra haft den sydligare grammatiken utan AgrP; en sådan typ av interindividuell variation är under alla omständigheter rätt väntad i ett övergångsområde som Fagered.

I de två äldsta dialekttexterna som jag inkluderar i min undersökning (Charisius grammatik och bröllopsdikten från Öxnevalla) har jag bara funnit två bisatser med satsadverbial (en från varje). I båda exemplen står det finita verbet före en negation i satser som inte tillåter inbäddad V-till-C i det nutida standardspråket:

- (30) a. Åh dä ä dä alralaiaste at *fa (V-till- Agr)
 och det är.SG det allra.ledaste att
 folk [AgrP **kan**_v [AdvP **intet** [VP t_v skaffa seg
 folk kan.SG inte skaffa.INF sig
 nået the å betahla såddana skatter mä]]] (Abild)
 något till att betala.INF sådana skatter med
 'och det är det allra tråkigaste, att folk inte kan
 skaffa sig något att betala sådana skatter med'

¹³ Att Fagered inte finns med i undersökningen av äldre inspelningar beror på att de informanter som finns inspelade kring mitten av 1900-talet inte personböjer sina verb konsekvent.

- 'han älskas av var och en som inte har ett hjärta kallt som sten i bröstet'

Också hos Möller (1858) är tillgången på relevanta exempel knapp. I ord-bokens inledning finns en berättelse på dialekt, som inleds norrifrån i land-skapet så att säga. Inledningen är sålunda på nordhalländska, slutet på syd-halländska. Från de nordligaste häraderna (Fjäre och Viske) saknas tyvärr relevanta exempel; från Himle härad (d.v.s. södra Viskadalen) finns där- emot ett saf-exempel; se (31) nedan. (Det finns också ett saf-exempel från Höks härad längst ner i söder, men jag tar inte med det här.)

- 'att de inte på något sätt kunde komma ifrån färjan'

¹⁴ I texten är negationen enklitiskt fogad till verbet; så är det genomgående med negation och även med det modala *la*: *wi hamtje*, 'vi har inte'; *hu skala* 'hon ska väl'. I analysen i (30) har jag emellertid separerat negation och finit verb, eftersom jag tänker mig att själva klitiseringen är en postsyntaktisk process.

3.3. Sammanfattande kommentar

Utifrån undersökningen av de fyra ordföljdskategorierna *saf*, *asf*, *fa* och **fa* kan vi dra följande generella slutsatser. Typerna *saf* och *asf* förekommer i alla material (utom i de två äldsta, där det dock bara finns två relevanta exempel, nämligen två fall av **fa*). I södra Viskadalen, liksom längre söderut i Halland, är *a* i *asf*-satser nästan alltid en negation, medan *a*-typen varierar mer i de centrala delarna av Viskadalen (både vid *asf* och *saf*-ordföljd). Längre norrut är det totala antalet exempel så pass litet att det inte är meningsfullt att försöka dra generella slutsatser. Den viktigaste skillnaden mellan olika områden som undersökningen påvisat rör *fa*-ordföljd i allmänhet och **fa*-ordföljd i synnerhet. Om vi åter bortser från de två äldsta materialen (båda tillkomna före 1750) förekommer sådan **fa*-ordföljd som måste ha genererats av *V-till-Agr-flyttning* bara i centrala Viskadalen. De flesta av exemplen uppträder i inspelningarna, ett av fallen återfinns i den skriftliga samlingen från Fagered (i utkanten av det centralviskadalska området). Den slutsats jag drar härav är att det finns stöd för att anta en grammatik med en *AgrP* i centrala Viskadalen ännu vid mitten av 1900-talet. Längre söderut fanns *AgrP* antagligen under början av 1700-talet, men ordföljdsbelägg för att *AgrP* har funnits kvar senare saknas.

4. Böjningens roll i syntaxen

Diskussionen om rik böjning och hur den skall definieras har i den tidigare forskningen påfallande ofta kommit att reduceras till ett slags kvantifiering av paradigmatiske distinktioner. Vad är det minimala antalet distinktioner som ett språk behöver göra för att böjningen skall räknas som rik? (Se Vikner 1997, Rohrbacher 1999, Koenenman & Zeijlstra 2014). Betydligt ovanligare är att man har försökt bryta ner den rika böjningen i olika typer. Ett tidigt undantag är Platzack (1987b) som argumenterar för att isländskans kongruens är väsensskild från exempelvis italienskans och spanskans. Bara i de senare språken har, menar han, kongruensen pronominell status, vilket leder till att dessa språk har referentiella nollsubjekt (it. *bailamos*, 'vi dansar'), till skillnad från isländskan (Nú dönsum **(við)* 'nu dansar vi'). Vi skall här inte uppehålla oss vid just dessa skillnader utan istället ta fasta på en principiellt viktig komponent i Platzacks (1987b) analys av rik kongruens, nämligen att den kan ha olika status oberoende av antalet paradigmatiske distinktioner. I 4.1 nedan presenterar jag min analys av viskadalsk böjningsmorfologi; jag har, som sagt, hämtat inspiration från Platzack (1987b), men själva grundidén, att verbets tempus- och kongruenssuffix måste vara åtskilda för att syntaxen

skall kunna innehålla både en TP och en AgrP, kommer från Bobaljik & Höskuldur Thraínsson (1998). Analysens morfologiska implikationer diskuteras i 4.2, dess syntaktiska i 4.3. I 4.4 föreslår jag en koppling mellan böjningens kategoritillhörighet och numerusbetingad stamväxling i preteritum.

4.1. Personböjningen blir en del av tempusmorfologin

Låt oss återvända till formuleringen av RAH i (11) ovan (här upprepad som (32)).

- (32) En verbform som rymmer kategorin [agr] förutsätter närvaron av en AgrP dit verbet måste flytta.

Det RAH postulerar är att det råder ett ett-till-ett-förhållande mellan kategorin [agr] och förekomsten av AgrP. Att kongruensböjning som uppvisar många distinktioner kan indikera för nya inlärare att [agr] finns som kategori och med den en mittfälsplats för finita verb i AgrP stämmer bra med hur det tycks fungera i isländskan och standardsvenskan. Men det finns ju också en annan verbal böjningskategori i båda dessa språk, nämligen [tense]. I isländska realiseras [tense] och [agr] intill varandra, och så ser det också ut att vara i viskadalskan; se (33a–b) där preteritum-*t* följs direkt av böjning för 1PL i båda fallen.

- (33) a. keyp-t-um [stam]-[tense]-[agr]
b. köp-t-om [stam]-[tense]-[agr]

Isländska och viskadalska skiljer sig emellertid åt i ett viktigt avseende när det gäller samrealiseringen av [tense] och [agr]. Ändelsen *r* finns i båda varieteterna, men bara på isländska är det en ren personböjning (för 2SG eller för 2/3SG), vilket visar sig i att den i de svaga paradigmerna förekommer både i presens och preteritum (se i (34a)). I viskadalskan förekommer *r*-ändelsen däremot bara i presens, vilket visas i (34b). (Jfr Bobaljik & Thraínsson 1998 s. 59, som på ett liknande sätt kontrasterar engelskt presens-*s* och isländskt -*r*).

(34) a.	kaupir, keyptir	tempusobundet <i>r</i>
b.	köper, köpte	presens- <i>r</i>

För inlärare är det möjligt att tolka det viskadalska *r*:et på två sätt. En möjlighet är att tolka det som ett agr-suffix för singular som, precis som de andra personändelserna i plural, fogas till ett Ø-morfem för presens (se första kolumnen i (35) nedan), men som till skillnad från pluralsuf-

fixen *om* och *en* inte kombineras med preteritum *t/d* (jfr andra kolumnen).¹⁵

(35)	<i>Presens</i>	<i>Preteritum</i>
	[stam]-[tense]-[agr]	[stam]-[tense]-[agr]
	köp-Ø-er	köp-te-Ø
	köp-Ø-om	köp-t(e)-om
	köp-Ø-en	köp-t(e)-en
	köp-Ø-a	köp-te-Ø

Alternativet är ta just *r*:ets oförmåga att kombinera med preteritum till intäkt för att *r* är av samma slag som *t/d*, nämligen av kategorin [tense], där information om person/numerus (d.v.s. så kallade Φ -drag) är inbäddad. En sådan tolkning av *-r*-ändelsen som ett uttryck för [tense] och sekundärt också för [Φ] skulle i princip kunna sprida sig i hela paradigmet; i vårt exempel med verbet *köpa* skulle vi då få fyra olika presenssuffix (-*er*, -*om*, -*en*, -*a*) och tre preteritumsuffix (-*te*, -*tom*, -*ten*) enligt uppställningen i (36). (Se Bobaljik & Thráinsson 1998 s. 60, för en snarlik analys av färöisk böjning.)

(36)	<i>Presens</i>	<i>Preteritum</i>
	[stam]-[tense[Φ]]	[stam]-[tense[Φ]]
	köp-er	köp-te
	köp-om	köp-tom
	köp-en	köp-ten
	köp-a	köp-te

Jag tror att den viskadalska böjningen har tolkats olika under olika skeden i historien och på olika platser. Systemet i (35) är sannolikt det som finns både i Abild under början av 1700-talet (när Charisius växer upp där) och i Öxnevala vid tiden för bröllopsdiken 1746 (se 3.2.4 ovan). Ändelserna tillhör kategorin [agr], vilket förutsäger att syntaxen skall innehålla en AgrP dit verbet flyttar. Vi har alltså bara två bisatsexempel med satsadverbial och finit verb från dessa två äldsta material, men att båda är fall av *fa stämmer åtminstone med förutsägelsen (se (30a–b) ovan). Rätt långt fram i tiden har denna AgrP-grammatik levt kvar i de centralviskadalska områdena. Vi har redan sett att fa-ordföljden är långt mer utbredd här än någon annanstans och att de klara fallen av V-till-Agr är begränsade till detta område. Längre söderut sker emellertid, antagligen redan under det tidiga 1800-talet, ett skifte från systemet i (35) till det i (36) genom omtolkning; kategorin [agr] går förlorad och därmed V-till-Agr-flyttning. Denna omtolkning är fullt genom-

¹⁵ Ändelsen -(s)*t* för 2SG bortser jag tills vidare ifrån; utvecklingen av detta morfem utreds separat i 4.2 och 4.3 nedan. Jag bortser här också från att *-a*-ändelsen för 3PL i (35) är begränsad till presens på samma sätt som *-r*, främst eftersom den analysen av *-a* inte är den enda möjliga. Man kunde exempelvis tänka sig att presensstammen är *köpa* och att 3PL-ändelsen är -Ø. Att det finns en *-r*-ändelse och att den bara förekommer i presens är å andra sidan självklart.

förd i den sydligare halländska som Bondeson upptecknar 1880, och det är samma system som finns i dagens Träslövsläge. Hur situationen i norra Viskadalen skall tolkas är inte helt klart. Som vi sett är det äldre materialet härifrån så litet att det är svårt att säga något om de olika ordföljdstypernas fördelning. Och som redan påpekats tycks verbändelserna försvagas i detta område under slutet av 1800-talet (se Neuman 1923 s. 189, Petzell 2017 s. 30), vilket kan indikera att [agr] här förlorades på ett helt annat sätt än genom omtolkning.

Att *-r*-ändelsens tvetydiga status är det embryo varur systemet i (36) kan uppstå har vi nu konstaterat. Men varför skulle utvecklingen från (35) till (36) ske just när den gör det? Av allt att döma har *-r*-ändelsen varit och förblivit tvetydig under många århundraden (se Wessén 1958 s. 116 f.) utan att det lett till en reanalys av böjningssystemet. Det som förändras under 1700-talet är emellertid det syntaktiska tryck som dialekten utsätts för. Vi vet att det är under detta sekel som både standardsvenskan och standarddanskan konsolideras som de rigida af-varieteter som de är än idag (se Falk 1993 s. 174–177, om den svenska och Sundquist 2003 om den danska utvecklingen). Viskadalen tycks ha drabbats av denna af-invasion söderifrån. Den slår så hårt mot de halländska kustområdena att den gamla AgrP-grammatiken helt försvinner och verbböjningen förlorar sin agr-status genom omtolkning. Denna förändring sprider sig tidigt också till södra Viskadalen. Att böjningen således bevaras i ny skepnad kan betraktas som den morfologiska versionen av sådana fördröjningseffekter som är belagda för syntaxen. Som vi noterat i 2.2 ovan har exempelvis färöiskan förlorat sin rika böjning (och därmed kategorin [agr]), men fa-ordföljden lever kvar i form av V-till-C. I sydviskadalskan försvinner istället ordföljden, medan kongruensen lever kvar i ny skepnad (inom [tense] istället för som [agr]). Från en teoretisk synvinkel är det oväntat att det bara skulle vara ordföljdskorrelat till en AgrP-syntax som kan tolkas om och leva vidare; även den morfologiska realiseringen av AgrP borde kunna omtolkas och överleva. Den sydviskadalska utvecklingen fyller med andra ord en empirisk lucka som rent teoretiskt är väntad.

I de centrala delarna av Viskadalen verkar AgrP-grammatiken å andra sidan leva kvar; här står sig således fa-ordföljden stark långt in på 1900-talet. I nästa avsnitt skall jag visa att det inte bara är ordföljden som indikerar närvaron av AgrP i centrala Viskadalen.

4.2. Från böjning till pronomen – morfemet *-(s)t*

Analysen av sydviskadalsk personmarkering på verb som en del av tempusmorfologin motiveras av att de sydliga varieteterna uppenbarligen har inlemmat standardspråkets af-ordföljd så till den grad att *fa-ordföljden idag (d.v.s. i Träslövsläge) är helt ogrammatisk. I föregående avsnitt visade jag att en omtolkning av [agr] som en del av [tense] är paradigmatiskt

förutsägbar. Dessutom får den oberoende stöd i utvecklingen av morfemet för 2SG: *-(s)t*. Historiskt har andrapersonsböjning med *-(s)t* varit en del av dialekten; se exemplen från 1700-talets Öxnevalla i (37a–b) nedan. Men i söder har ändelsen tidigt tolkats om som en del av det enklitiska subjektet *ä*. Omtolkningen får till effekt att *-(s)t* inte längre uppträder vid SV-ordföljd (som i 37a–b), utan bara vid inversion. Det är i denna pronominella skepnad som *-(s)t* lever kvar i dagens Träslövsläge, vilket illustreras i (37c–d).

(37) a.	Du ska- tt	waita (Öxn2)	<i>t</i> -böjning
	du ska.SG-2SG veta		för 2SG
	'du ska veta'		
b.	Du tahl-te- st	nåhkot (Öxn2)	<i>st</i> -böjning
	du tala-PST-2SG något		för 2SG
	'du talade lite grand'		
c.	du ska – ska= tä (Träsl)		enklitiskt <i>tä</i>
	du ska.SG ska.SG=du		
	'du ska – ska du'		
d.	du tal-te – tal-te= ste (Träsl)		enklitiskt
	du tala-PST tala-PST=du		<i>stä</i>
	'du talade – talade du'		

Omtolkningen till pronomen har identifierats och beskrivits tidigare (Petzell 2017). Men varför det just är ändelsen för andra person singular som genomgår denna utveckling har inte fått något svar. Mitt förslag är att omtolkningen av *-(s)t* har sin grund i själva böjningsparadigmets systematik, som rubbas när person- och numerusdrag blir omtolkade som en del av [tense] (d.v.s. när systemet i (35) ersätts av det i (36)). Ändelsen *-(s)t* passar nämligen dåligt in i den nya ordningen, eftersom den är asymmetriskt distribuerad mellan presens och preteritum. Den uppträder alltid i preteritum (se (37b) ovan) och med vissa verb i presens (se (37a)) men kan aldrig kombineras med presens-*r*; se (38).¹⁶

- (38) du får (*fårst) (Öxn2)

Inom ramen för den gamla grammatiken, där presens alltså svarar mot ett Ø-morfem och preteritum mot *-t/-d-* (se (35) ovan), får man förstå begränsningen i (38) som ett utslag av att två agr-ändelser (*-r* och *-(s)t*) inte kan kombineras; se (39a) nedan. I preteritum, där [agr] inte har någon annan singular realisering, fungerar *-(s)t* däremot utmärkt, som vi redan sett i (37b), och som illustreras kombinatoriskt i (39b).

¹⁶ Ändå är viskadalskans *-(s)t*-böjning betydligt mer mångsidig än i fornspråken och isländskan (se Petzell 2017 s. 8–10 för detaljer)

- (39) a. [stam]-[tense]-[agr]-*[agr] (*få-Ø-r-*st*)
 b. [stam]-[tense]-[agr] (*tal-te-st*)

Efter omtolkningen (d.v.s. med systemet i (36)), blir oförmågan för *-r* och *-(s)t* att samsas istället en indikation på att *-(s)t* inte kan fogas till tempus-morfemet *r*. Att det däremot kan kombineras med preteritumändelsen ((37b)) måste te sig som motsägelsefullt för nya inlärare. Ett sätt att få *-(s)t* att passa in är då att istället tolka det som en del av det enklitiska subjektet (som i (37c–d)) ovan. Vi har redan noterat att denna omtolkning innebär att *-(s)t* slutar att uppträda vid SV-ordföljd. En annan – nästan paradoxal – effekt av omtolkningen blir att också presensformer på *-r* börjar uppträda med *-(s)t*, fast nu som en del av det enklitiska subjektet; se de sydviskadalska exemplen i (40).

- (40) a. de töck-**er=tä** vi ha-m enklitiskt -*tä*
 det tycka-PRS.SG=du vi ha-PRS.1PL efter -*er*
 rå te (Himl:73)
 råd till
 'det tycker du att vi har råd med'
- b. dau behöv-**er=stä** inte ha enklitiskt
 då behöva-PRS.SG=du inte ha-INF -*stä* efter -*er*
 nåen hest (Dags)
 någon häst
 'då behöver du inte ha någon häst'

Sådana *-r*-former har, inom agr-systemet i (35), aldrig kombinerats med ändelsen *-(s)t* (**töckert*, **behöverst* – se även (38)). Men när *-(s)t* inte längre är en ändelse blir kombinationen tillåten.

4.3. Bevarad [agr] och dess effekter

Morfemet *-(s)t* kan alltså inte leva kvar inom systemet i (36), eftersom det inte entydigt kan tolkas som en del av tempusmorfologin. Om det skall leva kvar som suffix måste det fortsätta att tillhöra kategorin [agr]. Och i så fall borde AgrP finnas i mittfältet och ordföljden borde vara därefter. Analysen förutsäger med andra ord att sådan viskadalska som bevarat *-(s)t* som en ändelse skall ha V-till-Agr-genererad fa-ordföljd. Och just så är det. Som vi sett kommer alla de sju exemplen på entydig V-till-Agr från socknar i centrala Viskadalen. Fyra av dessa exempel kommer från en och samma informant, en kvinna född 1860 i Öxnevalla och från rätt tidig ålder bosatt i grannsocknen Istorp; se (41a–d) nedan ((41c) = (28b) ovan). Hon är också den enda av informanterna som under inspelningen uppvisar böjning med *-(s)t*; se (42).

- (41) a. det sa ja att ja [_{AgrP} **gör**_v] *fa (V-till-Agr)
 det sade.SG jag att ja gör.SG
 [_{AdvP} **inte** t_v [_{VP} t_v]](Ist)¹⁷
 inte
 'det sa jag att jag inte gör'
- b. de va en gång som ja [_{AgrP} **åkte**_v] *fa (V-till-Agr)
 det var.SG en gång som jag åkte.SG/3PL
 [_{AdvP} **inte** t_v [_{VP} t_v te gästis]] (Ist)
 inte till gästis
 'det var en gång som jag inte åkte till gästis'
- c. inte för att ja [_{AgrP} **leve**_v] *fa (V-till-Agr)
 inte för att jag leva.PRS.SBJV.SG/3PL
 [_{AdvP} **la kanske** t_v [_{VP} t_v upp=et]] (Ist)
 väl kanske upp=det
 'inte för att jag väl kanske får uppleva det'
- d. om ja [_{AgrP} **finge** [_{AdvP} **bara**]] *fa (V-till-Agr)
 om jag få.PST.SBJV.SG/3PL bara
 [_{VP} t_v komma dit]] (Ist)
 komma dit
 'om jag bara fick komma dit'
- (42) du **äst** då an rektier sketmari (Ist) *st*-böjning
 du är.2SG då en riktig skintmärr
 'du är då en riktig tråkmåns'

Att *-(s)t*-ändelsen finns kvar i dessa sydvästliga delar av Marks härad är väntat. Så sent som 2003 anger Johansson i sin språklära över målet i socknarna Istorp, Öxnevalle och Horred att *-(s)t*-ändelsen ännu var levande hos de allra äldsta talarna; se (43). (Bland traditionella dialektaltalare i området idag som jag intervjuat är sådana former emellertid okända.)

- (43) när du **boddest** i ... (Johansson 2003:3) *st*-böjning
 när du bodde.2SG i
 'när du bodde i'

Den socken som i den tidigare forskningen förknippats med *-(s)t*-böjning är Fagered (se Petzell 2017 s. 27–29). Som vi noterat ovan (se 3.2.4) kommer alltså ett av de resterande V-till-Agr-fallen från Fageredssamlingen. Symptomatiskt nog är det finita verbet här böjt just i 2SG; se (44) (= (29) ovan).

¹⁷ Notera att detta exempel inte kan analyseras om en inbäddad CP, trots att det rör sig om en *att*-sats som är komplement till ett sägeverb. Skälet därtill är att objektet inom bisatsen (*det*) har flyttat fram till spec-CP i matrissatsen. Sådan framflyttning är omöjlig i standardspråket om bisatsen uppvisar huvudsatsordföljd; se (i) (och jfr med (ii) som har saf-ordföljd).

(i) *en bok som jag trodde att du hade inte läst

(ii) en bok som jag trodde att du inte hade läst

- (44) som du [_{AgrP} **vaist**_v [_{AdvP} **la** t_v *fa (V-till-Agr)
 som du vet.2SG väl
 [_{VP} t_v ja gör]]] (Fag:68)
 jag gör.SG
 'som du väl vet att jag gör'

De två sista klara V-till-Agr-exemplen är från Grimmared, samt från den nordliga halländska socknen Värö; se (45a–d) ((45a) = (4a) ovan).

- (45) a. om ja [_{AgrP} **hade**_v [_{AdvP} **bare** t_v *fa (V-till-Agr)
 om jag hade.SG/3PL bara
 [_{VP} t_v hört]]] (Grim)
 hört
 'om jag bara hade hört'
- b. då svina [_{AgrP} **kömmе**_v [_{AdvP} **väl** t_v *fa (V-till-Agr)
 då svinen kom.3PL väl
 [_{VP} t_v bort]]] (Värö)
 bort
 'när grisarna väl kom bort'

Eftersom Grimmared är grannsocken till Istorp, varifrån vi alltså har både en majoritet av V-till-Agr-fallen och levande *-(s)t*-böjning, betraktar jag fallet i (45a) som väntat. För Värö har jag inte kunnat belägga någon *-(s)t*-böjning i nyare tid; blickar vi ett stycke bakåt i tiden är det ändå tydligt att denna nordliga gränstrakt också när det gäller *-(s)t*-böjning ansluter till Marks härad i Västergötland. För södra och mellersta Halland är det svårt att ens i tidiga uppteckningar hitta belägg för att sådan böjning har förekommit: för målen kring Halmstad är den uppenbarligen borta när Colliander gör sin beskrivning av dialekten 1868, och hos Bondeson (för nedre Ätradalen) finns den inte 1880. Den delen av norra Halland där Värö ligger var emellertid ännu 1858, då Möller satte samman sin halländska ordbok, en plats där *-(s)t*-morfologin var i bruk; se exempelformerna i (46).

- (46) Nordhalländsk verbböjning för 2SG (enligt Möller 1858 s. xvi):
du hast, haddest, äst, vast, villst, villest

Sammanfattningsvis finns det alltså ett synnerligen starkt samband mellan kvarvarande *-(s)t*-böjning och V-till-Agr, vilket min analys förutsäger. I det viskadalska böjningsparadigmet är det bara *-(s)t*-morfemet som otvetydigt tillhör kategorin [agr] vilket är en förutsättning för en syntax med AgrP enligt min formulering av RAH (i (32)).

4.4. Stamväxling och kongruensböjning

Det finns en intressant skillnad mellan södra och centrala Viskadalen som jag hittills inte har berört. I söder har nästan alla gamla pluralstammar av starka verb gått förlorade; förlusten är särskilt påtaglig i bruket av de fre-

kventa verben *få* och *gå* i preteritum. Det heter således *ja geck*, *ja feck* och *vi geckom*, *vi feckom* i dagens Träslövsläge; samma system återfinns i Bondesons sydligare halländska.¹⁸ I centrala Viskadalen har den gamla stamväxlingen däremot levt kvar; de sydliga exemplen motsvaras sålunda av *ja geck*, *ja feck* men *vi gengom*, *vi fengom*. Att döma av min ordföljdsundersökning har AgrP varit en del av den centralviskadalska syntaxen, vilket bekräftas av kvarlevande böjning med *-(s)t* för 2SG. I södra Viskadalen är dock personböjningen en del av [tense], vilket innebär dels att det inte finns någon AgrP, dels att *-(s)t*-morfologin har tolkats om som en del pronomensystemet. Möjligen kan även avsaknaden av särskilda pluralstammar i söder förstås som en effekt av att kategorin [agr] försvunnit. Om information om person och numerus enbart fungerar som ett slags tilläggsinformation inom ramen för [tense] (d.v.s. [tense [Φ]]; jfr (36) ovan) är det knappast förvånande att en stamväxling som är knuten till numerus upphör att tillämpas; se (47a–b).

- (47) a. Sydviskadalsk preteritumstam: *geck*, *feck*,
 b. Centralviskadalsk preteritumstam: *geck_{sg}*, *geng_{pl}*, *feck_{sg}*, *feng_{pl}*

Vi kan i detta sammanhang notera att stamväxlingen annars är rätt seglivad inom det större kongruensböjningsområdet i sydväst. På många platser längre söderut i Halland och Skåne, liksom längre österut i Västergötland och västligaste Småland finns det visserligen ingen personböjning kvar, men väl numerusböjning. I dessa områden är de särskilda pluralstammarna i preteritum bevarade, som i (48a) nedan från Våxtorp i sydligaste Halland och (48b) från småländska Långaryd.

- (48) a. då *fing-e* vi femti öre om dan (Våxt)
 då få.PST.PL-PL vi femtio öre om dagen
 'då fick vi femtio öre om dagen'
 b. vi *fing-e* grynävilling (Långar)
 vi få.PST.PL-PL grynvilling
 'vi fick grynvilling'

Låt oss återvända till den analys av verbböjning som jag argumenterat för ovan. Analysens bärande tanke är att det är böjningens kategoriella status, inte mängden distinktioner, som har betydelse för grammatiken. Pondera att en förutsättning för stamväxlingen är att det finns en självständig nominal böjningskategori i verbparadigmet. Av det slaget är centralviskadalskans [agr], men i sydviskadalskan, där personböjningen är underordnad [tense], finns det ingen sådan kategori. Vilken status böjningen har i varieteter med enbart numerusdistinktion (som i (48)) är inte uppenbart. Rent paradigmastiskt skulle sådan böjning kunna tolkas som en del av [tense], men den skulle

¹⁸ Tyvärr saknas det relevanta exempel hos Charisius.

också kunna utgöra en självständig nominal kategori som vi kan kalla [num] (för *number*). En analys av det senare slaget skulle riktigt förutsäga förekomsten av numerusbetingad stamväxling. Den skulle också ställa själva böjningsanalysen på sin spets. Trots att böjningen i Träslövsläge gör många fler distinktioner än den i Våxtorp är den senare ändå rikare i den meningen att den (likt böjningen i Istorp) faktiskt påverkar grammatikens utformning: både [num] och [agr] ligger till grund för stamväxling i preteritum, men [tense] ger aldrig några sådana effekter hur mycket ϕ -drag de enskilda tense-morfemen än rymmer. Huruvida denna tentativa analys av den grammatiska grunden till stamväxlingen visar sig fruktbar får framtida forskning utvisa.

5. Sammanfattning

I denna uppsats har jag undersökt förhållandet mellan ordföljd och verbböjning i den traditionella dialekten i Viskadalen. Enligt den så kallade *Rich Agreement Hypothesis* (RAH) råder det ett samband mellan kongruensböjning av finita verb och fa-ordföljd i bisats. Viskadalska verb är kongruensböjda, vilket, givet RAH, borde innebära att bisatser har fa-ordföljd. Denna förutsägelse stämmer emellertid dåligt med hur det ser ut i den viskadalska som ännu lever i den södra delen av dialektområdet (i Träslövsläge); här har bisatser nämligen af-ordföljd. Sådan ordföljd dominerar också i äldre inspelningar från södra Viskadalen, liksom i äldre uppteckningar av kongruensböjningsdialekter längre söderut i Halland. I centrala Viskadalen, närmare själva ån (Viskan) och längre in i Västergötland, har fa-ordföljden däremot varit vanlig långt in på 1900-talet. I uppsatsen argumenterar jag för att både sydviskadalskan (utan fa) och centralviskadalskan (med fa) är förenliga med RAH. Bara i den senare varieteten har nämligen kongruensböjningen självständig status (d.v.s. tillhör kategorin [agr]); i söder har den istället genom reanalys blivit morfologiskt sekundär (och en del av tempusböjningen, kategorin [tense]). I min tolkning av RAH betraktas närvaron av kategorin [agr] som en förutsättning för en mittfäldsposition för finita verb (i AgrP), till vänster om satsadverbial (d.v.s. för generering av fa-ordföljd). Jag har fört fram olika slags oberoende stöd för min analys av kongruenssystemet. Det viktigaste av dessa är förekomsten och utvecklingen av morfemet *-(s)t*. Ursprungligen fungerade detta som böjningsändelse för 2SG i hela Viskadalen. Det är dock bara i centralviskadalskan som böjningen levt kvar; i söder har *-(s)t* istället blivit en del av pronomensystemet. Denna utveckling förutsågs av min kongruensanalys: om böjningen omtolkas som en del av [tense] passar *-(s)t* inte längre in i paradigm, eftersom det aldrig samförekommer med presensändelsen *-r*.

Källor och litteratur

Tryckta källor

- Abild Dialog och kort text på halländska i: Möller, Bert, 1914: *Tre bidrag till kännedomen om äldre halländskt folkspråk*. Stockholm. (SvLm B: 12.). S. 15–18.
- Bonde Bondeson, August, 1880: *Halländska sagor*. Lund.
- Himl Text på dialekt från Himle härad i: Hallin, Waldemar, 1948: *Svenskt folk-mål*. Stockholm. S. 72–75.
- K-styr Moberg, Lennart (utg.), 1964: *En nyttigh bok om konnunga styrilse och höfdinga* [faksimil av utgåva från 1634 av Johannes Bureus]. Uppsala.
- Magn *Magnus Lagabøtes landslov*, citerad efter Christoffersen 1997 s. 44.
- Möller Dialekttexter i: Möller, P., 1858: *Ordbok öfver halländska landskaps-målet*. Lund. S. xvii–xxi.
- SkL Collin, Hans Samuel & Carl Johan Schlyter (red.), 1859: *Samling af Sweriges gamla lagar*. Vol. 9. *Skåne-lagen med ärkebiskopen i Lund Andreas Sunessons latinska bearbetning, skånska kyrkrätten och stadsrät-ten, samt åtskilliga stadgar för Skåne*. Lund.
- Öxn1 Bröllopsdikt på Öxnevallamål i: Johan August Lundell & Bengt Hessel-man (red.), 1937: *Bröllopsdikter på dialekt och några andra dialektdikter från 1600- och 1700-talen*. Stockholm. S. 310–312.

Arkivmaterial, Institutet för språk och folkminnen¹⁹

- Dags Dagsås, accessionsnummer (acc.-nr): DAL2911–2917; inspelningsår: 1962 [52 min.]. Manlig informant (MI) född 1883.
- Fag Fagered, acc.-nr: DAGF269F:II; uppteckningsår: 1890-talet. [230 arkiv-lappar].
Grimeton, acc.-nr: DAL1931–1937; inspelningsår: 1957 [48 min.]. Kvinnlig informant (KI) född 1867.
- Grimm Grimmared, acc.-nr: ULMA226B, ULMA227; inspelningsår: 1956 [43 min.]. MI född 1869.
Gunnarsjö, acc.-nr: ULMA1036–1038; inspelningsår: 1960 [64 min.]. Bror och syster födda 1871 resp. 1883.
- Ist Istorp, acc.-nr: ULMA6212–6214; inspelningsår: 1948 [71 min.]. KI född 1860.
- Käll Källsjö, acc.-nr: DAL350B; inspelningsår okänt [33 min.]. MI född 1890.
- Långar Långaryd, acc.-nr: DAL683a2; inspelningsår: 1952. MI född 1876.
- Spann Spannarp, acc.-nr: DAL2048–2054; inspelningsår: 1958. [64 min.]. MI född 1889.
Stammared, acc.-nr: DAL2591–2592; 3439–3442; inspelningsår: 1960 [28 min.]. MI född 1894.
Stråvalla, acc.-nr: DAL224A–B; inspelningsår: 1966 [125 min.]. MI född 1902.
Surteby, acc.-nr: ULMA7589–7591; inspelningsår: 1957 [20 min.]. MI född 1872.
Torestorp, acc.-nr: ULMA254–255; inspelningsår: 1936 [12 min.]. MI född 1859.
Träslöv, acc.-nr: SAL392–398; inspelningsår: 1948 [67 min.]. MI född 1868.

¹⁹ Bara citerade källor föregås av förkortningssignum (nämligen det som används i löptexten).

- Träslöv, acc.-nr: DAL359A–B; inspelningsår: 1957 [66 min.]. MI född 1900.
- Träslöv, acc.-nr: DAL457A–B, 457A1, 401–402, 510A–B; inspelningsår: 1966 [231 min.]. MI född 1905.
- Träslöv, acc.-nr: DAL458A2, 458B; inspelningsår: 1966 [61 min.]. KI född 1905.
- Veddige, acc.-nr: DAL2057–2066; inspelningsår: 1958 [68 min.]. MI född 1899.
- Våxt Våxtorp, acc.-nr: DAL324B; inspelningsår: 1948. KI född 1859.
- Värö Värö, acc.-nr: DAL245A–B; inspelningsår: 1967 [64 min.]. KI född 1895.
- Värö, acc.-nr: DAL402–408; inspelningsår: 1962 [60 min.]. MI född 1884.
- Ås, acc.-nr: DAL4227–4236; inspelningsår: 1967 [67 min.]. MI, födelsår okänt.
- Örby, acc.-nr: ULMA6207–6208. inspelningsår: 1948 [46 min.]. KI född 1861.
- Öxabäck, acc.-nr: ULMA5385; inspelningsår: 1958 [41 min.]. MI född 1859.
- Öxabäck, acc.-nr: ULMA5187; inspelningsår: 1958 [18 min.]. MI född 1879.
- Öxn2 Öxnevalla, acc.-nr: ULMA6804-6806 ; inspelningsår: 1956 [36 min.]. KI född 1870.

Litteratur

- Adamsson, Henrietta Eryd, 2007: *Satsadverbial, subjekt och sanningsvärde i att- och om-bisatser*. Kandidatuppsats. Göteborg.
- Alexiadou, Artemis & Gisbert Fanselow, 2002: On the correlation between morphology and syntax. I: Jan-Wouter C. Zwart & Werner Abraham (red.), *Studies in comparative Germanic syntax: Proceedings from the 15th Workshop on Comparative Germanic Syntax (Groningen, May 26–27, 2000)*. Amsterdam. S. 219–242.
- Andréasson, Maia, 2007: *Satsadverbial, ledföljd och informationsdynamik i svenskan*. Göteborg. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 7.)
- Ásgrímur Angantýsson 2011: *The syntax of embedded clauses in Icelandic and related languages*. Reykjavík.
- Bentzen, Kristine, Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson, Þorbjörg Hróarsdóttir & Anna-Lena Wiklund, 2007: Rethinking Scandinavian verb movement. I: *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 10, s. 203–233.
- Bobaljik, Jonathan David & Höskuldur Thráinsson, 1998: Two heads aren't always better than one. I: *Syntax* 1, s. 37–71.
- Bondeson, August, 1880: *Halländska sagor*. Lund.
- Chomsky, Noam, 1995: *The minimalist program*. Cambridge, MA.
- 2000: Minimalist inquiries: the framework. I: Roger Martin, David Michaels & Juan Uriagereka (red.), *Step by step*. Cambridge, MA. S. 89–155.
- Christoffersen, Marit, 1997: Saken er BIFF! Negasjonens plass i leddsetninga i eldre og nyere norsk. I: Jarle Bondevik, Gjert Kristoffersen, Oddvar Nes & Helge Sandøy (red.), *Språket er målet. Festskrift til Egil Pettersen på 75-årsdagen 4. mars 1997*. Bergen. S. 44–52.
- Cinque, Guglielmo, 1999: *Adverbs and functional heads: A cross linguistic perspective*. Oxford.

- Cinque, Guglielmo & Luigi Rizzi, 2008: The cartography of syntactic structures. I: *CISCL Working papers* 2, s. 43–58.
- Colliander, C. A., 1868: *Bidrag till kännedom om halländska allmogemålet*. Lund.
- Cowper, Elisabeth & David Hall, 2013: Syntactic change and the cartography of syntactic structures. I: Stefan Keine & Shayne Sloggett (red.), *NELS 42: Proceedings of the forty-second annual meeting of the North East Linguistic Society*. 1. Amherst, MA. S. 129–140.
- 2017: The rise of contrastive modality in English. A neoparametric account. I: David, Håkansson, Ida Larsson & Erik Magnusson Petzell (red.), *Syntactic variation and change. Special issue of Linguistic Variation* 17: 1, s. 68–97.
- Delsing, Lars-Olof, 1999: Från OV-ordföljd till VO-ordföljd: En språkförändring med förhinder. I: *Arkiv för nordisk filologi* 114, s. 151–232.
- Falk, Cecilia, 1993: *Non-referential subjects in the history of Swedish*. Lund.
- Garbacz, Piotr, 2010: *Word order in Övdalian: A study in variation and change*. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A: 70.)
- Heycock, Caroline, Antonella Sorace & Zakaris Svabo Hansen, 2010: V-to-I and V2 in subordinate clauses: an investigation of Faroese in relation to Icelandic and Danish. I: *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 13, s. 61–97.
- Holmberg, Anders & Christer Platzack, 1995: *The role of inflection in Scandinavian syntax*. Oxford.
- Horn, Adam af Åminne, 2015: Viljen I veta? Om verbens pluralböjning i sydväst-svenska dialekter. Masteruppsats. Uppsala.
- 2017: Verbal kongruensböjning i sydvästsvenska dialekter. I: *SvLm* 2016, s. 73–89.
- Höskuldur Thráinsson 2007: *The syntax of Icelandic*. Cambridge.
- 2010. Predictable and unpredictable sources of variable verb and adverb placement in Scandinavian. I: *Lingua* 120, s. 1062–1088.
- Johansson, Gilbert, 2003: *Vi kunnum vi mä* 1–2. Horred.
- Jonas, Dianne, 1995: *Clausal structure and verbal syntax of Scandinavian and English*. Cambridge, MA.
- Kalén, Johan, 1923: *Ordbok över Fageredsmålet*. Göteborg.
- Koenenman, Olaf & Hedde Zeijlstra, 2014: The rich agreement hypothesis rehabilitated. I: *Linguistic Inquiry* 45: 4, s. 571–615.
- Kosmeijer, Wim, 1986: The status of the finite inflection in Icelandic and Swedish. I: *Working Papers in Scandinavian Syntax* 26, s. 1–41.
- Kroch, Anthony, 1989: Reflexes of grammar patterns of language change. I: *Language Variation and Change* 1, s. 199–244.
- Lyngfelt, Benjamin, 2002: *Kontroll i svenskan. Den optimala tolkningen av infinitivers tankesubjekt*. Göteborg. (Acta Universitatis Gothoburgensis. Nordistica Gothoburgensia 25.)
- Magnusson, Erik, 2007: *Gränsöverskridande koordination. Syntaktisk förändring i äldre svenska*. Göteborg. (Acta Universitatis Gothoburgensis. Nordistica Gothoburgensia 28.)
- Möller, P., 1858: *Ordbok öfver halländska landskaps-målet*. Lund.
- Möller, Bert, 1914: *Tre bidrag till kännedomen om äldre halländskt folkspråk*. Stockholm. (*SvLm* B: 13.)
- Neuman, Erik, 1925: Kritiska strövtåg i svensk historisk formlära. I: *Nysvenska studier* 5, s. 165–213.
- Petzell, Erik M., 2017: Enclitic subjects and agreement inflection in Viskadalian Swedish. I: *Nordic Atlas of Language Structures (NALS) Journal* 2, s. 1–39.

- Petzell, Erik M. & Staffan Hellberg, 2014: Deviant word order in Swedish poetry. I: *Lingua* 143, s. 203–223.
- Platzack, Christer, 1987a: Huvudsatsordföljd och bisatsordföljd. I: Ulf Teleman (red.), *Grammatik på villovägar*. Stockholm. S. 87–96.
- 1987b: The Scandinavian languages and the null subject parameter. I: *Natural Language and Linguistic Theory* 5, s. 377–401.
- Platzack, Christer & Anders Holmberg, 1989: The role of AGR and finiteness. I: *Working Papers in Scandinavian Syntax* 44, s. 101–117.
- Rohrbacher, Bernhard, 1999: *Morphology-driven syntax: A theory of V to I raising and pro-drop*. Amsterdam.
- Rosenkvist, Henrik, 2015: Evidence for a syntactic parameter at work in Övdalian. I: Martin Hilpert, Jan-Ola Östman, Christine Mertzlufft, Michael Riessler & Janet Duke (red.), *New trends in Nordic and general linguistics*. Berlin. S. 224–238.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999: *Svenska Akademiens Grammatik*. Stockholm.
- Stroh-Wollin, Ulla, 2002: *Som-satser med och utan som*. Doktorsavhandling. Uppsala.
- Sundquist, John, 2003: The Rich Agreement Hypothesis and Early Modern Danish embedded clause word order. I: *Nordic Journal of Linguistics* 26, s. 233–258.
- Tvica, Seid 2017: *Agreement and Verb Movement. The Rich Agreement Hypothesis from a Typological Perspective*. Amsterdam.
- Wessén, Elias, 1958: *Svensk språkhistoria*. 1. *Ljudlära och ordböjningslära*. Stockholm.
- Vikner, Sten, 1997: V to I movement and inflection for person in all tenses. I: Liliane Haegeman (red.), *The new comparative syntax*. London. S. 189–213.

Om dialekt som ikke finnes og dens sosiale betydning

Ei gransking av Jannie Teinlers doktoravhandling

Av Rune Røssstad

Abstract

Jannie Teinler's doctoral thesis *Dialect where it almost doesn't exist: A folk linguistic study of the social meaning of a dialect close to the standard language* investigates how lay people in a rural area of central Sweden perceive, talk about and relate to the local dialect and the standard language. Teinler's focus is on the social and symbolic meanings of these varieties, and her approach is social constructivist. The main conclusion is that the dialect is of great social importance to the participants in the study, even if "it almost doesn't exist". Among other things, dialect may be a means of consolidating the existence of the local community. A more general tendency, in a folk linguistic context, is the "normal" paradox that folk beliefs may be mutually exclusive and true or valid at the same time. According to the author, the results of the thesis reflect a linguistic "reality" and are therefore interesting in their own right. In order to grasp some of this reality, Teinler uses the concept of *indexical order*, which is an interesting, but also somewhat questionable approach. The same holds for the method and the main data, which consist of group interviews. Thus, the key question to be discussed concerns how to measure and understand the social meaning of a dialect.

Keywords: Swedish, folk linguistics, dialect, standard language, social meaning, social constructivism, folk beliefs, indexical order, group interviews.

1. Innledning

Folkelingvistikken tilfører språkvitenskapen nye perspektiv og flere dimensjoner. Ved å vise fram de svært sammensatte virkelighetene som språk utgjør, underbygger folkelingvistikken Dell Hymes' (1972 s. 39) påstand fra flere tiår tilbake:

If the community's own theory of linguistic repertoire and speech is considered (as it must be in any serious ethnographic account), matters become all the more complex and interesting.

Slik er det også i Jannie Teinlers avhandling *Dialekt där den nästan inte finns* (Uppsala universitet, 2016). Ikke bare er språkforholda komplekse, men de er også «interessanta helt i sin egen rätt, eftersom de speglar en språklig verklighet» (s. 273). Denne virkeligheten er nok for en nordmann noe overraskende, kanskje også for mange svenske lesere, og Teinlers avhandling gir bildet av talespråklig variasjon i Sverige flere nye fasetter.

Først i denne artikkelen (kap. 2) presenterer jeg avhandlinga til Teinler, nokså kortfatta. Deretter (kap. 3) kommenterer jeg avhandlingas resultater

innenfor en overordna, nordisk ramme, før jeg (kap. 4–6) løfter fram og diskuterer noen problemstillinger som i særlig grad knytter seg til teoretiske og metodiske sider ved denne studien og ved folkelingvistikken generelt. Innen dette fagfeltet er det i Norden ennå bare få omfattende bidrag, og Teinler har valgt noen teoretiske perspektiver og noen måter å følge disse opp på som bør diskuteres nærmere. Det er mange måter å beskrive og forstå en språklig virkelighet på, og de fasettene som avhandlinga tilfører forståelsen av den svenske talespråksvariasjonen, er altså resultat av noen spesifikke teoretiske og metodiske valg. Dette er sjølsagt opplagt, men like fullt noe å ha in mente når en leser om – og kanskje lar seg overraske av – de dialekter som «nästan inte finns».

2. Presentasjon av avhandlinga

Avhandlinga til Jannie Teinler har den fulle tittelen: *Dialekt där den nästan inte finns. En folklingvistisk studie av dialektens sociala betydelse i ett standardspråksnära område*. Tittelen foregriper innholdet, for vi aner paradokset: Dialekten har sosial betydning trass i sin marginalitet. Vi kan her notere oss en forskjell mellom den svenskspråklige tittelen og den engelskspråklige, for det er en interessant tvetydighet i sistnevnte, som kanskje ikke er intendert: Den svenske frasen «et standardspråksnära område» impliserer med sitt sisteledd helst bare en geografisk, romlig dimensjon, mens den engelske «a dialect close to the standard language» også indikerer språklig nærhet mellom dialekten og standardspråket. Begge disse formene for nærhet, både den geografiske og den språklige, er sentrale i Teinlers studie.

Området det her er tale om, er stedene (sv. *orterna*) Östervåla, Tärnsjö og Harbo, som sammen utgjør den nordre delen av Heby kommune. Dette er tre lokalsamfunn som er knytta sammen administrativt, men som også er atskilte i ulike bosettingssentra, der Östervåla har en overordna sentrumsfunksjon. I alt bor det ca. 6 400 innbyggere i området, og det bærer preg av jordbruk og landsbygd. Avstanden til Uppsala i sør er 4–5 mil, og med relativt kort avstand til Stockholm har området også en viss nærhet til landets makt-sentrum.

Avhandlinga består av 10 kapitler, inkludert engelsk sammendrag, samt liste over tabeller og figurer, forord, litteraturliste og vedlegg (*bilaga*). I alt utgjør dette 295 sider. I fire av kapitla (kap. 5–8) gjør forfatteren greie for resultatene av undersøkelsen sin, ordna tematisk etter innholdet i de ulike problemstillinger som blir formulert. Kapittel 4 er også et resultat av undersøkelsen, fordi det er informantenes oppfatninger som her kommer til orde, men det fungerer samtidig som en utfyllende og detaljert beskrivelse av undersøkelsesområdet.

I innledninga (s. 15) blir siktemålet presentert slik: «Avhandlingens syfte är att undersöka hur lekmän uppfattar, talar om och orienterar sig mot dialekt och standardspråk i ett standardspråksnära dialektområde». Forfatteren vil undersøke «hur dialekten och standardspråket kan förstås som kulturella fenomen idag och hur de kan användas för att konstruera den egna gruppen i förhållande till andra» (loc.cit.). Med dette blir språkets sosiale og symbolske betydning tillagt vekt, og perspektivet framstår som sosialkonstruktivistisk. Videre understreker forfatteren at grensene mellom dialekt og standardspråk i dette området kan betraktes som ytterst «flytande og kontextberoende» (loc.cit.), og nettopp derfor blir relasjonen mellom varietetene svært interessant. På denne bakgrunnen formulerer forfatteren så mange som sju «frågeställningar» (s. 15f.), som er de hun vil forfølge videre i avhandlinga:

- Vem betraktas som dialekttalare i ett standardspråksnära dialektområde, och på vilket sätt anses dialekten användas idag?
- Hur beskrivs och uppfattas dialektförändring ur deltagarnas perspektiv, och hur resonerar man om sin egen roll i denna process?
- Vilka språkliga drag betraktas som typiska för det egna dialektområdet, och på vilket sätt förs dessa fram?
- Hur avgränsas den egna dialekten geografiskt, socialt och kulturellt, och vad betraktas som meningsfulla dialektområden?
- Vad innebär begreppen dialekt och standardspråk, och hur uppfattas förhållandet mellan dem på en plats där dialekten kan beskrivas som standardnära?
- Hur värderas den talspråksvariation som beskrivs, både i närområdet och i ett större svenskspråkigt perspektiv?
- Hur skiljer sig synen på dessa frågor mellan deltagare i olika åldrar?

Viktig å merke seg er det at Teinler her vil nedtone individuelle strategier i måter å nærme seg disse spørsmåla på, og heller tenker å vektlegge «hur den gemensamma berättelsen och diskussionen om avhandlingens frågeställningar växer fram och behandlas» (loc.cit.). Perspektivet er altså kollektivt, med vekt på den dynamikken og de forhandlingene som går for seg i intervjusituasjonen. Resten av kapitlet (s. 16–27) er ei omfattende drøfting av dialekt og standardspråk i Sverige, i hovedsak fra et språkvitenskaplig perspektiv, der konklusjonen kort sagt er «[...] att talat standardspråk för språkvetare, precis som när det gäller dialekt, är ett otydligt begrepp» (s. 26).

«Ett folklingvistiskt perspektiv» er tittelen på teorikapitlet (kap. 2) i avhandlinga. Teinler tar utgangspunkt i det som kan sies å være folkelingvistikkens ‘doble’ perspektiv: På den ene sida er en opptatt av å avdekke de folkelige antakelser og hypoteser om språket. På den andre sida er en interessert i de forholda som ligger bakom dette, det vil si det som former de folkelige oppfatningene. I denne sammenheng står forkinga til Dennis Preston særlig sentralt (Preston 1999, 2011, Niedzielski & Preston 2000), og med det som utgangspunkt setter forfatteren fokus på «språkets sociala

betydelse» (delkap. 2.2, s. 32), som hun velger å knytte til begrepa «*indexikal ordningsföljd*» (Silverstein 2003) og *registrering* (Agha 2003)» (s. 33). Dette framstår da som det sentrale teoretiske grepet i avhandlinga, og forfatteren håper gjennom det å «[...] kunna ge en djupare förståelse av avhandlingens resultat» (s. 39). Resten av teorikapitlet dreier seg om ulike folkelingvistiske innfallsvinkler og begreper, som på sine vis kan være relevante for og kaste lys over det datamaterialet som vil foreligge. Spørsmålet om språklig korrekthet er én av disse innfallsvinklerna, en annen er vurdering av dialekter.

I kapittel 3 gjør Teinler greie for metode og materiale. Dette består først og fremst av ni gruppeintervju, tre fra hvert av stedene Östervåla, Tärnsjö og Harbo. I intervjuene var det fem deltakere, det vil si 15 på hvert sted, fordelt i tre aldersgrupper: 65+, omkring 40 år og 15 år (åk 9). Begge kjønn var representert i informantutvalget, og det var et krav at de alle skulle være oppvokst på stedet og bosatt der på intervjudispunktet. Når det gjelder de ulike aldersgruppene, legger Teinler vekt på at de «følger en allmän förändring i samhället, där fler och fler går längre utbildningar och färre och färre sysselsätts lokalt och inom jordbruket. Detta innebär samtidigt att deltagarna har olika erfarenhet av formell utbildning i språk» (s. 72).

Ifølge Teinler var målet med gruppeintervjuene å «genomföra en halvstrukturerad intervju som uppmuntrade till diskussion runt de frågor som togs upp» (s. 72). Dette skal ha fungert godt med de voksne informantene, mens ungdommene derimot ikke hadde like mye å bidra med. Intervjuene blei gjennomført av Teinler sjøl, og hun har ikke lagt ved noen form for intervju-guide, men har gjengitt innholdet slik (s. 72f.):

Intervjun inleddes med allmänna frågor om orten och ortsandan. Därefter berördes relationen mellan den egna orten och dels städer i omgivningen, dels de båda grannorterna. Efter en kartritningsuppgift (se 3.4) styrdes intervjun över till att handla om dialekt och standardspråk. Först efterfrågade jag typiska drag för dialekten på den egna bostadsorten, och förhörde mig om vilka deltagarna uppfattade som dialekttalare och i vilken utsträckning de själva ansåg sig tala dialekt. Därefter ledde jag in samtalet på hur deltagarna upplevt att dialekten förändrats, och huruvida de själva ansåg sig medvetet ha förändrat något i sitt språk. Mot slutet av intervjun tog jag upp vilka skillnader de uppfattade mellan rikssvenska och dialekt, och var de tyckte att standardsvenska talas. I det sammanhanget efterfrågade jag också deltagarnas egna erfarenheter av att tala mer eller mindre standardspråkligt. Intervjuns avslutande del fokuserade på närområdet, och inleddes med en öppen fråga om var deltagarna ansåg att språket var likadant som på den egna orten. Därefter frågade jag efter skillnader mellan undersökningsorterna.

De ni intervjuene er supplert med et materiale som er samla inn i niende klasse ved Östervåla skola (åk 9), der i alt 51 deltakere fikk lytte til 14 ulike «stimulusrøster» fra regionen. Til denne lytteprøven fikk deltakerne

en såkalt masketest, en oppgave om dialektrangordning, og en om lokalisering og standardbedømming. I tillegg fikk de i oppgave å tegne kart («kartritning»), lik den karttegninga som blei gjennomført i løpet av intervjuet (s. 78–85).

Kapittel 4 heter «Tre samhällen i förändring» og bygger i all hovedsak på opplysninger som er kommet fram i intervjuet. Det dreier seg her om deltakernes opplevelse av stedet de bor på, nærmere bestemt stedets betydning, innenfor rammene av begrepa ‘place’ og ‘spatialitet’: «Den fysiske platsen (*space*) får betydelse (blir *place*) genom att fokus flyttas från det fysiska till upplevelsen» (s. 88). I en folkelingvistisk sammenheng er denne begrepsbruken og innholdet i den ei naturlig tilnærming, i motsetning til den tradisjonelle dialektologiens fokus på ‘space’ og ‘geografi’. Samla sett er det blant deltakerne nesten utelukkende tale om en positiv opplevelse av stedet, faktisk med få nyanser og forbehold. Teinler sier det ganske enkelt slik: «Att vara bosatt i undersökningsområdet upplevs av i princip samtliga intervjuade som något positivt» (s. 108). Det som understrekes, er blant annet fellesskap, samhörighet og en følelse av tilhørighet.

Avhandlingas resultater framkommer av kapitla 5–8, samt i den sammenfattende diskusjonen i kapittel 9. Gjennom disse kapitla forsøker Teinler å svare på de sju førnevnte «frågeställningar» (s. 15). Disse utbygde spørsmåla fører til utfyllende og nyanserte svar. Bildet som blir beskrevet, er mangfoldig, og det fører for langt å referere alt, med alle nyanser og presiseringer. Her skal vi derfor nøye oss med ei sammenfatning av sammenfatninga. For det første er det slik at dialekten *har* sosial betydning, sjøl om «den nästan inte finns». Blant annet kommer det til uttrykk i at «dialekten [kan] sägas vara ett medel för att befästa att den lokala gemenskapen existerar» (s. 263). Generelt må dialektens sosiale betydning både sees og forstås i nær sammenheng med den standardspråksnære situasjonen. Om standardspråk og dialekt sier Teinler at til tross for at de «utmålas som mycket lika varandra verkar de betraktas som två skilda språkssystem, där de stora likheterna inte är intressanta i sammanhanget» (s. 268), og videre at det gjennom intervjuet framkommer «en bild av att både dialekt och rikssvenska numera har försvunnit som språkliga realiteter» (s. 269). Dette innebærer i sin tur også at en kan tolke resultatet «som att den stereotypa talaren av standardspråk förändrats, och med den vad som registreras som standardspråk» (loc.cit.).

Noe som utmerker seg i mer allmenn folkelingvistisk sammenheng, er følgende ‘normale’ paradoks: «[...] en del uppfattningar som kan tyckas utesluta varandra framhålls som ‘sanna’ parallellt [...]» (s. 261). Ifølge Teinler er ikke dette paradokset noe som gir problemer, men samtidig får vi merke oss «att deltagarna förmodligen i efterhand både håller med och inte håller med sig själva» (loc.cit.). Oppsummert kan vi si at resultata «speglar

en språklig virklighet» (s. 273). Virkeligheten er delvis overraskende, men ikke urimelig eller usannsynlig.

Jannie Teinlers avhandling er velskrevet, fra begynnelse til slutt. Den er i form helhetlig og godt sammenhengende, og den er både ryddig og grundig i framstillinga. Det er en leservennlig, mottakerorientert tekst, ikke minst ser vi det i presentasjonen av data, især transkripsjonen av intervjuet, som lar leseren komme tett på samtalene mellom informantene, dynamikken i disse, og humoren. I eksemplet nedenfor handler det om et manglende dialektskifte, som påkaller oppmerksomhet (s. 118):

- 1 Tomas: Ja det bottnar i det men det är själva grejen att från
- 2 början jag är uppväxt i den en bondgård då så pratade
- 3 dom mycket dialekt då i (?) och gör väl fortfarande
- 4 Då. Han är så rolig för han kan inte, om han citerar
- 5 någon som har sagt någonting om man träffar han var i
- 6 Stockholm på någon konsert han tycker mycket om att
- 7 lyssna på musik och så där då berättade han det på
- 8 noramål
- 9 Allmänt: SKRATT
- 10 Tomas: Och sa det jäntan, ska du sätt dig hän
- 11 Tina: Ska du sitta hänne
- 12 Tomas: Ja precis och så liksom Berwaldhallen där kommer han
- 13 Tanja: Ja just det
- 14 Tomas: Ja menar och säger på det sättet. Han kan liksom inte
- 15 Tanja: Han kan inte byta han han kör

Den heilhetlige sammenhengen vises også i det at avhandlinga heile vegen dreier seg om den overordna målsettinga (*syftet*) og de tilhørende *frågestillingarna*. Når disse behandles, er argumentasjonen god og nyansert og forfatteren er tydelig. I sum synes konklusjonene å være rimelige, uten at forfatteren overdriver eller overtolker sine data. Og i sum er derfor avhandlinga et solid og interessant bidrag til forskning på folkelingvistikk i Norden, og til sosiolingvistisk forskning mer generelt. Jeg regner i dette altså folkelingvistikken som en del av sosiolingvistikken, og det er behov for utforsking av de typer spørsmål som Teinler her forsøker å svare på.

Dette betyr ikke at alt i Teinlers avhandling er enkelt og udiskutabelt. I det følgende tar jeg opp og drøfter noen problemstillinger – eller mulige problemer – ved studien, som gjelder folkelingvistikk generelt og noen teoretiske og metodiske sider mer spesielt.

3. Avhandlingas resultater – noen overordna refleksjoner

I Norden er språkvitere vel kjent med – og opptatt av – språksosiologiske forskjeller mellom de skandinaviske samfunna Danmark, Norge og Sverige. Forskjellene har å gjøre med forhold til og spørsmål om språklig mangfold og enhet, om utbreiinga av dialekt og standard, om holdninger (sv. *attityder*)

til og toleranse for talespråklig variasjon, i det heile tatt forhold som kan sammenfattes under begrepet 'språklig klima' (jf. Omdal 1996). Derimot har nordiske språkvitere i mindre og liten grad brydd seg om hvordan disse språkforholda – det språklige klimaet – oppleves av folk flest (sv. *lekmän*). Ser folk flest på verden på samme måte som språkviterne ser den, eller opplever de den på alternative måter? Ensidige perspektiv fører lett til slagsider – bias – og derfor trengs de alternative perspektiva. Det er da «matters become all the more complex and interesting» (Hymes 1972 s. 39, sitert innledningsvis i artikkelen).

Avhandlingas resultater er i denne sammenhengen både overraskende og ikke-overraskende. Det er – ikke minst for en nordmann, med visse fordommer om svenske språkforhold – bemerkelsesverdig at dialektens sosiale betydning har så stort *omfang* som den har. Dialektbruken i norra Heby kommune er marginal, nærmest fraværende, og den har dermed sin funksjonelle begrensing. Den språklige variasjonen som benevnes av *lekmän*, er også marginal, sett fra språkviterens og dialektologens perspektiv. Trass i dette er dialekten og den variasjonen den kan sies å implisere, av nokså stor sosial betydning for språkbrukerne. Fra et norsk ståsted vil ikke en slik situasjon være overraskende, men da regner vi med at dialekten til en viss grad finnes, det vil si at den eksisterer. I norra Heby kommune finnes dialekten knapt, og likevel er det altså slik også der. Det er bemerkelsesverdig.

Det er også noe overraskende at Teinler finner at informantene hennes ikke betrakter dialekt og standard som opplagte motpoler. Varietetene befinner seg tilsynelatende ikke som ytterpunkter langs samme kontinuum (Teinler 2016 s. 196), og de kan ikke forbindes med klare negative eller positive assosiasjoner, vel å merke slik informantene uttrykker seg åpent om dette. Det betyr sjølsagt ikke at varietetene er likestilt og anses som like brukbare i ulike situasjoner, og hva som faktisk menes med 'dialekt' i denne sammenhengen, kan også ha betydning. En kan undre seg på om denne 'manglende' relasjonen mellom dialekt og standard er et nyere fenomen, og at forholdet var mer dikotomisk tidligere. Dialektenes «kräftgång» (jf. Thelander 2009 s. 193) i Sverige er ikke av ny dato, og en kan spørre seg om dialektutjevningen og standardiseringen har gått så langt at (deler av) det svenske språksamfunnet er kommet i en slags 'post-tilstand', der dialekten langt på veg er forsvunnet, og med det også det dikotomiske forholdet til standardspråket. Tanken om dette blir styrka av det forholdet at «rikssvenska och standardspråk knappast diskuteras alls» i dag, og det at «svenska språkbrukare redan är så trygga i sitt välkodifierade standardspråk att fortsatt diskussion om vad som är rätt och fel känns överflödig» (op.cit. s. 194). Det norske språksamfunnet er ikke kommet til denne 'post-tilstanden'.

Dette handler altså om hvordan *lekmän* opplever språkforholda og det språklige klimaet, og Teinlers avhandling gir anledning til refleksjon over hva ved folkelingvistikken som er relevant og interessant. Hva kan dette perspektivet tilføre, når det gjelder kunnskap om språklige varieteters rolle og funksjon på samfunnsnivå og på lokalt nivå? Språkvitere har bruk for og nytte av denne kunnskapen, fordi den gjerne gjør bildet mer nyansert og synliggjør kompleksiteten. I denne sammenhengen blir også det teoretiske grunnlaget betydningsfullt, siden det preger hvordan vi forstår det vi finner, og måten vi finner det på, det vil si metoden vi bruker. Her har Teinlers avhandling noen sider – slagsider, kan en kanskje si – som jeg i det følgende vil se nærmere på.

4. Å ‘måle’ språkets sosiale betydning

Teinler tar utgangspunkt i Dennis Prestons velkjente modell av folkelingvistikken «och dess förhållande til andra delar av språkvetenskapen» (Teinler 2016 s. 29, etter Preston 1999 s. xxiiv). I modellen setter Preston opp ulike typer fenomen som kan observeres og beskrives og utgjøre data for språkviteren. Et av disse fenomena er «vad som sägs om» språk og språkbruk, et annet er «reaktioner på det som sägs» (op.cit., med Teinlers oversettelse av Preston). Så har Preston i modellen også med de faktorer «som ligger bakom» de overnevnte fenomena, det vil si «tankar, strategier, attityder» (loc.cit.). Det er dermed tale om ett nivå for det som kan observeres direkte, og et ‘underliggende’ nivå, og for folkelingvistikken er det et mål å også kunne finne fram til og beskrive sistnevnte, gjerne ved hjelp av teori og modellering. Spørsmålet som da følger, er hva slags teori som best egner seg for dypere innsikt og forståelse. Er sosialpsykologiske tilnærminger godt egna her, eller har det mer for seg å anlegge sosialkonstruktivistiske perspektiv? Et harmonisk svar vil være at det avhenger av hva slags innsikt en er interessert i. Med ei mer kritisk tilnærming vil en heller vurdere den grad av forståelse eller innsikt som en får ut av den ene og den andre teorien.

Innenfor denne folkelingvistiske ramma er det Teinlers originale grep at hun gjør bruk av forestillingene om *indexical order* (etter Silverstein 2003) og *enregisterment* (etter Agha 2003), som inngang til «hur den sociala betydelse som finns i dialekt och standardspråk beskrivs och förstås av språkbrukarna» (Teinler 2016 s. 32). I sosiolingvistikken er begrepa indeksikalitet og «indexikal ordningsföljd» (Teinlers oversettelse, op.cit. s. 33) gjort særlig kjent gjennom Penelope Eckerts forskning, men da med hovedvekt på hvordan variasjon i språkbruken utgjør «an indexical system», som er konstituert av og stadig konstituerende for språklige ideologier (Eckert 2008, s. 454). Indeksikaliteten, som altså dreier seg om den assosiative forbindelsen mellom språk og sosial mening, blir med dette et

grunnlag for å studere og forstå språklige praksiser, altså hvordan språkbrukerne orienterer seg i variasjonen og velger de ytringsformer som passer dem i de sosiale kontekstene de opptrer i, jamfør for eksempel et begrep som «stylistic practice» (op.cit. s. 453). Med *indexical order*, eller ‘indexikal ordningsføljd’, tenker en seg at indeksikaliteten kan befinne seg på ulike nivå, og at den innehar ulik ‘styrke’ eller ‘omfang’. Teinler sier det slik (s. 35):

Den grunnleggende tanken med indexikal ordningsføljd är att språkbrukets sociala betydelse uppstår då vi som språkbrukare bedömer användandet i en specifik kontext utifrån ett ideologiskt ramverk. Både språkformen och dess indexikala värde kan i sin tur förknippas med ytterligare ideologiska ramverk och på så vis få ny social betydelse.

Til sitt formål velger Teinler å bruke en ‘ordningsføljd’ med tre nivå, der nivå 2 og 3 innebærer språkbruk med sosial betydning. På nivå 2 «handlar det om en mer eller mindre medveten association mellan språkbruk och talargrupp eller situation» (op.cit. s. 34). Hva som befinner seg på nivå 3, blir mer uklart, men Teinler understreker at det for henne innebærer å kople språkbruk til «ytterligere ett ideologiskt ramverk» (op.cit. s. 34, mi utheving), og at «värderingar av språkbruk» (loc.cit.) er et gjennomgående tegn på dette. Slike vurderinger kan for eksempel bygge på forestillinger – som da ugjør ideologiske rammeverk – om språklig korrekthet eller autentisitet. Videre er det indeksikale systemet ikke statisk, men «i ständig rörelse» (loc.cit.), både individuelt og kollektivt. Dette følger naturlig av det sosialkonstruktivistiske perspektivet som denne tenkninga innebærer.

Når det så gjelder *enregisterment*, er det denne indekseringa skjer på grunnlag av. Det dreier seg om «en benämning på processen då ett sätt att tala kommer att uppfattas som en språkligt avgränsad och kulturellt meningsfull språklig enhet» (op.cit. s. 35). Teinler bygger her på Agha 2005, som understreker den kollektive dimensjonen ved registrering, at den etableres «by a population of language users» (Agha 2008 s. 38).

Teorien om «indexikal ordningsføljd» innebærer altså en måte å kople det språklige til det ideologiske, på et makrososiologisk plan (Eckert 2008 s. 463). At det finnes slike – assosiative – forbindelser, framstår som opplagt, men det betyr ikke at teorien er enkel eller udiskutabel, særlig ikke i arbeid med og tolkninger av konkrete data (se f.eks. Pharao & al. 2014), og det er nærliggende å spørre om en trenger denne ‘ordningsføljd’ for å se og forstå forbindelser mellom språk og ideologier. Teinler bruker altså teorien, og vi møter den underveis i resultatkapitla 5–8, aller mest i delkapittel 6.2, som handler om «[l]okalt registrerade dialektdrag». Her viser hun hvordan informanternes omtale av konkrete språkdrag kan knyttes til makrososiologiske kategorier. Blant annet finner hun at noen drag står sterkt i informanternes metaspråk (f.eks. «Upplands-e» og «Östervåla-ö»), og at de gjennom «sitt

tydliga symbolvärde [...] ofta befinner sig på indexikalitetsnivå 3 och förutom lokal tilhørighet även förknippas med ideologiske ramverk om autenticitet eller språklig korrekthet» (s. 166). I analysen er det særlig disse tre begrepa – lokal tilhørighet, autenticitet og språklig korrekthet – som går igjen flere ganger når det gjelder indeksikalitetsnivå 3 (f.eks. s. 118, 175, 206, 234, 266). Dette er ikke ukjente kategorier i folkelingvistikken, og det sier seg sjøl at de har en tyngre ideologisk basis enn det å 'objektivt' assosiere språkbruk med en bestemt sosialgruppe (indeksikalitetsnivå 2). En kan likevel hevde at det å utføre analysen etter denne 'ordningsføljen', tvinger fram en mer grunngett og overveid kategorisering. Informantene bruker sjøl helst andre begreper, og det som kommer fram mer eller mindre eksplisitt, må tolkes og abstraheres.

Oppsummert synes teorien om *indexical order* å gi muligheter for ei systematisk tilnærming til det folk sier om språk. Teinlers bruk av teorien understreker dessuten hovedkonklusjonen hennes, at dialekten *har* sosial betydning. Samtidig framstår denne bruken som både begrensa og selektiv i analysen, og hun har i liten grad oppsummert eller diskutert nytten eller relevansen av teorien (se s. 265f.). Det ligger derfor nær å spørre om ikke hun kunne greid seg uten dette teoretiske perspektivet, og likevel fått 'målt' dialektens sosiale betydning på en god måte.

5. Gruppeintervjuet som metode og dialektens de facto betydning

Teinler velger å bruke gruppeintervjuet som den sentrale tilnærminga til hvordan 'lekmän' taler om språk, og hun tar et kollektivt perspektiv, med vekt på «hur den gemensamma berättelsen och diskussionen om avhandlingens frågeställningar växer fram och behandlas» (s. 16). Videre skriver hun at en i ei gruppe kan «hjälpa varandra», og at det finnes «en viss social kontroll» (op.cit. s. 68), noe som kan fungere positivt når deltakerne blir usikre i møte med spørsmål de ikke diskuterer til daglig. Generelt viser det seg å være «en utpräglad vilja att nå konsensus inom gruppen» (op.cit. s. 74):

Detta innebär att det relativt sällan förekommer att deltagarna framställer det som att de har olika åsikter eller uppfattningar, i stället modifierar man och diskuterar tills man kommit fram till något som de flesta menar är rätt.

Valget av gruppeintervju som metode er interessant, og det hadde fortjent en grundigere diskusjon i avhandlinga. Jeg skal her peke på noen aktuelle moment.

Avhandlinga handler om den 'viten' som *lekmän* har om språk, og om hvordan den kommer til uttrykk. Gjennom gruppeintervju, med en form som legger til rette for diskusjon, dynamikk og forhandlinger mellom delta-

kerne, får en i sterkere grad se hvordan denne vitenen blir produsert i praksis, altså hvordan en gjennom samtalen konstruerer den sosiale, kollektive kunnskapen. Samtalen kan anses som den kanskje vanligste formen for kunnskapsproduksjon, og som en grunnleggende erkjennelsesform (Kvale & Brinkmann 2009 s. 329). Intervjusituasjonen er sjølsagt ikke vanlig for deltakerne, men den likner mer på de hverdagslige kontekster der mesteparten av denne vitenen om språk blir faktisk produsert. I gruppeintervjuet blir gjerne sosiale relasjoner og dynamikken mellom deltakerne viktige premisser for det som sies, noe som også gir større muligheter for spontane og emosjonelle utsagn (op.cit. s. 170). Anderledes blir det gjerne i individuelle intervju, med mer fokus på det kognitive, altså hva deltakeren faktisk 'vet' om saken på forhånd.

I denne sammenhengen er det også interessant å reflektere over forholdet mellom den enkelte og den gruppa vedkommende inngår i – mellom individ og kollektiv – og hva dette kan innebære for de språkoppfatninger som kommer til syne. Teinler berører individnivået sjøl, med følgende (s. 67):

Men det finns ingen anledning att betrakta folklingvistiska uppfattningar som något statiskt. I stället speglar de dynamiska processer och hur lekmän förstår sin värld vid en given tidpunkt. Även om detta sker i intervjuögonblicket är min uppfattning att svaren ger värdefull inblick i hur personen strukturerar och upplever sin verklighet.

Her framstår perspektivet hennes som fenomenologisk, retta mot den enkeltes erkjennelse, og det synes som hun mener det er denne erkjennelsen som kommer fram i intervju. Akkurat det er det kanskje grunn til å nyansere, på bakgrunn av den sterke viljen til konsensus blant deltakerne. Nå er det ikke noe stort poeng i å knipe Teinler i en mulig sjølmotsigelse. Det er som nevnt interessante sider ved gruppeintervju, og det er ikke opplagt at et sterkere individfokus ville vært å foretrekke, kanskje snarere tvert imot. Samtidig bør en reflektere over den sosiale dynamikken som gruppeintervjuet innebærer, og sjøl om sider ved det er nevnt her og der i avhandlinga (f.eks. s. 67f., 74, 76), er ikke spørsmålet særlig grundig behandla. Nokså uten forbehold skriver Teinler avslutningsvis at gruppeintervjuene har bidratt til å gi «en tydelig bild av vad som framstår som den allmänna meningen hos fler individer» (s. 271). Det er ikke sikkert at disse kollektive – 'gemensamme' – oppfatningene ville sett likedan ut dersom informantene var blitt intervju enkeltvis, og det er ikke opplagt at det som framkommer av en gruppesamtale, er det beste eller eneste målet på allmenne forhold. Den kanskje viktigste konklusjonen i avhandlinga er at dialekten *har* sosial betydning. En kan være frista til spørre om metoden har bidratt til dette. For det første er intervjusituasjonen i seg sjøl, en arrangert sammenkomst der språk er tema, noe som gjør nettopp språket viktig. Dette og den dynamikken som utvikler seg gjennom samtale og diskusjon, er på flere vis formende for det som skjer. Fontana & Frey (2005 s. 705) sier det slik:

Group interviews are, however, not without problems. The results cannot be generalized, the emerging group culture may interfere with individual expression (a group can be dominated by one person), and “groupthink” is a possible outcome.

Disse mulige problema er ikke uten videre enkle å få øye på. Riktignok kan dominante deltakere være svært synlige, men i tilfeller der de kjenner hverandre (som hos Teinler, s. 71f.), kan dominans og autoritet være mer usynlig for utenforstående. Kanskje enda vanskeligere å få øye på, og ikke minst kontrollere, er såkalt ‘gruppetenkning’. Sosiolog Pål Repstad (2007 s. 100) sier det slik:

En samtale kan også få sin egen dynamikk i den forstand at holdninger overdrives ved at folk forsterker hverandres utsagn. Det ene ordet tar det andre, mest for å bekrefte fellesskapet.

Riktignok er både dominans og gruppetenkning naturlige og uunngåelige elementer i den dagligdagse kunnskapsproduksjonen som foregår mellom *lekmän*, og den viten en da får om verden omkring seg, er også prega av disse elementa. Samtidig er altså ikke intervjuet en dagligdags hendelse, og denne ekstraordinære situasjonen kan komme til å forme en ‘ekstraordinær viten’. Dette er kanskje ei overdrevent pessimistisk innvending, men det ligger likevel nær å spørre om dialekten ville framstått som like betydningsfull uten Teinlers forskning. Det burde hun nok ha uttalt seg om.

6. Dialekt og standardspråk og forholdet mellom dem

Som nevnt er beskrivelsen av forholdet mellom dialekt og standardspråk blant de mest interessante resultata i avhandlingen. Det bildet som framkommer, er motsetningsfylt, og derfor både spennende og vanskelig på samme tid. Til tross for at varietetene er svært like hverandre, «verkar de betraktas som två skilda språkssystem» (s. 268), og de er «heller inte självklara motpolar» (s. 269). Bildet kompliseres ytterligere av at deltakerne har vansker med å skille mellom rikssvensk og dialekt, og av at det gjennom intervju kommer fram «en bild av att både dialekt och rikssvenska numera har försvunnit som språkliga realiteter» (loc.cit.).

Dette motsetningsfylte – eventuelt ‘diffuse’ – bildet av forholdet mellom dialekt og standard burde vel ikke overraske. Norra Heby er et «standardspråksnära område», både geografisk og språklig, og har vært det lenge. Som integrert i det moderne samfunnet har stedet og innbyggerne tatt del i og latt seg påvirke av ei langvarig brytning mellom dialekt og standard. Talespråket har endra seg, både lokalt og regionalt, og det samme har innbyggernes oppfatninger, tanker om og følelser for varietetene. Når også utviklinga i det moderne svenske språksamfunnet har gått så

langt at «språklig standardisering og normstrider kan framstå som icke-frågor» (Thelander 2009 s. 194), er det bare naturlig at en har uklare og flersidige forestillinger om forholdet mellom dialekt og standard. Samtidig er det spørsmål å stille til Teinlers tilnærming til og framstilling av dette forholdet, spørsmål som neppe har enkle svar, men som hun nok burde berørt.

I kapittel 5 (s. 123) presenterer Teinler en modell som viser hvordan deltakerne oppfatter relasjonen mellom dialekt og standard. Ifølge modellen er dette to ulike språkssystem, og de prototypiske brukerne av disse systema er ikke å regne som virkelige personer. De virkelige språkbrukerne og det faktisk brukte talespråket befinner seg i midten og «kommer att använda mer eller mindre resurser från de olika systemen» (loc.cit.). I sosiolingvistikken er en vel vant med å tenke at det er hierarkiske forhold mellom dialekt og standard, både når det gjelder holdninger (*attityder*) og faktisk språkbruk. Også Dennis Preston har forsøkt å modellere hvordan *lekmän* ser på språket som fenomen. Han skriver at amerikanske språkbrukere har ei oppfatning om «language itself», som et ideal, og at den eneste mulige bruken av idealet er «good language», mens dialekter og annet er «deviations from what language ought to be» (2004 s. 91). Prestons modell er hierarkisk og impliserer motsetninger som ‘godt’ og ‘dårlig’, ‘korrekt’ og ‘ikke-korrekt’ og ulike grader av prestisje. I dette lyset framstår Teinlers modell svært anderledes, og den hierarkiske aksens skal kanskje forstås som ikke-relevant i den sammenhengen hennes modell inngår i. Samtidig er hun tydelig på at dialekt anses som et eget (også fullstendig?) språkssystem, som et alternativ til standardspråket. Modellen forteller dermed noe annet enn det Preston hevder om amerikanere; for dem er dialekter avvik fra den varieteten som representerer eller ligger nærmest idealet. Sjøl om det er store forskjeller mellom det svenske og det amerikanske språksamfunnet, er det ikke opplagt at språkoppfatningene på dette abstrakte nivået er grunnleggende ulike. Teinler bygger mye av argumentasjonen sin på de verb deltakerne bruker i omtalen av egen dialektbruk, for eksempel å «skifta sig» og «byta över» (s. 121). En må spørre seg om denne måten å ordlegge seg på impliserer at dialekter er egne ‘språkssystem’ i en mer idealisert betydning. Det grunnlaget synes noe tynt.

Når en så kommer til kapittel 8 i avhandlinga, blir det enda mer komplisert. Her ser vi at «rikssvenska» forbindes med skriftspråk, og at skriften blir oppfatta «som en sorts modell för korrekt språk» (s. 243). Derimot sier Teinler også at det «är troligt att många deltagare också har ett ideologiskt ramverk om ett abstrakt korrekt språk som inte har skriften som direkt förebild» (op.cit. s. 245). Denne framstillinga minner sterkt om Prestons overnevnte modell, men samtidig impliserer heller ikke dette at rikssvenska har utvetydig høy prestisje, for varieteten omtales også som (med Teinlers ord) «ona-

turligt», «en putsad fasad», «konstlat» og «arbetsamt» (op.cit. s. 246f.). Det er altså et tvetydig bilde av standardspråket om kommer fram, og noe av det samme gjelder dialekten, ved at forestillinger om språklig korrekthet også kan gjelde dialektbruk, da gjerne den fortidige og mer 'autentiske' dialekten (op.cit. s. 232f.).

At *lekmäns* språkoppfatninger er motsetningsfylte, er som tidligere nevnt et 'normalt' paradoks, men det er likevel et savn at ikke Teinler reflekterer rundt nettopp dette, for å forsøke å forstå motsetningene og grunnlaget for dem enda bedre. For eksempel kan en spørre seg om forholdet mellom skjulte og åpne språkholdninger (*attityder*) forklarer noe av dette, og dermed at det også er et metodisk aspekt her. Teinler skriver sjøl: «Att rikssvenska har hög status är på så vis underförstått, eftersom den inte öppet omtalas som positiv särskilt ofta» (op.cit. s. 268). Hva innebærer egentlig «hög status» i denne sammenhengen? Det er videre verdt å spørre seg hva begreper og ordvalg har å si, både i intervjuene og i dagliglivet for øvrig. Ett eksempel er nettopp *rikssvenska*, som Teinler bruker i intervjuet fordi «det verkar mest gångbart bland lekmän» (op.cit. s. 241). Sant nok er nok dette, men hun skriver også at begrepet er «en benämning som antyder att det finns ett språk som är gemensamt för hela landet» (op.cit. s. 23), og det er nærliggende å hevde at det i seg sjøl impliserer eller antyder prestisje. En kan også undre seg på om begrepet fungerer abstraherende, fordi det fjerner språket fra den fysiske geografien, som derimot dialekt er sterkt forbundet med. Slik blir også denne typen spørsmål metodisk relevante, for noen ord må en jo velge å bruke når en samtaler med folk.

7. Avslutning

Trass i visse kritiske merknader er Jannie Teinlers avhandling et solid bidrag, både til forskning på folkelingvistikk og til mer allmenn sosiolingvistisk forskning i Norden. Avhandlinga gir inngående kunnskap om og innsikt i relevante og interessante forhold i det svenske språksamfunnet, og forfatteren våger å gå sine egne veier, slik at avhandlinga også blir utprøvende og utviklende for forskning på forhold mellom språk, mennesker og samfunn.

Referanser

- Agha, Asif, 2003: The social life of cultural value. I: *Language & Communication* 23: 3, s. 231–273.
- Eckert, Penelope, 2008: Variation and the indexical field. I: *Journal of Sociolinguistics* 12: 4, s. 453–476.
- Fontana, Andrea & James H. Frey, 2005: From Neutral Stance to Political Involvement. I: Norman K. Denzin & Yvonna. S. Lincoln (red.), *The Sage Handbook of Qualitative Research*. 3. ed. Los Angeles. S. 695–728.

- Hymes, Dell, 1972: Models of the Interaction of Language and Social Life. I: John J. Gumperz & Dell Hymes (red.), *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communications*. New York. S. 35–71.
- Hårstad, Stian, 2010: *Unge språkbrukere i gammel by. En sosiolingvistisk undersøkelse av ungdoms talemål i Trondheim*. Trondheim. (Doktoravhandlinger ved NTNU, 2010: 141.)
- Kvale, Steinar & Svend Brinkmann, 2009: *InterView. Introduktion til et håndværk* 2. utg. København.
- Niedzielski, Nancy A. & Dennis R. Preston, 2000: *Folk linguistics*. Berlin. (Trends in linguistics. Studies and monographs 122.)
- Omdal, Helge, 1996: Språknormering og språklig klima i Skandinavia. I: Mats Thelander, Lennart Elmevik, Britt-Louise Gunnarsson & Björn Melander (red.), *Samspel och variation. Språkliga studier tillägnade Bengt Nordberg på 60-årsdagen*. Uppsala. S. 357–374.
- Pharao, Nicolai, Marie Maegaard, Janus Spindler Møller & Tore Kristiansen, 2014: Indexical meanings of [s+] among Copenhagen youth. Social perception of a phonetic variant in different prosodic contexts. I: *Language in Society* 43: 1, s. 1–31.
- Preston, Dennis R., 1999: Introduction. I: *Handbook of Perceptual Dialectology*. Vol. 1. Ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam. S. xxiii–xl.
- Preston, Dennis R., 2004: Folk metalanguage. I: Adam Jaworski, Nikolas Coupland & Dariusz Galasinski (red.), *Metalanguage. Social and Ideological Perspectives*. Berlin. S. 75–101.
- Preston, Dennis R., 2011: Methods in (applied) folk linguistics. Getting into the minds of the folk. I: *AILA Review* 24: 1, s. 15–39.
- Repstad, Pål, 2007: *Mellom nærhet og distanse. Kvalitative metoder i samfunnsfag* 4. utg. Oslo.
- Silverstein, Michael, 2003: Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. I: *Language & Communication* 23: 3, s. 193–229.
- Teinler, Jannie, 2016: *Dialekt där den nästan inte finns. En folklingvistisk studie av dialektens sociala betydelse i ett standardspråksnära område*. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 98.)
- Thelander, Mats, 2009: Svenskt standardspråk som begrepp och fenomen. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27: 1, s. 179–198.

Dialekttalandes självbild och syn på herrskap

Vad kan dialektintervjuer från Pernå i östra Nyland berätta om sociala skillnader?

Av Caroline Sandström

Abstract

In this study I focus on the contrasts that emerge between ordinary local people and members of the upper class in the parish of Pernå (Pernaja) in Eastern Nyland (Uusimaa) on the south coast of Finland. The study is based on four dialect interviews recorded in the 1960s and 1970s. The informants are two elderly local people, a woman born in 1876 and a man born in 1888. The parish of Pernå is suitable for this kind of investigation, because historically it has within its boundaries both small farms and a number of manor houses and country estates. The interviews contain examples of how different groups of inhabitants, e.g. people belonging to the upper class, are perceived by farmers, tenants and servants. However, I also examine how the informants position themselves socially and how they construct their identity. Furthermore, I analyse the variation in their speech, especially regarding their use of dialectal and standard variants. My data shed some light on the social situation, and on how these two informants comprehend their own status and other groups in society. There seem to be quite sharp dividing lines between different social groups. Among ordinary people, diverse and contradictory emotions towards the upper class can be observed. While the individuals in question may seem very proud and self-confident about belonging to their own group, there may also be ambivalent feelings about being in a weaker position. To solve problems in awkward social situations, different strategies may be used. One strategy seems to be social accommodation, e.g. using standard language forms, while another is to turn the situation into a humorous narrative.

Keywords: accommodation, dialect, identity, narrative, recorded interviews, rural society, social dialectology, social differences, standard language, variation.

Kontrasterna mellan lokal landsortsbefolkning och herrskap eller högre stånds personer på den finländska landsbygden under förra hälften av 1900-talet står i fokus för denna studie. Jag undersöker dels de självbilder, dels de uppfattningar om herrskapet som framträder i fyra intervjuer med en äldre kvinna och en äldre man från Pernå i östra Nyland. Inledningsvis illustrerar jag min infallsvinkel med ett utdrag ur en intervju från 1968 där den kvinnliga talaren, anonymiserad med namnet Amanda, berättar om sitt liv. Amanda talar om hur hon i början av 1900-talet arbetade som sömmerska i en adelsfamilj. I exempel 1 får Amanda en direkt fråga om vilket språk hon talade då hon arbetade för adelsfamiljen.

Caroline Sandström, Dialect speakers' self-image and perceptions of the upper class: What can dialect interviews from Pernå in Eastern Nyland tell us about social differences? *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2017, pp. 143–171.

Exempel 1. Amanda (Ama) och intervjuare M1, 1968.

- M1: nå hur va de me- (..) EH språ:ke (..) ni ta:la ju alla hä:r trak-
tens språ:k (..) endra ni på de när ni sen kām ti slätte, ellär?
- Ama: int vi:dare enn va ja nu pra:tar (..) int ve:t ja (..)
- M1: hm ja:
- Ama: e:n gång sa: grevinnan åt mej åm ja aldri kan pe:rnåsprå:k (..) hur frå:gar grevinnan de sa: ja (..) visst kan ja (..) hur sku int ja kuna pe:rnå- (..) EH språ:k sām e uppfödd i pe:rnå sa: ja så (..) ja: men ja ha aldri hö:rt Amanda ti tal pe:rnåsprå:k (..) ja: sa: ja bara så dä:r (..) int sa: ja vi:dare då (..) ja tenkt (..) me den man umgå:s me: så måst man ju försö:ka (..) [SMÅSKRATTAR]
- M1: så ni endra då?
- Ama: ja endra jo: (..) int gå:r de nu riktigt att vara så klumpi i alt man måst försö:ka vara li:te annårlundare då: (..) tro:r ja [- - -]
- M1: men grevinnan ellär gre:ven di ta:la int pe:rnåsprå:k (..) ellär ba:rnen?
- Ama: nej nej (...) någåt o:rd kansje at di villd härma [SKRATT]

Amanda besvarar intervjuarens första fråga lite undvikande. Hon säger att hon i sitt arbete på slottet talade ungefär på samma sätt som i den aktuella intervjun. Hon fortsätter sedan med att berätta att grevinnan en gång hade frågat henne om hon kunde tala Pernåspråk eftersom grevinnan aldrig hört henne tala dialekt. Amanda konstaterar att hon självfallet kunde tala dialekten, men hon ville inte verka »klumpig» och hade därför försökt ändra på sitt sätt att tala. Amanda hade uppfattat att hon borde anpassa sitt språk och sitt beteende då hon umgicks med adelsfamiljen. Medlemmarna i den grevliga familjen talade däremot inte Pernådialekt – möjligen kunde de härma enstaka ord på dialekt.

Ramsay (2010 s. 127–128) framhåller att herrskapet och det anställda tjänstefolket som arbetade och bodde i samma stora hus var ömsesidigt beroende av varandra. Samtidigt fanns det ett slags osynlig barriär mellan grupperna vilket gjorde att en gränsdragning ständigt var aktuell. Exempel 1 vittnar om att Amanda, en kvinna ur den lokala landsortsbefolkningen, strävar efter att uppfylla sociala förväntningar genom att anpassa sig språkligt till rådande normer. Andra strategier för att dra gränser mot herrskapet är att omvandla sina upplevelser till humoristiska historier och anekdoter. Med humor och skratt kan man bygga upp en *vi*-känsla och gemenskap inom den egna gruppen. Att skratta tillsammans kan vara ett sätt att lösa knepiga eller pinsamma sociala situationer, men också att förlöjliga eller nedgradera dem som står över en själv på den sociala rangskalan.

I en studie om kodväxling mellan dialekt och standardvarietet i samtal på dialekt har Palmén (2014) belyst den dubbla språkliga och sociala kompetens som många dialektalande östnylänningar har. Palmén (2014 s. 39–54) understryker att det i östra Nyland finns många talare som har en stigmati-

serad språklig identitet där den egna dialekten är förknippad med känslor av skam, icke-godkännande och diskriminering. Andra perspektiv som Palmén (2014 s. 91–95) lyfter fram är språklig anpassning med en social identitet som skapas utifrån och en personlig identitet som konstrueras i social samverkan. Hon påpekar att sammansatta språkliga identiteter kan göra sig gällande hos en individ och ge upphov till ambivalenta och motstridiga känslor. Palmén (2014 s. 91) skriver: »Det egna språket kan samtidigt vara kopplat till känslor av både skam och stolthet, social gemenskap och utanförskap.»

Denna studie bygger på en dynamisk språksyn där språklig variation och individens tillgång till en varierande stilistisk repertoar ses som en resurs. Genom att använda vissa språkdrag och stilar kan en individ i förhållande till omgivande grupper vidga sin identitet mot en *vi*-grupp, som hen identifierar sig med och önskar tillhöra, och samtidigt visa distans till en *de*-grupp, som representerar de andra (se t.ex. Le Page & Tabouret-Keller 1985, Eckert & Rickford 2001, Auer 2007).

1. Upplägg och syfte

Jag har i denna studie undersökt fyra dialektintervjuer från kommunen Pernå, inspelade år 1968 och 1971 med en kvinnlig informant Amanda (född 1876), och år 1960 och 1971 med en manlig informant Arvid (född 1888)¹. Pernå ligger i östra Nyland på den finländska sydkusten. Typiskt för orten är att det har funnits flera slott och större herrgårdar, men också en stor befolkningsgrupp av bönder och torpare, vilket gör att dialektintervjuer från Pernå lämpar sig väl som material för en studie om sociala skillnader; se även avsnitt 3.

Intervjumaterialet innehåller rikligt med stoff om hur tjänstefolk, torpare och bönder förhållit sig till de högre ståndspersoner de har kommit i kontakt med. Jag har inriktat mig dels på hur de intervjuade placerar sig själva i förhållande till herrskapet, dels på den bild av herrskapet som återspeglas i intervjuerna. Jag koncentrerar mig på utdrag där möten mellan dessa grupper aktualiseras.

I studien fokuserar jag också på de språkformer – och i synnerhet den växling och variation mellan traditionell Pernådialekt, utjämnad dialekt och finländsk standardvarietet – som förekommer i inspelningarna. Variationen mellan dialektala och standardspråkliga eller utjämnade varianter i Amandas och Arvids språk diskuteras mot bakgrunden av resultaten i Sandström

¹ I min artikel har intervjudeltagarna anonymiserats med påhittade förnamn eller koder. De namn som förekommer för informanterna är Amanda och Adele (i inspelningen 1968), Arvid och Alfons (i inspelningen 1960) och Arvid och Atte (i inspelningen 1971). De kvinnliga intervjuerna i inspelningarna omtalas som K1, 1968, och K2, 1971, och de manliga intervjuerna som M1, 1968, och M2, 1960.

2010. I avhandlingen undersökte jag dialektutjämning i östra Nyland utifrån förändringar i genussystemet och materialet bestod av inspelningar från kommunerna Lapträsk, Liljendal, Strömfors, Pyttis och Sibbo. Genom denna studie har jag velat undersöka om motsvarande tendenser i språkförändringsprocessen gäller även för Pernå.

I det följande presenterar jag i avsnitt 2 material och metod, sedan undersökningsorten Pernå i avsnitt 3. I avsnitt 4 belyser jag variationen mellan dialektala och standardspråkliga varianter av pronomen och definitiva slutartiklar i inspelningarna. I avsnitt 5 diskuterar jag mer ingående variationen i Amandas språkbruk utifrån nedslag ur inspelningen från 1968 och belyser samtidigt de sociala aspekter som kommer fram, medan avsnitt 6 är en jämförelse av hur Arvid återberättar samma historia i två olika inspelningar som han medverkade i med knappt tio års intervall.

2. Material och metod

Intervjuerna med Amanda och Arvid kretsar kring livet och förhållandena på deras hemort Pernå. Båda deltog under 1960- och 70-talen i intervjuer inspelade av Svenska litteratursällskapet i Finland. Amanda blev inspelad första gången i en lång intervju år 1968 och sedan i en kortare intervju 1971. Också Arvid spelades in vid två olika tillfällen, första gången 1960 och andra gången 1971.

Amanda föddes 1876 på ett torp i Liljendal. När hon var alldeles liten blev fadern landbo under en slottsegendom i Pernå och hela familjen flyttade dit. Familjemedlemmarna gjorde dagsverken åt slottsherren som ersättning för rätten att bruka landboställets jord. Då Amanda var i 20-årsåldern fick hon lära sig sömnad. Hon var under tio år i början av 1900-talet anställd på slottet som sömmerska och andra husa, vilket innebar att hon bl.a. skötte lättare städning och serverade på större middagar. Därefter gifte hon sig med en man från trakten och de flyttade till ett eget hus som de lät bygga i en grannby i Pernå.²

Arvid var född år 1888 i Pernå. Han växte upp där och bodde hela sitt liv på en bondgård i en by i närheten av den slottsegendom som Amanda kom ifrån. Som vuxen fortsatte Arvid att arbeta som bonde på hemgården.

Exempel 1 ovan är taget ur den första intervjun med Amanda. Intervjun som omspannar drygt tre timmar spelades in i hemmiljö under en dag i slutet av juli 1968 av två intervjuare från Helsingforstrakten, en man M1 och en kvinna K1 i 30-årsåldern. Deras sätt att tala i intervjun visar att de kommer från Helsingforsregionen; de talar båda en utpräglad akademisk finlands-svensk standardvarietet. Intervjun, som i första hand är etnologiskt inriktad,

² Uppgifterna om Amandas livsskeden har jag sammanställt utifrån det som hon själv berättar i intervjuerna 1968 och 1971. Också uppgifterna om Arvid bygger på intervjuerna med honom.

handlar främst om Amandas tid på slottet under åren 1900–1910. Intervjuarna ställer detaljerade frågor om livet och arbetet i slottsmiljön, speciellt om arbetsuppgifterna som sömmerska och andra husa, om hennes position och sociala umgänge och generellt om förhållandet mellan den grevliga familjen och tjänstefolket.

I inspelningen medverkar en kvinna från trakten, Adele, som var syskonbarn till Amanda. Under drygt 90 minuter i början av intervjun besvarar Amanda först ensam intervjuarnas frågor. De ämnen som kommer upp är: arbetsvillkoren och arbetsuppgifterna som sömmerska, tvätt, städning, boende och mathushållning för tjänstefolket och den grevliga familjen på slottet samt hur julafton firades på slottet och i barndomsfamiljen.

Därefter följer en intervju på cirka 30 minuter med systerdottern Adele. Amanda är närvarande; hon lyssnar aktivt och bidrar med egna erfarenheter och kompletteringar när hon kommer på något i anslutning till det aktuella samtalsämnet. Adele berättar om sin bakgrund, om familjer hon hade varit i tjänst hos runtom i östra Nyland, bl.a. som sömmerska och andra husa på samma slott som Amanda. Den grevliga familjen och andra herrskapsfamiljer diskuteras. Adele berättar om större tillställningar där hon serverat och passat upp gäster.

Intervjun avrundas med att Amanda under de återstående 40 minuterna ensam svarar på intervjuarnas frågor. Hon talar om en period i början av 1900-talet då den grevliga familjen av politiska skäl blev landsförvisad. Slottsegendomen togs tillfälligt över av en lokal affärsman och bara två personer ur tjänstefolket höll det obebodda huset i skick. Mot slutet beskriver Amanda skillnader mellan hur det var på slottet och förhållandena hos en landbonde. Hon berättar bl.a. om första gången hon skulle använda en vattenkran på slottet. Allra sist diskuteras mathushållning och maträtter på slottet och i barndomshemmet.

Den senare intervjun som spelades in 1971 kretsar kring Amandas barndom och familjeförhållanden. Amanda berättar hur man firade helger och om olika arbetsgillen. Mot slutet talar hon om arbetet som sömmerska på slottet. Amanda var 95 år och verkar gammal och trött. Hon är mindre berättarglad och meddelsam än i inspelningen tre år tidigare. Hon svarar undvikande på de frågor som ställs och verkar ha svårt att i detalj minnas fakta och händelser. Hon uttrycker flera gånger att hon inte kommer ihåg vad hon hade tänkt berätta och utbrister t.ex. *aj hur ska ja nu seij e (.) ja ska beretta men ja kåmmär int i hå:g riktit*. Liksom i den tidigare intervjun var en annan kvinna – i detta fall en grannkvinna – närvarande, men hon håller sig helt i bakgrunden och deltar inte i intervjun. Inspelningen är delvis av dålig kvalitet med ohörbara partier, vilket beror på tekniska störningar.

Amanda låter över lag påfallande standardspråklig i intervjuerna, rentav något ålderdomligt högravande. I fråga om intervjun 1968 kan intervjuar-

nas standardspråkliga sätt att tala ha påverkat henne. En orsak till standardspråkligheten kan även vara att hon som ung, anställd på slottet, hade lärt sig standardvarieteteten genom sitt arbete. Dessutom kan hennes höga ålder spela in. Då Amanda i början av 1900-talet kom i kontakt med standardspråk i Pernå hade den samtida standardvarieteteten hon som dialekttalare tillägnade sig troligen en prägel av s.k. boksvenska (Dahlstedt 1978, Widmark 1992). Amanda var bidialektal, vilket bl.a. framgår av vad hon själv säger i exempel 1 ovan, och p.g.a. sin höga ålder vistades hon mest hemma och var inte van vid att i sin vardag möta utomstående. Dessutom kan själva situationen, att hon blev intervjuad av främmande människor och det faktum att intervjuerna spelades in ha betydelse för att hon låter något formell och uppstyldad.

I delar av inspelningen 1968 uppvisar Amanda en tydlig växling mellan dialektala och standardspråkliga former; för en mer ingående diskussion om variationen se avsnitt 4 och 5 nedan. Den unga kvinnliga intervjuaren K2 talar i inspelningen 1971 konsekvent östnyländsk dialekt, men Amanda låter trots det tämligen standardspråklig. Inslag av traditionell dialekt förekommer – det är t.ex. tydligt att andelen dialektala drag ökar då Amanda engagerat berättar historier om hur hennes far och syskon mött vargar, hur familjen firade jul eller om arbetsgillen som *kliftantalkor* då man bråkade lin eller *spinnantalkor* då man spann ull (se FO *kliftan-talka*, FOreg *spinnan-talka*).³ Däremot låter hon mer standardspråklig när hon talar om sina föräldrar eller kommenterar åren hon arbetade som sömmerska på slottet.

Arvid som var född 1888 blev likaså inspelad i två olika inspelningssituationer. I den första inspelningen 1960 är intervjuaren M2 en man i 40-årsåldern med rötter på Åland. Den åländska anknytningen märks i intervjuarens språk, som annars närmast kan beskrivas som finländskt standardspråk. Det förekommer också östnyländska inslag som han bitvis tycks plocka upp ur informanternas språkbruk. Intervjuaren M2 dokumenterade flitigt dialekter på flera orter i Nyland och på Åland under denna period.

I både Finland och Sverige hade intervjuarna i etnologiska och dialektologiska intervjuer under 1960- och 70-talen ofta frågeformulär med ett specifikt tema som stöd (se t.ex. Lilja 1996 s. 126–134, Lönnqvist 1981 s. 71–84). Intervjuare M2 följer inte slaviskt någon frågelista, utan deltagarna slinker smidigt över från ett samtalsämne till ett annat. Däremot är M2 ute efter att ta reda på hur olika redskap tillverkades på orten. Han ställer ofta exakta frågor om detta, vilket i viss mån reglerar ämnesvalet. I den aktuella inspelningen deltar en annan man, Alfons, som är en jämnårig granne eller släkting till Arvid.

³ Förkortningen FO används för *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, se närmare uppgifter om verket i litteraturförteckningen. När det gäller bakgrundsinformation om den traditionella Pernådialekten, bl.a. för uppgifter om genus, stödjer jag mig på de uppgifter som redovisas för östra Nyland i FO.

Arvid och Alfons berättar i intervjun 1960 om jordbruksredskap som harvar, slädar och höhäckar, som antingen tillverkades av bönderna själva eller av byns smed eller mjölnare. Diskussionen om redskapstillverkning ebbar så småningom ut. I stället börjar de tala om hållskjutsar och kommer i detta sammanhang in på den berättelse som återges i exempel 7 nedan om en man som var rädd för grodor. Samtalet fortsätter med andra berättelser om samma man. Därefter talar de om förnåma ryssar som hade rört sig i trakten med dyrbara ekipage. Arvid beskriver den årliga höstmarknaden i den närbelägna staden Borgå där tjänstefolket *städsledes* 'anställdes' för ett nytt anställningsår; se även Sirén (1996 s. 188–193). I slutet av inspelningen berättar han om låsanordningar i bodar och uthus samt om ett inbrottsförsök han upplevt som barn.

En jämnårig kusin till Arvid, som här kallas Atte, medverkar aktivt i inspelningen 1971. I jämförelse med de tre övriga inspelningarna i materialet har denna inspelning på ungefär två timmar mest karaktären av ett fritt samtal som flyter naturligt på lokal Pernådialekt. Arvid och Atte berättar tillsammans historier om speciella personer och händelser de minns från förr i tiden. Här dyker en variant av berättelsen om mannen som var rädd för grodor upp; se exempel 8 nedan. Folk som diskuteras i inspelningen är ofta gemensamma släktingar och bekanta från Pernå, och därtill talar man om husdjur och gamla jordbruksredskap.

I bägge inspelningarna med Arvid deltar en man från samma ort – en jämnårig granne eller släkting. Det har självfallet en betydelse att de personer som spelas in känner varandra väl från tidigare. Att en jämnårig manlig samtalspartner, som också talar Pernådialekt, medverkar är säkert en bidragande orsak till att Arvid så konsekvent talar en traditionell varietet av Pernådialekten; se avsnitt 4 och 6 där detta exemplifieras. Lappalainen (2011) påpekar att det är viktigt att överväga på vilket sätt intervjusituationen i sig kan styra variationen (se även Bucholtz & Hall 2008 s. 411 f.).

De inspelningar som Amanda och Arvid deltog i 1971 hör till ett gemensamt insamlingsprojekt som gjordes för Svenska litteratursällskapets räkning med syftet att dokumentera traditionell Pernådialekt. De spelades in av samma unga kvinna i 25-årsåldern, intervjuare K2, som var född och uppvuxen i Liljendal. I reseberättelsen i samling SLS 1016 påpekar hon att det var en utmaning att skapa en så naturlig inspelningssituation att den intervjuade inte direkt övergick till att tala en mer standardspråklig varietet då bandspelaren kopplades på. Hon konstaterar vidare att största delen av befolkningen i området vid den här tiden var bidialektal (SLS 1016 s. 1 f.). Bidialektism har ansetts vara kännetecknande för samhällen där skillnaderna mellan dialekten och standardvarietetet är så stor att talarna kan hålla isär de två språkarterna och tala bägge varieteterna, vilket kan ses som en form av tvåspråkighet (Dahlstedt 1974 s. 141, 1978 s. 54 f., Thelander 1996 s. 168 f.).

Ivars (1987 s. 45–63) har med utgångspunkt i en undersökning av språkbruket hos personer som flyttat från Närpes i Österbotten till Eskilstuna i Sörmland diskuterat bidialektism och identitet. Dessa personer var bidialektala och behärskade varieteterna Närpesdialekt och sverigesvenska. För dem var Närpesdialekten förknippad med familjen, umgänget med andra Närpesbor och besöken på hemorten. I Eskilstuna använde de däremot inte dialekten som arbetsspråk utan angelägenheter som berörde arbetslivet diskuterades på sverigesvenska. I fråga om Närpesdialektens och sverigesvenskans funktion och symbolvärde sammanfattar Ivars (1987 s. 58 f.) att en skiljelinje vid valet av varietet i olika talsituationer kan dras mellan privat och offentligt.

I Sandström 2010 byggde analyserna på kvantifiering. I de fall de kvantitativa analyserna visade på en påtaglig variation hos en informant undersökte jag interaktionen mellan informant och intervjuare mer i detalj för att se om kontexten kunde förklara varför vissa drag varierade och varför variationen såg ut på ett visst sätt. I denna studie har jag däremot inte tillämpat kvantifiering utan den bygger uteslutande på kvalitativa analyser av nedslag excerperade ur inspelningarna. Jag utgår från att det i en intervju sker ständig samverkan mellan deltagarna och att själva intervjun byggs upp som ett samspel mellan informant och intervjuare; jämför diskussionen i Bockgård (2010a s. 58–63, 2010b).

Min metod och mina förklaringsmodeller ansluter sig närmast till sociodialektologin (Hinskens, Auer och Kerswill 2005). Materialet har alltså studerats utifrån den yttre kontexten som innefattar sociala och kulturella faktorer som ålder, kön, tid och plats, men också utifrån den inre samtalskontexten, där samtal ses som dynamiska och alla bidrag i samtalet är såväl kontextberoende som kontextförnyande (Norrby 2004 s. 41 f., Steensig 2001 s. 73). Greppet kan beskrivas som en form av interaktionell dialektologi (Bockgård och Nilsson 2011 s. 7, 32 f.). Mina analyser följer inte någon speciell metodisk inriktning när det gäller transkription och tolkningar, utan det interaktionella greppet är ett hjälpmedel för att synliggöra kontextens och interaktionens roll (Norrby 2004 s. 32–40, Lindström 2008 s. 33) och lyfta fram vilka funktioner variationen kan ha (Lappalainen 2004, 2011).

I sociolingvistiska studier har berättelser, narrativer, studerats av flera forskare sedan Labov skapade sin modell för analys av berättelser (Labov & Waletzky 1967, Labov 1972); för en forskningsöversikt se Eriksson (1997 s. 13–20, 42–51). Framför allt i avsnitt 6 där Arvid berättar en historia om herrn som var rädd för grodor står narrativer i fokus, men också i utdragen med Amanda i avsnitt 5 finns flera insprängda berättelser, som diskuteras.

3. Sociala och demografiska strukturer i Pernå under slutet av 1800-talet och förra hälften av 1900-talet

Pernå ligger i östra Nyland på Finlands sydkust omkring 100 km öster om Helsingfors. Under första hälften av 1900-talet hade Pernå en övervägande svenskspråkig befolkning. En jämförande historisk, demografisk studie visar att Pernå och Sibbo var de två socknar i Borgå län som vid början av 1800-talet hade den högsta andelen svenskspråkiga (Kuvaja 2008). År 1898 var den totala befolkningen i Pernå omkring 6 500 personer, och av dem var cirka 93 procent svenskspråkiga – 1900 utgjorde andelen svenskspråkiga drygt 91 procent. År 1970 tillhörde omkring 3 300 personer, knappt 77 procent av befolkningen i Pernå, den svenska språkgruppen. Typiskt var att andelen finskspråkiga varierade något mellan olika byar. De tendenser som märks i befolkningsutvecklingen i Pernå gäller även för andra kommuner i området (Sirén 1996 s. 198 f., FO Inledn. s. xx, Sandström 2010 s. 78–85).

Vid sekelskiftet 1900 hade Pernå enligt jordregistret sjuttio byar. Grovt taget kan lokalsamhällena i Pernå indelas i tre grupper: by- och bondesamhällen, herrgårds- och godssamhällen samt arbetarsamhällen. Sirén (1996 s. 1) jämför utgående från mantalslängden 1905 befolkningsstrukturen mellan godssamhället Tjusterby med Gerby, bondbyn Skinnarby och arbetarsamhället Forsby. Invånarantalet varierade med arbetar-industrisamhället Forsby som hade över 570 invånare, godssamhället som hade drygt 200 och bondbyn cirka 130 invånare. Det översta skiktet i godssamhället bestod av bara två personer, dessutom fanns nio funktionärer, som lärare och tekniker, och 18 handlande och hantverkare. Enbart i Skinnarby utgjorde de självägande bönderna det översta samhällsskiktet. Det är påfallande att gruppen självägande bönder i bondbyn, 86 personer (drygt 65 procent av byns befolkning), var lika stor som gruppen landbönder och torpare i godssamhället, 87 personer (cirka 43 procent av invånarna i samhället). I godssamhället fanns den största gruppen fastanställda arbetare i jordbruk. Det fattigaste skiktet, backstugusittare och inhysingar, bildade i procenttal en ungefär lika stor andel i alla tre samhällstyper (Sirén 1996 s. 1 f.).

Eftersom de två talarna Amanda och Arvid båda hade anknytning till godsmiljön på en av de större egendomarna i Pernå kommer jag i det följande att fokusera på denna form av lokalsamhälle. Sirén (2010 s. 175) konstaterar att för ett gods eller en större gård handlar historien inte bara om »ägar-släkter eller om det som har skett inom herrgårdens väggar» utan i ett vidgat perspektiv är ett gods »en stor organisation som inkluderar också tjänstefolk, landbönder, torpare och statare, en stor ekonomi och ett vidsträckt område utanför huvudbyggnaden». Han framhåller vidare att man över tid måste beakta de förändringar i konjunkturer och lagstiftning som påverkade den sociala och geografiska miljön på godset. Det ekonomiska system som styrde förhållandena, *rentiersystemet*, betecknar en godsekonomi där landbönder och torpare avlade hemmansränta genom avrad, som bestod av livsme-

del och andra varor, och genom arbete, dagsverken, till godsägaren. Därtill skedde på de större gårdarna en egenproduktion genom det arbete som utfördes på godsets egna marker av gårdens anställda arbetskraft (Sirén 2010 s. 175 f.).

Sirén (2010 s. 177–180) påpekar att det under 1800-talet skedde en förskjutning i de ekonomiska strukturerna på godsen, så att egenproduktionen inom åkerbruk och boskapsskötsel ökade. Den avgörande övergången skedde kring sekelskiftet 1900. Utifrån exempel från en av de större gårdarna i Pernå, Sarvlax, kan noteras att andelen egna odlingar inom godset ökade från 367 till 712 hektar under perioden 1880–1910. Procentuellt steg andelen från 21 procent år 1880 till 48 procent 1910. Ett annat exempel är Malmgård där de underhavande var allra flest i början av 1800-talet, då gården hade 24 landbönder och 20 torpare; år 1917 fanns det bara 14 landbönder och 9 torpare under Malmgård (Sirén 1985 s. 82). Den åkerareal som Malmgård hade i eget bruk ökade däremot från högst 120 hektar 1893 till omkring 350 hektar 1928 (a.a. s. 96 f.). Också boskapsskötseln genomgick en liknande utveckling på både Sarvlax och Malmgård; där antalet kor på torp och landbohemman minskade, medan antalet kor på själva gården ökade (a.a. s. 101, Sirén 2010 s. 179 f.).⁴

Jag vill avrunda med ett utdrag ur intervjun med Amanda 1968 som visar hennes syn på sociala hierarkier och skillnader mellan olika grupper av jordbrukare under början av 1900-talet.

Exempel 2. Amanda (Ama) och intervjuare M1, 1968.

M1: va syssla era förelldrar me:?

Ama: jo:rdärbru:k

M1: så at hadde di e:get jo:rdärbru:k ellär va de undär gå:rden?

Ama: nej de va undär gå:rden den ti:dn

M1: tårpare ellär sta:tsfålk

Ama: tårpare (.) landbonde- EH (.) -böndär såm de kallas då (.) di såm hadd större jo:rdärbru:k så di kallas för böndär (.) å di såm hadd mindre (.) de var tårpare

Av exempel 2 framgår att Amanda hade en klar uppfattning om hur de olika grupperna fördelade sig socialt och i vilken relation de stod till varandra. Av de mindre jordbruket, som var underställda en slottsegendom, i detta fall kallad Gården, fanns det landbönder och torpare. Amanda framhäver de sociala skillnaderna i strukturen med landbönder som hade större jordområden till sitt förfogande än torparna. Av exemplet framgår också en medvetenhet om de samhällsförändringar som skedde genom lagarna om inlösning av

⁴ På Malmgård fanns naturängar och betesmarker som lämpade sig väl för boskapsskötsel och gården hade 68 mjölkkor 1877, 93 mjölkkor 1893 och 150 mjölkkor 1917 (Sirén 1985: 101). Antalet kor på själva gården på Sarvlax ökade från 90 på 1840-talet till cirka 170 under 1900-talets början (Sirén 2010: 179 f.).

torp och landbohemman åren 1918 och 1919 och som medförde att de tidigare landbönderna och torparna kunde lösa in sina hemman. Detta framträder då Amanda poängterar att på »den tiden» var jordbruken »under gården»; se t.ex. Sirén 1985 s. 82–85.

4. Granskning av variationen i bruket av pronomen och slutartiklar i inspelningarna med Amanda och Arvid

I Sandström 2010 studerade jag dialektutjämning och uppkomsten av dialektmarkörer. Materialet bestod av tjugofem 1960–70-talsinspelningar från kommunerna Lappträsk, Liljendal, Strömfors, Pyttis och Sibbo i östra Nyland. I fokus stod bruket av pronomen för inanimata substantiv och definitiva slutartiklar. Jag undersökte bland annat samspelet mellan informant och intervjuare, och mina resultat visade att intervjuarens språkbruk påverkade vilka varianter av pronomen och slutartiklar som användes av informanterna. Det fanns en tydlig tendens till tilltagande variation och fler utjämnade varianter då utjämnade och standardspråkliga varianter förekom i intervjuarens språk, medan andelen traditionella varianter ökade i de fall intervjuaren konsekvent använde traditionella östnyländska varianter (Sandström 2010 s. 181, 196, 252–256).

Med utgångspunkt i resultaten i Sandström 2010 har jag granskat pronomen och slutartiklar hos de två Pernåinformanterna för att belysa deras tal-språk och placera dem i fråga om graden av dialekt. (För bakgrundsinformation och korta referat av innehåll och samtalsämnen i intervjuerna, se avsnitt 2 ovan.) Jag har i intervjuerna med Amanda och Arvid undersökt pronomenen *hon*, *han* och *den* för feminina och maskulina inanimata korrelat och de neutrala pronomenvarianterna *he(t)* och *de(t)*. Dessutom har jag granskat definitiva slutartiklar för maskuliner, femininer och neutrer. (För en mer ingående diskussion om pronomen och slutartiklar i östnyländska dialekter, se Ahlbäck 1946 s. 88–99, 105–107, 141, 167 och Sandström 2010 s. 95–98, kap. 5–7 passim.) Sammanställningen över de pronomen och slutartiklar som förekommer hos Amanda och Arvid är summarisk. Min granskning bygger på nedslag i de fyra intervjuerna och är således en uppskattning utgående från delar av materialet.

I det följande diskuterar jag först förekomsterna av pronomenen *hon*, *han* och *den*, därefter de neutrala varianterna *he(t)* och *de(t)* och avslutningsvis de definitiva slutartiklarna. Genus för svenska substantiv är i ett språkhistoriskt perspektiv inte alltigenom stabilt, och genus kan också variera mellan olika dialekter och varieteter. För att fastställa genus för de ord som diskuteras utgår jag från de genusuppgifter som anges i äldre östnyländska källor enligt *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (FO) och ordbokens register (FOreg); se även Sandström 2010 s. 170, 174, 190 f., 220 f., 281, 311–313.

4.1. Pronomenen *den* och *han* för maskulina och feminina inanimata korrelat

Amanda har ett stort antal standardspråkliga och utjämnade språkdrag såväl i inspelningen från 1968 som i inspelningen från 1971. Det är typiskt att hon som pronomen för maskulina och feminina inanimater uteslutande har belägg på den utjämnade varianten *den*. I inspelningen från 1971 förekommer pronomenet *den* bl.a. för korrelaten *bordduk* (mask.), *såstång* (mask.) och *stuga* (fem.). Jag har noterat att hon i inspelningen 1971 använder pronomenet *han* för djuret *varg* (mask.) som är en levande varelse. Detta kan tolkas som ett tecken på att Amanda har kvar en känsla för det traditionella pronomenbruket för grammatiska maskuliner.

Arvid använder till skillnad från Amanda oftast den traditionella maskulina varianten *han* för maskulina och feminina inanimater. I inspelningen från 1960 förekommer *han* t.ex. för de maskulina substantiven *släde* och *ring*. I inspelningen från 1971 förekommer pronomenet *han* för maskulina substantiv som *äng* och *tuggbuss* 'tobaksbuss som tuggas', men också för det feminina *lucka*. I Arvids språkbruk saknas belägg på det feminina pronomenet *hon* för inanimater. Däremot använder han en gång pronomenet *hon* för *märren*, vilket i detta fall stöds såväl i fråga om grammatiskt genus för det feminina substantivet *märr*, som av referentens egenskaper (jfr även Sandström 2007, 2008). Arvid använder likaså ofta enklitiska former av pronomenen vilket är vanligt i traditionell dialekt; se exempelvis nedan i exempel 8 ti få: *opp-n i tjärrån* 'att få upp honom i kärran'.

4.2. Varianterna *de(t)* och *he(t)* som neutrala pronomen och expletiver

Vid kategoriseringen av de neutrala pronomenvarianterna *he(t)* och *de(t)* har jag med stöd av SAG (2 Pron. § 29–35, § 38–52, 4 Subj. § 11, § 17–25) och resultaten i Sandström 2010 (s. 276–287) inte gjort någon uppdelning utifrån funktionen. Detaljerade analyser i Sandström 2010 bekräftade att fördelningen mellan de neutrala pronomenvarianterna följer samma mönster oberoende av funktionsmässiga skillnader mellan *det* som anaforiskt pronomen för neutrala korrelat och funktionen som expletivt *det*. Merparten av beläggen på *he(t)* och *de(t)* utgörs av expletiver, som är den mest frekventa grammatiska funktionen för neutrala pronomen i svenska. Det expletiva *det* fungerar bl.a. som formella och opersonliga subjekt (SAG 4 Subj. § 18–25).

Amandas språkbruk kännetecknas som ovan framgått av ett stort antal standardspråkliga och utjämnade språkdrag. På samma sätt som i fråga om pronomenet *den* dominerar den neutrala utjämnade varianten *de(t)* hos Amanda, vilket illustreras i exempel 1 och 2 ovan med flera belägg på *de(t)*. I synnerhet i intervjun 1968 med de standardspråkliga intervjuarna K1 och

M1 använder hon huvudsakligen den utjämnade eller standardspråkliga neutrala varianten *de(t)*. Varianten förekommer t.ex. som expletivt 'det' i *de va x* eller *de fanns x*; se exempel 4 nedan. Det är påfallande att också den traditionella neutrala varianten *he(t)* dyker upp ett flertal gånger i denna inspelning; bl.a. med varianten *he* i *men he va nu gamla ti:dens sömna:d* eller i uttrycken *he va x/he fanns x*, men även med den postverbala varianten *e* t.ex. i *å så va e*. Exempel 3 belyser ytterligare hur variationen för de neutrala pronomenvarianterna *he*, *e* (1 belägg på vardera) – bl.a. i: *int jo:rdis he ju någå arbet* – och *de* (6 belägg) kan se ut hos Amanda.

Hos Arvid förekommer huvudsakligen den traditionella varianten *he(t)* både som pronomen för inanimata neutrala korrelat och i expletiva funktioner. Också några få fall av expletivt *de(t)* förekommer hos Arvid. Ett exempel på detta finns nedan i exempel 7 G: *så sku de bli: dans*. Men av exempel 7 och 8 framgår också att den traditionella varianten är betydligt vanligare hos Arvid, såsom i exempel 7 L där *he* förekommer som objekt för det neutrala korrelatet *hö* och i 8 K med det neutrala korrelatet *gräs*. I exemplet finns också flera fall av den postverbala varianten *e* i expletiv funktion: *så va e* alldeles i början av exempel 7 samt i 8 F. Dessutom finns ytterligare ett exempel: *när e kām gro:dår fram* i 8 M.

4.3. Definita slutartiklar

När det gäller definita slutartiklar upprätthåller Amanda i intervjun 1968 en distinktion mellan de synkoperade maskulinerna: *bå:tn*, *helln* 'hällen', *höstn*, *kvelln*, *ma:tn*, *ma:tsa:ln*, *trå:dn*, *tvettn*, och slutartikeln *-en* för femininerna: t.ex. *natten*, *vå:ren*, *å:kärjo:rden* 'jord, mylla i en åker'; se t.ex. exempel 4 nedan där ordet *vår* uppträder. Men variation förekommer också, t.ex. då Amanda för det maskulina *tid* å ena sidan synkoperar slutartikeln i *undär den ti:dn*, å andra sidan har ett belägg med ändelsen *-en* i *sju:ti:den*. Då slutartikeln *-en* förekommer för maskuliner som *tid* har jag tolkat det som en standardspråklig variant, eftersom denna form hör till språkbruket i den finländska standardvarieteteten, men inte till traditionell dialekt.

I inspelningen med Amanda från 1971, där intervjuare K2 konsekvent talar östnyländsk dialekt, är tendensen att använda de traditionella varianterna av slutartiklarna för maskuliner och femininer synnerligen stark. Artikel-synkope förekommer för maskulinerna, *förr i ti:dn*, *den ti:dn*, *i ti:dn*, *höstn*, *sto:ln*, och slutartikeln *-in* i *luggin* 'luggen', medan femininerna förekommer med slutartikeln *-en*: *på natten*, *å:kärjo:rden*, *mullden* 'mullen', *handen*. Exempel på utjämning förekommer dock i slutartikeln för det feminina *stra:nn* 'stranden', som hos Amanda enbart förekommer med artikelsynkope – också i inspelningen från 1968 finns ett belägg på *ti strann*. För en jämförelse kan här noteras att Arvid nedan i exempel 7 I och 8 I har två belägg på den traditionella feminina slutartikeln för samma ord i *Sundholms stra:nden*.

Det är tydligt att Amanda i fråga om det maskulina substantivet *gården* i betydelsen 'slottegendomen' konsekvent håller sig till varianten *gå:rden*, som har tolkats som en standardspråklig form. Exempel på detta är bl.a. *tilåme: aska sku fö:ras ti gå:rden* 'till och med aska skulle föras till Gården' och *men gå:rden sku ha: sitt int va he tenkba:rt att gå:rden sku je: ma:t* 'men Gården skulle ha sitt, det var inte tänkbart att Gården skulle ge mat (d.v.s. gratis mat åt tillfällig arbetskraft'. I exempel 2 ovan som är hämtat ur inspelningen från 1968 illustreras denna typiska variation i fråga om maskulina slutartiklar hos Amanda. Hon använder där dels *gå:rden* med slutartikeln *-en* då hon talar om slottsejendomen, dels artikelsynkopering i uttrycket *den ti:dn*.

Slutartiklarna i Arvids språkbruk har genomgående de traditionella formerna. I inspelningen 1960 t.ex. maskulinerna *hö:stn*, *ti:dn*, *ve:dn* med artikelsynkope och *hekk:n* 'hällen', *ring:n* 'ringen', *sko:gin*, samt femininerna *ha:nden*, *kvä:rnen* 'kvarnen', *stra:nden* och neutrer får generellt slutartikeln *-e*, t.ex. *håle* 'hållet', *ju:le* 'hjulet', *vattne* 'vattnet'.

Också i inspelningen 1971 framträder hos Arvid tydliga genusskillnader för de definitiva slutartiklarna mellan å ena sidan maskulinerna *gå:r(d)n*, *bå:tn*, *hell:n* 'hällen', *ti:dn* som får den traditionella maskulina synkoperade slutartikeln och *sko:gin* 'skogen', *ve:gin* 'vägen' med slutartikeln *-in*, å andra sidan femininerna *jo:rden*, *mullden*, *stra:nden*, *vå:ren* och *vå:rden* med den feminina slutartikeln *-en*.

4.4. Graden av dialekt hos Amanda och Arvid

Enligt min bedömning kan Arvids språkbruk genom hela intervjun i båda inspelningarna beskrivas som traditionell lokal Pernådialekt. I fråga om genus placeras han i ett övergångsskede mellan tre genus och två. I Sandström 2010 utgick jag från att talare som saknar belägg på det feminina pronomenet *hon* för inanimater inte längre kan anses upprätthålla ett traditionellt tre-genussystem även om de uppvisar genusdistinktioner i bruket av slutartiklar och i främsta rummet använder pronomenen *han* och *he(t)* för inanimater.

Amanda talar under stora delar av inspelningarna tämligen standard-språkligt. När det gäller pronomenen har hon huvudsakligen de utjämnade varianterna *den* och *de(t)*, vilket kan ses som ett tydligt tecken på ett två-genussystem. Även om standardspråkliga eller utjämnade varianter överväger hos Amanda förekommer flera belägg på den neutrala pronomenvarianten *he(t)* med de båda uttalsformerna *he* och *e*. Dessutom upprätthåller hon generellt skillnaderna mellan de maskulina och feminina slutartiklarna, vilket tyder på att hon behärskar traditionell Pernådialekt med tre genus. Men i intervjusituationen väljer hon företrädesvis standardspråkliga varianter i stället för de dialektala. Vid en jämförelse mellan olika delar av den långa intervjun med Amanda från 1968 framträder tydliga mönster. Variationen mellan dialektala och standardspråkliga eller utjämnade varianter påverkas

av samtalsämne och graden av engagemang, men också av hur länge inspelningen pågått.

I exempel 1 ovan förekommer hos Amanda infinitivformen *ti tal* med det dialektala infinitivmärket *ti* och den kortstaviga apokoperade verbformen *tal* 'tala' i *ti tal pe:rnåsprå:k*. Amanda använder det dialektala uttrycket för att illustrera hur Pernåborna talar, eftersom man kan anta att den dialektala östnyländska formen knappast var typisk för grevinnans språkbruk. Förklaringen kan också vara att det är innehållet och associationen i *ti tal pe:rnåsprå:k* som bildar en enhet och att Amanda ger ett slags etikett för det dialektala språkbruket. I Sandström 2010 (s. 179 f.) finns ett liknande fall där en talare växlar mellan en traditionell pronomenvariant (*enna* 'henne') och en utjämnad variant (pronomenet *den*). I variationen framträdde ett mönster; en kontrast uppstår då informanten om en gammal bastu som var ombyggd av en lada använder pronomenet *hon*, med objektsformen *enna*. Vid en jämförelse strax därefter mellan den gamla bastun och en ny bastu använder han däremot pronomenet *den* för den nyare bastun.

Att Amanda som kvinna över lag talar mer standardspråkligt än Arvid och också visar tydligare växling mellan dialektala och standardspråkliga varianter är ett mönster som återkommer i ett stort antal sociolingvistiska undersökningar (se t.ex. Sundgren 2002 s. 257–262, 287–289, Norrby & Håkansson 2010 s. 130–132, Nordberg 2013 s. 27 f.). Det tyder på att det finns vissa könsskillnader och att män har en tendens att tala mer dialektalt och kvinnor mer standardspråkligt. När det gäller dessa två talare finns det olikheter i fråga om yrke och arbetserfarenheter; Amanda arbetade som tjänstefolk i slottet under tio år och kom då regelbundet i kontakt med det språk den grevliga familjen talade. Arvid arbetade däremot med jordbruksarbete på sin egen bondgård hela sitt yrkesverksamma liv. Förutom att Amanda och Arvid är av olika kön pekar också deras arbetslivserfarenheter och sociala nätverk i något olika riktning.

5. Variationen i intervjun med Amanda från 1968

I detta avsnitt kommer jag utifrån fyra utdrag ur intervjun med Amanda år 1968 att diskutera variationen i hennes språk och visa exempel på hur kontrasten mellan herrskap och Pernåbor ur lägre samhällsklasser framträder via språkliga uttryck. Exempel 3–5 är excerperade ur den första delen av inspelningen 1968. I exemplen ingår flera kortare och längre berättelser som förmedlar Amandas uppfattning om sin egen och omgivande personers sociala positioner.

De två korta utdragen i exempel 3 och 4 illustrerar variationen i Amandas språkbruk. I 3 ställer intervjuare M1 en fråga om hurdana arbetstider tjänstefolket hade på lördag och söndag.

Exempel 3. Amanda (Ama) och intervjuare M1, 1968.

- M1: hur va de me lö:rda:g å sönda:g (.) hurdana EH (.) arbe:ts-ti:där hadde man då? (..)
- Ama: ja: int jo:rdis he ju någå arbet på söndagana bara de såm riktit va nö:dvendit (.) [SMÅSKRATTAR] de tykkt ja no: at e (.) va undärlit ja-(.) i vå:rt hem jo:rd vi nu int någå arbet på söndagana (.) men då hadd eit spjellsnö:r brusti för mej (.) å ja måstis ta: ste:gen å gå: å la:ga de fast de va sönda (.) ja: ja tro:r de va ju:lda:gen [SMÅSKRATTAR] (.) de va li:te

I sitt svar på frågan om vilka arbetstider tjänstefolket hade på lördag och söndag konstaterar Amanda att på söndagarna gjorde man inte något arbete alls, bara det som var absolut nödvändigt. Hon påpekar att reglerna för detta var ännu strängare i hennes barndomshem än de var på slottet. Sedan kommer Amanda in på en kort berättelse om hur hon en gång en söndag varit tvungen att byta ett snöre i spjället trots att det var en helgdag. I exempel 3 förkommer variation mellan *de* och de traditionella neutrala varianterna *he*, *e*. Andra dialektala former är t.ex. verbformerna *jo:rdis* 'gjordes' och *måstis* 'måste, var tvungen' (se FO *måsta*), de apokoperade preteritumformerna *tykkt*, *jo:rd*, *hadd* och substantivformerna *arbet* och *spjellsnö:r* samt diftongerat *eit* av den obestämda artikeln. I detta utdrag med Amanda finns också partier som har standardspråkliga varianter, såsom *ta ste:gen å gå: å la:ga* där kvantitetsreglerna med långa stavelser i *ste:gen* och *la:ga* bär tydlig standardspråklig prägel – de östnyländska lokala motsvarigheterna vore *stiga* respektive *laga* med kort vokal.

I exempel 3 formulerar intervjuare K1 sin första fråga: *hur va de me...* alltså enligt ett mönster som tycks vara vanligt för intervjuarna M1 och K1. Också i exempel 1 i inledningen förekommer samma formulering hos M1. Det kan noteras att detta tycks vara ett vanligt sätt för intervjuarna K1 och M1 att ställa inledande frågor då de inför ett nytt samtalsämne. Samma formulering förekommer också i K1:s inledande fråga i exempel 4.

I exempel 4 får Amanda frågor om hur det var med storstädning på slottet.

Exempel 4. Amanda (Ama) och intervjuare K1, 1968.

- K1: hur va: de me sto:ste:dning (.) förekåm de å?
- Ama: jo:-o de förekåm (..) då sku alla vara me:d [---]
- K1: va de nån spesiell ti:d på å:re de va sto:rste:dning
- Ama: jo: på höstn å vå:ren
- K1: viken ti:d på hösten unjefä:r
- Ama: va:nlitvi:s (.) må: de int va i septembärmå:na
- K1: å på vå:ren
- Ama: å på vå:ren så va de nu majmå:nad

Amanda har i exempel 4 enbart belägg på den utjämnade eller standardspråkliga neutrala varianten *de* som expletivt *det* – både i positionen

före och efter predikatsverket. Hon verkar ändå inte i övrigt helt anpassa sig till intervjuarens standardspråkliga former eftersom hon bl.a. har den traditionella dialektala synkoperade slutartikeln för det maskulina *höst*. Intervjuare K1 ställer frågor om storstädning och om det förekom på slottet vid någon speciell tid på året. I Amandas svar finns de definitiva formerna *höstn* (mask.) med artikelsynkope och *vå:ren* (fem.) med slutartikeln *-en* i enlighet med genus för dessa substantiv. Intervjuaren K1 ställer därefter följdfrågor där den standardspråkliga definitiva formen *hösten* förekommer, men Amanda påverkas inte av detta, utan i hennes svar förekommer bl.a. den dialektala formen *-må:na* i 'septembermånad'. Först mot slutet har hon ett exempel på den standardspråkliga formen *-må:nad* i 'majmånad'. När det gäller den feminina definitiva formen *vå:ren* är det omöjligt att avgöra om det är en traditionell feminin variant eller en standardspråklig variant, eftersom formerna sammanfaller. Då feminina ord av den här typen får artikelsynkopering kan detta tolkas som dialektutjämning. Resultaten av Sandström (2010) visar att det feminina *vår* kan få artikelsynkopering, men det är ovanligt i östra Nyland. Varianten *vå:rn* förekommer enbart i 1960 och 70-talsinspelningar från Sibbo, i grannkommunerna till Pernå har jag inte funnit belägg på denna form (Sandström 2010 s. 311–327, 352).

Härnäst kommer jag att belysa Amandas språkbruk med två längre utdrag ur intervjun från 1968. I exempel 5 finns exempel på flera aspekter som jag önskar lyfta fram. Dels variationen i fråga om de varianter av språkdragen som förekommer, dels innehållet där Amanda liksom i exempel 1 ovan avslöjar något om hur hon uppfattar sig själv, men också hur hon på en social skala uppfattar personer i sin närmaste omgivning.

Exempel 5. Amanda (Ama) och intervjuarna K1 och M1, 1968.⁵

- K1: va de bara ni: flickår såm å:tt i tjö:kke ellär kām de fålk
annanstans ifrå:n åkkså?
- Ama: ja tregå:rmestarn va de (.) åm han va o:jift så å:t han i
tjö:ke å
- K1: men ingen annan?
- Ama: nej (...) ja: e:n så: kallad jelp e:n påjke å:t ju dä:r åkkså
- K1: nå va hade han för uppjift?
- Ama: påjken?
- K1: hm
- Ama: han passa vel nu åpp tregå:rmestarn li:te å å senn där vart
han bara behö:vdes så jo:rde han vel
- M1: vilka fru:ntimmär va: där då: i tjenst (.) de va sömmärskan
sa: ni (.) å tjöksa
- Ama: tvettårska å undærtjöksa åkkså (.) vi va femm flickår
- M1: nå hu:sföreståndarinna hellär hu:sfrö:ken ni sa: at de fans
e:n sånn?

⁵ I detta längre exempel har ord och uttryck som kommenteras i texten markerats med understrykning.

- Ama: jo: (.) hon va frå:n Svärje (.) va:nlitvi:s va hon från Svärje
(.) ja: när hon flytta bårt så kām de no: någån annan å ja
vill minnas hon hette To:rhålm såm då kām
- M1: va:r å:t hon (.) å:t honn å i tjö:ke ellär?
- Ama: inn ho:s härskafe (..) å:t di
- M1: va hon den enda av di anstelleda såm å:t inne ho:s härskafe el-
lär?
- Ama: jo: (.) vi andra å:t u:t i tjö:ke
[---]
- M1: nä:r ni å:t i tjö:ke (.) passa någån åpp e:r ellär to: va:r å
e:n för sej sjelv?
- Ama: tjöksan hemta ma:t på bo:rden å vi fikk ta: å:t ås därifrån
då (..) vem sku nu pass åpp tjenarinnåna [SKRATT]
- K1: nå å:t tjöksan senn sammti:dit me e:r?
- Ama: jo:-o (..) int va hon för me:r hellär enn vi andra (.) hellär
va? [SKRATT]
- M1: nej men vi tenkte ifall hon int sku ha haft ti:d at e:ta då
[...] (.) att hon å:t senn när hon hann?
- Ama: nej nej nu å:t hon
- M1: fans dä:r vellingklåkka på gå:rden?
- Ama: jo:
- M1: vems uppjift va de: at ringa i denn?
- Ama: nu va de vel tjöksbi:tre:de vill ja minnas
- M1: kāmär ni i hå:g at man sku ha haft någon ramsa ellär någāt
o:rdste:v såm klåkkan le:t såm?
- Ama: nej de minns ja int
- K1: ja tenkte ennu på den där sto:rtvetten e:n gång i må:nadn kla:ra
tvettärskan den e:nsam ellär fikk hon jelp frå:n tårppena?
- Ama: jo: frå:n tårppe va de alti utkåmende:ra e:n såm sku jelpa
åkkså (.) frå:n tårppena å böndärna (.) så de va alti tvettjelp
- K1: så at frå:n tårppe fikk di då vara e:n he:l da:
- Ama: jo:
- K1: ellär to: tvetten fle:ra da:r?
- Ama: nej va:nlitvi:s ein he:l da: me me tvettñ (.) restñ fikk då
tvettärskan sjelv å hu:san jöra då me mangling å stry:kning å
alt de där

I exempel 5 finns många typiska exempel på att Amanda i denna del av intervjun huvudsakligen använder utjämnade eller standardspråkliga varianter. Genomgående förekommer varianten *de(t)* av neutrala pronomen både i expletiv funktion och som neutralt anaforiskt pronomen; se beläggen markerade med understrykning i exemplet. Påfallande är också att Amanda liksom intervjuarna använder den finländska standardspråkliga varianten *di* som subjektsform av det personliga pronomenet *de* i 3 person plural. Denna variant förekommer också hos Amanda i bl.a. exempel 1 och 2 i sista repliken. Det verkar alltså vara en form som är vanlig i Amandas språkbruk, då hon talar mer standardspråkligt. Dessutom har hon preteritumändelse för verben i *jo:rde* och *hette* (beläggen markerade med understrykning), vilket kan ses som tydliga standardvarianter.

Mot slutet av exempel 5 finns dock två fall då Amanda använder traditionella dialektala varianter av de definitiva slutartiklarna i *tvettn* och *restn*, som båda är maskuliner och därför i traditionell dialekt har artikelsynkopering. De traditionella dialektala varianterna förekommer här, även om intervjuaren K1 strax innan använt de standardspråkliga varianterna *sto:rtvetten* och *tvetten*. Detsamma gäller räkneordet *ein* med diftong i *ein he:l da*: där intervjuaren på motsvarande sätt har formen *e:n he:l da*: i en av sina frågor. I ordet *hel* förekommer inte diftong hos Amanda, vilket vore den gängse traditionella dialektala varianten i Pernå; se t.ex. FO *hel*. Typiska dialektala former hos Amanda i exempel 5 är också adverbena *inn* och *u:t* med apokope i *inn ho:s härscape* och *u:t i tjö:ke*, som finns i mitten av exemplet. I dessa fall har intervjuaren den standardspråkliga formen: *inne ho:s härscape*.

I exempel 5 belyses också hur Amanda uppfattar sociala positioner bland dem som är anställda för olika uppgifter på slottet. Hierarkierna framträder i beskrivningen av vilka av de anställda som åt tillsammans i köket och vem som åt tillsammans med herrskapet i matsalen.

I köket åt de kvinnliga anställda, de fem flickorna, och dessutom trädgårdsmästaren om han var ogift, samt en yngre pojke som hjälpte trädgårdsmästaren och utförde mindre sysslor vid behov. Husföreståndarinnan eller husfröken var den enda som åt tillsammans med herrskapet. Det framgår också att husföreståndarinnorna kom från Sverige. Av exempel 5 kan utläsas att även om de olika grupperna av anställda på slottet hade sina klara roller fanns det viss konkurrens och en tendens att noga vakta på sin egen plats i hierarkin. Intervjuarna försöker genom att ställa några ingående frågor ta reda på hur serveringen i köket gick till. M1 frågar först om någon passade upp dem som åt i köket och då svarar Amanda att köksan ställde fram maten på bordet och att var och en själv fick ta för sig. Att Amanda skrattande parerar med att ställa en retorisk fråga om vem som skulle passa upp tjänarinnorna, visar här att skatt och humor kan vara en strategi då frågorna möjligen upplevs som ansiktshotande. Intervjuare K1 tar då över och ställer ytterligare en förtydligande fråga om köksan satt med vid bordet och åt samtidigt med de andra. Då ställer Amanda i sin tur skrattande en följdfråga och undrar om köksan var för mer än de andra kvinnliga anställda.

Påtagligt är att Amanda här upprepade gånger använder *vi* eller *vi andra* om de kvinnliga anställda, som i motsats till husfröken åt tillsammans i köket; intervjuarna tycks uppfatta detta eftersom de i sin tur ställer frågor i andra person plural i *ni*-form. M1 tar över och ställer en ny fråga som inleds med *nej men vi tenkte ifall hon int sku ha haft ti:d at e:ta⁶* för att förtydliga att intervjuarna bara velat reda ut om köksan hade så mycket att stå i med att hon inte hann äta tillsammans med de andra. Det som här kan noteras är att

⁶ M1:s replik är markerad med en pil i vänstra marginalen.

M1 genom att använda pronomenet *vi* konstruerar en enhet ihop med K1, vilket kan uppfattas som intervjuarna i ett slags motsättningsförhållande till den intervjuade. Amanda avrundar med att konstatera att köksan satt vid bordet och åt samtidigt med de andra. Att hon här är så snabb att tolka intervjuarnas frågor som en antydning om att det mellan de kvinnliga anställda skulle ha funnits sociala rangskillnader visar enligt min tolkning att slottsmiljön hade en tydlig indelning i sociala grupper på många plan. Amandas skrott understryker att detta delvis är en känslig fråga, samt att det i viss mån kan vara förhandlingsbart vem som är för mer än någon annan i en viss grupp.

Amanda använder i synnerhet i början av intervjun ofta i preteritum av *ha* formen *ha:de* (med långt a-ljud och med preteritumändelse som uttalas hörbart) och också uttalsformen *inte* med hörbart uttal av finalt -e, utan apokope, för negationen *inte*. Båda dessa former skiljer sig från det dialektala uttalet och låter standardspråkliga. Som negation förekommer hos Amanda vanligen varianten *int* med apokope. Den formen är den allmänna finlands-svenska talspråksformen, som också är vanlig i östnyländska dialekter; se t.ex. exempel 1 och 3 ovan.

I den del av intervjun från 1968 där Amanda är huvudpersonen finns några exempel på att hon försöker få systerdottern Adele att komma in och hjälpa henne då hon inte kommer ihåg vissa saker. I ett fall vänder sig Amanda direkt till henne och säger: *kåmmär du int ihå:g Adele, Adele, sej nu!* Och Adele svarar då: *ja får inga tala sidu*. Dessa inslag låter betydligt mer dialektala än det gängse språkbruk som Amanda använder i intervjun. För att komplettera med ytterligare en dimension i det varierande språkliga landskap som Amanda leder oss in i belyser jag i exempel 6 hur det låter då Amanda sticker in några korta kommenterar under den delen av intervjun när Adele är huvudperson.

Nedan i exempel 6 återges Amandas berättelse om hur det en gång gått till då tjänstefolket hade ätit upp det som blivit kvar av efterrätten på en middag.

Exempel 6. Adele och Amanda (Ama), 1968.

Ama: å hon visst inga at ni hadd eti äpp de?

Adele: nåå int visst hon int

Ama: få:r ja å beretta ein sa:k ennu angå:ende de dä:r rettärna å dy:li:kt då va ja hu:sa å he va i Tu:a Salånens ti:d (...) å så hadd ja bjudi reidan två: gångär u:ta:v u:ta:v ein rett å så ringär de till å så sku di ha: me:ra å så hadd vi ju hunni e:t äpp de (.)

Adele: aj aj aj skratt

Ama: å så undra ja va ska ja sei ja int kund ja sei ja nånting ja sto: såm ein bildbåkk dä:r (.)

Adele: aj de förstå:r man de

Ama: å skaka bara li:te på huvu å så jikk ja u:t i tjö:ke å så efter en stund när jestärna hade bru:ti upp så kåmmär grevinan u:t i i tjö:ke å sejär men Amanda ble:v de inte kva:r uta de å de å där va e:n uta jestärna såm sku ha vila ha: (.)

jo: de ble:v kva:r men va:nlitvis bru:kar de vara när man ha
 bjudi två: gångär at ingen vil ha: så vi å:t öpp de dä:r i
 tjö:ki sa: ja (.) aj va de på de sette sa: hon

Det är påfallande är att Amanda i exempel 6 ovan har belägg på negationen *inga*, som är en form som i betydelsen 'inte' har en tämligen begränsad utbredning i de svenska dialekterna i södra Finland, men som också i traditionell dialekt förekommer i östra Nyland (se FO *inga*).

I utdraget förekommer variation i Amandas språk mellan dialektala och standardspråkliga varianter; till exempel av ordet *kök* som i den sista repliken förekommer med två belägg på formen *tjö:ke*, och mot slutet med ett belägg på den dialektala varianten *tjö:ki*. I exempel 6 förekommer också många exempel på dialektala former med diftongen *ei* i *ein*, *reidan*, men också varianten *me:ra* som låter mer standardspråklig. I de flesta fall förekommer här den utjämnade neutrala varianten *de*, men också ett fall av *he* i Amandas andra replik.

I utdraget illustreras hur Amanda placerar sig själv i relation till herrskapet, och samtidigt i relation till de andra bland tjänstefolket, hennes *vi*-grupp som hon själv tillhör. Här finns enligt min tolkning liksom i exempel 1 ovan både ett slags underdånighet och stolthet i förhållande till grevinnan. I berättelsen kommer det inte heller fram att det skulle ha lett till någon form av straff att efterrätten blivit uppäten, trots att någon av middagsgästerna gärna velat ha en tredje portion. I det följande ska vi övergå till att granska Arvids berättande, och samtidigt synliggöra de sociala strukturer som framträder i hans berättelse.

6. Arvid i fokus: Historien om herrn som var rädd för grodor

I detta avsnitt kommer jag att jämföra två versioner av samma historia som förekommer i inspelningarna med Arvid från både 1960 och 1971. Att jämföra versioner av samma historia som har spelats in med flera års intervall har bl.a. gjorts av t.ex. Sundgren (2003) och Mustanoja (2011). Mustanoja utnyttjar en metod där hon i en studie av idiolekt i Tammerforsfinnskan skapar personprofiler av sina informanter genom att jämföra hur de återger samma händelse i sociolingvistiska intervjuer från 1970-talet och slutet av 1990-talet. För presentationen av de två varianterna av Arvids historia har jag hämtat inspiration av Sundgren (2003) som i inspelningar från Eskilstuna undersökte hur talarna i hennes panelstudie berättade om samma händelser i livet med 30 års mellanrum. Sundgren (2003 s. 250) konstaterar att det verkar vara ovanligt inom forskningen att uppmärksamma samma personers återberättande vid olika tillfällen i livet.

Arvids historia handlar om en man som till skillnad från honom själv hörde till herrskapet. Mannen försökte använda sig av hållskjutsar som bönderna hade ansvar för. Men eftersom mannen tidigare hade kommit med båt från sitt hem i skärgården till byn där hållskjutsarna fanns, hade han inte rätt att kräva hållskjuts till lands. I berättelsen framträder ett dilemma för bönderna eftersom de tydligen inte kunde säga rent ut att de vägrar skjutsa honom. De tog därför till list och utnyttjade det faktum att mannen var mycket rädd för grodor – vilket uppenbarligen var välkänt på orten och ansågs vara löjeväckande. De två varianterna av berättelsen återges nedan i utskrift. I vänstra spalten ges exempel 7 ur inspelningen från 1960. I högra spalten ges exempel 8 ur inspelningen 1971 där Arvid samtalar med sin kusin Atte. I exempel 7 och 8 har jag delat in berättelsen i block som markerats med versaler för att göra det lättare att jämföra versionerna. (I avsnitt 2 ovan ges en allmän beskrivning av de två aktuella inspelningarna med Arvid.)

I exempel 7 som är hämtat från den äldre inspelningen 1960 introduceras historien om mannen som skrämdes bort av grodor så att Arvid och Alfons stegvis kommer in på ämnet hållskjutsar och reservskjutsar.⁷ Skjutsarna samlades vid gästgiveriet i deras hemby i Pernå. Arvid betonar att han inte själv hade varit med om hållskjutsar, men han hade hört sina äldre bröder berätta om dem. Sedan kommer han in på att det förr fanns många historier om hållskjutsar och hållpojkar, varpå intervjuaren ställer en fråga om vad som berättades om det. Arvid svarar först lite undvikande att han inte är så inkommen i det. Men efter en paus börjar han berätta att det var en historia om hans morbröder. De hade berättat hur det var att sköta hållskjutsarna. Sedan inleds historien som återges i exempel 7.

I inspelningen från 1971 känner alla närvarande till de lokala förhållandena och de personer som berättelserna handlar om. Intervjuaren K2 har en undanskynd roll och inspelningen har mera karaktären av ett samtal där kusinerna Arvid och Atte talar om gemensamma upplevelser och minnen. Berättelsen i exempel 8 introduceras genom att Atte talar om gästgiveriet där bönderna låg i håll och han frågar Arvid om han legat i håll redo för hållskjuts någon gång. Det hade Arvid inte gjort. Sagesmännen fortsätter sedan att tala om hur systemet med hållskjutsar och reservskjutsar fungerade så att en bonde som låg i håll hade uppgiften för en vecka i taget. Sedan undrar Atte om det inte var så att herrskapen ofta hade egna fordon, kärror och slädar: *va he nu int (.) tåm tär härrskapen (.) at tåm hadd mång gångår e: gi fo: rdo: n (.) tjärrå å slida*. Därefter tar Arvid direkt vid och berättar den historia som återges i exempel 8.

Att det i introduktionen av historien finns en avgörande skillnad mellan situationen i exempel 7 och 8 kan bero på att intervjuare M2 i inspelningen

⁷ Skjutsväsendet med skjutshåll var uppbyggt kring ett roterande system. Hästarna stod ofta beredda vid gästgiverierna. Då den gård som stod i tur att sköta skjutshållet var förhindrad fanns det gårdar som stod i reserv att träda in vid behov (se Lindberg 2010, FO *håll* 3).

Exempel 7. Arvid 1960.

Arvid: så va e (A) ein härre ti: ifrå:n sjären sām- (.) (B) han kām yvi sjö:nn (.) (C) han sku tå alti ha: hållsju:ss å fast han va int riket birettiga til e (..) (D) när an int kām me hållsju:ss (.) he sku man få: hållsju:ss så sku han kām me hållsju:ss (.) (E) men at när an nu va li:te härre så bru:ka han tå få: te hållsju:ssn no: (F) så kām an ein sundasaftå tå å:tär å sku ha hållsju:ss då ti Låvi:sa å (G) så sku de bli: dans i Sundhålm's (.) (H) dām sku inga ha vila fara tå ti hållsju:ssn (..)

I: ja:-a

Arvid: så va an slikantä:r han add- va så tär- (.) add fa:bel (.) han add sli:k tär fa:bel li:te (.) han va redd för gro:dår (..) å (I) så va dām å fo:r fleira stykknar ett gres tii ti Sundhålm's stra:nden å å så (J) samla tām ti: tå åm aftån tå: tär skråttgro:dår (.) me grese [SKRATT unisont]

I: jaa-a

Arvid: (K) å la:dd i tjärrån [SKRATT]

Arvid: å (L) när han tå kām å sku ga: oppe i tjärrån så skaka tām li:te åm te tär hö: å lådest lag undan he (M) at tām sku få: gro:dåna fram (..) (N) huj sa: an tå å så fo:r han å:tär ba:ka (.) (O) inga villd han då ha: sju:ss int [SKRATT]

Arvid: (P) han vend alti åmm ba han mö:tt ein gro:då (.)

Exempel 8. Arvid 1971.

Arvid: pappa min tala åm (A) te tä:r Råggin tii ifrå:n Sunde si: (.) si: (C) me rä:tta så sku inga han Råggin ha havi rä:tt ti få: hållsju:ss (.) när han- (.) (B) han kām ju yvi sjö:nn (.) (D) när han int kām me la:nde (..)

I: aha-ja: (.)

Arvid: (E) men när han va då rekna ti li:te härre så fikk an tå alti (..) men (F) så va e ein söndasaftå så kām an tå å:tär å sku far ti Låvi:sa (..) nå (G) så sku dä:r bli: dans när Sundhålm's tå åm aftån (.) (H) så va tām för-arga ti far tå ti Låvi:sa tå me hånå (.) (I) så fo:r dām två: ne:r ti Sundhålm's stra:nden å slo: gres ti: (J) å ti: va myki sli:k tä:r sto:ra skråttgro:dår [SKRATT]

Arvid: å ti:- (..) (K) had tå i tjärrån prappa he ti: he tå ti: i tjärrån (.) å gro:dåna mä: (.) (L) när besty:rsamma ti få: opp-n i tjärrån skaka åmm te tä:r grese tä:r (.) (M) när e kām gro:dår framm (.) (N) huj hadd Råggin sagd (.) så fo:r an u:r tjärrån

[SKRATT]

Arvid: (O) inga trengd an mä: (.) si: han fo:r int (.) (P) ba han rä:ka u:t för gro:dår så fo:r an

1960 uppenbart är en utomstående person. Detta kan också vara orsaken till att Arvid känner en viss tveksamhet och att det krävs en förhandling innan han kan berätta en historia där man tar avstånd från en herrskapsperson och nedgraderar honom. Dessutom finns det möjligen en aspekt av vem som ges tillträde till de humoristiska historier som Pernåbor brukar berätta sinsemel-

lan. Dessa begränsningar förekommer inte i exempel 8 eftersom intervjuaren K2 kommer från grannkommunen och verkar räknas som en känd ortsbob, vilket gör att det inte på samma sätt krävs någon försiktighet eller gränsdragning mot henne. Liknande skillnader framträder också vid själva berättandet av de två versionerna av historien dels år 1960 där en utomstående intervjuare är närvarande, dels 1971 där alla närvarande tycks uppfattas som ortsbob.

Jag har i exempel 7 och 8 delat in berättelsen i sexton block A–P som återkommer i båda varianterna av berättelsen. Vid en noggrann analys framträder ett nästan identiskt mönster i ordningsföljden mellan innehållet och blocken. Skillnader finns egentligen bara mellan det andra och tredje blocket så att Arvid i exempel 7 har ordningsföljden A–B–C, medan han i exempel 8 har ordningsföljden A–C–B. Sedan fortsätter det från block D till block P med identisk framställning när det gäller ordningsföljden i de båda varianterna.

Däremot finns det en tydlig anpassning i fråga om vilka detaljer som nämns på det sättet att i exempel 8, versionen från 1971, där samtliga närvarande personer känner till människorna och platserna i Pernå, nämns namn på personer (*Råggin*) och platser (*Sunde*) i större utsträckning. I inspelningen från 1960, där den utomstående intervjuaren deltar i samtalet, håller Arvid däremot berättelsen på en mer allmän nivå; historien handlar om *en herre från skären*. Historien är mer utbroderad och förklarande i exempel 7. En jämförelse i fråga om längden i Arvids repliker visar att det finns ungefär 200 ord i exempel 7, medan Arvids repliker i exempel 8 innehåller bara omkring 170 ord.

De sociala dimensionerna framträder framför allt i block E, som i exempel 7 fått formuleringen *men at när an nu va li:te härre så bru:ka han tå få: te hå:l:sju:ssn no:* och i exempel 8 *men när han va då rekna ti li:te härre så fikk an tå alti*. Arvid använder här adverbet *lite* i *li:te härre* och det finns också i bägge versionerna adverbliknande pragmatiska partiklar – *nu*, *tå no:* i exempel 7 och *då*, *tå* i exempel 8 – vilka klart modifierar Arvids ståndpunkt. I detta fall finns det möjligen ett något större avståndstagande i exempel 8 med formuleringen *vara räknad till lite herre*. I block C framkommer det i exempel 8 ett något tydligare ställningstagande när det gäller att ifrågasätta herrns rättighet att få hållskjuts. I bägge versionerna framkommer också att det helt tydligt inte är första gången denne herre försöker få åka hållskjuts till Lovisa; se block E och F i exempel 7 och 8 där det framkommer att han »brukade» få skjuts och att han »åter» skulle till Lovisa. När det gäller skillnader mellan varianterna vill jag ytterligare lyfta fram formuleringarna i block H. I exempel 7 sägs bara att de inte ville, *då sku inga ha vila fara*, medan det i exempel 8 framgår att »de var förargade över att fara med honom till Lovisa» eftersom det innebar att de missade dansen hos Sundholms på söndagskvällen.

I historien är det tydligt att de sociala normerna inte gör det möjligt att direkt vägra att göra något en person som står över en i den sociala rangordningen ber om. Däremot var det möjligt att ta till list och göra små hyss. I berättelsen blir ju också mannen från en högre samhällsklass löjlig eftersom han var rädd för grodor och kunskapen om denna svaghet kunde utnyttjas i den knepiga situationen. De upprepade skratten under berättandet förstärker att det ska tolkas som en humoristisk historia, både Arvid själv men också åhörarna som skrattar tillsammans understryker detta. I efterhand kan man i den muntliga traditionen degradera mannen genom att berätta denna humoristiska anekdot, samtidigt som syftet säkert också i lika stor utsträckning var att skapa en känsla av gemenskap och visa på uppfinningsrikedomen inom *vi*-gruppen. Har kan också dras en parallell till Sirén (1985 s. 120–122) som poängterar att det enligt den muntliga traditionen på godsens bl.a. hörde till att på skämt göra en del hyss, som att köra ut hö eller spillning med minimala lass för att lura förvaltaren eller att de som skulle utföra dagsverken på godsens inte direkt skulle överanstränga sig och arbeta alltför hårt utan i stället fuskade lite då möjlighet gavs till detta.

7. Sammanfattande diskussion

Jag har i denna artikel belyst hur två informanter från Pernå verkar uppfatta olika sociala grupper bland lokal landsortsbefolkning i Pernå, bland sina jämlingar och bland herrskap som funnits i deras näromgivning. Den språkliga analysen visar att Arvid huvudsakligen talar den traditionella lokala dialekten i de båda inspelningarna, medan Amanda delvis anpassat sitt språk. I inspelningar med henne finns variation och hon har vissa drag av traditionell dialekt, men talar delvis ett typiskt finlandssvenskt standardspråk, vilket tyder på att hon kan betecknas som bidialektal.

Av exemplen framgår att de sociala hierarkierna är skarpa och att det finns nätverk som är starkt förbundna med var på den sociala stegen man befinner sig. I flera av exemplen framträder också att särskilt Amanda, men också Arvid, har en klar uppfattning om sitt eget värde och det finns olika strategier som kan användas för att markera sin ståndpunkt. Till exempel då man befinner sig i en lägre social position och inte öppet kan säga nej eller neka en person som har högre social ställning något, vilket belyses i de två avslutande exemplen (7 och 8) där samma historia återberättas i inspelningar som gjorts med tio års intervall. Av Arvids historia framgår att humor ofta varit ett sätt för personer med en lägre social position att komma till rätta i knepiga situationer. Också i Amandas berättelser förekommer ofta skratt då hon kommer in på sådant som kan ha varit pinsamt eller generande. Hon uppvisar också viss stolthet över att inte gå i ledband eller att inte avslöja sådant som hon uppfattar som eget, privat, och som enbart tillhör den egna familjesfären. Här kan det samtidigt handla om både gränsdragning och an-

passning då Amanda låter bli att tala Pernådialekt inför grevinnan; se exempel 1 ovan. Samtidigt verkar talarna vara medvetna om sin egen plats och noga vakta sin position. Personer som befinner sig på samma sociala nivå i rangordningen tillåts inte ställa sig över sin position eller skaffa sig förmåner de inte har rätt till. Ett exempel på denna vaksamma inställning finns i exempel 5 där det talas om vilka av de anställda som åt tillsammans och där Amanda delvis missförstår intervjuarnas fråga och då genast reagerar genom att fråga om de menar att någon grupp bland de anställda vore för mer än andra.

I många fall tycker jag att en viss ambivalens kan utläsas när det gäller de sociala positionerna; jämför Palmén (2013). Samtidigt som det finns en stolthet över familjen och släkten och en trygghet att tillhöra de egna nätverken – i Amandas fall en landbondesläkt eller i Arvids fall en självständig bonde på en mindre bondgård – så anpassar man sig till de rådande normerna och accepterar att det finns sociala skillnader.

Sirén (1996 s. 113–116) lyfter fram de stora fester som regelbundet ordnades på herrgårdarna i Pernå för alla landbönder, torpare och anställda. I festerna deltog också medlemmarna ur godsägarfamiljen. Festerna manifesterade en gemenskapskänsla inom godsen och var tecken på att underhållande hyste tillgivenhet och aktning gentemot herrskapet. Också Ramsay (2010 s. 126–127) diskuterar hur integrerade olika grupper var i godssamhället. Gårdens herrskap kunde berätta om en känsla av gemenskap med godsets landbönder och torpare som inte i samma utsträckning gällde det mera rörliga, avlönade tjänstefolket. I de stora husen bodde och arbetade tjänstefolk som var synnerligen närvarande i herrskapets liv. De utförde arbete som herrskapet inte själva kunde eller ville göra och det rådde ett beroendeförhållande mellan herrskap och tjänstefolk. Från bådas håll verkar dock samtidigt ha funnits »synliga och osynliga gränser som man inte trädde över». Ramsay (2010 s. 128) beskriver situationen under 1900-talets första decennier utifrån berättelser av barn till trotjänare på slottet och framhåller att systemet byggde på »ett ömsesidigt beroende mellan herrskap och tjänstefolk och en förtrogenhet eller kompetens att handskas med varandra alla barriärer till trots».

Källor och litteratur

Arkivmaterial

FOreg = Registret för Ordbok över Finlands svenska folkmål. Institutet för de inhemska språken, Helsingfors.

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors: Bandinspelning 1960:55, 1968:37–38, 1971:51 och 1971:56: Pernå, Finland.

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors: Samling SLS 979, 1968–1971: Pernå, Finland.

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors: Samling SLS 1016, 1971: Pernå och Liljendal, Finland.

Litteratur

- Ahlbäck, Olav, 1946: *Studier över substantivböjningen i Finlands svenska folkmål*. Helsingfors. (*Studier i nordisk filologi* 33–34; Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 308.)
- Auer, Peter (red.), 2007: *Style and Social Identities. Alternative Approaches to linguistic heterogeneity*. Berlin.
- Bockgård, Gustav, 2010a: Urspårat samtal. Analys av en märklig dialektinspelning. I: *Folkmålsstudier* 48, s. 37–76.
- 2010b: Skapandet av den ideala dialektinspelningen. I: Erik Magnusson & Lena Rogström (red.), *Studier i svensk språkhistoria 10. Språkhistoria – hur och för vem?* Göteborg. S. 67–76.
- Bockgård, Gustav & Jenny Nilsson, 2011: Dialektologi möter interaktionsforskning. En introduktion till interaktionell dialektologi. I: Gustav Bockgård & Jenny Nilsson (red.), *Interaktionell dialektologi*. Uppsala. S. 7–50.
- Bucholz, Mary & Kira Hall, 2008: All of the above. New coalitions in sociocultural linguistics. I: *Journal of sociolinguistics* 12: 4, s. 401–431.
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1978: Dialekt och högspråk i nutidens Sverige, särskilt i Norrland. I: *Det moderna Skandinaviens framväxt. Bidrag till de nordiska ländernas moderna historia. Aspects of the rise of modern Scandinavia*. Stockholm. (Acta Universitatis Upsaliensis. Symposia Universitatis Upsaliensis. Annum Quingentesimum Celebrantis 10.) S. 49–65.
- Dahlstedt, Karl-Hampus & Ulf Teleman, 1974: Folkmål som klassspråk. Ett samtal om dialekt ur språksociologiskt perspektiv. I: Ulf Teleman & Tor G. Hultman (red.), *Språket i bruk*. Lund. S. 133–148.
- Eckert, Penelope & John R. Rickford (red.), 2001: *Style and Sociolinguistic Variation*. Cambridge.
- Eriksson, Mats, 1997: *Ungdomars berättande. En studie i struktur och interaktion*. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 43.)
- FO = *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. 1–. Helsingfors 1976 ff. (Skrifter utgivna av Forskningscentralen för de inhemska språken 1.)
- Hinskens, Frans, Peter Auer & Paul Kerswill, 2005: The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological considerations. I: Peter Auer, Frans Hinskens & Paul Kerswill (red.), *Dialect Change. Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge. S. 1–80.
- Ivars Ann-Marie, 1987: Bidialektism och identitet. I: *Folkmålsstudier* 31, s. 45–63.
- Kuvaja, Christer, 2008. Språkgräns – verklighet eller myt? I: Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 715). S. 285–313.
- Labov, William, 1972: The transformation of experience in narrative syntax. I: William Labov (red.), *Language in the inner city*. Philadelphia. S. 354–396.
- Labov, William & Joshua Waletzky, 1967 [1973]: Narrative analysis. Oral versions of personal experience. I: *Essays on the Verbal and Visual Arts*. London–Seattle.
- Lappalainen, Hanna, 2004: *Variatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelu*. Helsinki.
- Lappalainen, Hanna, 2011: Förändring, variation och variationens funktioner. En fallstudie av variationen i personliga pronomen på en finsk landsbygdssort. I: Gustav Bockgård & Jenny Nilsson (red.), *Interaktionell dialektologi*. Uppsala. S. 159–198.

- Le Page, R. B. & Andrée Tabouret-Keller, 1985: *Acts of identity. Creole-based approaches to language and ethnicity*. Cambridge.
- Lilja, Agneta, 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*. (Skrifter utgivna genom dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala B: 22.) Uppsala.
- Lindberg, Johan, 2010: Skjutsv  sen. I: *Uppslagsverket Finland*. [Webbadress: www.uppslagsverket.fi. Hämtad den 12 februari 2018.].
- Lindström, Jan, 2008: *Tur och ordning. Introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm.
- Lönnqvist, Bo, 1981: Svenskfinland och kulturkretsl  ran. I: *Fynd och forskning Till Ragna Ahlbäck 17.7.1981*. Helsingfors. (Meddelanden från Folkkultursarkivet 7.) S. 69–104.
- Mustanoja, Liisa, 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatuutkimus Tampereen puhekielest  *. (Acta Electronica Universitatis Tampereensis 1065.)
- Nordberg, Bengt, 2013: Vad är sociolingvistik? I: Eva Sundgren (red.), *Sociolingvistik*. Stockholm S. 13–38.
- Norrby, Catrin, 2004: *Samtalsanalys. Så g  r vi n  r vi pratar med varandra*. 2 uppl. Lund.
- Norrby, Catrin & Gisela Håkansson, 2010: *Introduktion till sociolingvistik*. Stockholm.
- Ordbok   ver Finlands svenska folkmål*. Helsingfors 2013–. (Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 33.) [Webbadress: <http://kaino.kotus.fi/fo>. Hämtad den 25 mars 2018.]
- Palmén, Helena, 2014: *Identitet i samspråk. Kodväxling till standardvarietet som risk och resurs i östnyländska samtal på dialekt*. Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 34, Dialektforskning 4).
- Ramsay, Alexandra, 2010: Herrskap och tjänstefolk under Viktor Magnus och Hulda von Borns tid. I: Henrika Tandefelt (red.), *Sarvlax. Herrg  rdshistoria under 600   r*. Helsingfors. S. 111–128.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999, *Svenska Akademiens grammatik*. 1–4. Stockholm.
- Sandström, Caroline, 2007: Pronomenbruket för hundar, katter, hästar och kor i   stra Nyland. I: Torben Arboe (red.), *Nordisk dialektologi og sociolingvistik. Foredrag på 8. Nordiske Dialektologkonference, Århus 15.–18. august 2006*. Århus. S. 334–343.
- 2008. Pronomen f  r husdjur i Liljendal. I: Helena Palmén, Caroline Sandström & Jan-Ola Östman, *Dialekt i   stra Nyland. Fältarbete i Liljendal med omnejd*. Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 14, Dialektforskning 1). S. 111–144.
- 2010: *Genus i   stra Nyland – från dialektutjämning till dialektmark  r*. Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 20, Dialektforskning 2.)
- Sirén, Olle, 1985: *Malmgård. Grevliga   tten Creutz’ stamgods*. (Folkklivsstudier 17. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland.) Helsingfors.
- 1996: *Pernå sockens historia. 3: 2. Tiden ca 1870–1920. Sociala miljöer, attityder och politik, inbördeskriget 1918*. Lovisa.
- 2010: Godsekonomi och godssamh  lle från 1600-tal till 1900-tal. I: Henrika Tandefelt (red.), *Herrg  rdshistoria under 600   r*. Helsingfors. S. 175–230.
- Steensig, Jakob, 2001: *Sprog i virkeligheden. Bidrag til en interaktionell lingvistik*. Århus.
- Sundgren, Eva, 2002: *  terbes  k i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk*. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 56.)

- 2003: Händelser i livet blir till berättelser. Hur samma händelser skildras med 30 års mellanrum. I: *Grammatik och samtal. Studier till minne av Mats Eriksson*. Uppsala. (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 63.) S. 249–258.
- Thelander, Mats, 1996: Från dialekt till sociolekt. I: Lena Moberg & Margareta Westman (red.), *Svenskan i tusen år. Glimtar ur svenska språkets utveckling*. Lena Moberg & Margareta Westman (red.). (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 81.) Stockholm. S. 163–181.
- Widmark, Gun, 1992. Boksvenska och talsvenska. Om språkarter i nysvenskt tal-språk. I: *Språk och stil* NF 1 (1991), s. 157–198.

Bilaga. Transkriptionsnyckel

bb	kvantitet markeras med dubbelteckning av konsonant
a:	vokallängd markeras med kolon ⁸
me-	avbrott markeras med bindestreck
EH	markerar tvekljud
(.)	markerar en mikropaus
(. .)	markerar en tydlig paus
(...)	markerar en lång paus, en stunds tystnad
[- - -]	markerar att ett längre stycke utelämnats ur transkriptionen
[...]	markerar att enstaka ord är utelämnat eller varit ohörbart
[SKRATT]	inom hakparentes ges korta beskrivningar av icke-verbal kommunikation

⁸ I dialekten i Pernå kan förekomma kortstavighet där både vokal och konsonant är korta (VC) t.o.m. i enstaviga ord, men också stavelser där antingen vokalljudet eller konsonanten är lång (VVC/VCC); dessutom kan överlånga stavelser förekomma (VVCC). Transkriptionen enligt grov ljudbeteckning; se FO Inledning s. xvii.

Killing Wolves with Lichens

Wolf Lichen, *Letharia vulpina* (L.) Hue, in Scandinavian Folk Biology

By Ingvar Svanberg and Sabira Ståhlberg

Abstract

This article is a review of the historical use of the wolf lichen, *Letharia vulpina* (L.) Hue, in the Scandinavian Peninsula. Although it is well known in the lichenological literature as a poison for killing wolves and foxes, few ethnographic data are available. However, thanks to Linnaeus's very brief description from 1755, based on data from Norway, information about its use spread into the scientific literature. This local knowledge is probably only known from the South Sámi and from the peasantry of Härjedalen and northern Dalecarlia, as well as from adjacent areas of Norway. The method was already dated when new information was gathered in the early twentieth century. Some Sámi hunters still remembered its use and the ethnologist Ernst Manker secured a sample of the dried lichen. This article discusses the validity of the collected data and research results, among them the analyses performed by the toxicologist Carl Gustaf Santesson. *Letharia vulpina* was also used in Småland, Härjedalen and Dalecarlia for the dye it produced. An interesting fact is that, in addition, the same species was used as a dye and an arrow poison among some tribes of the North American west coast.

Keywords: Central Scandinavia, ethnobiology, poison, popular hunting, predators, Sámi.

The surrounding landscape and its biota (the living organisms of a specific region) were of great local importance to humans in traditional and pre-industrial societies (Lévi-Strauss 1962, pp. 3–15; Storå 1985). Biodiversity was of immense significance for the survival of small-scale peasant, nomadic, peripatetic and hunting-gathering societies (Anderson 2011; Ippolitova & Svanberg 2014; Ståhlberg & Svanberg 2017; Svanberg 1989, 2017a, 2018; Svanberg et al. 2011). All seven kingdoms (animals, plants, fungi, bacteria, protozoa, archaea and chromista) have affected human ways of living (Ruggiero et al. 2015). The aerial, aquatic and terrestrial biotas have had an extensive cultural impact; modes of subsistence and the local ecology are important for cultural diversity (Nabhan 2016, pp. 13–22).

Ethnobiology is a fascinating field of research with a multidisciplinary approach, revealing staggering insights into how humans connect to the natural environment and all living things. It can be defined as the scientific study of the biocultural domains that develop in the dynamic interrelationships between human beings, biota and the landscape, from ancient times to

Fig 1. *Letharia vulpina* on an old cottage near Lillhärda, Härjedalen, Sweden. Photo: Lars Falkdalen Lindahl / CC BY-SA 3.0.

the present day. The aim is to analyse everyday human understandings of the biological world and how specific groups perceive, categorise and reason about other organisms, but also how humans affect other organisms (Medin & Aran 1999; Andersson 2011; Svanberg & Łuczaj 2014; Nabhan 2016, pp. 18–22; Medeiros 2016). Scholars have focused in particular on the activity context between human groups and plants (Balée 1994, pp. 4–5, 13). Most research in contemporary European ethnobiology emphasises knowledge about plants, and in particular vascular plants used as food and fodder, as raw materials for handicrafts and construction, for chemo-technical purposes and hygiene, in folk remedies and customs, and the role they have played in religious symbolism and folk rituals (e.g. Høeg 1974; Brøndegaard 1985; Allen & Hatfield 2004; Svanberg 2011, 2018; Svanberg et al. 2011).

The folk biology and use of lichens in culture are less well known. The primary aim of this study is to analyse, through ethnographic and lichenological data, the use of the wolf lichen, *Letharia vulpina* (L.) Hue, as wolf poison among South Sámi and peasants in pre-industrial society in Sweden. Other uses of the species will also be highlighted and the validity of the data and research will be discussed.

Folk culture and lichens

Lichens represent a unique division of the plant kingdom. There are around 20,000 known lichens in the world, of which 2,700 are found in the Nordic countries and 2,100 in Sweden (Moberg & Hultengren 2016, p. 6). Peasants in northern Scandinavia previously only identified and gave folk names to a few lichen taxa. The Sámi could identify a large number of species, reflecting the greater cultural and economic importance of these composite organisms among that community. The Sámi not only differentiated between the species, but also used their own classification system, which was substantially more sophisticated than those known to other peoples of Europe (Nissen 1921; Svanberg 2005, p. 105). Although lichens may not have been employed as frequently as vascular plants, there are several interesting records of their use.

More than 300 species of lichens are believed to have been utilised by peoples across the world, mostly as dyes or medicines (Crawford 2007, p. iii). Lichens were also employed in these ways by the Swedish peasantry, but here the scope of their use was wider. They played a significant role as dyestuffs (*Parmelia saxatilis*, *P. omphalodes*, *Ochrolechia tartarea*, *Polycauliona candelaria*, *Vulpicida juniperinus*, *Letharia vulpina*), fodder (*Cladonia rangiferina*), medicines (*Bryoria fuscescens*, *Cetraria islandica*, *Peltigera aptosa*, *Usnea barbata*, *Vulpicida juniperinus*, *Xanthorina parietina*), in ornamental use (*Cladonia stellaris*, *C. rangiferina*, *C. coccifera*), and occasionally as human food (*Cetraria islandica*) as well (Ejdestam 1971; Nelson & Svanberg 1988; Svanberg & Nelson 1992; Arvidsson 1999; Svanberg 1998, Svanberg 2011, pp. 272–280, 2017b).

Since the seventeenth century, scholars have published several books and articles on the use of lichens among the peasantry in the Scandinavian countries. Nordic research has reached the lichenological literature worldwide (Linnaeus 1766; Llano 1948; Ahmadjian & Nilsson 1963; Richardson 1974, pp. 76–80). Although some studies provide information on the historical exploitation of lichen products among the peasantry and Sámi of Sweden, there are very few ethnobiological or ethnological analyses providing contextual data on their use (cf. Svanberg, 1998, 2012, 2017b).

Letharia vulpina, however, had a special function: a poison for killing carnivores was produced from it. This was a unique practice in a few areas in central Scandinavia.

Poison and predators

Farmers, herdsman, hunters and scholars have for centuries searched for effective ways to eliminate wolves and other apex predators in Europe (Henriksson 1978). Poison, in the late nineteenth and early twentieth century

mainly strychnine (made from the seeds of the *Strychnos nux-vomica* tree), earlier also arsenic and mercury, has been one of the instruments used to kill wolves and foxes (Keyland 1906, p. 118; Ekman 1910, p. 89, 106; Henriks-son 1978, p. 41, 44, 48; cf. Proulx et al. 2015).

Parallels to the killing of wolves or foxes exist in a few areas of Eurasia. The Hungarian ethnologist and ethnobotanist Béla Gunda, who dedicated many years to the study of hunting and fishing practices among Carpathian and Balkan peasants and herdsmen, has given an excellent overview of the use of plant poison for stunning fish. Several poisonous wild plants have been used in the region (Gunda 1967). In the Nordic countries there are very few, and rather vague, references, provided for instance by Samuel Liljeblad (1798) and Richard Dybeck (1848), concerning the use of *Verbascum* as a stunning agent for the capture of fish (Svanberg 2011, pp. 185–186). Gunda finds it noteworthy, though, that in northern Eurasia plant poisons were used to hunt wild mammals rather than for fishing, giving Sámi hunting for wolves as an example (Gunda 1967, p. 2).

In 1910 the Swedish zoologist Sven Ekman's monumental publication about hunting in northern Sweden used various sources to describe the diversity of methods employed. Sámi hunter Anders Nilsson from Mellanskogsfjäll, Frostviken parish in Jämtland, performed at the so-called Sámi Camp at Skansen Open Air Museum in Stockholm in the early twentieth century. He informed Ekman that wolves could be killed by preparing carcasses of reindeer with poison. The poison, according to Mr Nilsson, was made from a plant. However, Ekman was unable to identify the plant from his informant's vague description (Ekman 1910, p. 460). Mr Nilsson was a skilled hunter, and during his stay at Skansen the ethnologist Nils Keyland interviewed him about primitive hunting and trapping methods. His knowledge of these methods was apparently huge (Keyland 1910).

In southern Europe, certain plants were also used against wolves. Gunda (1967b) discussed how the Tatars of Dobrudzha (now an area divided between Romania and Bulgaria) used the berries of *Anamirta cocculus* to poison wolves. Tatar hunters obtained the seeds from Arab and Greek sailors visiting the harbour cities of Constanța, Galați and Varna. Apart from those mentioned, records of poisonous plants useful for killing larger mammals are rare in European sources (cf. Secoy & Smith 1983). In Scandinavia, there are a few records of poisons from wild plants being used to kill predators (Danell, Mattsson & Bergström 2016, p. 51). Berries of mezereon (*Daphne mezereum*) were used to kill predatory mammals, according to Linnaeus (1737, p. 105, 1755, p. 128; cf. Secoy & Smith 1983). In addition, rhizomes of wolfsbane (*Aconitum lycoctonum* ssp. *septentrionale*) were known to be so toxic that they could kill wolves (Linnaeus 1737, p. 187). These sources are vague and are not supported by ethnographical data

answering the questions of *when*, *where* and by *whom* (Svanberg & Łuczaj 2014).

Before strychnine became commercially available in the second half of the nineteenth century, the use of poison was probably rather uncommon in hunting for predatory animals in Scandinavia. The information provided by Anders Nilsson is therefore very interesting. We assume this “plant” to be wolf lichen (*Letharia vulpina*), one of the few poisonous lichens in Scandinavia.

Wolf lichen in Scandinavia

Letharia vulpina is an up to 5 cm long, bright yellow-green, shrubby and highly branched lichen. Its natural substrate is the bark of old snags and barkless stumps of Scots pine, *Pinus sylvestris*, Norwegian spruce, *Picea abies*, and birches, *Betula*, but also old wooden buildings and other objects made of untreated wood (Degelius 1946). The lichen is found in northern Europe and western North America (Moberg 1984; Brodo et al. 2001, p. 412). Outside the Nordic countries it occurs in mountain areas of southern Europe (Austria, Slovenia, Italy, Switzerland and Spain) and in the Caucasus, the Crimean Peninsula, Cyprus and North Africa (Gams 1955; Schübele 1886, p. 214; Trapp 1997, p. 20; Krog et al. 1980, p. 182).

The species has a restricted distribution in the northern hemisphere. In Scandinavia it is known in the central region, while in North America it is found in boreal areas along the west coast. It is interesting that it has been used as a dye substance and as a folk remedy both in North America and in central Scandinavia. The lichen is also toxic, and squirrel hunters in California have used its poison, as have wolf trappers in some parts of Sweden and adjacent areas of Norway. Locals in both continents have discovered knowledge about the use of this specific taxon. We find a parallel to this in the use of the scented bracket fungus *Haploporus odoratus* (Sommerf.) Bondartsev & Singer, which is also known to have been utilised both among some North American tribes and among the South Sámi and neighbouring Swedish peasants in central Sweden (Svanberg 2018).

In Sweden, *Letharia vulpina* has never been common and nowadays it is rare and red-listed as a near-threatened species. It has declined dramatically during the twentieth century, due to loss of habitat caused by the modernised management of forests and the landscape as a whole. Its distribution in so-called natural habitats is restricted to Dalecarlia and southern Härjedalen, as well as the border areas of Hälsingland and north-western Gästrikland. In southern Sweden, it was restricted to human-made habitats such as fence posts, roofs of wooden shingles and old, unpainted wooden buildings (Degelius 1946; Ahlner 1948). Today the species is almost extinct in the

southern part of the country (Moberg 1984). In other areas of the Nordic countries, it can be found in central Norway and it used to occur in one locality in the Åland Islands as well, but became extinct there during the early twentieth century (Trapp 1997, p. 203).

Folk names

Letharia vulpina is commonly known as *wolf lichen* in English, *Wolfsflechte* in German, *ulvelav* in Norwegian and *varglav* in Swedish, although the species' scientific name *vulpina* relates to the fox. The English and German names are not folk names, but translations of Scandinavian handbook names for the species. Local folk names have been recorded from Sweden, for instance *ulvmossa* or *ulvlav* (Linnaeus 1755, p. 427; Fries 1880, p. 135). In Idre (Dal.) and Tännäs (Härj.) parishes, the peasantry named it *gaddmossa* (ULMA 13 489; Ljung 2004, p. 432). *Spränglav* has been recorded elsewhere in the province of Härjedalen, but also in Idre parish (Dal.) (Modin 1911, p. 734; Ljung 2004, p. 435).

From Lillhärdal in Härjedalen we have a record of the folk name *luskrydda* ('louse spice'), which may indicate its use as a repellent for bugs. In Härjedalen, more specifically in Älvros and Ängersjö parishes, it was also known as *stränglav*, because of its dense, tough branches (Modin 1911, p. 734). Since it grows on old shingle roofs, especially those of churches, it was also called *takmossa* in Småland (Linnaeus 1745, p. 29, 1755, p. 427). The traditional South Sámi name is *jaevjam* (Collinder 1943, p. 50).

Dye substance and folk remedy

Letharia vulpina was used by the peasantry as a dye substance in Småland, Dalecarlia and Härjedalen. It was also used as a folk remedy in Härjedalen. The species has a rather restricted distribution in Eurasia and North America. There is no evidence that it has been used in other regions of Eurasia, but it is interesting that some tribes of the North American west coast used it as a dye.

Among the indigenous people of the North American west coast, wolf lichen seems to have had a wide distribution as a dye plant, as it yields a deep yellow colour. It was used by many ethnic groups such as the Apache, Blackfoot, Coeur d'Alene, Cheyenne, Coast Salish, Flathead Salish, Klamath, Ktunaxa and Okanagan-Colville. The Alaskan Tlingit obtained it by trade from tribes in Canada (Boas 1928, p. 294; Grinnell 1905, p. 43; Hart 1981, p. 3; Johnston 1970, p. 305; Turner 1979, p. 47, 1998, p. 51; Turner et al. 1980, p. 15). The Karuk people on the Klamath River, California, soaked the lichen in water and used the decoction as a bright yellow dye

for porcupine quills, which were worked into the design of basket caps (Schenk & Gifford 1952, p. 377).

Wolf lichen was also used as a dye substance in certain parts of Sweden, although there are few records; only a few examples from the provinces of Dalecarlia, Härjedalen and Småland exist (Matsson 1973, p. 374; ULMA 13 489 (Idre, Dal.); Linnaeus 1742, p. 25). In Transtrand parish, north-west Dalecarlia, it was called *letlave*, 'dye lichen', because it was used as a dye for wool (Fries 1977, p. 60). Although the record from Småland is a little vaguer, it seems to be reliable: Carl Linnaeus wrote in his travelogue in 1751 that the species was common in his home province, especially on church roofs and old wooden walls (Linnaeus 1751, p. 40). The peasantry used to gather the lichen to dye their woollen yarn; it gives a beautiful yellow colour (Sundström 2002, p. 547).

From Malung parish in western Dalecarlia it was recorded that the lichen had been recommended for medicinal purposes against jaundice. Wolf lichen was gathered from the north side of a timber-walled house (Matsson 1973, p. 374). The same kind of use appears in a record made by Ragnar Kolmodin from Järvsö in Hälsingland: "If you have jaundice, take the green-yellow lichen on an old fence or cracks in the house. Pour on boiling water, let it stand overnight, then drink the water and you will be well" (Nordic Museum: EU 5173, Järvsö, Häls.). Erik Modin explains that wolf lichen, cooked in milk, was used as a remedy against all kinds of illnesses (Modin 1911, p. 734).

In Härjedalen, it was said that the lichen was used to relieve people and animals of parasites (Modin 1911, p. 734). It is also interesting that some North American tribes, such as the Okanagan-Colville, used wolf lichen as a medicinal tea (Turner et al. 1980, p. 15).

Using wolf lichen as a poison

Information about the use of wolf lichen as a poison is found mainly in the literature of economic botany and lichenology (cf. Smith 1921, p. 410). The ethnographic background is more rarely discussed. Although some sources give the impression that this use of the lichen was widely known in areas of Europe, this is not the case. Several handbooks mention how wolf lichen can be used, but in fact traditional folk knowledge about its use as a toxic substance is geographically restricted to the central Scandinavian Peninsula (South Sámi, Swedish and Norwegian peasantry) and to northern California, where Achomawi hunters used it as a poison on arrows when hunting squirrels (Merriam 1967, p. 225).

Professor Johannes Schefferus (1626–1679), in Uppsala, Sweden, provides the oldest record of the use of the lichen as a poison. He described in

his *Lapponia* (1673) how Sámi hunters used a “moss”, yellow-green in colour and harmful to foxes. They would crumble it and mix it in bait used in trapping foxes. He also mentioned that the poison was mixed with powdered glass (Schefferus 1956, p. 258, 389). The Danish botanist Georg Tycho Holm (Jørgen Tyge Holm), who visited Uppsala twice almost a hundred years later, in 1750–51 and 1754 (cf. Christensen 1924, p. 33), informed Carl Linnaeus that Norwegian hunters powdered the lichen and placed it in the carcass (the bait) together with glass and then let the meat freeze (Linnaeus 1755, p. 427).

There are a few more recent records of how the peasantry in Härjedalen and northernmost Dalecarlia retained knowledge about the usefulness of this lichen as a poisonous substance (Ljung 2017, p. 222). Erik Modin wrote in 1911 that the lichen took its Härjedalen folk name *spränglav* from its property of bursting open the intestines of predatory mammals. He mentioned that it was used in particular to kill wolves. The peasants gathered wolf lichen, dried and powdered it and put it into pieces of meat, which were left in places predators were supposed to visit. As soon as they saw the bait had been taken, they only had to follow the sick animal and catch it before it had the opportunity to eat anything else. If the predator found other food and ate it, the poison ceased to function, according to local knowledge. On the other hand, if it drank water, the poison became more potent (Modin 1911, p. 734).

In 1938, the ethnographer Ernst Manker from the Nordic Museum in Stockholm visited Sámi in Jämtland province. At Glen Sámi camp he met the wolf hunter Nikolaus Nilsson and had the opportunity to record information on how wolf lichen was used among the Sámi. Nilsson, born in 1864, had learned how to make poison from his father Nils Fredriksson, who had died in 1895 at the age of 75. He had moved to Tossåsen Sameby (reindeer husbandry district) from Kall Sameby in Jämtland. His father was a well-known and experienced healer and was regarded as belonging to an old family of folk healers. When Nils Fredriksson moved from Kall in the early 1870s, his reindeer herd was attacked by a wolf pack consisting of nine individuals. He placed poison in several reindeer carcasses and later he and others found many dead wolves. For a long time afterwards, wolves were absent from the area. The father stored his poisonous lichen in a skin bag, which was later given to his son Nikolaus. Manker received the bag from Nikolaus Nilsson and recorded the following detailed description:

The poison was made of *spränglav* [wolf lichen], a yellow lichen which grows on old, decayed pine stumps, mostly on the north side; hanging down as a narrow tassel on a thread. The lichen was dug out, and crumbled to a powder. If it was dry so that it dusted, one had to cover one's nose; otherwise, one's nose would bleed. The powder was mixed with fat and pieces of meat in a pan over a low charcoal fire; it should not be burned. Then it was mixed into fresh blood and pieces of reindeer cheese, so that it smelled good.

Fig. 2. The skin bag with dried wolf lichen from Toss-åsen. (Photo: Mona-Lisa Djerf, Nordiska museet).

The poison was placed in the carcasses of killed reindeer, between the skin and the flesh, or inserted in the flesh. It was preserved in a bladder or intestine, filled like a sausage; mostly, however, it was prepared immediately before use. The wolf died safely within 24 hours, unless he consumed fresh blood shortly after he had eaten the poison. The poison became stronger with older and drier lichen. It was kept in a bag in a dry place for further use. (Recorded by Ernst Manker in 1938 with Nikolaus Nilsson, Glen, Jämtland. NM: EU 13 726, p. 181. Translated by the authors.)

Manker asked the pharmacologist and toxicologist Carl Gustaf Santesson (1862–1939), who had long experience of cooperation with ethnographers, to examine the lichen and the substances it contained (e.g. Santesson 1928, 1937). Lichen specialist Magnus Fries confirmed that the small dried pieces in the bag consisted of wolf lichen. The active poisonous substance, known as vulpinic acid, was present at levels of around 6 to 12 per cent dry weight. It was a yellow crystalline substance, lacking any distinct smell or taste; an advantage when hunters wanted to avoid arousing the carnivores' suspicion.

Vulpinic acid is relatively toxic. Santesson did experiments on frogs, mice, rabbits and cats, and found that the cats were much more sensitive to injections of the toxin than the other animals. Other studies have confirmed that predators are particularly vulnerable, while rodents and hedgehogs, for example, can withstand large doses. This also applies if the poison is administered orally. For cats, an intake of 30 milligrams per kilogram of body weight is lethal, while not even an injection of 1900 mg per kg would kill a mouse (Santesson 1939).

The linguist Björn Collinder, who did fieldwork among South Sámi in Härjedalen in 1941, was told that wolf lichen was used to kill wolves (Collinder 1943, p. 50), showing that this piece of folk knowledge was still known. Traditional knowledge about how to utilise wolf lichen as a poisonous plant was lost among the Sámi and peasantry of central Scandinavia

when strychnine became more readily available, but a few Sámi hunters from Jämtland and Härjedalen kept this ancient knowledge until the twentieth century, enabling scholars to identify the species and analyse its properties.

Wolf lichen in literature and reality

Wolf lichen as a poison is well known in the lichenological literature, but ethnographic sources are actually few and far between on the timeline. The first known use of *Letharia vulpina* for killing wolves was described as early as 1673, in Johannes Schefferus's edition of *Lapponia*. Yet it was not until Carl Linnaeus provided data from Norway, using information from the Danish botanist Georg Tycho Holm, that the practice became more widely known in the literature. The actual data that reached scholars worldwide originated from a paragraph rendered in Linnaeus's dissertation *Quaestio historico naturalis: Cui Bono? Quam breviter solutam* (1752), with Christopher Eliasson Gedner (1730–1773) as respondent. The text was translated into English as early as 1759, facilitating diffusion of the knowledge to the learned world (Linnaeus 1759, p. 180). Researchers were and are highly interested in this information, because predators, and especially wolves, aroused and continue to arouse strong emotions in society.

How and when South Sámi and others learned to exploit the toxicity of vulpinic acid by using wolf lichen remains unclear, and there is also little or no information about early informants. Only in the twentieth century were informants identified and documented. Knowledge of the use of *Letharia vulpina* as a poison survived among the peasantry of Härjedalen and northern Dalecarlia into the late 1930s and early 1940s, when Ernst Manker and Björn Collinder recorded their information. The use of this poison for hunting had already become obsolete, having been replaced by strychnine and shotguns, but obviously some informants still knew how to use wolf lichen or retained memories of it from earlier generations.

In 1938, as we have seen, the ethnologist Ernst Manker had the opportunity to interview the Sámi hunter Nikolaus Nilsson, who not only knew how to prepare the poisonous substance, but also provided the researcher with a bag of dried lichen. Carl Gustaf Santesson, who analysed this sample, was able to prove that *Letharia vulpina* was an effective poison for killing wolves (Santesson 1939). His analyses have become very well known in the scientific literature and are still quoted (Schade 1954; Richardson 1988; Schöller 1997, pp. 191–192), even though the practice was already small-scale when he performed them and has since disappeared.

Ethnobiology may seem to deal with apparently minor matters, but in pre-industrial society knowledge of them could be of crucial importance to

the lives and well-being of the people, or in creating a feeling of safety. An ability to kill wolves with poisonous lichen was important know-how for herdsmen and hunters. The scarce data about killing wolves with wolf lichen have been quoted and requoted in many sources, but not because the method was very widespread. It was geographically limited and probably used only by individual hunters who had the necessary knowledge.

Therefore the question must be asked why this piece of information became so widespread in the literature. The explanation can partly be sought in Linnaeus's writings, which were written in Latin and also translated early on into other languages than Swedish, and partly in the symbolic value which predators, and here especially wolves, have in people's perceptions. Wolves are still considered very dangerous. When a wolf appears in human habitats, the number of willing hunters and the fear for human safety grows by the hour, until the wolf is killed and safety restored. In earlier times, Sámi hunters and peasants mainly feared for their reindeer and other livestock. Nowadays, however, the popularity of wolf lichen as a poison in literature and on websites is to be sought in modern fears, arising in part from the distance that now exists between an urbanised human population and the wider biological environment.

Archives and references

Archives

The Nordic Museum Archives (NM), Stockholm:
Folklife records (EU).
Institute for Language and Folklore, Uppsala:
Folklife records (ULMA).

References

- Ahlner, Sten, 1948: *Utbredningstyper bland nordiska barrträdslavar*. Uppsala.
- Ahmadjian, Vernon, & Nilsson, Sven, 1963: Swedish lichens. In: *American Swedish Historical Foundation: Yearbook*, 1963, pp. 39–47.
- Allen, David E., & Hatfield, Gabrielle, 2004: *Medicinal Plants in Folk Tradition: An Ethnobotany of Britain and Ireland*. Portland.
- Anderson, E. N., 2011: Ethnobiology: Overview of a growing field. In: E. N. Anderson, K. Adams, D. Pearsall, E. S. Hunn & N. J. Turner (eds.), *Ethnobiology*. Hoboken NJ.
- Arvidsson, Lars, 1999: A survey of lichenology in Sweden during the 19th century. In: J. E. Mattsson, M. Wedin & I. Hedberg (eds.), *Swedish Lichenology: Dedicated to Roland Moberg*. Uppsala. Pp. 23–60.
- Balée, Wilhelm, 1994: *Footprints of the Forest: Ka'apor Ethnobotany: The Historical Ecology of Plant Utilization by an Amazonian People*. New York.
- Boas, Franz, 1928: The Salishan tribes of the Western Plateaus. *Annual Report of the Bureau of American Ethnology*, 45, pp. 23–396.
- Brodo, Irwin M., Sharnoff, Sylvia Duran, & Sharnoff, Stephen, 2001: *Lichens of North America*. New Haven.

- Brøndegaard, Vagn J., 1985: *Ethnobotanik: Pflanzen im Brauchtum, in der Geschichte und Volksmedizin*. Berlin.
- Collinder, Björn, 1943: *Lappisches Wörterverzeichnis zur Härjedalen*. Uppsala.
- Christensen, Carl, 1924: Linnés testimonium til Georg Tycho Holm 1751. In: *Svenska Linné-Sällskapet Årsskrift*, 7, pp. 32–38.
- Crawford, Stuart, 2007: *Ethnolichenology of Bryoria fremontii: Wisdom of Elders, Population Ecology, and Nutritional Chemistry*. University of Victoria, Victoria.
- Danell, Kjell, Mattsson, Leif, & Bergström, Roger, 2016: Jakt och fångst. In: Kjell Danell, Roger Bergström, Leif Mattson & Sverker Sörlin (eds.), *Jaktens historia i Sverige: Vilt – människa – samhälle – kultur*. Stockholm. Pp. 35–63.
- Degelius, Gunnar, 1946: Varglaven på Brunflo kyrkogård, Jämtland. In: *Botaniska Notiser*, 1946, pp. 391–406.
- Dybeck, Richard, 1848: *Runa: Läsning för fädernelandets fornvänner*. Stockholm.
- Ejdestam, Julius, 1971: Skrapa bergmossa. In: *Askims hembygdsförening: Årsskrift*, 16, pp. 9–13.
- Ekman, Sven, 1910: *Norrlands jakt och fiske*. Uppsala.
- Fries, Elias, 1880: *Kritisk ordbok öfver svenska växtnamn*. Stockholm.
- Fries, Sigurd, 1977: Dalarnas folkliga växtnamn: en översikt. In: *Från Kulturdagarna i Bonäs bygdegård den 28–30 juni 1976 under medverkan av Kungl. Gustav Adolfs Akademien*, pp. 43–56.
- Gams, Helmut, 1955: Das Rätsel der Verbreitung von *Letharia vulpina*. In: *Svensk Botanisk Tidskrift*, 49, pp. 29–34.
- Grinnell, George Bird, 1905: Some Cheyenne medicinal plants. In: *American Anthropologists*, 7(1), pp. 37–43.
- Gunda, Béla, 1967a: Fish Poisoning in the Carpathian Area and in the Balkan Peninsula. In: *The Kroeber Anthropological Society Papers, Special Publication*, 1, pp. 1–33.
- 1967b: Jagdverfahren und Jagdgeräte bei den Tataren in der Dobrudscha. In: *Baessler-Archiv N.F.*, 15, pp. 135–151.
- Hart, Jeffrey Arthur, 1981: The ethnobotany of the Northern Cheyenne Indians of Montana. In: *Journal of Ethnopharmacology*, 4, pp. 1–55.
- Henriksson, Heidi, 1978: *Popular Hunting and Trapping in Norrland*. Stockholm.
- Høeg, Ove Arbo, 1974: *Planter og tradisjon*. Oslo.
- Ippolitova, Aleksandra, & Svanberg, Ingvar, 2014: Field Work in the Minusinsk area. In: I. Svanberg & Ł. Łuczaj (eds.), *Pioneers in Ethnobiology*. Uppsala. Pp. 131–140.
- Johnston, Alex, 1970: Blackfoot Indian utilization of the flora of the Northwestern Great Plain. In: *Economic Botany*, 24, pp. 301–324.
- Keyland, Nils, 1906: Om den svenska allmogens jakt. In: *Fataburen*, 1906, pp. 1–16, 115–125.
- 1910: Lapska fångst- och fiskeredskap. In: *Fataburen*, 1910, pp. 65–80.
- Krog, Hildur, Østhagen, Haavard, & Tønsberg, Tor, 1980: *Lavflora*. Oslo.
- Lévi-Strauss, Claude, 1962: *La sauvage pensée*. Paris.
- Linnaeus, Carl, 1737: *Flora lapponica*. Amstelædami.
- 1742: Förteckning, Af de Färgegräs, som brukas på Gotland och Öland. In: *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 3, pp. 20–28.
- 1745: *Öländska och gothländska resa på riksens högloflige ständers befallning förrättad år 1741*. Stockholm.
- 1752: *Quaestio historico naturalis: Cui Bono? Quam breviter solutam*. Uppsala.
- 1751: *Skånska resa, på höga öfwerhetens befallning förrättad år 1749*. Stockholm.
- 1755: *Flora svecica*. Stockholm.

- 1759: *Miscellaneous Tracts relating to Natural History, Husbandry and Physick*. London.
- 1766: *Usus muscorum*. Uppsala.
- Liljeblad, Samuel, 1798: *Utkast til en Svensk Flora*. Upsala.
- Ljung, Tomas, 2004: *Ödebygdsminnen: berättelsen om människorna i nord i mar-ken*. Falun.
- 2017: *Vårt levande arv: minnen och spår i landskapet*. Falun.
- Llano, George A., 1948. Economic uses of lichens. In: *Economic Botany*, 2, pp. 15–45.
- Matsson, Niss Hjalmar, 1973: Folketro och folksed. In: *Malung: ur en sockens histo-ria*, vol. 2. Malung. Pp. 346–392.
- Medeiros, Maria Franco Trindade, 2016: Historical ethnobiology. In: Ulysses Pau-lino Albuquerque, Rômulo Romeu & Nóbrega Alves (eds.), *Introduction to Ethnobiology*. Heidelberg. Pp. 19–24.
- Medin, Douglas L., & Atran, Scott, 1999: *Folk Biology*. Boston.
- Merriam, C. Hart, 1967: Ethnological notes on Northern and Southern California In-dian tribes. In: *University of California Archaeological Survey Report*, 68(2), pp. 167–256.
- Moberg, Roland, 1984: Varglav, *Letharia vulpina* (L.) Hue. In: T. Ingelög, G. Thor & L. Gustafsson (eds.), *Floravård i skogsbruket*, del 2. *Artdel*. Jönköping. Pp. 342.
- Moberg, Roland, & Hultengren, Svante, 2016: *Lavar: en fältguide*. Stenungsund.
- Modin, Erik, 1911: Växtnamn samt folkliga bruk och föreställningar rörande växter i Härjedalen. In: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, 114, pp. 697–737.
- Nabhan, Gary Paul, 2016: *Ethnobiology for the Future: Linking Cultural and Eco-logical Diversity*. Tucson.
- Nissen, Kristian, 1921: Laponian lichen names. In: Bernt Lynge (ed.), *Studies on the Lichen Flora of Norway*. Kristiania. Pp. 238–247.
- Proulx, Gilbert, Brook, Ryan K., Cattet, Marc, Darimont, C., & Paquets, Paul C., 2016: Poisoning wolves with strychnine is unacceptable in experimental studies and conservation programs. In: *Environmental Conservation*, 43(1), pp. 1–2.
- Richardson, David H., 1974: *The Vanishing Lichens: Their History, Biology, and Importance*. London.
- 1988: Medicinal and other economic aspects of lichens. In: Margalith Galun (ed.), *CRC Handbook of Lichenology*, vol. 3. Boca Raton. Pp. 93–108.
- Ruggiero, M. A., Gordon, D. P., Orrell, T. M., Bailly, N., Bourgoin, T., et al., 2015: A higher level classification of all living organisms. In: *PLOS ONE* 10(4): e0119248.
- Santesson, Carl Gustaf, 1928: Ein Pfeilgift mit Herzwirkung aus Südamerika (Col-umbia). In: *Acta medica Scandinavica*, 68, pp. 287–304.
- 1937: Pfeilgiftstudien. *Cortex erythrophlaei* aus Zentralafrika. In: *Ethnos* 2, pp. 230–234.
- 1939: Einiges über die giftige Fuchs- oder Wolfsflechte (*Letharia vulpina* (L.) Vain.). In: *Acta Societatis Medicorum Upsaliensis*, 45, pp. 1–8.
- Schade, A., 1954: Über *Letharia vulpina* (L.) VAIN. und ihre Vorkommen in der Al-ten Welt. In: *Berichte der bayerischen botanischen Gesellschaft*, 30, pp. 108–162.
- Schefferus, Johannes, 1956: *Lappland*. Översatt från latinet av Henrik Sundin; granskad och bearbetad av John Granlund. Stockholm.
- Schenck, Sara M., & Gifford, E. W., 1952: Karok ethnobotany. In: *Anthropological Records*, 13(6), pp. 377–392.
- Schöller, Heribert, 1997: Flechten und Mensch. In: Heribert Schöller (ed.), *Flech-*

- ten: *Geschichte, Biologie, Systematik, Ökologie, Naturschutz und kulturelle Bedeutung*. Frankfurt am Main. Pp. 185–211.
- Schübeler, Frederik Christian, 1886: *Viridarium norvegicum: Norges væxtrige. Et bidrag til Nord-Europas Natur- og Culturhistorie*, vol. 1. Christiania.
- Secoy, D. M., & Smith, A. E., 1983: Use of plants in control of agricultural and domestic pests. In: *Economic Botany*, 37(1), pp. 28–57.
- Smith, Annie Lorraine, 1921: *Lichens*. Cambridge.
- Ståhlberg, Sabira, & Svanberg, Ingvar, 2017: When is a foraging society? In: A. Pyhälä & V. Reyes-García (eds.), *Hunter-Gatherers in a Changing World*. New York. Pp. 21–39.
- Stillingsfleet, Benjamin, 1759: *Miscellaneous Tracts Relating to Natural History, Husbandry and Physics*. London.
- Storå, Nils, 1985: Adaptive dynamics and island life: resource use in the Åland Islands. In: *Studia Fennica*, 30, pp. 113–144.
- Sundström, Erik, 2002: *Växtfärgning med örter, svampar och lavar*. Västerås.
- Svanberg, Ingvar, 1989: Marginal groups and itinerants. In: P. A. Andrews (ed.), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden. Pp. 602–612.
- 1998: The use of lichens for dyeing candles: ethnobotanical documentation of a local Swedish practice. In: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, 324, pp. 133–139.
- 2005: Ethnobotany. In: U.-M. Kulonen, I. Seurujärvi-Kari & R. Pulkkinen (eds.), *The Saami: A Cultural Encyclopedia*. Helsinki. Pp. 104–105.
- 2011: *Folklig botanik*. Stockholm.
- 2012: The use of wild plants as food in pre-industrial Sweden. In: *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, 8(4), pp. 317–327.
- 2017a: Jätteslide och rönnbärsbitter: postmodern etnobiologi om konst, matglädje och prepping. In: *Svensk Botanisk Tidskrift*, 111(1), pp. 29–45.
- 2017b: Swedish dye plants 1700–2000. In: *Acta Linguistica Petropolitana: Transactions of the Institute for Linguistic Studies*, Vol. 13, part 2. St Petersburg. Pp. 153–163.
- 2018: Doftticka (*Haploporus odoratus*) som doftspridare i klädkistor och smakgivare i mat. In: *Saga och Sed*, 2017, pp. 105–120.
- Svanberg, Ingvar, Luczaj, Lukasz, Pardo-de-Santayana, Manuel, & Pieroni, Andrea, 2011: History and current trends of ethnobiological research in Europe. In: E. N. Anderson, K. Adams, D. Pearsall, E. Hunn, & N. J. Turner (eds.), *Ethnobiology*. Hoboken NJ. Pp. 191–214.
- Trapp, Hans, 1997: Mapping lichens in Europe: *Letharia vulpina* and *Menegazzia terebrata*. In: H. Albin (ed.), *Biology and Ecology*. Tallinn. Pp. 195–212.
- Turner, Nancy J., 1979: *Plants in British Columbia Indian Technology*. Victoria.
- Turner, Nancy J., Bouchard, Randy, and Kennedy, Dorothy I. D., 1980: *Ethnobotany of the Okanagan-Colville Indians of British Columbia and Washington*. Victoria.

Sammanfattning

I Johannes Schefferus *Lapponia* från 1663 upplyses läsaren om att samerna kunde förgifta rävar med hjälp av en gulgrön moss. Det är den äldsta underrättelsen vi har rörande användandet av varglav, *Letharia vulpina*, i syfte att förgifta åtlar för att därmed kunna döda rovdjur. Nästa belägg återfinns i Carl von Linnés andra upplaga av *Flora svecica* (1755), där han uppger att

norska jägare preparerade åtlar med den giftiga laven för att komma åt rovdjur. Från början av 1900-talet föreligger belägg från samer i Jämtland och Härjedalen om detta sätt att jaga varg. År 1938 kunde Ernst Manker, efter den samiske jägaren Nikolaus Nilsson i Jämtland, inhämta detaljerade kunskaper och dessutom insamla substansen ifråga. Toxikologen Carl Gustaf Santesson, som i samarbete med svenska etnografer analyserat åtskilliga pilgifter och giftsubstanser för andra användningsområden från främst Afrika och Sydamerika, fick i uppgift att undersöka det av Manker insamlade lavämnet. Den aktiva giftsubstansen visade sig vara vulpinsyra och ingår i halter på omkring 6–12 procent av torrvikten. Det är ett gult, kristallint ämne som saknar tydlig lukt och smak, vilket är en fördel när man vill undvika rovdjurens eventuella misstänksamhet. Santesson kunde visa att rovdjur dog av giftsubstansen, medan däremot gnagare och igelkottar förblev opåverkade. Beläggen upplyser om att sydsamiska jägare, liksom en del allmogejägare i nordligaste Dalarna, Härjedalen och Jämtland, samt i angränsande delar av Norge, känt till varglavens användning som ett gift för att döda rovdjur. Redan under 1800-talet hade stryknin dock ersatt varglaven, men enstaka samiska jägare behärskade fortfarande metoden under förra hälften av 1900-talet. Det finns också uppgifter från Dalarna, Härjedalen och Småland om att allmogen använt varglav för att färga ylle. Intressant nog har varglaven också utnyttjats av västliga nordamerikanska ursprungsfolk som färgväxt och av jägargrupper i Kalifornien för att framställa pilgift. Varglav har också ingått i den folkliga botrepertoaren i mellersta Sverige. Tack vare Linnés och senare Santessons publikationer har uppgiften om varglavens användning för att döda rovdjur spritts internationellt i den botaniska och likenologiska litteraturen, men det är bara från centrala Skandinavien och norra Kalifornien som det finns etnografiska belägg för att den verkligen används för detta ändamål.

Aktuell litteratur om svenska dialekter

En krönika sammanställd av Lars-Erik Edlund i samverkan med Sällskapet för svensk dialektologi¹

Föreliggande tidskrift, *Svenska landsmål och svenskt folkliv* (*SvLm*), räknar som bekant sina årgångar från 1878. Med årgång 139 (2016) fick den två nya redaktörer, Fredrik Skott och Mathias Strandberg. Det område som tidskriften avser att täcka förtydligas i den underrubrik som numera finns, »Tidskrift för talspråksforskning, folkloristik och kulturhistoria». Det är bra att tidskriftens tematik på detta sätt tydligt synliggörs, inte minst att detta är ett organ för talspråksforskning i bred mening.

I årgång 139 finns tre längre forskningsartiklar om dialekter och talspråk. John Helgander har i en rad arbeten i *SvLm* genom åren behandlat älvdalskan ur ett sociolingvistiskt perspektiv, med fokus bl.a. på förhållandet till standardspråket och frågan om målets status och livskraft. I *SvLm* 2016 behandlar Helgander i en lång artikel frågan huruvida älvdalskan bör betraktas som ett språk eller en dialekt. Frågan har under det senaste decenniet engagerat ett flertal forskare, och argumenten för olika positioner redovisas av Helgander. Han lyfter därefter fram det han kallar »det vidare perspektivet», där älvdalska betraktas i ett historiskt, geografiskt och sociolingvistiskt sammanhang. Detta formar sig till en noggrann och nyttig genomgång av de språkliga förändringar som älvdalskan genomgått sedan slutet av 1800-talet. Det handlar här »både om ett omfattande språkbyte mellan generationer och samtidigt pågående grundläggande förändringar som drabbar språkets alla nivåer (fonologi, morfologi, syntax och ordförråd)» (s. 39). Onekligen finns ett dilemma för den som hävdar älvdalskans minoritetsstatus, ty man kan ju fråga sig *vilken* älvdalska som i så fall åsyftas? Vidare kommer författaren in på älvdalskans närstående grannar i Ovensiljan där frågan om minoritetsspråksstatus *inte* drivits, trots att också dessa varieteter är ålderdomliga och svårbegripliga, och lokalbefolkningen uppvisar tvåspråkighet. Helgander frågar sig: »Vore det exempelvis rimligt att Våmhusmålet, som har så mycket gemensamt med älvdalska och som talas strax sydost om den förmenta gränsen, skulle ses som en dialekt medan älvdalska tillerkänns språkstatus?». Detta är en berättigad fråga. I uppsatsen

¹ Följande medlemmar i Sällskapet för svensk dialektologi har lämnat ett eller flera bidrag till årets krönika: Gerd Eklund, Kristina Hagren, Astrid Reinhammar, Mathias Strandberg, Eva Sundgren och Lena Wenner. Ett särskilt tack till Sällskapets ordförande Rut Boström som hållit ihop arbetet inom Sällskapet.

problematiserar Helgander på ett antal konkreta punkter diskussionen om språk resp. dialekt.

Kongruensbøjningen av verb i syd- och västsvenska dialekter är ämnet för en artikel av Adam Horn af Åminne. Undersökningen bygger på ett omfattande material excerperat ur samlingarna till *Ordbok över Sveriges dialekter* resp. den s.k. *Västgötaordboken* vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Horn af Åminne berör kongruensbøjningens dialektgeografi och dess utveckling över tid med utgångspunkt bl.a. i markeringsteori.

Sedan några år pågår vid bl.a. Institutet för språk och folkminnen ett omfattande forskningsprogram med titeln »Interaktion och variation i pluricentriska språk». Inom ramarna för detta har Jenny Nilsson, Catrin Norrby, Jan Lindström och Camilla Wide undersökt hur användningen av hälsningsfraser varierar mellan sverigesvenska och finlandssvenska. Undersökningen redovisas i en artikel i *SvLm* 2016. Studien är baserad på ett omfattande video- resp. audioinspelat material innehållande servicesamtal. Det framgår bl.a. att *hej* är den vanligaste hälsningsfrasen i båda varieteter, att *tjena* är betydligt vanligare i sverigesvenskan och att finlandssvenskan har en del hälsningsfraser som sverigesvenskan inte har, t.ex. (det visserligen ovanliga) *moj*.

I förra årets *SvLm* återinfördes avdelningen »Meddelanden och aktstycken», som har varit frånvarande under många år. Till denna nypremiär bidrar Hans Jonsson med en kort etymologisk artikel, »*Ro* 'råegg', *vrå* 'hörn' och *ro* 'höft'», där han sammanför det svenska och norska dialektordet *ro* 'råegg' med de sinsemellan etymologiskt identiska *vrå* 'hörn' m.m. och *ro* 'höft'. Dessa tre ord är alltså ursprungligen ett och detsamma och återgår på ett urgermanskt **wranhu-* 'något vinkelformigt'. Mats Rydén lämnar ett bidrag med titeln »Johannes Franckenius och de svenska floranamnen. Några anteckningar», där han granskar de i Johannes Franckenius verk *Speculum botanicum* (1638, 1659) anförda växtbenämningar som i dag är s.k. floranamn, alltså växtbenämningar som anförs i florer och därmed kan betraktas som standardbenämningar. Som en bilaga anförs också företalen till de båda upplagorna av *Speculum* i översättning till svenska.

Språkmöten i Västerbotten och Österbotten är titeln på en av Lars-Erik Edlund och Marianne Nordman år 2017 utgiven samlingsvolym, som innehåller tretton bidrag. De flesta av bidragen har relevans för denna krönika.

En startpunkt för att beskriva språkmötestemats dynamik finner man i Kjell Herberts inledande uppsats om språkliga landskap, där utgångspunkten tas i det som kallas *linguistic landscapes*. Uppsatsen hämtar sin empiri från skyltar, officiella och andra, som finns i Umeå resp. Vasa men också i Helsingfors.

De många språkliga och kulturella mönster på nordskandinaviskt område som blottlagts genom studier av språk beskrivs i samlingsvolymen av

Lars-Erik Edlund. Han exemplifierar den språketnografiska forskningen där dialekter och namn fokuserats, men redovisar också studier av kulturgränser samt skrivande och skriftbruk på nordsvenskt område, där inte minst det sistnämnda området har god potential.

I Ann-Catrine Edlunds artikel behandlas den komplicerade säljakten och dess terminologi, och olika ord för säl beroende på jaktområdet i sälisen, jaktsituationen och tillvaratagandet av sälen behandlas. Då det t.ex. gäller tillvaratagandet av sälen finner man att sälhonorna, som benämndes *morsa*, *säla* m.m., togs tillvara, däremot inte hannarna; för de stinkande hannarna fanns målande beteckningar som *luktare*, *luktag*, *apotekare*, *terpentinare*, *fränfarao* och *fränox*. Samma säl kunde benämnas med skilda ord, beroende på sammanhang. Den fullvuxna vikarsälen kallades sålunda *vistsäl* efter sina s.k. vistor under isen och snön, däremot var *långvikare* benämningen på sälen i öppen ismiljö, medan kön kom till uttryck när samma säl skjutits: då användes de ovannämnda orden *morsa*, *luktare* etc. Uppsatsen visar att några av orden är gemensamma inom hela det bottniska området och representerar en »kommunikativ basnivå», under det att andra endast är regionalt utbredda och därför uppbär en stark identifierande funktion bland de lokala säljägarna.

Om terrängbeteckningar och deras onomastiska användning inom det bottniska området handlar Åke Sandströms uppsats om Holmöns ortnamn och Ulf Lundströms om dialektord och ortnamnselement väster och öster om Bottenviken.

Klara Bertils tar sig an den samtida Umeåsvenskan på basis av intervjuer av ett antal personer i åldrarna 19–80 år bosatta i Umeå. I förgrunden står deras uppfattningar om och attityder till Umeåsvenskan. Några typiska drag utgör användningen av verbet *he*, *hä* (*häva*) 'sätta, ställa, lägga', *-er*-bortfall i presens i vissa verb (»Vad säg du?»), oböjd predikativ i plur. (»Skorna är blöt», 'skorna är blöta') samt akut accent i ord som *dator* och namn som *Stockholm* och *David*. Språksamhället i Umeå karakteriseras av mångfald, och intervjupersonerna betonar därför »det heterogena, variationen, i stadens språk och befolkning» (s. 61). Trots att det kan finnas vissa tendenser till att den geografiska dimensionen trängts tillbaka vid människors gruppidentifikation, verkar det som om den norrländska identiteten ändå spelar en roll för informanterna vid identifieringen av Umeåsvenskan. Inte minst detta sistnämnda är intressant.

Dialektala ordspråk i Västerbotten och Österbotten träder i förgrunden i Daniel Anderssons bidrag. Författaren kommenterar ordspråkens språkform och deras sakinnehåll. Uppsatsen innehåller en rik exemplifiering, och visar på både skillnader och likheter de olika dialekterna emellan. Av ordspråket »Gammal är äldst» finns från norra Västerbotten varianten »Nöj a kwasta soop bäst, men gammsopa vetta vårs skitn jer» ('Nya kvastar sopar bäst, men gamla kvastar vet var smutsen är'), och från Pedersöre, Österbotten,

»Nyy kvasta soopar bäst män ti gambäl taar bäter i nååta å höönä» ('Nya kvastar sopar bäst men de gamla tar bättre i nåtar [alltså: 'fogar, skarvar el. springor mellan bräder el. stockar'] och hörn'). Hur ordspråken relaterar till det samhälle och den kulturella kontext där de skapats, kommenteras och problematiseras även på ett intressant sätt i artikeln.

Ett par studier i volymen rör språken i Vasa och i övriga Österbotten. Marianne Nordman behandlar den tvåspråkiga staden Vasa, och redovisar därvid den forskning på området som genom åren bedrivits vid Vasa universitet. Om språkmöten inom undervisning skriver Siv Björklund.

Dialektologisk inriktning har Viveca Rabbs artikel om ett antal svensk-språkiga Vasabors uppfattning om vilka dialekter de betraktar som mest lika Vasasvenskan; mer om Vasasvenskan längre fram i krönikan. En jämförelse görs även med informanternas språkliga produktion. Teoretiskt och metodologiskt tas utgångspunkten i sociolingvistik och folkdialektologin (perceptuell dialektologi). Ett antal kartor söker åskådliggöra hur mönstren ter sig hos informanterna. Resultaten pekar i olika riktningar. En del av informanterna menar att Vasasvenskan mest liknar andra stadsspråk i Finland, såsom talspråket i Åbo eller rentav i Helsingfors, medan majoriteten uppger att de närmaste motsvarigheterna finns i de österbottniska dialekterna, mer i allmänhet eller specifikt något enskilt byamål. Det är uppenbart att de informanter som själva talar ett standardnära språk ser paralleller mellan språket i Vasa och talspråket på orter längre bort, under det att dialekttalande informanter drar paralleller med landsbygdsdialekter närmare Vasa. Detta är rätt naturligt.

Sara Nyholm studerar de attityder som finns hos Närpesungdomar till standardsvenska och Närpesdialekt. Undersökningen genomfördes med hjälp av ett s.k. masktest. I de flesta fall uppfattas de som använder dialekt som mer fördelaktiga («roliga», «snälla», «trevliga» etc.). Dialekten »fungerar som en strategi för tillhörighet och om en person inte talar dialekt signalerar det att personen inte hör till samma grupp som dialekttalarna. Omedvetet blir standardsvenskan en form av avståndstagande» (s. 172). Tendensen blir härvidlag ännu tydligare när det är en kvinnlig talare.

En doktorsavhandling ska också lyftas fram i krönikan, David Karlanders *Authentic Language. Övdalsk, metapragmatic exchange and the margins of Sweden's linguistic market* (2017), som tar ett friskt grepp på älvdalskan, eller snarare de »praktiker som på ett eller annat sätt intresserat sig för eller engagerat sig i frågor rörande älvdalskans dåtid, nutid och framtid» (Karlander 2017 s. 63), för att citera från den svenska sammanfattningen. Det rör sig om en sammanläggningsavhandling innefattande fyra delstudier. Studie I undersöker den språkpolitiska debatten kring regleringen av älvdalska i Sverige, där principfrågan om huruvida älvdalskan är ett språk eller en dialekt har dominerat; jfr ovan Helganders artikel i *SvLm*. Studie II är en idéhistorisk undersökning av Lars Levanders vetenskapliga arbete kring älvd-

dalskan med syfte att »bättre förstå några av de grundläggande föreställningar, motiv och målsättningar som Levander närde i sin forskning om älvdalska och andra dalmål», vilket i sin tur syftar »till att skapa en förståelse för Levanders eftermäle i samtida forskning om dalmålen i allmänhet och älvdalska i synnerhet». Studie III är en etnografisk undersökning av en kvällskurs i älvdalsk grammatik med fokus på »relationen mellan grammatisk beskrivning och språkliga register». Studie IV behandlar (den tvåspråkiga) namngivningen av vägar i Älvdalens kommun. Karlanders avhandling tas upp till granskning i en artikel av fakultetsopponenten, Judith Irvine, på annan plats i denna årgång av *SvLm*.

Det svenska språket i Finland behandlas av Ann-Marie Ivars i två artiklar. I »Svenska dialekter i Finland 1800–2000» (2015) konstaterar hon att dialekterna i Finland levt kvar med en annan styrka och seghet än dialekterna i Sverige. Hon lyfter fram fyra jämförelser över tid som visar små förändringar i ljud och form i dialekterna: i österbottniska Kronoby, i Närpesmålen, i åländska Brändöområdet och i Åboland där den gamla dialektgränsen kvarstår mellan västra och östra Åboland. I väster råder *diglossi*, d.v.s. både dialekt och standard används men i olika situationer. I övriga Åboland råder *diaglossi*, d.v.s. dialekt och standard är inte strukturellt skilda system men används i en glidande skala i olika situationer. Ivars går igenom övergripande faktorer som haft denna bevarande effekt såsom skilsmässan från Sverige 1809 och den nationella väckelsen med en motrörelse. Hon redogör för språktillhörigheten, d.v.s. proportionerna mellan svensk- och finsktalande i de s.k. svensksbygderna. Vidare diskuterar hon attityder till dialekt och högspråk och hon redovisar några dialektförändringar på lexikal och fonologisk nivå och inom formläran, som är resultatet av utjämning och förenkling. Sist lyfter hon översiktligt fram vad som blir kvar och var det blir kvar.

Ett klassiskt forskningsproblem träder i förgrunden i en annan artikel av Ann-Marie Ivars. Redan 1894 lade O. F. Hultman fast en viktig gränslinje mellan nordfinländska och sydfinländska dialekter som han förlade mellan Houtskär och Korpo i Skärgårdshavet i sydväst. Olof Ahlbäck nyanserar detta något och menar att södra delen av Österbotten, Åland samt västra och södra Åboland bildar en egen grupp som präglas av fler språkförändringar västerifrån än målen i östra Åboland och Nyland. Ivars söker i en artikel som har rubriken »Nordfinländska dialektgränsen» (2017) förklara framväxten av den *novationstriangel* som Ahlbäck ser. Varför stannar novationerna när de når Skärgårdshavet i söder och Vasatrakten i norr? Hon går igenom Hultmans tolv kriterier och därefter granskar hon närmare vokalbalans, tilljämning och palatalisering i Houtskär. Utgående från Iniö och Houtskär granskar Ivars därefter drygt 20 novationer som finns inom delar av eller i hela novationstriangeln. Hennes slutsats blir att de »många novationerna ger Iniö- och Houtskärsmålen en omisskännlig nordfinländsk – för att inte säga nordsvensk eller nordskandinavisk – karaktär» (s. 24). Förklaringen finner

Ivars i senmedeltidens och 1500-talets bondeseglation på Stockholm. Hon granskar denna verksamhet och ser att utbredningen av de språkliga nyheterna visar en tydlig överensstämmelse med utbredningen av bondeseglationen på Stockholm.

Herbert Gustavson gav 1977 ut den kortfattade översikten *Gutamålet – inledning till studium*. Boken har nu återutgivits, vilket är värdefullt, eftersom det rör sig om en lättillgänglig och användbar översikt över målen på Gotland. Numera finns på nätet en hel del viktigt material som kompletterar boken, bl.a. Gutamålsgilletts ordlista. Ortografin i boken och i den sist nämnda ordlistan skiljer sig dock åt, och i bokens inledning gör Bosse Carlgren reda för skillnaderna.

Historikern Gunnar Wetterberg har avslutat ett verk i tre band om Skånes historia. I det sista bandet (Wetterberg 2017 s. 603 ff.) finns ett kort kapitel om Skånes dialekter. Det är en kärnfull och initierad exposé som förhoppningsvis når ut till en bred publik och stimulerar till vidare läsning.

En del språksociala studier, med olika inriktning och på basis av skilda metoder, har också utkommit. Emil Paulsrud (2017) diskuterar språkförändring i en traditionell dialektmiljö genom att närstudera två personers dialektbruk i Mora, en mor (72 år) och hennes son (38 år), Britta och Stefan. Han undersöker om, och i så fall hur, informanterna anpassar sitt språk beroende på samtalssituationen och vad det kan säga om dialektsituationen i Mora. Materialet utgörs av två intervjuer, en med vardera informant, samt tre egeninspelningar. Bland Brittans närmaste används den traditionella dialekten mest, men när hon pratar med utomstående växlar hon till en mer utjämnad varietet. Stefan talade den traditionella dialekten med sina föräldrar upp till 10-årsåldern, men därefter övergick han till att använda en mer utjämnad varietet med dem, trots att de fortfarande talar dalmål med honom. För Stefan och den yngre generationen är den traditionella dialekten inte lika självklart förstavalet i samtal med de närmaste. Stefan talar visserligen dalmål bl.a. med ett kompisgäng, men Paulsrud har inte fått med någon situation där han använder den traditionella dialekten. Han använder emellertid fler dialektala varianter när han samtalar med en mer dialektal samtalspartner. Tydligt är att bruket av traditionell dialekt i Mora minskar, men eftersom avstånden mellan traditionella och mer utjämnade varieteter i området är stort finns där fortfarande en stor språklig spännvidd.

Jenny Nilsson har i en tidigare studie (2015) av dialekten i Torsby konstaterat att dialektvarianter som är ovanliga i inspelningar från 1940-talet i princip saknas helt i inspelningar genomförda 2011. Ett undantag är det öppna uttalet av *ä* (t.ex. att *herre* uttalas *harre*) som används än mer frekvent i dag. I den här aktuella artikeln har Nilsson och Wenner (2017) genom akustisk analys visat att *ä*-ljudet realiserats som /a/ av personer i alla åldrar, oavsett hur dialektala de är och vad de har för social bakgrund. Detta uttal före-

kommer dessutom i samtliga konsonantkontexter till skillnad från tidigare då det främst förekom framför /r/ och /l/. I artikeln diskuteras vilken social betydelse dialektdraget har i dagens Torsby. Författarnas slutsats är att två parallella processer med olika social betydelse pågår i Torsby. Ett *a*-haltigt uttal av kort *ä*-ljud uttrycker tradition och lokal identitet, medan långt *ä*-ljud följer den allmänna tendensen i urbana miljöer att uttalas mer öppet, vilket indexerar modernitet och urban livsstil.

Viveca Rabb (2017a) diskuterar hur Vasasvenskan definieras av 20 informanter från Vasa jämfört med 10 från Korsholm i intervjuer gjorda 2014. Hon utgår från informanternas egen uppfattning om vad som kännetecknar svenskan i Vasa. Många informanter tycker det är svårt att nämna konkreta språkdrag som är specifika för Vasa, och informanterna från Vasa nämner i genomsnitt fem olika språkdrag, medan de från Korsholm i genomsnitt bara nämner två. Främst pratar informanterna om uttal och lexikala drag. Med utgångspunkt i tidigare forskning om *salience* försöker Rabb förklara vilka språkdrag som lyfts fram som kännetecknande för Vasasvenskan.

Jon Helgason och Emma Sköldberg (2016) diskuterar en tendens som uppmärksammas i den internationella forskningen, nämligen att det multikulturella ungdomsspråket i flera av Europas storstadsregioner är på väg att stabiliseras och ta formen av en urban dialekt. I Sverige har flera försök gjorts att språkligt kodifiera ordförrådet. Kodifieringen tar sig bl.a. uttryck i att flera relativt nyutkomna skönlitterära verk innehåller miniordlistor över ord och fraser, hämtade från det multikulturella ungdomsspråket, som används i texten. Detta grepp förekommer i såväl vuxen- som barn- och ungdomslitteraturen. Författarna har studerat olika typer av material, däribland raptexter, skönlitteratur, miniordlistor, tryckta ordböcker och användargenererade lexikografiska resurser. I samband med kodifieringen ser författarna dels en anpassning av orden till svensk stavning, dels en tendens att behålla eller understryka ordets främmande karaktär.

Studier av samtal möter också i en del arbeten. Eva Sundgren (2017) beskriver sålunda två undersökningar om ackommodation i samtal. Först är det en kvantitativ analys av huruvida hon anpassade sig till sina informanter i sina inspelningar 1996 (Sundgren 2002) och i så fall på vilket sätt. Därefter analyserar hon de åtta informanternas och sin egen intraindividuell variation under samtalen i yttrandenas lokala kontext och diskuterar olika faktorer som kan påverka variantvalet. Hon demonstrerar att ackommodation bara är en av de faktorer som kan påverka variantvalet; bl.a. har inomspråkliga faktorer stort inflytande på vilken variant som väljs. Den språkliga variationen (och förändringen) beror på en kombination av många olika faktorer.

Jaana Kolu (2016) jämför hur tvåspråkiga ungdomar kodväxlar i vardagliga samtal i Haparanda och i Helsingfors. Hon granskar kodväxlingen ur ett grammatiskt perspektiv och fokuserar på *intrasententiell* kodväxling, d.v.s.

växling inom en mening. Dessutom beskriver hon *hybridsammansättningar*, d.v.s. kodväxling inom ett och samma ord. Materialet utgörs av inspelade samtal mellan 14–15-åriga tvåspråkiga elever på tre olika högstadieskolor i Haparanda och en svenskspråkig högstadieskola i Helsingfors; alla inspelningar är från 2014. För att besvara frågan om det finns ett matrisspråk i Haparanda och i Helsingfors analyserar hon enligt *morfemfrekvenskriteriet* och *systemmorfemskriteriet*. Enligt frekvenskriteriet är matrisspråket i sju av de nio samtalen i Haparanda finska och i Helsingforsmaterialet svenska, men i båda materialen dominerar finskan enligt systemmorfemskriteriet, d.v.s. hur orden böjs. Haparandaungdomarna kodväxlar till svenska i medeltal fem gånger i minuten, medan det förekommer finska inslag i Helsingforsamtalen två gånger i minuten.

Kolu (2017) granskar några svenska och finska diskurspartiklar som används i tvåspråkiga ungdomssamtal i Haparanda, Stockholm och Helsingfors och beskriver och jämför vilka funktioner diskurspartiklarna har i interaktionen mellan 13–15-åriga ungdomar på de tre orterna. Stockholmsmaterialet samlades in i två Sverigefinska skolor 2015–16; ungdomarna i Stockholm talar för det mesta svenska med varandra, och det förekommer inte så mycket kodväxling från svenska till finska. De partiklar som granskas är *typ* och finskans motsvarande *niinku* (och den dialektala *niinkö*), *eiku* (och den dialektala *eikö*) samt *no/nå* som finns i både finskan och finlandssvenskan, men inte har någon motsvarighet i sverigesvenskan. Resultaten visar bl.a. att diskurspartiklarnas funktioner delvis är desamma som i enspråkiga samtal, men i Haparandasamtalen kan *typ* och *niinku* också signalera en kommande kodväxling. De finska och svenska diskurspartiklarna bildar en gemensam tvåspråkig resurs, och avgörande för valet av diskurspartikel tycks i de flesta fall vara dess funktion.

En del studier på området »lingvistiska landskap» har publicerats. Kjell Herberts studie rörande Umeå och Vasa (samt Helsingfors) har redan nämnts liksom Viveca Rabbs artikel om svenskspråkiga Vasabors uppfattning om Vasasvenskans närmaste motsvarigheter. Folkdialektologi i södra Österbotten diskuteras också i Väinö Syrjälä (2017). Syftet är att utreda hur och med vilka mål man kan insamla informationer om dialekter och dialektområden med hjälp av kartor som informanterna ritat. I undersökningen har dessutom material samlats med hjälp av intervjuer. De flesta som deltagit i studien tycks vara överens om var Närpesmålets sydgräns går, däremot verkar den nordliga gränsen vara mer diffus i informanternas medvetande. Utifrån kartorna har forskaren ett verktyg att skapa en livlig språkdiskussion. Man slås dock av att informanterna lämnar rätt få konkreta beskrivningar av vad som kännetecknar olika dialekter. I en annan studie, framlagd i *Folkmålsstudier* 54, 2016, konstaterar Syrjälä att den roll som studiet av lingvistiska landskap spelar för den sociolingvistiska konstruktionen av »Svenskfinland» är mycket komplicerad. Så är det helt

visst. Hela forskningsområdet »lingvistiska landskap» har god potential, men en hel del teoretiska och metodologiska utmaningar återstår att bemästra.

Flera studier av traditionella dialekter har presenterats. Henrik Rosenkvist (2016) ger sålunda i artikeln »Negationer i estlandssvenska» en översikt över några av de egenskaper som utmärker negationen i dessa dialekter. Formerna varierar: *inga*, *int* (Nargö), *itt* (Rågö, Vippal, Korkis), *änt* (Ormsö, Nuckö), *äte*, *ät* (Runö). Satsfinal, dubblerande negation, som i standardsvenskt »Du får inte skala potatis, inte» tycks vara ovanlig eller t.o.m. ogrammatisk i estlandssvenska. I den engelska meningen »Veronica didn't see nothing» ('Veronica såg inte någonting') förmedlar de två negerande leden tillsammans en semantisk negation. Rosenkvist väljer termen *negationsharmoni* (NH) för denna företeelse. Han konstaterar att detta saknas i det svenska standardspråket men finns i estlandssvenska, t.ex. »Välaiken had *änt* heldor *inga* fail» ('Vädret var det inte heller något fel på'). Företeelsen förekommer även i älvdalska, sydösterbottniska och nyländska. Rosenkvist väljer att se NH som resultatet av språkkontakt. Med stöd i en undersökning som hävdar att NH i en nordnorsk dialekt är en följd av finsk språkkontakt menar han att NH i de fyra svenska språkvarieteterna är resultat av finsk-ugriska kontakter, för Älvdalens del med forna tiders skogs-samer. Avslutningsvis behandlar Rosenkvist det modala verbet *mike*, en hopsmältning av *må+icke* med samma betydelse. Detta verb ger inte upphov till NH, d.v.s. negationen i *mike* och ett negerande satsadverbial eliminerar varandra och tolkningen blir positiv.

Alexander Mankov har sedan år 2004 systematiskt undersökt språket hos de fåtal Gammelsvenskbyaltare som finns kvar. Detta utgör en viktig och respektingivande dokumentationsinsats. I Mankov 2017 redovisas en morfologisk översikt över dialekten, med bl.a. en redovisning av del ålderdomliga drag i adjektivböjning, pronomenböjning och verbböjning. Konkret uppvisas sålunda i den starka böjningen av adjektiv i sing. tre genus: *häisär* – *häis* – *häist* 'hes'; i verbböjningen möter oss presens sing. *lätär* gentemot presens plur. *läta* 'låter', presens sing. *väit* gentemot presens plur. *vita* 'vet' etc. Paradigmen presenteras i bidraget, däremot inga längre kommentarer, vilka också hade varit intressanta att ta del av. De flesta av Mankovs artiklar är på ryska, så det är att hoppas att han återkommer med en utförligare framställning av sitt ämne på svenska.

I en studie av det åländska dialektdraget apokope av infinitivens slutvokal har Ida Toivonen (2017) använt flera olika slags material. Det rör sig om inspelningar gjorda vid olika tider, dialektuppteckningar och tryckt litteratur. Undersökningen bekräftar tidigare forskares slutsats att apokopen är villkorlig. Den kan uppträda i alla sammanhang utom i satsens slut och framför diskurspartikel eller upprepat subjekt. Materialet tyder också på minskad användning av draget bland yngre talare.

På fonologins område föreligger flera studier. Staffan Fridell (2017) diskuterar dateringen av retroflekteringen (supradentaliseringen) i norskan och framför allt i svenskan. Den traditionella dateringen av svensk retroflektering till 1700-talet, förfäktad av bl.a. Elias Wessén (1968 s. 166), förkastas. Vokalinskottsformer som *baren* (*barn*) och *biören* (*björn*) hos Karl XI, Agneta Horn m.fl., som traditionellt setts som bevis för att retroflekteringen inte varit genomförd på 1700-talet, är enligt Fridell snarare högstilsformer eller resultatet av differentiation som reaktion på retroflekteringstendenser. Fridell pekar på skrivningar som *giohlt* (*gjort*) i Sven Hofs *Dialectus Vestrogothica* och på ryska skrivningar med den kyrilliska bokstaven *ui* ([ʃ]) av namnet *Lars Larsson* från 1610-talet som bevis för att retroflekteringen var allmänt genomförd under 1600- eller 1700-talet. Bl.a. med ledning av ortnamn förlägger Fridell retroflekteringen till senmedeltiden.

Ett samlat grepp om retroflektering av konsonantförbindelserna /rn, rs, rt/ i ortnamn i Sverige tar Thorsten Andersson (2017) i en artikel i *Namn och bygd* 2016. Anderssons undersökning, som bygger på en omfattande empiri, utmynnar (s. 21) i slutsatsen att retroflekteringen »sträcker sig tillbaka till förra hälften av 1300-talet och att den äldre spridningen i stort täcker hela det supradentalala dialektområdet i Sverige».

Om lateraler i åländska dialekter handlar en uppsats av Eva Sundberg och Ida Toivonen (2017). De öståländska dialekterna har en stor uppsättning lateraler: det »vanliga» tonande, approximantiska [l], det kakuminala [ɭ], det retroflexa [ʎ], det palatala [ʎ̟] och det tonlösa [ɬ], och av dessa har alla utom [ʎ] fonematisk status. I de väståländska dialekterna har av gammalt funnits fyra *l*-ljud; det palatala saknas. De fyra som finns är dessutom inte egna fonem utan bundna allofoner. Författarna kan konstatera att palatalt och tonlöst *l* har försvunnit i de öståländska dialekterna och att det kakuminala är »på stark tillbakagång» samt att i de väståländska dialekterna de kakuminala *l*-ljuden används »mindre av yngre talare än äldre talare».

Huvudfrågan i en artikel av Eva Liina Asu, Francis Nolan och Susanne Schötz (2015) är om tonlösa approximanter är kategoriskt åtskilda från tonlösa frikativor eller inte. Artikulatoriska gester kan utföras mer eller mindre fullständigt, vilket innebär att frikativor kan »försvagas» till approximanter och tvärtom kan approximanter »förstärkas» till frikativor (Engstrand 2004 s. 146). Författarna har akustiskt analyserat tonlösa lateraler i estlandssvenska, isländska och walesiska. Resultatet av analysen visar att det finns en stor variation inom kategorin tonlösa lateraler snarare än en kategorisk uppdelning mellan laterala frikativor och tonlösa approximanter.

I Schötz, Nolan och Asu (2017) genomförs en akustisk undersökning av den tonlösa lateralen [ɬ] i estlandssvenska, närmare bestämt Nuckö-Rickul-Ormsö-varieteteten. Lateralen [ɬ] är i estlandssvenskan sprungen ur äldre /s/ men är numera ett eget fonem, /ʈ/. Den liknar initialt [s] dura-

tionsmässigt och har en tendens att bli anticipatoriskt tonande mot slutet, vilket enligt författarna tyder på att den är en approximant, samtidigt som »friktionsbrusets styrka [...] impressionistiskt [tyder] på att det är en frikativa» (s. 419).

Therese Leinonen (2017) behandlar kvantitet i sekvenser där en fonologiskt lång vokal följs av en tonlös obstruent (i ord som *läsa*). Detta är ett drag som uppvisar stor variation i svenskan i Finland. I Helsingfors är den mellanvokaliska konsonanten lång och uttalet har traditionellt varit utmärkande för den bildade finlandssvenskan, medan landsbygdsdialekterna har kort konsonant. Den fonetiska variationen hänger troligen samman med de olika varieteternas fonologiska kvantitetssystem, men kan ytterligare ha förstärkts av de sociala associationer som språkdraget kommit att få. Leinonen genomförde ett test där 68 informanter fick läsa in stimulusord som sedan analyserades akustiskt. Leinonen konstaterar att ett mellanliggande uttal håller på att bli allt vanligare bland finlandssvenskar. Hennes förklaring är att eftersom det finns starka sociala associationer kopplade till de två varianterna kan den som varken vill låta »snobbig» eller »bonnig» välja ett mellanliggande uttal.

Också ett par studier rörande tonaccenten ska nämnas. Tomas Riad (2017) diskuterar tonaccentskillnader mellan stockholmska och skånska. Dessa båda varieteter skiljer sig diametralt åt med avseende på de viktigaste variablerna i nordisk tonaccenttypologi; exempelvis är den lexikala tonen hög i stockholmskan men låg i skånskan, och i stockholmskan är promenstonen associerad till (d.v.s., fonetiskt uttryckt, stabilt temporalt koordinerad med) en eventuell andra stavelse medan så inte är fallet i skånskan. Härmed sammanhänger, menar Riad, att skånskan har accent 1 i vissa typer av sammansättningar medan stockholmskan har generell accent 2. Riad studerar hur en flytt till Stockholm har påverkat tre ursprungliga skåningars hantering av tonaccenterna. För den stockholmare som till äventyrs vill tillägna sig skånska väntar enligt Riad en utmaning i sammansättnings tonaccentdistribution, som är svår att genomskåda synkront.

Den variabla tonaccenten i sammansättningar behandlas också av Mathias Strandberg (2017). Det framgår av äldre dialektmonografier att det system som fortfarande är fullt levande i Skåne tidigare har funnits i stora delar av Norden; generell accent 2 tycks, förutom i Norge norr om Trøndelag, ha funnits i ett östsvenskt område från Blekinge till Hälsingland. Detta gör det troligt att generell accent 2 är en novation som uppstått i Stockholmsområdet (och troligen separat i Nordnorge) och sedan spridit sig. Novationen låter sig enkelt förstå som en generalisering, som består i att inskränkningar i regeln om att två betoningar i ett ord ger accent 2 hävs. Strandberg berör också efterledsbetoningen i sammansättningar. Också denna möter på många håll i Norden, men här är det enligt Strandberg fråga om separata novationer. Skånsk efterledsbetoning har andra betingelser än

central- och nordsvensk: den förra kräver enstavig förled, den senare gynnas på många håll tvärtom av flerstavig förled.

Några ordstudier ska dessutom lyftas fram. De föredrag som hölls vid symposiet »Geten i Sverige» 2015 har nu publicerats. Två av bidragen är av särskilt intresse i denna krönika. I det ena behandlar Eva Thelin folkliga växtbenämningar där *get*, *bock* eller *killing* ingår. Författaren tar upp dels bakomliggande motiv såsom likhet eller att geten gärna äter växten i fråga, dels specifika benämningar där någon av djurbenämningarna ingår, bl.a. *getpors* 'skvattram' och *bockblad* 'liljekonvalj'. I ett annat bidrag diskuterar Annika Karlholm bakgrunden till ett antal ord där *get* och *bock* används metaforiskt i svenska dialekter. Det rör sig särskilt om bruksföremål, såsom timmerdrag och parsläde. Orden *get* och *bock* har även kunnat användas förklenande om människa och med samma syfte ingå som senare led i sammansättningar.

Sofia Björklöf (2017) beskriver initierat bakgrunden till ett antal lånord i estniskans nordöstra dialekter, där hon återfinner inlånade ord från svenska dialekter i Finland, från svenska, finlandssvenska lånord som förmedlats över finska, ombildningar, översättningslån m.m. En rad nya etymologier presenteras i artikeln och tidigare framställda härledningar korrigeras på goda grunder. De redovisade lånorden visar att esternas kontakter främst riktats mot Kymmenedalen och Karelska näset. Det har uppenbarligen – och det är inte oväntat – funnits nära kontakter mellan finländare och ester, där finländarna inte endast talat finska utan också svenska. Artikeln visar vad lånordstudier kan bidra med vad gäller etablering av möjliga inlåningsvägar, samtidigt som man måste vara medveten om de problem som finns med att säkert fastställa ordens exakta utbredning och betydelse i de långgivande varieteterna i en äldre tid. Dessa metodproblem får man inte blunda för.

Några bidrag som vi vill uppmärksamma är lexikografiska. *Svenska Akademiens ordlista* anför som bekant ett antal ord som »prov.», d.v.s. provinsialismer. Inför utgivningen av 14:e upplagan 2015 företogs en översyn av urvalet av provinsialismer. Uppdraget att genomföra denna översyn gavs till Lena Wenner, som i en artikel i *Nordiske Studier i Leksikografi* 13 (2016) redogör framför allt för sina metoder härvidlag. Uppgiften består dels i att identifiera provinsialismer som p.g.a. förändrad bruklighet antingen bör strykas eller upphöra att uppföras som just provinsialismer, dels i att föreslå nya provinsialismer. Detta gjordes med hjälp av en webbaserad enkätstudie där deltagarna fick bedöma ett urval ord som gamla, dialektala, standard-språkliga eller slangord.

Den lexikala skärningspunkten mellan dialekt och standard- eller riksspråk berörs i samma volym också av Eva Thelin i en artikel om J. E. Rietz *Svenskt dialektlexikon* och lemmatiseringen av sådana ord som är gemensamma mellan dialekt och standardspråk. Dessa utgör en relativt ringa del av ords-katten i *Svenskt dialektlexikon*, som i första rummet är ett idiotikon.

Genom en undersökning av de 1 553 lemman som börjar på *h* utreder Thelin hur de som ändå kommit med har valts ut och hur de har lemmatiserats. Det framgår att 52 av orden har en betydelse som av Rietz betecknats som riksspråklig. Utöver dessa anför Rietz 160 ord som finns i Dalins ordbok och på den grunden kan betraktas som riksspråkliga. »För båda grupperna framstår dialektalt uttal som det viktigaste av Rietz urvalskriterier», konstaterar Thelin (s. 439).

På utgivningssidan kan uppmärksammas att *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna* i och med det 43:e häftet kommit till artikeln *vindhöra* 'höra fel'. Häftet innefattar bland mycket annat verben *vara* och *varda* samt ett relativt stort antal ord med förleden *vattu-*. Enligt planen återstår nu endast två texthäften samt ett illustrationshäfte.

Som vanligt har tack vare studiecirkelar ytterligare dialektmaterial kommit att presenteras. Deltagarna i en cirkel som intresserat sig för Oviks-Myssjömålen har använt K. Lor. Österbergs ordbok (1914) som huvudsaklig källa för sina diskussioner. Cirkelträffarna har resulterat i en ordlista. Efter en inledning presenteras listan i en systematisk uppställning med kommentarer om ordens eventuella förekomst i Österbergs och några andra ordböcker. Ordlistan har kompletterats med en kopia av Österbergs ordbok, där cirkeldeltagarna vid varje ord har angivit om de ofta, sällan eller aldrig brukar ordet i fråga. I övrigt innehåller häftet ett avsnitt med uttryck och talesätt som hämtats ur sockenkrönikan *Oviks- och Myssjöbygden* samt en lista med lokala växtnamn. Häftet avslutas med »Ortnamn i Oviken och Myssjö», en sammanställning av olika tryckta källor.

Litteratur

- Andersson, Daniel, 2017: Ordspråk som kulturhistoriskt källmaterial. En diskussion med exempel från Västerbotten och Österbotten. I: Edlund & Nordman (red.) 2017. S. 102–112.
- Andersson, Thorsten, 2017: Dateringen av supradentalerna *rn*, *rs*, *rt* i Sverige. Ortnamnens bidrag. I: *Namn och bygd* 104 (2016), s. 5–49.
- Asu, E. L., F. Nolan & S. Schötz, 2015: A comparative study of Estonian Swedish voiceless laterals. Are voiceless approximants fricatives? I: *Processings of ICPHS 2015*, University of Glasgow.
[Webbadress: <http://www.icphs2015.info/pdfs/Papers/ICPHS0077.pdf>. Hämtad den 28 augusti 2017.]
- Bertils, Klara, 2017: Umeåsvenskan. Ett norrländskt stadsspråk. I: Edlund & Nordman (red.) 2017. S. 50–63.
- Björklund, Siv, 2017: Språkmöten inom undervisningen. I: Edlund & Nordman (red.) 2017. S. 130–142.
- Björklöf, Sofia, 2017: Svenska lånord i den västra gruppen av estniska kustdialekter. I: Östman & al. (red.) 2017. S. 369–394.
- Edlund, Ann-Catrine, 2017: Språkmöten på havsisen. I: Edlund & Nordman (red.) 2017. S. 66–81.
- Edlund, Lars-Erik, 2017: Språkliga och kulturella mönster i norra Sverige. Några perspektiv med utgångspunkt från forskning i nordiska språk. I: Edlund & Nordman (red.) 2017. S. 32–49.

- Edlund, Lars-Erik & Marianne Nordman (red.), 2017. *Språkmöten i Västerbotten och Österbotten*. Umeå & Vasa 2017. (Bottniska Studier 4; Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 78; Skrifter utg. av Svensk-Österbottniska Samfundet 75.)
- Engstrand, Olle, 2004: *Fonetikens grunder*. Lund.
- Fridell, Staffan, 2017: Supradentalernas datering. I: Östman & al. (red.) 2017. S. 161–169.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (red.), 2016: *Nordiske Studier i Leksikografi. Rapport fra 13. Konference om Leksikografi i Norden, København 19. – 22. maj 2015*. København. (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi. Skrift 14.)
- Gustavson, Herbert, 2015: *Gutamålet – inledning till studium*. [Nyutgåva.] Viby.
- Helgander, John, 2017: Älvdalska – språk eller dialekt? Perspektiv på debatterad fråga. I: *SvLm* 2016. S. 9–47.
- Helgason, Jon & Emma Sköldberg, 2016: Kodifiering av multietniskt ungdomsspråk. I: Gudiksen & Hovmark (red.) 2016, s. 337–347.
- Herberts, Kjell, 2017: Språkliga landskap i Västerbotten och Österbotten. Från enspråkighet till mångspråkighet. I: Edlund & Nordman (red.) 2017. S. 12–29.
- Horn af Åminne, Adam, 2017: Verbal kongruensböjning i sydvästsvenska dialekter. I: *SvLm* 2016, s. 73–89.
- Ivars, Ann-Marie, 2015: Svenska dialekter i Finland 1800–2000. I: Sandøy, Helge (red.), *Talemål etter 1800. Norsk i jamføring med andre nordiske språk*. Oslo. S. 337–354.
- Ivars, Ann-Marie, 2017: Nordfinländska dialektgränsen. I: Östman & al. (red.) 2017. S. 15–33.
- Jonsson, Hans, 2017: *Ro* 'rægg', *vrå* 'hörn' och *ro* 'höft'. I: *SvLm* 2016, s. 209–212.
- Karlander, David, 2017: *Authentic Language. Övdalsk, metapragmatic exchange and the margins of Sweden's linguistic market*. Stockholm.
- Karlholm, Annika, 2017: Geten som metafor i svenska dialekter. I: Katharina Leibring & Ingvar Svanberg (red.), *Geten i Sverige. Kulturhistoriska och samtida perspektiv. Föredrag vid ett symposium i Uppsala den 20 november 2015*. Uppsala. S. 123–134.
- Kolu, Jaana, 2016: Kodväxling i tvåspråkiga ungdomssamtal i Haparanda och i Helsingfors. Matrispråk, morfosyntaktisk integrering och anpassningsstrategier. I: A. W. Gustafsson, L. Holm, K. Lundin, H. Rahmn & M. Tronnier (red.), *Svenskans beskrivning 34. Förhandlingar vid trettiofjärde sammankomsten, Lund den 22–24 oktober 2014*, Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A: 74.) S. 299–312.
[Webbadress: http://konferens.ht.lu.se/fileadmin/user_upload/conference/svebe34/SveBe_34_webb.pdf. Hämtad den 18 oktober 2017.]
- Kolu, Jaana, 2017: »Mää aina niinku sekotan kaikki kielet typ ibland engelska svenska och finska». Diskurspartiklar som interaktionell och grammatisk resurs i tvåspråkiga ungdomssamtal i Haparanda, Stockholm och Helsingfors. I: E. Sköldberg, M. Andréasson, H. Adamsson Eryd, F. Lindahl, S. Lindström, J. Prentice & M. Sandberg (red.), *Svenskans beskrivning 35. Förhandlingar vid trettiofemte sammankomsten, Göteborg 11–13 maj 2016*. Göteborg. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 29.) S. 107–119.
- Leinonen, Therese, 2017: Kvantitet i V:C-sekvenser i svenskan i Finland. Kategorisk variabel eller kontinuerlig variation? I: E. Sköldberg, M. Andréasson, H. Adamsson Eryd, F. Lindahl, S. Lindström, J. Prentice & M. Sandberg (red.), *Svenskans beskrivning 35. Förhandlingar vid trettiofemte sammankomsten, Göteborg 11–13 maj 2016*. Göteborg. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 29.) S. 145–160.
- Lundström, Ulf, 2017: Kall(a), klubb och välv. Om dialektord och ortnamnslement väster och öster om Bottenviken. I: Edlund & Nordman (red.) 2017. S. 92–101.
- Mankov, Alexander, 2017: Gammalsvenskbydialekten. En översikt av morfologin. I: Östman & al. (red.) 2017. S. 401–412.

- Nilsson, Jenny, 2015: Stabilitet och förändring i norra Värmland – dialekten i Torsbyområdet 1940-tal och 2010-tal. I: *Folkmålsstudier* 53, s. 167–198.
- Nilsson, Jenny & Lena Wenner, 2017: The unruly dialect variant [a]: The case of the opening of /ε/ in the traditional Torsby dialect. I: I. Buchstaller & B. Siebenhaar (red.): *Language variation – European perspectives 6. Selected papers from the Eighth International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 8), Leipzig, May 2015*. Amsterdam. (Studies in language variation 19.) S. 99–112.
- Nilsson, Jenny, Catrin Norrby, Jan Lindström & Camilla Wide, 2017: Hälsningsfrasers sociala värde i sverigesvenskt och finlandssvenskt talspråk. I: *SvLm* 2016. S. 137–167.
- Nordman, Marianne, 2017: Den tvåspråkiga staden Vasa. Om individerna och mötet mellan finskan och svenskan. I: Edlund & Nordman (red.) 2017. S. 114–129.
- Nyholm, Sara, 2017: Konsten att välja rätt varietet. I: Edlund & Nordman (red.) 2017. S. 165–173.
- Ordbok över folkmålen i övre Dalarna*. Häfte 43. Utanskriften–Vindhöra. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Serie D:1.)
- Oviks- och Myssjömålen. En sammanställning utifrån Myssjö-Ovikens hembygdsförenings dialektträffar 2010–2016*. [Line loco, sine anno.]
- Paulsrud, Emil, 2017: Dagens dialektsituation i Mora. Från individ till samhälle. I: Östman & al. (red.) 2017. S. 237–244.
- Rabb, Viveca, 2017a: Uppfattningar om Vasasvenskans kännetecknande språkdrag inne i och utanför staden. En diskussion om *salience*. I: Östman & al. (red.) 2017. S. 245–256.
- Rabb, Viveca, 2017b: *Sko man ta typ en Åbobo å en Kårshålsbo å så sku di få barn*. En folkdialektologisk studie av tjugo Vasasvenskars uppfattningar om vilka dialekter som mest liknar Vasasvenskan. I: Edlund & Nordman (red.) 2017. S. 152–159.
- Riad, Tomas, 2017: Kameleonten och zebro i nordgermanska dialekter. I: Östman & al. (red.) 2017. S. 73–89.
- Rosenkvist, Henrik, 2016: Negationer i estlandssvenska. I: D. Andersson, L.-E. Edlund, S. Haugen & A. Westum (red.), *Studier i svensk språkhistoria 13. Historia och språkhistoria*. Umeå. (Nordsvenska 25. Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 76.) S. 199–210.
- Rydén, Mats, 2017: Johannes Franckenius och de svenska floranamnen. Några anteckningar. I: *SvLm* 2016. S. 212–218.
- Sandström, Åke, 2017: Holmöns ortnamn. Studier av huvudleder som ortnamnselement. I: Edlund & Nordman (red.) 2017. S. 82–91.
- Schötz, Susanne, Francis Nolan & Eva Liina Asu, 2017: En akustisk studie av [t] i estlandssvenska. I: Östman & al. (red.) 2017. S. 413–422.
- Strandberg, Mathias, 2017: Dialektgeografiska frågor kring tonaccent och betoning hos sammansatta ord i nordiska dialekter. I: Östman & al. (red.) 2017. S. 281–292.
- Sundberg, Eva & Ida Toivonen, 2017: Åländska lateraler. I: Östman & al. (red.) 2017. S. 293–302.
- Sundgren, Eva, 2002: *Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk*. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 56.)
- Sundgren, Eva, 2017: Vad kan kategoriseras som ackommodation i samtal och vem anpassar sig till vem? I: Östman & al. (red.) 2017. S. 303–317.
- SvLm = Svenska landsmål och svenskt folkliv*. 1–. 1879 ff.
- Syrjälä, Väinö, 2016: Språkbrukarnas syn på lingvistiska landskap i Svenskfinland. I: *Folkmålsstudier* 54. S. 91–114.
- Syrjälä, Väinö, 2017: Folkdialektologi i Sydösterbotten. Metodologiska synpunkter på materialinsamling. I: Östman & al. (red.) 2017. S. 319–330.
- Thelin, Eva, 2016: Rietz och riksspråket. I: Gudiksen & Hovmark (red.) 2016. S. 432–440.

- Thelin, Eva, 2017: Getbär och bockblacka. Get och bock i folkliga växtbenämningar. I: Katharina Leibring & Ingvar Svanberg (red.), *Geten i Sverige. Kulturhistoriska och samtida perspektiv. Föredrag vid ett symposium i Uppsala den 20 november 2015*. Uppsala. S. 85–104.
- Toivonen, Ida, 2017: Apokope av slutvokal i åländska infinitiver. I: Östman & al. (red.) 2017. S. 341–349.
- Wenner, Lena, 2016: Vilka dialektord kvalar in i en standardspråklig ordlista? I: Gudsken & Hovmark (red.) 2016. S. 443–453.
- Wessén, Elias, 1968: *Svensk språkhistoria* 1. *Ljudlära och ordböjningslära*. (8 uppl.) Stockholm.
- Wetterberg, Gunnar, 2017: *Skånes historia*. 3. 1720–2017. Stockholm.
- Österberg, K[arl] Lor[enz], 1914: *En kort ordbok över Övikens bygdemål*. Lund.
- Östman, Jan-Ola, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård (red.), 2017: *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10*. Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 48. Dialektforskning 5.)

Meddelanden och aktstycken

Nätpublicering av dialektinspelningar

Av Trausti Dagsson, Fredrik Skott och Lena Wenner

Abstract

This article presents the project *Nätpublicering av dialektinspelningar* (Web publication of dialect recordings), which was launched in 2015. The article focuses on the ethics and methodology of digital publishing. Within the project, a digital platform called *Dialektkartan* (The Dialect Map) has been developed. Currently, this platform includes around 700 of the Institute for Language and Folklore's collection of recorded interviews.

Keywords: archives, recordings, online publishing, ethics, digital humanities.

I Institutet för språk och folkminnets samlingar finns omkring 15 500 gramfonoskivor, drygt 18 000 rullband och närmare 9 000 kassetter. Sammanlagt rör det sig om uppskattningsvis 25 000 timmars inspelat tal, till största delen resultatet av intervjuer utförda som ett led i institutets och dess föregångares ambition att dokumentera dialekter och folkminnen i Sverige.¹ Projektet Nätpublicering av dialektinspelningar påbörjades 2015 med syfte att tillgängliggöra en del av inspelningarna för såväl forskare som en intresserad allmänhet. Här presenteras projektet kortfattat med fokus på etik och metoder för digitalt tillgängliggörande.

Inspelningarna

Hur ska dialekter och folkminnen bäst dokumenteras? Åtminstone sedan början av 1900-talet har frågan dryftats; i takt med förändrade vetenskapliga ideal, skiftande ekonomiska förutsättningar och nya tekniska landvinningar har de svenska dialekt- och folkminnesarkivens insamlingsmetoder kontinuerligt utvärderats och utvecklats. Ett bra exempel härpå är de under 1900-talet förbättrade inspelningsmöjligheterna, vilka successivt kom att förändra arkivens verksamheter.

Visserligen köpte dåvarande Landsmålsarkivet i Uppsala (idag Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala) en fonograf redan 1917 men merparten av all insamling under 1910-, 1920- och 1930-talen skedde alltjämt med papper och penna. Inspelningsverksamheten tog fart på allvar först under 1930-talets andra hälft, då arkivet köpte en mer portabel grammfonoupptagningsapparat (Telefunken Ela T 39). I slutet av 1930-talet gjordes inspelningsresor till de flesta svenska landskap, i södra Sverige i samarbete med Lands-

¹ Webbadress: <http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/dialekter/samlingar/inspelningar.html>. Hämtad den 2 maj 2018.

målsarkivet i Lund och i Bohuslän och södra Dalsland med Institutet för dialekt- och ortnamnsforskning vid Göteborgs högskola (idag Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg). En särskild inspelningsbil (Volvo Pv 801 F, ombyggd) inköptes 1945, vilket väsentligt underlättade fältarbetena (Hedblom 1950, 1959). Från och med mitten av 1950-talet övergick de tre arkiven till att spela in på rullband, senare på kassett- och DAT-band. Numera sker merparten av inspelningarna med hjälp av digitala ljud- och/eller videoinspelare.

Projektet Nätpublicering av dialektinspelningar rör framför allt inspelningar gjorda under 1930- till 1960-talet. Många inspelningar gjordes primärt med syfte att dokumentera talspråk. För arkivens dialektologer var inspelningarna tidigt ett viktigt arbetsredskap. »Grammofonen 'fotograferar' språket, så som det talades av en viss person vid ett visst tillfälle» konstaterade dialektologen Folke Hedblom (1950 s. 75). Att nedteckna talspråk var inte bara tidskrävande utan också svårt. Jämfört med de skriftliga uppteckningarna i arkivens samlingar var inspelningarna, påpekade Hedblom, t.ex. mindre påverkade av upptecknarnas föreställningar om vad som var ideal dialekt: »På skivan framträder talspråket i hela sin brokiga rikedom, i det skick det får hos personer av olika kön, åldersklasser, begåvning, bildningsgrader och socialgrupper med alla dess stilarter, stilblandningar, inkonsekvenser, anakoluter o.s.v.» (Hedblom 1950 s. 78; jfr Hedblom 1967 s. 202 f.).

Med inspelningarna ville man inte bara dokumentera dialekter utan de var också en viktig del av arkivens kulturhistoriskt inriktade insamlingsverksamhet. Människorna som intervjuades ombads ofta berätta om ämnen som intresserade tidens folklivs- och folkminnesforskare, d.v.s. om äldre tiders materiella och immateriella kultur. Folke Hedblom (1950 s. 75) konstaterade: »En gammal jägare får givetvis berätta om jakt, en fiskare om fiske, jordbrukaren om sina sysslor i gamla tider, fäbodkullan får tala om fäbodliv o.s.v. Lokala bebyggelsetraditioner, ortnamn, folktro och folksed höra givetvis till standardprogrammet.» Detta gör att inspelningarna också idag är intressanta för forskare inom olika vetenskapliga discipliner.

Sedan 1990-talet pågår digitalisering av det omfattande materialet. Digitaliseringen har två huvudsakliga syften. Först och främst är digitaliseringen ett sätt att säkerhetskopiera inspelningar som tidigare bara fanns på sköra vaxrullar, grammofonskivor och rullband. Samtidigt är tanken också att tillgängliggöra delar av materialet via internet. I likhet med andra statliga kulturarvsinstitutioner ska Institutet för språk och folkminnen prioritera tillgängliggörandet av material och då inte enbart vända sig till forskare utan också till en intresserad allmänhet.

Dialektkartan

Som myndighet har Institutet för språk och folkminnen i uppdrag att på vetenskaplig grund samla in, bevara, vetenskapligt bearbeta samt sprida

kunskap och material om bl.a. dialekter och folkminnen i Sverige. I de senaste årens regleringsbrev har barn och ungdomar betonats som särskilt viktiga målgrupper. Samtidigt är regional närvaro viktigare än på länge – inte minst mot bakgrund av att institutets ledning år 2013 fattade beslut om att koncentrera verksamheten till tre orter (Göteborg, Stockholm och Uppsala), vilket innebar att arkiven i Lund och Umeå lades ned och att verksamheten där omlokalisades. Projektet Nätpublicering av dialektinspelningar är ett led i strävan att dels tillgängliggöra samlingarna för människor i olika delar av Sverige, dels göra materialet relevant också för »nya» målgrupper.

Inom projektet har Dialektkartan, en digital plattform för tillgängliggörande av inspelningar, utvecklats. Plattformen riktar sig först och främst till en bred allmänhet; kartan är således inget forskningsverktyg även om den självklart kan användas av forskare som letar efter intervjuer om ett visst ämne, om eller med en viss person eller från ett visst geografiskt område. I nuläget innehåller Dialektkartan ca 700 inspelade intervjuer med tillhörande metadata.

Projektet har finansierats av institutets interna forsknings- och utvecklingsmedel. Projektledare är folkloristen Fredrik Skott och dialektologen Lena Wenner medan folkloristen och systemutvecklaren Trausti Dagsson har stått för den tekniska utvecklingen av Dialektkartan. Som projektassistenter har etnologistudenterna Sandra Bjärenberg och Marie-Louise Thomasson inhämtat medgivanden till nätpublicering från de intervjuades släktingar, ett arbete som beskrivs nedan. En direkt förutsättning för projektet har varit det omfattande digitaliseringsarbete som skett inom institutet, framför allt vid avdelningen Digital utveckling och kommunikation (DUK) och dess föregångare.

Etik och urval

Det är inte alla inspelningar i institutets samlingar som kan eller bör publiceras på nätet. Till exempel finns det en rad upphovsrättsligt skyddade inspelningar som det vore direkt olagligt att tillgängliggöra. Mest uppenbart gäller detta inspelningar av musik och andra konstnärliga uttryckssätt, men även exempelvis levnadsberättelser kan falla under lagen om upphovsrätt. Som forskningsinstitution har vi också en skyldighet att försöka skydda individer som blivit intervjuade eller omnämnas i inspelningarna. För ändamålet finns t.o.m. en särskild paragraf i Offentlighets- och sekretesslagen (SFS 2009: 400). Enligt 24 kap. 4§ finns det stöd för att i upptagningar med dialektologiskt eller etnologiskt innehåll sekretessbelägga uppgifter i högst 50 år, »om det kan antas att den som lämnat uppgiften eller som uppgiften avser eller någon närstående till denne lider men om uppgiften röjs» (jfr Nordström 2012 s. 6 f., Skott 2014 s. 53 f.). För uppgifter om etnicitet, religion, hälsa, sexualitet etc. finns lagstöd för sekretessbeläggning i upp till 70 år.

Vad gäller merparten av de äldre inspelningarna föreligger däremot inga juridiska hinder för nätpublicering. Intervjuerna är inspelade inom ramen för statligt finansierad verksamhet och är således allmänna handlingar. Då inspelningarna är gjorda för mer än 50 år sedan är inte heller lagparagrafen om dialektologiska eller etnologiska upptagningar applicerbar. Därmed inte sagt att tillgängliggörandet av inspelningarna är oproblematiskt. Ett viktigt krav i de forskningsetiska riktlinjer som vi idag arbetar utifrån är att personer som vi intervjuar inte bara ska vara medvetna om syftet med våra undersökningar utan också om vad som ska hända med materialet efteråt (Forskningsetiska principer 2011). Riktlinjerna är dock anpassade för forskare, inte specifikt för nätpublicering av redan befintligt material. Det kan emellertid diskuteras om inte motsvarande riktlinjer borde finnas även för hanteringen av äldre arkivsamlingar tillkomna för forskningsändamål. Är det ur ett etiskt perspektiv försvarbart att fritt publicera material på nätet om informanterna fått löfte om att det berättade bara skulle användas för forskning? Eller om de inte ens visste om att de blev inspelade?

Under 1900-talet har forskningsetiska frågor fått ett allt större utrymme vid universiteten, men också vid arkiv, museer och andra kulturarvsinstitutioner. Följaktligen finns det i de flesta arkiv och museer samlingar som tillkommit under förhållanden som med dagens mått mätt inte skulle betraktas som etiskt godtagbara. Ett exempel härpå är att det särskilt under 1900-talets första hälft förekom att människor ovetandes spelades in av dialekt- och folkminnesarkivens utsända. Mikrofoner doldes eller uppgavs vara något annat för att få de intervjuade att tala så »naturligt» som möjligt utan att påverkas av inspelningssituationen. I *Om bandinspelning av folkmål och folkminnen* (1959) skildrar Folke Hedblom hur det kunde gå till under 1930- och 1940-talen:

I nästa socken sade vårt tilltänkta offer, traktens stora berättaroriginal, så fort han fick se oss på gårdsbacken bärande grammofoonlådan emellan oss: »Jasså skä ni prova transformatorn hännör igen nu? Ja tror då assint ni får nån årning på-n!» Vi anammade tacksamt rollen som transformatorprovare, med gubben som intresserad assistent. Han ljög jakthistorier och berättade om oknytt i ett kör, vilket allt fastnade på den snurrande skivtallriken. Behöver det sägas att vi efter detta givande uppslag med framgång »provade det elektriska» i många gårdar!

Efter kriget fick vi en egen bil med inbyggd grammofoonverkstad. Apparaterna i bilen förbands med mikrofonen genom en 100 meter lång kabel. Då vi rullade ut mikrofonkabeln över en gårdsplan i Västergötland, tittade gumman som skulle inspelas ut genom dörren och sa: »Åck, åck, är de en jolamätare här igen nu? Sa han mäta jola en gång te?» Jodå, visst var vi lantmätare. »Ja kom in i stöva, så får jak prata me hömmen!» Den pratstunden slutade inte förrän femtonde och sista skivsidan var fullristad, och då hade intervjuaren ännu knappast fått en syl i vädret (Hedblom 1959 s. 3; jfr Hedblom 1950 s. 74).

I samma skrift betonar dock Hedblom (1959 s. 16): »Skulle man ha gjort en inspelning utan att den talande vet om det, bör man i ärlighetens namn efteråt underrätta antingen honom själv eller hans anhöriga om saken». Hur ofta och vilka inspelningar som gjordes utan samtycke är idag okänt; detsamma gäller frågan huruvida Hedbloms sistnämnda råd följdes i praktiken under 1930-, 1940- och 1950-talen. I handledningar från 1900-talets sista decennier, t.ex. Sven Bensons artikel »Juridiska och etiska problem i samband med talspråksundersökningar» (1981), betonas samtyckeskra- vet starkt.

Ett annat problem är syftet med inspelningarna. Längre var dialekt- och folkminnesarkiven utpräglade forskningsinstitutioner. Personer som inter- vjuades informerades följaktligen om att inspelningarna enbart skulle an- vändas för forskning och inte offentliggöras i t.ex. radio (Hedblom 1950 s. 74; jfr Skott 2008 s. 212 ff.). Sedan dess har både lagstiftning och arkivens uppdrag förändrats. I en helt annan utsträckning förväntas institutet idag att sprida kunskap och material till en bred allmänhet.

Sammanfattningsvis råder det alltså inga tvivel om att många inspelning- ar tillkommit under förhållanden som idag knappast skulle godkännas ur ett forskningsetiskt perspektiv. För institutet som kulturarvsinstitution är det samtidigt knappast ett realistiskt alternativ att överhuvudtaget inte tillgäng- liggöra samlingarna för andra än forskare. Frågan är inte om utan vad vi ska publicera på nätet och hur vi ska gå tillväga. Inom projektet Nätpublicering av dialektinspelningar har vi först och främst valt att avgränsa oss till äldre inspelningar gjorda på 1940- till 1960-talen, d.v.s. intervjuer med personer som i de allra flesta fall nu varit avlidna i decennier.

Vi har också valt att följa Hedbloms (1959 s. 16; jfr Benson 1981 s. 86) rekommendation i *Om bandinspelning av folkmål och folkminnen*: »Offent- lig avspelning av en intalning bör inte få ske utan tillstånd av den talande eller hans anhöriga.» Som en viktig del av projektet har två etnologistuden- ter anställts. Deras arbetsuppgift har varit att via bl.a. hembygds- och släkt- föreningar söka kontakt med anhöriga till personer som intervjuats, i regel deras barn. Alla anhöriga som återfunnits har fått upplysningar om projektet och erbjudits en kopia av den aktuella intervjun samtidigt som vi också bi- fogat en blankett för medgivande av nätpublicering. Endast sju av de tillfrå- gade har nekat publicering medan drygt 700 har lämnat sitt medgivande. Många har också bifogat kompletterande information (brev, fotografier etc.) om sina släktingar för publicering på Dialektkartan. Kontextuell informa- tion om de intervjuade och ibland också intervjusituationer har på så sätt även kunnat tillföras institutets samlingar.

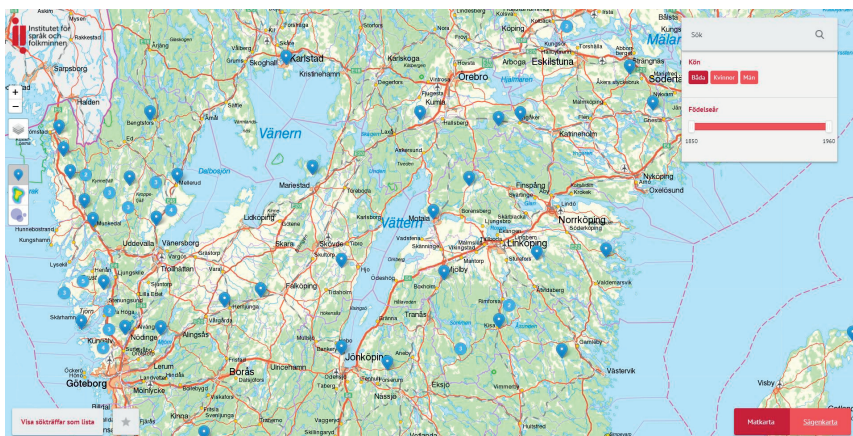
Dialektkartan

Med Dialektkartan har vi velat skapa en enkel, användarvänlig och kart- baserad plattform för tillgängliggörandet av institutets äldre fonogramsam-

lingar. Plattformen riktar sig till en bred allmänhet och förkunskaper ska inte behövas om vare sig dialekter, folkminnen eller Institutet för språk och folkminnen. Ett problem med flera av institutets tidigare databaser har varit att de i mångt och mycket har återspeglat de fysiska arkiven; för att kunna använda dessa databaser på bästa sätt krävs följaktligen ofta inte bara förkunskaper om institutet och dess samlingar utan även om hur organisationen är och har varit uppbyggd.

Med Dialektkartan har vi istället valt att skapa ett s.k. generöst gränssnitt (*generous interface*) och därmed i stor utsträckning ersatt sökutor motsvarande enskilda fält i databasen med verktyg för att bläddra i och utforska arkivet på olika sätt (jfr Whitelaw 2015). Vidare har vi valt att låta en karta stå i centrum av plattformen för att göra det lätt för användarna att leta efter inspelningar från ett visst område utan att behöva känna till geografiska begrepp som socknar, vilket är nödvändig kunskap om man vill söka i institutets fysiska arkiv. På Dialektkartan kan användarna istället zooma in till området de är intresserade av. Varje punkt på kartan representerar en ort (socken) med inspelningar.

Förutom sökvägen via kartan är det möjligt att söka efter inspelningar via fritextsökning eller att filtrera inspelningarna efter de intervjuades kön och födelseår. Sökrutan för fritextsökning är inte begränsad till ett fält i den underliggande databasen utan söker i samtliga fält: titel, innehållsbeskrivning, namn, födelseår, inspelningsår och geografisk hemvist (socken, härad, landskap och län). Användaren kan t.ex. skriva »fiske bohuslän» och därmed finna inspelningar vars beskrivningar innehåller ordet *fiske* och som är från Bohuslän. Om användaren utför en sökning ändras punkterna på kartan så att dessa återspeglar sökresultatet. Istället för att se sökresultatet på kartan kan användarna välja att visa sökträffarna som en lista.

Varje punkt på kartan motsvarar en ort med tillgängliga inspelningar.

Intervju med Otto Karlsson (f. 1883)

Materialtyp: Inspelning

Lantbrukaren Otto Karlsson i Berg, Bärfendals socken, föddes den 27 september 1883 i Svanenborgs gård, Svanenborgs socken. Han flyttade till Bärfendals år 1914. Bilden hans förfädder var född i Svanenborg. Otto Karlsson intervjuades av Erik Karlsson den 14 maj 1960. Fotografiet på Otto Karlsson vid Inspelningstillfället av Tordsten Olofsson (Dialekt- och folklivsmuseet i Uppsala, acc. nr 24543). Transkriptionen är gjord av Rolf Lofgren i samråd med Erik Karlsson.

- (718 B II) Personalia, socknens utsträckning och färdnegränsen.
- (719 A) Om skogsplantning: utslätt av skog, ägaren, kramen, hömet, grytan, stock, stack, "luta" och "mura"; tjänstefolk och torpare, arbets- och måttider.
- (719 B) Företsättning om måttider och torpare; om valdjur ("hördingar"), hälsotak ("hördingar" och "tussar").
- (720 A) Om spårhyvning och -tak, tornstak, beringhus och kakekuglar; ett nedbrunnet hus, lottugårder.
- (720 B) Företsättning om gamla lottugårder ("lotta", "häringsvagn"), gristak ("gista" = tvångsglimma), nedrustning, fästing till lott, hackmat.
- (721 A I) Om hälsotak, hälsotakare ("lotta" eller "lotta", husförhör och historier därifrån).

Delat på sociala medier

1000 1500 1960

Karta

I de fall det finns digitaliserade fotografier eller transkriptioner av inspelningar är det möjligt att ta del av dessa samtidigt som man lyssnar på intervjun.

Om användaren klickar på en punkt på kartan öppnas en förteckning över intervjuade personer från området. Därifrån är det möjligt att klicka sig vidare till respektive intervju. Förutom en innehållsbeskrivning av intervjun återfinns där ofta också en kortfattad beskrivning och i vissa fall även ett fotografi av den intervjuade. Härifrån kan man också lyssna på inspelningarna. Finns det digitaliserade transkriptioner kan man följa med i dessa samtidigt som man lyssnar på inspelningen. Vidare är det via Dialektkartan möjligt att dela utvalda inspelningar på sociala medier och att spara dem i en lista för att lyssna på dem vid senare tillfälle.

Dialektkartans webbgränssnitt är utvecklat i JavaScript och med ramverket React.js. Den underliggande databasen består av två delar. Förutom en relationsdatabas i MySQL för lagring och underhåll av data med ett administrationsgränssnitt i Django används Elasticsearch för plattformens sökfunktioner. Fördelen med Elasticsearch är att dess sökmotor är anpassad för fulltextsökningar och för att leverera snabba sökresultat oberoende av i vilka fält datan ursprungligen matades in. För plattformen exporteras således data lagrad i MySQL-databasen till Elasticsearch. Webbgränssnittet för Dialektkartan hämtar i sin tur data från Elasticsearch via JSON API. De tekniska lösningar som utvecklats inom projektet har gjorts tillgängliga som s.k. Open source och det är således fritt för andra att använda eller vidareutveckla dem.

Utvecklingsmöjligheter

En första version av Dialektkartan innehållande ca 700 inspelningar kommer att lanseras under hösten 2018. Även om plattformen redan då kommer att utgöra den största svenska nätbaserade samlingen av äldre dialektinspelningar hoppas vi med tiden kunna utöka antalet inspelningar på den publika

plattformen, inte minst från senare decennier. En avancerad och forskningsinriktad version av Dialektkartan är också under uppbyggnad. Tanken är att i den avancerade versionen för forskning tillgängliggöra fler inspelningar men också kontextualiserande material, t.ex. inspelningsjournaler med information om intervjuerna och de intervjuade.

Litteratur

- Benson, Sven, 1981: Juridiska och etiska problem i samband med talspråksundersökningar. I: *SvLm* 1981, s. 82–86.
- Forskningsetiska principer 2011 = Forskningsetiska principer vid humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning. 2011.
[Webbadress: www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf. Hämtad den 10 april 2018.]
- Hedblom, Folke, 1950: Grammofonupptagning av dialekter och folkminnen i Sverige 1935–1950. I: *SvLm* 1950, s. 63–81.
- 1959: *Om bandinspelning av folkmål och folkminnen. Några erfarenheter och råd*. Uppsala.
- 1967: Om avlyssning och utskrivning av dialekttexter i fonogram. Några erfarenheter och problem. I: *Nysvenska studier* 47, s. 201–234.
- Nordström, Annika, 2012: Riktlinjer för hantering av myndighetens samlingar med hänsyn till offentlighet och sekretess, etik och upphovsrätt. [Sine loco.]
- SFS = *Svensk författningssamling*. Stockholm 1825–.
- Skott, Fredrik, 2008: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg.
- 2014: Finns det på nätet? Nätpublicering som kulturarvsproduktion. I: *Tidsskrift för kulturforskning* 2014: 3, s. 51–61.
- Whitelaw, Mitchell, 2015: Generous Interfaces for Digital Cultural Collections: I: *Digital humanities quarterly* 2015: 9.1. [Webbadress: www.digitalhumanities.org/dhq/vol/9/1/000205/000205.html. Hämtad den 11 april 2018.]

Barbro Klein

1938–2017

Foto: Kickan Arklind

En central gestalt för folkloristiken och kulturarvssfären i Norden har avlidit denna vinter. Professor Barbro Klein, född 1938, sörjs närmast av sina söner och bröder med familjer, men också av kolleger och vänner i olika delar av världen. Vid nära 80 års ålder var hon ännu högst vital och aktivt verksam i forskningen, som professor emerita vid Stockholms universitet, permanent fellow vid Swedish collegium for advanced study (SCAS) i Uppsala och ledamot av Kungl. Gustav Adolfs Akademien. Vi tillhör dem som hade Barbro Klein som lärare när hon var knuten till Institutet för folklivsforskning och Etnologiska institutionen under 1980- och 90-talen.

Efter många år i USA, där hon tog sin PhD i folkloristik och antropologi vid Indiana University 1970 och senare undervisade vid både Berkeley och Pennsylvania, förde Barbro med sig ett vetenskapligt bagage i form av nya influenser från etnopoetik och performansperspektiv. Det var forskning i framkant som kom att förändra inriktningen av vårt ämne, inte bara i Sverige utan också i våra nordiska grannländer under de närmaste åren. Hon tog inte bara nya grepp om grundundervisningen utan ledde genom åren också ett flertal inspirerande läsgrupper om ritualteori, narrativanalys, mångfald och kulturarvsforskning. Som lärare var Barbro av det slag som höjde angelägenhetsgraden och forskarglädjen i kraft av sin karismatiska och engagerande person. Fullastad med böcker och med sin tjocka, stålgråa fläta och karakteristiska, uppfordrande blick, blåste hon liv kring seminarieborden och under sina lysande föreläsningar.

Akademiens hierarkier till trots samlades både erfarna forskare och nybörjare, som vi då var, kring Barbro. Det var både uppmuntrande och uppfordrande att bli sedda och inkluderade. Barbro introducerade inte bara nya texter och tankar. Hon förmedlade också ett förhållande till forskningen och ämnet som var djupt inspirerande. Teorierna, om ritualer till exempel, stannade inte vid böckerna och anteckningsblocken. Ledda av Barbro började vi observera och intervjua i stadens rituella rum. Vi genomförde fältarbeten tillsammans, bl.a. när det firades nyår i Hallonbergen, demonstrerades på

första maj eller lämnades in skattsedlar på Södermalm. Hon förmedlade i handling att forskning rymmer gemenskap och kreativ, allvarlig lek. Det handlade lika mycket om hårt arbete som om berusande glädje, lika mycket om mänskliga möten och förmåga att se som om lusten till ensamt skrivande och läsande.

I sin egen forskning lyfte Barbro fram hur det till synes vardagliga och obetydliga var fyllt av mening och skapande. Inget ämne som rörde de estetiska och expressiva aspekterna av livet avfärdades som trivialt. Allt kunde expandera och visa sig vara betydelsebärande element som förmedlade insikter om de stora frågorna, kulturellt, ideologiskt och politiskt. Mirakel äger rum i dagens Södertälje. Karnevalsstämningar tar plats vid deklara-tionsinlämningen på Södermalm och i förorternas estetiska odlingslotter ut-spinner sig interkulturella samtal. Gränser mellan ämnesdiscipliner kunde också självklart korsas, om de annars lade hinder i tankens väg. Barbro ham-nade säkerligen rätt när hon 1996 blev en av direktorerna vid SCAS och samlade forskare från hela världen och olika ämnesområden. Också de tex-ter som blev hennes sista andas samma frihet.

Ganska omedelbart under doktorandstudierna öppnades dörren för oss till internationella samarbeten och konferenser, inte minst i Norden och USA där Barbro samlade flera av de främsta kollegorna att komma och lyssna på våra inlägg. Sedan bjöd hon in den ena storheten efter den andra till vårt se-minarium på Lusthusporten på Djurgården. Dagarna efter beskedet om hen-nes död växlades många spontana minnesord mellan kontinenterna. Det var slående att flera tyckte att också de, som varit Barbros studenter, på som-marskola i Karelen, vid Bethany college eller något annat sammanhang, måste ha fått det allra bästa. Men kanske var det helt enkelt så, att vi *alla* fick det.

Några månader innan Barbro skulle fylla 80 år och i färd med att lägga handen vid ett stort verk, boken om sin fars berättande, tog hennes liv slut på några dygn. Hon lämnar ett stort tomrum efter sig men fortsätter att in-spirera. Här finns också något att ta med sig i rollen som lärare, upplevelsen av att man växer genom krav som kombineras med förtroende och värme. Vi vet att det finns fler som delar vår saknad och tacksamhet. I Barbro upp-täckte vi att en lärare kunde bli en nära vän.

Georg Drakos, Jonas Engman och Lotten Gustafsson Reinius

Torsten Ordéus

1925–2017

Foto: Sure Carlssons Bildarkiv

Mitt första fältarbete för Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, där jag arbetade 1976–1999, ägde rum i Märsta. Jag minns inte året, jag minns inte namnet på den kvinna jag skulle intervjua och jag minns bara vagt vad vi talade om. Men jag minns två saker kristallklart: hur oerhört nervös – för att inte säga skräckslagen – jag var inför uppgiften och hur enormt tacksam jag var för att Torsten Ordéus var med mig. Han skötte inte endast det tekniska och körde inspelningsbussen, han delade också generöst med sig av sin långa erfarenhet, gav goda råd, tröstade och stöttade och underhöll mig med fältarbetsminnen och goda historier. Tack vare Torsten klarade jag av att genomföra denna första intervju i tjänsten utan att få en kollaps!

Torsten och jag skulle göra flera fältarbeten tillsammans. På 1980-talet gjorde vi till exempel tre inspelningsresor till Gräsö för att intervjua estlandssvenskar från Lilla Rågö och vi dokumenterade i samarbete med Statens Lantbrukskemiska Laboratorium (SLL) en vattenletare i Härkeberga. På 1990-talet påbörjade vi en dokumentation hos en modern mjölkbonde i Korsberga i Västergötland. Dessa fältarbeten blev på olika sätt bestående minnen och en grund till en varm kollegial vänskap med Torsten.

Torsten Ordéus föddes den 18 juli 1925. Hans far Oskar Olsson var folkskollärare i Mattmar i Jämtland. Hans mor, Ellen Frid, var dotter till chefen för renhållningsverket i Uppsala. Hon reste helt enkelt hem när det blev dags att föda och därför är Torsten född i Uppsala och inte i Mattmar. Oskar Olsson kom från en gård i närheten av Falun. Han sålde sin del av den till en bror för att kunna studera vid seminariet i Uppsala, men längtade dock tillbaka till Dalarna, så när hustrun fick ärva användes arvet till att köpa Stora Carlborns gård i Sundborn. Av det skälet hade Torsten, som inte var dalkarl, en stark bindning till Sundborn.

Efter avslutad skolgång tog Torsten år 1946 ingenjörsexamen vid Tekniska institutet i Stockholm och 1953 avlade han studentexamen som privatist. Han arbetade på Kungl. Tekniska högskolan (KTH) och på Flygtekniska laboratoriet i Ulvsunda innan han i september 1955 blev teknisk assistent

vid ULMA på den då nystartade fonogramavdelningen. År 1963 fick han en personlig tjänst vid arkivet och 1968 blev han arkivarie. När han pensionerades 1991 kunde han se tillbaka på ett långt och innehållsrikt yrkesliv, där tekniken stått i centrum. Men han kunde även se tillbaka på ett liv med många resor och spännande möten med olika slags människor. Hans oerhört gedigna fälterfarenhet gjorde honom till en mästare på fältarbetets praktik. Om det var någon som visste vad som gällde i fältet, så var det Torsten. När vi första gången åkte till Gräsö för att intervjua estlandssvenskar stannade han på vägen för att dricka filmjolk. Jag frågade naturligtvis varför och fick då lära mig något viktigt. Eftersom han visste vad som väntade hos informanterna: Kaffe, bullar, sju sorters kakor och tårter – och efter det ännu mera kaffe och sedan ont i magen, drack han filmjolk i förebyggande syfte. Ty det gick inte att tacka nej till kaffekalaset. Att acceptera det som bjöds var en självklarhet. Något annat var otänkbart. Och Torsten kanske var på fältarbete flera gånger i månaden, så mycket kaffe och många bullar blev det!

Torstens arbetsplats, fonogramavdelningen, hade, innan arkivets flytt från Carolina Rediviva till Östra Ågatan 27 år 1967, sina lokaler på S:t Olofsgatan 10B i en källare som kallades Spelhålan. Hans arbetsuppgifter där var underhåll och reparation av inspelningsbil och apparater samt överföring av inspelningar från ljudband till grammfonskivor liksom uppordning och förteckning av band och skivor. Under hans första arbetsår beviljade riksdagen anslag till en Volkswagenbuss med specialutrustning för inspelning.

Torsten kom att ha ett tätt samarbete med Folke Hedblom som förestod avdelningen. Det samarbetet nådde sin kulmen med tre expeditioner till svenskättlingar i USA, som de tillsammans gjorde 1962, 1964 och 1966. Då dokumenterades språket hos svenskar i Colorado, Connecticut, Illinois, Iowa, Kansas, Minnesota, Nebraska, Texas, Utah, Washington och Wisconsin. Varje resa omfattade 2–3 månader. Torsten körde inspelningsbussen och skötte allt tekniskt vid inspelningarna. Att resorna gjort bestående intryck på honom blev tydligt av att han så ofta och gärna berättade om dem. Dessvärre hanns det dock aldrig med att spela in Torstens berättelser om Amerikaresorna.

Vid sidan av arbetet med inspelningstekniken på ULMA fungerade Torsten också som arkivets fotograf. Han var en mycket skicklig sådan med ett sällsynt bildsinne. I arkivets finns många fotografier av forskare, informanter och annat tagna av Torsten.

Torsten närde ett brinnande intresse för båtar och sjöfart. Han var mycket kunnig på området, men led samtidigt av dåligt självförtroende och betvivlade därför värdet av sina undersökningar. Ofta bad han mig läsa manuskript han höll på med, men trots att jag sa att resonemangen höll tvivlade han på sin egen förmåga och det mesta hamnade i skrivbordslådan. Några artiklar

kom ändå på pränt, till exempel en om seglationen på Örsundsbro under 1800- och 1900-talen och en om postgång i äldre tid.

Torsten var en hjälpsam, glad och skämtsam arbetskamrat, omtyckt av alla. Han uppträdde oftast som en livlig gamäng som trivdes i festliga sammanhang. Han hittade gärna på upptåg – ibland av karaktären practical jokes – exempelvis i samband med uppvaktningar. Så var han i sitt esse när personalen på arkivet klädde ut sig och höll vägsyn hos kollegan och experten på byordningar, Wolter Ehn, då denne år 1981 fyllde femtio år och hade mottagning ute i Ekeby by. Det blev en mycket uppskattad uppvaktning, där alla hade lagt ner stor möda på att klä ut sig och agera som vore det en verklig vägsyn. Också när han höll egna fester var maskering och glada upptåg en del av konceptet. Det gjorde att det aldrig blev tråkigt på Torstens kalas. Oförglömligt är t.ex. när han på ULMA 1984 var stjärngosse och kollegan Lars Bleckert var Lucia.

Torsten var från 1951 gift med etnologen Valdis Järnström och har med henne sönerna Göran och Sven. I många år bodde familjen i Örsundsbro. År 1986 gifte Torsten om sig med Maj. De flyttade till Elinge i Skuttunge, där de bodde under lång tid, innan Torsten blev sjuk och måste flytta till vårdboende. Det var där jag träffade honom för sista gången i augusti 2016.

Agneta Lilja

Birgitta Skarin Frykman

1941–2017

Foto: Carina Frykman

Birgitta Skarin Frykman, professor emerita i etnologi, avled den 10 december 2017. Att begravningen ägde rum den 4 januari 2018 är inte utan symbolik. Den 4 januari var Birgittas födelsedag. Hon skulle ha fyllt 77 år.

Att Birgitta främst förknippas med etnologi är knappast överraskande med tanke på hennes mångåriga engagemang i ämnet. Hon påbörjade dock sin akademiska karriär redan på 1960-talet som arkeolog. Inledningsvis var hon knuten till Uppsala universitet, i staden där hon föddes och växte upp. Ämnesvalet innefattade för hennes del flera forskningsvistelser på Irland som blev ett slags andra hemland för henne. Där knöt hon livslånga personliga kontakter och landet låg henne alltid varmt om hjärtat.

I mitten av 1960-talet kom Birgitta genom giftermål med professor Erik Frykman till Göteborg. Paret fick två söner: Peter och Henrik. I Göteborg kom hon inledningsvis att arbeta på Göteborgs arkeologiska museum (nuvarande Göteborgs stadsmuseum). Från och med 1970-talet var det dock intresset för etnologin som kom att prägla hennes akademiska liv. Innan hon disputerade på avhandlingen *Från yrkesfamilj till klassgemenskap. Om bagare i Göteborg* (1985), men även efteråt, innehade Birgitta olika befattningar vid Etnologiska institutionen vid Göteborgs universitet. Under årens lopp hann hon bland annat tjänstgöra som amanuens, studievägledare, forskningsassistent och lektor. 1998 utnämndes Birgitta till professor i »etnologi, särskilt europeisk», en tjänst som hon mellan åren 1998 och 2003 kom att kombinera med ett administrativt arbete som prorektor vid Göteborgs universitet.

Liksom hennes föregångare på professuren och tillika handledare, professor Sven B. Ek, valde Birgitta att fokusera på arbetarkulturens villkor i både dåtid och nutid. Klassperspektivet kom att genomsyra många av hennes publikationer liksom hennes engagemang såväl inom som utanför akademien. Epitetet »särskilt europeisk» medförde i sin tur att Birgitta både inom och utanför ramen för Erasmus-programmet kontinuerligt begav sig ut på resor för att etablera respektive intensifiera kontakter med olika etnologiska och folkloristiska institutioner runt om i Europa.

Birgitta var en mycket driven och målmedveten person som brann för de frågor som hon ansåg vara centrala i livet. Några har nämnts ovan. Utbildning och bildning var andra teman som låg henne varmt om hjärtat. Till Birgittas biografi hör att hon aktivt slogs för akademins liksom folkrörelsernas ansvar i bildnings- och utbildningsfrågor. Hon var ledamot i Universitetsrådet för utbildningsfrågor och figurerade som ordförande för utbildningsdelegationen under stora delar av 1900-talet. Birgitta tenderade att åta sig en mängd olika styrelseuppdrag samtidigt. Bland annat var hon vicepreses i Kungl. Gustav Adolfs Akademien. Birgittas namn är också intimt förknippat med bl.a. följande institutioner: Statens museer för världskultur, Stiftelsen Torgny Segerstedts Minne, Folkuniversitet Göteborg, Mimerrådet, Nationella rådet för folkbildningsforskning, Yrkeshistoriskt forskningsråd och Grundtviginstitutet.

Birgitta var under hela sin tid som etnolog en flitig författare. Hennes bibliografi omfattar inte bara otaliga egna texter som spände över ett brett tematiskt spektrum; hon verkade också alltsedan 1990-talet i många olika sammanhang som redaktör. En detaljerad översikt över hennes samlade alster går att finna på Göteborgs universitetsbiblioteks hemsida.

Slutligen ska inte glömmas att Birgitta under sin tid vid Etnologiska institutionen från 1998 och fram till hennes pensionering handledde flera doktorander. Birgitta var en personligt engagerad, lyhörd och generös handledare.

Med tanke på hennes insatser inom olika områden är det inte förvånande att Birgitta har fått många lovord och utmärkelser genom åren.

Begravningsakten gjorde oss närvarande inte bara påminna om vår gemensamma tid på Etnologiska institutionen vid Göteborgs universitet utan även om tomrummet som Birgittas bortgång lämnat efter sig. Visserligen var vi alla i hennes närmare omgivning medvetna om att hon inte hade varit helt kurant under den senaste tiden, ändå kom dödsbudet oväntat. Att så plötsligt från en dag till den andra inte längre ha vår gamla chef, kollega och arbetskamrat bland oss känns tungt.

Birgitta fick en värdig och stämningsfull begravningssceremoni i Örgryte gamla kyrka. Inte bara datumet för begravningsakten utan även valet av kyrka bär på en underliggande symbolism. Valet av kyrka känns i själva verket som en hommage till den stadsdel i Göteborg som Birgitta under stora delar av sitt liv levde i och alltid varit fäst vid.

Ninni Trossholmen och Eva Wolf

Litteratur

Karin M. Ekström & Håkan Jönsson, På resa i matlandet. Stockholm 2016. 363 s. ISBN 978-91-7331-745-0.

Mat är inte bara föda. Hade man inte insikt om detta tidigare, så står det i varje fall kristallklart efter att ha läst företagsekonomen Karin M. Ekströms och etnologen Håkan Jönssons bok *På resa i matlandet*. Detta verk, på 363 sidor, handlar nämligen minst lika mycket om entreprenörskap, ekonomi, upplevelseturism och politik som om mat. I en gedigen genomgång presenterar författarna de landsbygdsbaserade verksamheterna i form av specialiserade odlingar, gårdsbutiker, konferensverksamhet och turism som i olika kombinationer blir alltmer vanliga, och alltmer en förutsättning för en levande landsbygd.

Tack vare att de två författarna har skilda ämnesbakgrunder kan de beskriva och analysera matlandet ur olika perspektiv, vilket ger en intresseväckande skildring av matentreprenörernas vardag, ambitioner, bekymmer och framtidsplaner. Här beskrivs inte bara hur verksamheterna har vuxit fram och utkristalliserats utifrån ett mer traditionellt lantbruk, utan också hur man måste tänka kring faktorer som affärsidé, likviditet, marknad, varumärke m.m.

Boken tar sin utgångspunkt i visionen »Matlandet Sverige», som lanserades av den dåvarande landsbygdsministern Eskil Erlandsson 2009. Visionen var, menar författarna, något helt nytt i svensk politik, och den inspirerades av svenska kockars internationella framgångar under de senaste decennierna. En förhoppning knuten till satsningen »Matlandet Sverige» var att, genom en kombination av jordbruk och upplevelseturism, nya företag skulle kunna startas på landsbygden, och ge denna ett nytt liv. Svensk mat och dryck hade ju visat sig kunna hävda sig i en internationell konkurrens, med hjälp av goda råvaror och en ny generation av välutbildade, skickliga kockar.

Förhoppningarna lever kvar. I skrivande stund arbetar Institutet för språk och folkminnen, tillsammans med Jordbruksverket, Riksantikvarieämbetet och Sameetinget, med ett regeringsuppdrag för att ta tillvara och utveckla traditionell småskalig matproduktion. En kunskapsbank håller på att tas fram, och tanken är att den ska kunna inspirera till nya idéer inom samtida mathantverk, utifrån det mathistoriska kulturarvet som finns bevarat i arkiv.

Att intresset för kvalitetstänkade inom matproduktion – närodlad, ekologiskt, bra djurskydd – är stort vet alla.

Bokens tema är alltså högst aktuellt. Intresset för mat och det kulturhistoriska sammanhanget växer stadigt. Det finns dock farhågor. En av de entreprenörer, som intervjuas i boken, menade i samtal med recensenten att det finns risk för att klyftorna ökar. Hon såg en klassaspekt i det växande matintresset. Matkvalitet är intressant bara för vissa grupper, menade hon, medan priset för andra alltjämt kommer att vara avgörande.

Författarna presenterar närmare ett trettiotal entreprenörer inom livsmedelsproduktion och kulinarisk turism. Det är tomatodling, sparrisodling, dryckesproduktion, fåruppfödning, chipstillverkning, mejeriverksamhet och mycket annat. Gårdsbutikerna, d.v.s. direktförsäljningen, spelar en stor roll för företagens ekonomi och

marknadsföring. Några har också kombinerat sin verksamhet med kaféer och konferensmöjligheter.

Man behöver inte nödvändigtvis vara matintresserad för att fascineras av de intervjuade entreprenörernas berättelser. Dessa berättelser handlar nämligen inte bara om mat, utan lika mycket om entreprenörens engagemang och drivkrafter, om att förverkliga visioner, men också om nödvändiga affärsstrategier. Flera av de intervjuade varnar för att det finns för mycket romantik när det gäller entreprenörskap på landsbygden. Som för alla företagare handlar det om att definiera marknaden, att ha ett startkapital och stor kunskap, att ha ork och uthållighet, att behärska marknadsföring och att kontinuerligt utveckla verksamheten. Det framgår tydligt av intervjuerna att den som vill starta ett kulinariskt företag på landsbygden inte kommer att lyckas om inställningen är att »gå och dutta med några höns» eller att man har »en romantisk bild av att det är kul att ha middag för sina vänner och tror att man då ska starta en restaurang», som några av informanterna uttrycker det.

Diskussionerna i boken har bäring på samhällsförhållanden, EU-frågor, nationalekonomi och svensk politik. Det är slående att flera av de intervjuade entreprenörerna väljer att avstå från att söka olika former av projektbidrag och EU-stöd. Detta kan förstås som att den som väljer att vara entreprenör ofta kanske är en person som vill vara fri från andras – myndigheters, intresseorganisationers etc. – förväntningar och krav, för att istället skapa något efter eget huvud. Det är också troligt att denna inställning indikerar att bidrag av olika slag inte är rätt utformade för de verksamheter som är föremål för stöden. I den meningen är den här boken faktiskt ett inlägg i en landsbygdspolitisk diskussion.

Geografiskt betyder »matlandet» för författarna uppenbarligen den allra sydligaste delen av vårt land. Skåne dominerar stort, och det beror nog inte enbart på att det finns ett större antal matföretag i Skåne än i andra svenska landskap. Till Boråstrakten i södra Västergötland har författarna orkat med sin skildring av »matlandet». Inte ens Småland, Blekinge eller Öland och Gotland får vara med. Tyvärr utesluts ju därmed per automatik exempelvis alla de intressanta gårdsmejerier som under senare år etablerats i Mellan- och Nordsverige. I ärlighetens namn ska sägas att författarna inte döljer detta faktum, utan redovisar att de har lagt fokus på de allra sydligaste delarna av landet. Med tanke på att de har lagt sig vinn om att besöka de olika besöksmålen, och intervjuat innehavarna, får man som läsare finna sig i att kartläggningen är mycket långt ifrån fullständig. Vad som förloras i bredd kan sägas vinnas i djup. Nu får andra forskare (eller Ekström och Jönsson själva) ta vid och skriva om matlandet i resten av Sverige!

Lite mer problematiskt vid läsningen är bokens disposition. Efter inledningen presenteras de olika företagen, deras verksamheter och företagarnas idéer om utvecklingen av företaget, både hur det utvecklats hittills och hur de ser på framtiden, svårigheter och glädjeämnen. Dessa kapitel kan, erfor jag vid en liten matresa i somras, mycket väl användas som en reseguide. Därefter följer tematiserade kapitel, och då börjar ett frenetiskt bläddrande för den intresserade läsaren. Jag förstår tanken med tematisering, men resultatet har inte blivit helt lyckat. Man finner sig läsa många upprepningar, vilket sannolikt har sin grund dels i dispositionen, dels i att de två författarna inte samordnat sina kapitel tillräckligt. En del avsnitt hade vunnit på att stramas upp. Ett av de sista kapitlen, bl.a. om matens betydelse under Eurovision Song Contest i Malmö 2013, vill »diskutera hur mat och dryck kan användas för att profilera platser». Detta kapitel ger ett något ofärdigt intryck. Jag tror att analysen hade kunnat lyftas från den rent redovisande nivån och göras till något betydligt mer intressant om bl.a. varumärkesbyggande.

Ytterligare en problematik får hänföras till att förlaget uppenbart har slarvat med det som bör vara förlagets uppgift, att redigera och språkgranska. På sidan 27 presenteras t.ex. en karta som i det närmaste inte fyller någon funktion alls, på grund av att den är hopplöst svårläst med pyttesmå vita siffror, betecknande de olika företagen, i färgade cirklar mot en svart bakgrund. Det är många regler för god läsbarhet som man där bryter mot på en enda sida.

När det gäller den språkliga behandlingen borde författarna, kanske på förlagets uppmaning, ha ägnat lite mer tid åt sitt manus. Talspråk blandas bitvis ogenerat med vetenskaplig prosa på ett sätt som enbart är tröttsamt för läsaren. Dialektord som »kagekrydda» och »panntofflesalt» kan uppfattas som charmiga men är för den som inte är bekant med skånsk dialekt irriterande, även om det är beteckningar som kryddföretaget ifråga använder. Det borde gå att ge lite must åt texten med hjälp av dialektala benämningar, men att också presentera en översättning! Att förklara ett generationsskifte med att en äldre gårdsinnehavare var »dålig» ger helt fel associationer, när man i själva verket antagligen avser att personen var sjuklig. Första meningen i kapitel 2 är komisk i sin tanklöshet: »Många av de kulinariska besöksmålen i Sverige är baserade på någon form av matproduktion.» Ja, vad annars, undrar man som läsare. Jag nöjer mig med dessa exempel. Så där håller det på, av och till i texten är det svårt att ta till sig innehållet, blockerad som man blir i irritation över den språkliga nivån.

Författarna vill inte värdera de beskrivna företagen, och det är förvisso hedervärt. I ett enda fall vill jag ifrågasätta om inte någon kritisk kommentar hade varit på sin plats. I södra Västergötland har ett danskt par slagit sig ner på en plats där det redan fanns ett tunnbrödsbageri, den s.k. Tunnbrödsstugan, som av författaren liknas vid en norrländsk fäbod. Här bakas tunnbröd, hårt och mjukt, efter vad man får förmoda norrländsk modell, och på tomten håller två renar till. Fäbod, tunnbröd och renar i en sydsvensk miljö – ett mer bisarrt kulinariskt resmål borde vara svårt att hitta. I detta fall menar jag att det inte hade stört om författarna hade vågat sig på en mild kritisk kommentar. Är inte en av poängerna med att resa i matlandet att resenärerna får möta produkter som har en lokal eller åtminstone regional förankring?

Sammanfattningsvis vill jag slå ett slag för forskning om mat, något som har varit försummat inom svensk etnologi, men på sistone fått större uppmärksamhet. Att en etnolog och en företagsekonom slår sig samman för att producera forskning om matproduktion och kulinarisk turism ger löfte om intressanta resultat och givande läsning. Delvis uppfyller boken förväntningarna, men tyvärr inte fullt ut. Forskningsmaterialet finns där, men texten i sin helhet har inte riktigt bearbetats till optimal läsbarhet.

Katarina Ek-Nilsson

Per Gustavsson & Ulf Palmenfelt, Folksagan i Sverige. Del 1, Insamlarna. 432 s. ISBN 978-91-7331-871-6. Del 2, Berättarna. 624 s. ISBN 978-91-7331-872-3. Del 3, Berättelserna. 934 s. ISBN 978-91-7331-873-0. Stockholm 2017.

1950-talet var ett decennium då sagoforskningen blomstrade i Sverige. Då lade två elever till C. W. von Sydow fram tungt vägande monografier över enskilda sago typer. Anna Birgitta Rooth disputerade på askungesagan (1951), och Jan-Öjvind Swahn tog sig an den s.k. Amor och Psykesagan, vars mest kända version i Sverige är »Prins Hatt under jorden» (1955). Åren 1949–1950 utkom också det verk som

länge har varit den enda sammanfattande översikten av det svenska folksagomaterialet, Waldemar Liungmans *Sveriges samtliga folksagor i ord och bild* 1–3.

Sedan dess har det varit glest mellan de vetenskapliga insatserna på området. De etnologiska avhandlingar med folkloristisk profil som har lagts fram i vårt land har kunnat handla om enskilda folkminnesupptecknare eller om verksamheten vid våra traditionsarkiv, om musiken bland invandrade jugoslaver eller i ett sågverksamhålle, om förstamajtåg, om medeltidsveckan i Visby, om barnaföderskors berättelser, om att bli pappa. Men inte om folksagor. För dem har intresset varit obefintligt.

Förklaringen är den omorientering som ägde rum inom internationell och nordisk folkloristik under senare hälften av 1900-talet. De äldre samlingarna av folklore uppfattades som alltför styrda av sin tids ideologier och övergavs till förmån för studier av folkloristisk performans i vår egen tid. Men samtidigt som den akademiska sagoforskningen var försänkt i djup Törnrosasömn vaknade intresset för folksagor inom den berättarrörelse som växte sig stark under 1900-talets sista decennier. Barnbibliotekarier, pedagoger och skådespelare upptäckte magin i den muntligt berättade sagan, och folksagorna fick en renässans som påminner om den som folkmusiken upplevde något årtionde tidigare.

De båda sagoexperter som nu har sett till att Törnrosasönnen har fått ett slut representerar både akademisk folkloristik och berättarrörelsen. Per Gustavsson är professionell sagoberättare och initiativtagare till den årliga berättarfestivalen i Ljunghby, men han har också visat att han behärskar det vetenskapliga hantverket, t.ex. i böcker som *Mickels sagor* (1996) och *Småländska sagor* (2005). Ulf Palménfelt är professor emeritus i etnologi med muntligt berättande som sin specialitet, vilket han senast har visat i boken *Berättade gemenskaper. Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer* (2017), men han har också framträtt som berättare.

Deras *Folksagan i Sverige* är en länge saknad efterträdare till Waldemar Liungmans ovan nämnda trebandsverk, som i dag framstår som föråldrat på många punkter. Det tillkom vid en tidpunkt då sagoforskningen fortfarande uppehöll sig vid sagornas ursprung och vandringar: de människor som berättade och samlade in sagorna hade ännu inte kommit i fokus. Waldemar Liungman var främst intresserad av den s.k. undersagan, den kategori som genom bröderna Grimm och deras efterföljare på 1800-talet blivit nästan synonym med det egentligen överordnade begreppet folksaga. Den stora och viktiga kategorin skämtsagor behandlas mycket summariskt. Liungmans kommentarer avslöjar att han känner sig obehälsam med deras ofta grovt sexuella innehåll; om en av dem skriver han: »Fortsättningen på denna bedrövliga saga innehåller osmakligheter som näppeligen kunna återges i tryck.» I Gustavssons och Palménfelts trebandsverk får människorna bakom sagorna komma till tals, och skämtsagorna får för första gången en ingående presentation.

De båda författarna har undvikit att ge sitt verk den titel som för ett halvsekel sedan skulle ha legat närmast till hands »Svenska folksagor». Som de påpekar har bara en mindre del av sagorna sitt ursprung i Sverige; merparten utgör en internationell diktning som har spritts över nationsgränserna. Titeln *Folksagan i Sverige* innebär att verket också inkluderar minoriteter som inte har svenska som modersmål. I de tre delarna finns både sagor som har berättats av samer och sådana som har berättats av romer.

Titeln innebär också en avgränsning mot den rika svenskspråkiga berättartradition som har tillvaratagits i Finland. 1900-talets främste muntliga sagoberättare på svenska språket, den blinde Berndt Strömberg i Ekenäs, som enligt egen utsago kunde berätta 365 sagor, en för varje dag på året, finns således inte med. Likaså har berättartraditionen bland svenska utvandrare i USA lämnats utanför. Det är en avgränsning

som man som läsare finner fullt rimlig; redan nu innehåller bokverket betydligt fler sagotexter än man hade kunnat förvänta sig.

Den första av de tre delarna har fått titeln *Insamlarna*. Portalgestalten är smålänningen Gunnar Olof Hylltén-Cavallius, vår närmaste svenska motsvarighet till bröderna Grimm. Tillsammans med engelsmannen George Stephens utgav han på 1840-talet *Svenska folksagor och äfventyr*. Hans porträtt finns på första sidan i alla tre banden: i del 1 avbildas han som han såg ut i tjugooårsåldern, i del 2 ser man en medelålders Hylltén-Cavallius och i del 3 är han gammal, med långt vitt skägg. Bokverket kan uppfattas som starten på de jubileumshyllningar som har ägnats honom år 2018, tvåhundra år efter hans födelse 1818.

De upptecknare som presenteras i del 1 är i stort sett de förväntade. Man kan ha synpunkter på att Afzelius, Rääf och Dybeck har fått en plats i en bok om sagosamlare; visserligen gjorde de alla viktiga insatser som folkminnessamlare under 1800-talets förra hälft, men ingen av dem har gjort sig känd som upptecknare av sagor. Deras insatser gällde främst visor, sägner och annan folkdiktning och folktro. Det som ändå motiverar att de finns med är deras kontakter med Hylltén-Cavallius. De ingår i helhetsbilden av den kulturella miljö där han verkade.

De verkliga storsamlarna av folksagor under 1800-talet är, förutom Hylltén-Cavallius, gotlänningen Per Arvid Sæve, sörmlänningen Gustaf Ericsson, skånskan Eva Wigström och hallänningen August Bondeson. Alla fem ägnas sakkunniga presentationer som bland annat klargör att de var påverkade av skiftande stilideal när de skrev ner sina sagor. Hylltén-Cavallius var vid tidpunkten bara 24 år, och han ville att det skulle framgå att sagorna var en diktning med medeltida rötter. Inspirerad av Geijers och Afzelius *Svenska folkvisor från forntiden* återberättar han därför sagornas innehåll på ett arkaiserande konstspråk som aldrig har existerat.

Ericsson, Wigström och Bondeson var alla i högre eller lägre grad påverkade av den närkingske godsägaren och sagoupptecknaren Gabriel Djurklou, som bildade skola med ett humoristiskt berättarspråk, kryddat med ordspråk och dialektord. Den förste som hade ambitionen att återge sagorna så som de framfördes av folket var August Bondeson i sagosamlingen *Historiegubbar på Dal* (1886), som blev hans tredje och sista. Han anpassade visserligen deras berättelser till ett vårdat skriftspråk, men genom dialektala och talspråkliga inslag lyckades han ändå skapa intrycket av en autentisk muntlig berättarsituation.

Man noterar att viktiga insatser har gjorts av kvinnliga sagosamlare. Eva Wigström tog med sin man på sina första upptecknarfärder men märkte att bondkvinnorna teg som muren när han var med. I fortsättningen företog hon sina vandringar ensam och bärgade en fantastisk skörd av skånsk folkdiktning. På ett tåg mellan Torne träsk och Riksgränsen träffade den danska konstnärinnan Emilie Demant Hatt storsjägaren Johan Turi, vilket ledde till att hon lärde sig nordsamiska, flyttade ihop med honom och hjälpte honom att författa *Muittalus samid birra* («En bok om lapparnas liv») som hon senare översatte till danska.

Under 1900-talet glesnade skaran av sagoberättare och därmed också av sagosamlare. Den siste som porträtteras i boken är Carl-Herman Tillhagen, som på 1930-talet dokumenterade skämtsagor i Medelpad och Hälsingland. Det följande årtiondet inledde han ett samarbete med den romske berättaren Johan Dimitri Taikon som resulterade i boken *Taikon berättar* (1946). Till skillnad från andra samtida fältnätare, t.ex. Ella Odstedt, tog sig Tillhagen friheten att krydda berättarnas framställning med egna tillägg. Det livfulla, drastiska språket i de sagor han tillvaratog gör att han måste räknas till samma kategori av sagoupptecknare som Gabriel Djurklou.

Del 2 har fått titeln *Berättarna*. Det är den del som jag har läst med störst intresse och som har lärt mig mest. Här är andelen ny grundforskning större än i del 1 om

insamlarna, om vilka det har funnits tidigare studier att stödja sig på. De allra flesta av de omkring trettio berättarna är förut okända namn: torpare, fattighjon, knektar, bondhustrur, skomakare, slaktare och tegelbruksarbetare. Ur kyrkböcker, tidningsartiklar och andra källor har författarna kunnat vaska fram information om deras liv och sagorepertoarer. Självfallet får berömdheter som den småländske backstugusittaren Mickel i Långhult, av Harry Martinson kallad »den svenska folksagokretsens största trumfäss», berättigt utrymme. Men det är de många nya namnen som gör berättardelen så spännande.

De manliga berättarna i boken är ungefär dubbelt så många som de kvinnliga, vilket torde avspegla det verkliga förhållandet. Jag har tidigare uttryckt uppfattningen att det muntliga sagoberättandet i Norden var i det närmaste utdött på 1920-talet. Uppgifterna i del 2 tvingar mig att modifiera påståendet: berättare som Märta Bergvall, Samuel Jakobsson och Ester Gullander visar att traditionen ännu inte hade dött ut under de följande decennierna.

Till de nya bekantskaperna hör den unga Brita Greta Löfqvist från Huskvarna, som bara var sexton år när hon 1840 blev piga i Wendela Hebbes familj i Jönköping och som följde med Wendela Hebbe när hon tillsammans med sina döttrar flyttade till Stockholm. Hemmet i Gamla stan blev en mötesplats för tidens ledande författare och musiker. En av dem som kom dit var Gunnar Olof Hylltén-Cavallius. Då och då lämnade han samtalen och den musikaliska underhållningen för att höra Brita Greta berätta sagor för de tre småflickorna i skenet av ett talgljus. Wendela Hebbe gav själv ut tre sagosamlingar, men där finner vi inga spår efter hennes pigas repertoar.

En annan berättare som lyfts fram i ljuset är lantarbetaren, korgmakaren och spelmannen Oscar Hägerbäck i Sorunda, som fick sina sagor och historier dokumenterade på 1940-talet av Imber Nordin-Grip, även hon bosatt i Sorunda vid denna tid. Hägerbäck var analfabet och av resandesläkt eller »fantesläkt» som han själv sa. Han var uppskattad i bygden för sitt goda humör och sin berättartalang. Hans repertoar består av skämtsagor med en tydlig social udd riktad mot de rika och mäktiga, däribland flera Bellmanhistorier.

Både del 1 och del 2 är stadiga volymer på drygt 400 resp. 600 sidor, men de kan i sidantal inte tävla med del 3, *Berättelserna*. Där möter man så gott som samtliga folksagotyper som har dokumenterats i Sverige, redovisade i den nummerordning som de har fått i *The Types of International Folktales*, oftast förkortad till ATU efter de tre utgivarna Aarne, Thompson och Uther. Dessutom ingår en substantiell avdelning ursprungssagor som inte har katalogiserats i ATU. De flesta sagotyperna presenteras i två eller tre varianter, vilket har krävt mer än 900 sidor.

I denna tredje del får läsaren ta del av en stor mängd tidigare otryckta texter, eller texter som publicerats i udda, svåråtkomliga skrifter. Hur många har till exempel vetat att författarinnan Victoria Benedictsson skrev ner den ovanliga sagan »Pingsoen» (»Igelkotten») efter en skånsk bondkvinna och lämnade den till tidskriften *Svenskt skämtlyne*? En så omsorgsfull inventering av det svenska sagematerialet har aldrig tidigare gjorts i Sverige. Särskilt många texter har författarna hittat i den s.k. Liungmansamlingen, resultatet av en pristävling i dagspressen 1924. Texterna åtföljs av kommentarer som röjer en omfattande beläsenhet i den vetenskapliga sagolitteraturen.

Av de tre delarna i *Folksagan i Sverige* är det särskilt del 3 som genom sin uppläggning efter ATU-nummer liknar Liungmans *Sveriges samtliga folksagor i ord och bild*. Det som främst skiljer dem åt är att svensk sagoforskning nu har fått en bild av den rikhaltiga traditionen på skämtsagans område. Som jag nämnde inledningsvis ledde Liungmans pryda inställning till sagor med sexuellt innehåll att han undvek att

gå närmare in på dem. Pryderi är inget man kan beskylla Gustavsson och Palmenfelt för; tvärtom visar de hur många av de erotiska skämtsagorna – flera med aktningsvärd ålder – som levde kvar i traditionen långt in på 1900-talet.

Man märker att det finns en tanke bakom författarnas frikostiga redovisning av råa, oretuscherade sagotexter. De vill visa att den tidigare bilden av våra folksagor har varit alltför romantisk och anpassad till den ogrundade föreställningen att folksagorna skulle vara barnlitteratur. En stor del av vår sagotradition kan snarast karakteriseras som en uppsluppen satir riktad mot snåla bönder, närliga präster och annan överhet. Folksagorna framstår som en hittills outnyttjad källa för den som vill analysera sociala motsättningar i det förindustriella bondesamhället.

En stor del av texterna i de tre volymerna har blivit föremål för en försiktig språklig redigering. Syftet har varit att underlätta läsningen av ett språkligt och stilistiskt heterogent textmaterial. En avsida med detta förfaringsätt är att de redigerade texterna inte lämpar sig för citat i vetenskapliga studier. En fördel är att det blir lättare att återberätta dem, om man skulle vilja göra det. Med tanke på att bokverket sannolikt kommer att läsas av betydligt fler sagoberättare med anknytning till berättarrörelsen än av akademiska sagoforskare, så kan man förstå författarnas beslut.

Det hade varit konstigt om inte en del småfel skulle ha letat sig in i ett så monumentalt och informationstätt verk som *Folksagan i Sverige*. Sådana finns, men de är inte fler än att man kan överse med dem. Del 1 innehåller oroande många felaktiga författarnamn och boktitlar, medan de två följande delarna är oklanderliga i det avseendet. I del 1 hittar man också en missvisande kommentar till den välkända sagan om hur Vår Herre förvandlar en snål bondkvinna till en spillkråka (ATU 751 A). »Sagan har inte varit vanlig i Sverige», står det (s. 378). Med det är just vad den har varit; i del 2 (s. 270) och del 3 (s. 462–64) återges ytterligare tre varianter med kommentaren att sagan har varit omtyckt i Sverige. Misstaget beror på att texten i del 1 har fått fel ATU-nummer, 750 B.

I del 2 finner man uppgiften att de vitsar som i Sverige berättas om dumma norrmän och i Norge om dumma svenskar skulle ha ett samband med arbetskraftsinvandringen från Sydeuropa till Norden i mitten av 1960-talet (s. 187). Det kan knappast stämma; den vanligaste uppfattningen är att de tillhör en internationell vitsväg som startade i USA, där vitsarna handlade om polacker. I del 2 finns också uppgiften att skämtsagan »Flickan som ville bli borstad» (s. 340–41) skulle vara utan ATU-nummer (s. 623). Men den återfinns faktiskt i ATU som typ 1543*.

På två ställen (s. 288 i del 2 och s. 48 i del 3) hänvisas till en saga som den dalsländske »historiegubben» Jakob Glader berättade för August Bondeson, »Bodrättan och skogsrättan». Men när man letar efter Jakob Glader och hans saga så hittar man ingenting. Det verkar som om författarna ursprungligen hade tänkt sig att Jakob Glader skulle vara en av de berättare som presenteras i del 2, men att de sedan bestämde sig för att lyfta ut avsnittet. Det kan man beklaga; Jakob Glader var en av Bondesons bästa sagoberättare, och hans biografi är väl dokumenterad.

Efter dessa anmärkningar i marginalen återstår bara att konstatera att *Folksagan i Sverige* innebär ett veritabelt sjumilakliv framåt för svensk folksagoforskning. Trebandsverket kommer att vara den självklara utgångspunkten för framtida sagostudier i Sverige, samtidigt som det är en guldgruva för alla intresserade som vill uppleva folksagans underbara värld.

Bengt af Klintberg

Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10. Red. Jan-Ola Östman, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård. 457 s. ISBN 978-951-51-2996-3.

Den tionde nordiska dialektologkonferensen hölls i Mariehamn den 20–23 augusti 2014. 2017 utkom konferenshandlingarna. Det här är den tionde boken i en serie publikationer som fick sin början 1978 och som behandlar olika aspekter på nordiska dialekter. Nytt för den här volymen är att även kontakter mellan germanska och finskugriska dialekter behandlas. De språkkontakter som diskuteras i boken gäller dels förhållandet mellan standard, regional varietet och lokal dialekt, dels relationen mellan dialekter av olika språk. Konferensvolymen är omfångsrik, 457 sidor, och innehåller 6 plenarföredrag, 22 sektionsföredrag och 7 workshopföredrag. Föredragen är ordnade alfabetiskt inom de tre kategorierna.

Temat för konferensen var »Ideologi, identitet och intervention». *Ideologi* och *identitet* är välkända termer för en dialektolog och de har fått en alltmer framskjuten plats i den globala människans värld. *Intervention* däremot är en term som inte är helt självklar. Ordet kommer av latinets *intervenio* som betyder 'komma emellan', 'avbryta', 'inskrida'. Termen nämns enbart i förordet och i två artiklar i boken. Att *intervention* återfinns i volymens titel kan man misstänka åtminstone delvis har att göra med att det är estetiskt tilltalande att de tre termerna har samma begynnelsebokstav. Även om termen *intervention* inte är särskilt spridd, är den betydelse vi lägger i begreppet välbekant, vilket även betonas i förordet. Där ställs frågan om dialektforskare kan undersöka varieteter med moderna metoder utan att lämna alltför stora avtryck i det språksamhälle som undersöks, d.v.s. utan att analyserna blir sociala interventioner.

De sex plenarföredragen belyser dialekt och dialektforskning ur olika perspektiv. Temat för konferensen behandlas särskilt i Unn Røynelands och Pia Quists plenarföredrag som belyser platserns betydelse för föreställningar om dialektala identiteter och för dialekttalares identitetskonstruktion.

Unn Røyneland diskuterar föreställningar om dialektala identiteter i det senmoderna, globaliserade Norge. Hon skriver att ökad dialekt- och språkkontakt för med sig nivellering och nya sätt att prata norska. I vissa områden byts den lokala dialekten ut mot ett i mindre grad lokalt östnorskt talspråk. I takt med att folk blir mer mobila och får språkliga impulser från många olika håll blir frågan om språk och tillhörighet mer pressande och även mer problematisk.

Røyneland diskuterar människors föreställningar om kopplingen mellan språk, kropp och plats. Hon konstaterar att många anser att man ska prata endast en dialekt, helst den dialekt man lärde sig som barn, och att den ska förbli så oförändrad som möjligt genom livet. Förändringar i en persons sätt att tala kan kopplas till svek och någonting oäkta. Personer som talar två eller flera dialekter kallas ofta för språkliga kameleonter. I detta begrepp ligger att de är anpassningsbara, men kanske också opportunistiska. Det är alltså en statisk syn på identitet som ligger till grund för att de personer som växlar dialekt betraktas med viss skepsis. Det står i skarp kontrast till en mer dynamisk syn som går ut på att vi inte har endast en egentlig identitet, utan många potentiella identiteter.

Pia Quist problematiserar den traditionella synen där dialekter kopplas till en geografisk plats utifrån premissen att varje plats har sin egen dialekt. I en globaliserad tid som präglas av både social och geografisk mobilitet är detta antagande inte längre giltigt, vilket först de senaste åren tilldragit sig dialektforskarens uppmärksamhet. Quist visar med exempel hämtade från bland annat rurala danska miljöer, hiphopkultur och graffitikonst, att kopplingar mellan plats, språk och människor fungerar som

ett sätt att skapa identitet och social betydelse. Hon konstaterar också att dagens språkbrukare använder dialekt som en stilistisk resurs. Quist ger dessutom läsaren en pedagogisk överblick över dialektforskningens och sociolingvistikens utveckling från 1880-talet fram till i dag.

Ann-Marie Ivars artikel handlar om den nordfinländska dialektgränsen som av tradition har dragits mellan Houtskär och Korpo i Åboland. Ivars menar att den nordfinländska gränsen tycks ha fog för sig, men att den behöver preciseras och underbyggas med drag från fler nivåer än den fonologiska. Hon diskuterar bl.a. kontakterna mellan gamla svenska bosättningar utmed Bottenhavskusten och i Skärgårdshavet i äldre tid som återspeglas i dialekterna i modern tid. I kustlandet mellan Österbotten i norr och Åbo i söder talas det i dag bara finska dialekter, sydvästfinska i trakten av Åbo och övergångsdialekter mellan sydvästfinska och tavastländska i trakten av Björneborg. Den som vill få en mer utförlig beskrivning av de finlands-svenska dialekterna hänvisas till *Dialekter och småstadsspråk* (Ivars 2015) som publicerades året efter konferensen på Åland (se recension av Helge Sandøy i *SvLm* 2016 s. 243 ff.). (Se också litteraturkrönikan.)

Hanna Lappalainen diskuterar i sin artikel variationen i användningen av personliga pronomen i Helsingforsfinska. När Helsingforsfinskan utformades i slutet av 1800-talet tillägnade sig de övre socialgrupperna ett skriftspråkligt sätt att tala, medan språket i de lägre socialgrupperna utvecklades på basis av finskans västra dialekter. Attitydundersökningar visar att personliga pronomen är de viktigaste kännetecknen för olika finska dialekter och att de har blivit markörer som kan användas för att visa vilken region man tillhör, men de kan också användas för att konstruera sociala betydelser.

Lappalainen utgår från material insamlat i tre projekt som genomfördes under 2000-talet i Helsingfors. Hon betonar vikten av att undersöka olika typer av material och att man måste närma sig variation från flera olika perspektiv för att få en helhetsbild. Variation bör analyseras både kvalitativt och kvantitativt och baseras på både verkligt språkbruk och talarnas språkliga attityder i såväl skenbar som verklig tid.

Karen Margrethe Pedersen har två syften med sin artikel. Hon vill uppmärksamma grammatiker på att de kan finna syntaktiska upplysningar i ordböcker och hon vill uppmäna lexikografer att införliva syntaktisk information, särskilt i dokumentationsordböcker, d.v.s. dialektordböcker och våra stora nationella ordböcker. Hon påpekar att det ställs stora krav på redaktörerna – de ska behärska många discipliner och ha stor kunskap om omvärlden. Pedersen presenterar några syntaktiska beskrivningar i ordböcker och ger exempel på upplysningar som går att finna där, men även upplysningar som hon saknar.

Tomas Riad diskuterar dialektindelning med fokus på intonationsmönster. Hans huvudpoäng är att det är strukturella egenskaper, som hög/låg ton på den lexikala tonen som bäst förklarar dialekttypologin. Ju större skillnad, i termer av strukturellt avstånd, desto svårare bör det vara att byta dialekt. Riad menar att det är fonologiska kategorier som är relevanta för dialektbeskrivningen, snarare än fonetiska och funktionella. I artikeln presenteras först ramarna för den nordgermanska accenttypologin. Därefter exemplifieras intonationen närmare i skånska och centralsvenska. Slutligen studeras ursprungligen skånska talares intonation när de i olika utsträckning anpassat sig till ett centralsvenskt intonationsmönster. (Se också litteraturkrönikan.)

Sektionsföredragen är i konferensvolymen sorterade alfabetiskt efter författarnamn, men jag väljer att kategorisera dem tematiskt. Flera av föredragen finns också sammanfattade i krönikan.

Dialekternas grammatik och korpusar. Lisa Södergård och Therese Leinonen presenterar talspråkskorpusen Talko som publicerades i anslutning till konferensen.

Korpusen innehåller inspelningar och tillhörande sökbara utskrifter. Utskrifterna finns i två olika versioner – en uttalsnära, grov ljudskrift och en ortografisk utskrift. Den ortografiska utskriften har annoterats med ordklass och med viss morfologisk information. Talko innehåller främst inspelningar genomförda inom projektet Spara det finlandssvenska talet (2005–2008), men korpusen kompletteras fortlöpande med både äldre och nyare inspelningar. Talko upprätthålls av Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS). Författarna beskriver de arbetsmoment som krävts för att utifrån tal-språksmaterial bygga upp en sökbar korpus. Ordet *talko* är f.ö. ett finlandssvenskt ord som avser arbete som man utför frivilligt tillsammans med andra. Samtidigt som talko förstås också ger signaler om att det är en *talkorpus*.

Hur Talko kan användas visar Caroline Sandström och Maria Rönnbacka i sin artikel. De diskuterar förändringar i verbens fonologi och morfologi i dialekterna i Pedersöre i Österbotten och Sibbo i Nyland. De utgår från uppgifterna om verb i *Oderbok över Finlands svenska folkmål* och använder Talko som jämförelsematerial. Deras resultat visar att i Pedersöre har utjämning skett i fonologin, men i morfologin har de traditionella böjningsformerna bevarats. I Sibbo dominerar utjämna och standardspråkliga varianter.

Två artiklar behandlar grammatiska aspekter i norska. Marit Julien skriver att reflexiva pronomina vanligen har antecedenten i samma sats, men att det i norska också förekommer att antecedenten finns i en överordnad sats, en s.k. långdistansbindning. Hennes studie visar att den individuella variationen är stor för i vilka sammanhang långdistansbindning accepteras. Dagfinn Worren skriver att det är välkänt att vissa norska dialekter har bestämd form singular på *-i* av feminina substantiv, men att det inte är lika välbekant att det finns områden där maskuliner får ändelsevokalen *-i* i bestämd form singularis (*guti* för *guten*). Det tycks som att palatalt uttal har varit ett villkor för *n*-bortfallet. Worren konstaterar att det maskulina *i*-målet tycks vara på tillbakagång.

Ida Toivonen beskriver ett annat dialektdrag som är på tillbakagång. Hon undersöker apokope av infinitivändelsen *a* i åländskan. Apokope är en levande dialektmarkör, men tillhör inte de markörer som ålänningarna själva identifierar som typiska kännetecken för deras dialekt. Toivonen visar att apokopen är villkorlig och påverkas av språkliga, sociala och troligen även geografiska faktorer. Det råder stor variation i bruket av apokope i åländska och de språkliga villkoren är lite oklara, men hon fastslår att infinitivändelsen står kvar i satsslut. Hon konstaterar också att äldre talare använder mer apokope än yngre talare.

Fonetik och fonologi. Två föredrag behandlar tonaccenter i dialekt. Mathias Strandberg argumenterar för att ett system med stor förekomst av accent 1 hos sammansättningar ursprungligen har rätt i hela Norden, medan generell accent 2 i sammansättningar utgör en novation som i Sverige utgår från de administrativt centrala Mälardalskapen. Gjert Kristoffersen diskuterar orsaker till att Våmhusmålet i Dalarna saknar accentkontrast till skillnad från omgivande dialekter. Accentkontrast är en novation och frågan är om Våmhus tidigare haft en accentkontrast som neutraliserats eller om det är ett reliktområde där det aldrig funnits någon accentkontrast.

Eva Sundberg och Ida Toivonen beskriver förenklingen av det traditionella systemet av lateraler i de åländska dialekterna. Hos yngre talare sker en utjämning av lateralerna i riktning mot standardsvenska.

Dialektkontakt. Dialektkontakt berörs i många av artiklarna och är ett viktigt inslag i såväl Ivars plenarföredrag som i en av workshopparna. Kurt Braunmüller diskuterar utifrån västjyska dialekter hur man bäst ska klassificera språk genetiskt och typologiskt som har varit i långvarig kontakt med varandra. Torben Arboe utgår ock-

så från jyska. Han visar att kontakten med grannländerna har varit tillräckligt viktig för att sätta varaktiga spår i såväl jysk som standarddansk fraseologi. Från norsk horisont visar Knut E. Karlson och Dagfinn Rødningen att finska lånord inte förekommer i *Norsk ordbok* i den utsträckning man skulle förväntat sig med det stora antalet finnar i Norge och så långvarig språkkontakt. Deras förklaring är att fokus för tidigare redaktörer har varit att beskriva utvecklingen från äldre norska till moderna dialekter och då har lånord varit ointressanta.

Förändringar i dialekterna. Ivar Berg försöker tidfästa några viktiga språkförändringar i äldre tid i sin artikel »Kor gamle er dei norske dialektane?» Han konstaterar att den gängse uppfattningen verkar stämma, att de stora systemförändringarna från gammalnorsk till nynorsk var genomförda omkring år 1500. Staffan Fridell daterar supradentalernas uppkomst i svenska och norska till slutet av medeltiden, som också är den period då många andra språkförändringar sker. Han använder sig bl.a. av ortnamnsskrivningar och språkgeografin för sin analys. Asgerd Gudiksen konstaterar utifrån Ømålsordbogens samlingar att ljudförändringar på 1800-talet resulterade i en tillnärmelse till standardspråket, men inte full överensstämmelse. Hon menar att konvergensen under denna period avspeglar att kontakten med standardspråket trots allt var mindre intensiv i slutet av 1800-talet än vad den blev senare.

Fyra artiklar är inriktade på nutida variation och förändring. Emil Paulsrud studerar den nutida dialektsituationen i Mora. Han fokuserar dels på dialektens förändring och variation utifrån nutida dialektanvändning, dels på hur variationen kan förstås och undersökas med utgångspunkt i individens språkbruk och anpassning i olika samtalskontexter. Margrét Jónsdóttir diskuterar i sin artikel verbet *kvíða* 'vara rädd för ngt' som isländska språkbrukare böjer på olika sätt, till och med i samma mening. Hon menar att variationen inte tycks vara geografiskt betingad, utan snarare tycks språkbrukarens ålder och eventuellt utbildning och kön ha betydelse. Eva Sundgren konstaterar att det behövs kunskap om såväl samhälle som grupp och individ för att kunna tolka språklig variation. Hon har analyserat både informanternas och sin egen intraindividuell variation för att undersöka när variationen handlar om anpassning till den andra talarens varianter och när det är andra faktorer som förklarar variationen. Björn Bihl och Camilla Grönwall konstaterar i sin artikel att dialekt i skrift används på Facebook på ett mycket medvetet sätt och har en identitetskonstruerande funktion.

Lingvistiska dialektlandskap. Pirkko Nuolijärvi diskuterar hur förändringar i demografin syns i det finska språklandskapet – vilka varianter som bevaras och vilka som är på tillbakagång. Viveca Rabb studerar inom projektet Urbana dialekter i Svenskfinland dialektvariationen i Vasa. Hon har genomfört intervjuer för att få veta vilka språkdrag som är framträdande för talarna. Hon diskuterar hur stadsborna uppfattar sitt lingvistiska landskap och hur utomstående betraktar stadsborna och på deras dialekt. Väinö Syrjälä forskar inom samma tradition. I sin artikel diskuterar han för- och nackdelar med den folklingvistiska insamlingsmetoden där informanter får rita in sin uppfattning av dialektområden på kartor. Han menar att kartritningsuppgiften fungerar som metod för studier av dialektuppfattningar, men att det är viktigt att inte tolka kartorna utan tillräcklig bakgrundsinformation om informanterna.

En nyhet jämfört med tidigare konferenser i serien är att konferensen innehöll tre workshoppar. Sju av föredragen som hölls i workshopparna resulterade i artiklar som återges i volymen.

Riho Grünthal ansvarade för workshopen Kontakter mellan skandinaviska och östersjöfinska språk i Baltikum. I konferensvolymen sammanfattar han föredragen i workshopen. Workshopen redogjorde för olika slags kontaktsituationer som har

lämnat spår i nutida språk. Baltikum har bildat den sydöstra gränsen för skandinaviska språk och bildade ett flerspråkigt område där olika östersjöfinska, baltiska och germanska språk har varit i kontakt under flera sekler.

I workshoppen diskuterades tre kontaktsituationer. Raimo Raag gav en översikt över svenskans inflytande i estniskan genom tiderna. Han gav exempel på estniskans svenska lånordsskick där de äldsta lånorden härstammar från runsvensk tid. Han visar också att lånordens karaktär är olika beroende på tidsperiod. De tidiga lånorden har med handel och plundring att göra medan de ord som lånades in under nysvensk tid speglar en annan typ av kulturinflytande genom den svenska politiska och sociala överhöghetens påverkan.

Sofia Björklöf diskuterar svenska lånord i estniskans nordöstra kustdialekter. Hon presenterar nya etymologier för 12 ord. Dessutom korregerar hon äldre etymologier för några ord. Det undersökta materialet består av 225 dialektord. Största delen av lånorden är finska (85), men den näst största gruppen är lånord från svenskan (15). En del av de svenska lånoriginalen är kända endast i dialekterna i östra Nyland. Semantiskt hänför sig de svenska lånorden till sjöfarts- och fisketerminologi, medan de finska lånorden inte är begränsade till något särskilt område.

Materialet visar att esternas kontakter har riktats framför allt mot både Kymmendalen och Karelska näset. Materialet stöder uppfattningen om att det funnits nära kontakter mellan ester och finländare, men samtidigt visar det att finländarna på dessa orter inte enbart var finskspråkiga utan också svenskspråkiga. Björklöfs föredrag finns som artikel i volymen.

Riho Grünthal belyser språkkontakternas mångfald ur liviskans perspektiv i dagens Lettland och dess provins Kurland. Liviskans språksamhälle var redan mycket begränsat när det började dokumenteras på 1800-talet. Folk var tvåspråkiga och språkbytet till lettiskan hade påbörjats. Med tanke på att det geografiska avståndet mellan liviskan och ett svenskspråkigt samhälle var ungefär lika stort som till estniskan är det förvånande att det är besvärligt att finna skandinaviska lånord i liviskan. Grünthal påpekar att det kan vara värt att studera liviskans ordförråd och ortnamn vid Lettlands kustområde.

Henrik Rosenqvist höll i en workshop med rubriken Estlandssvenska. 2012 gav VR stöd till projektet Estlandssvenskans språkstruktur med syfte att dokumentera estlandssvenskans syntax, morfologi, fonetik och fonologi. Rosenqvist ger en bakgrund till estlandssvenska och sammanfattar de fyra föredrag som hölls i workshoppen. Maia Andreasson talade om kvantitativa pronomen och bestämdhet i estlandssvenskans nominalfraser. Alexander Mankov gav en översikt över morfologin i Gammalsvenskbydialekten utifrån intervjuer med tre av de knappt 15 talare som finns kvar.

Rosenqvist själv talade om negationsharmoni. Negationsharmoni innebär att två negationer i samma sats inte tar ut varandra, utan snarare förstärker varandra. Negationsharmoni förekommer i arkaiska varieteter av svenska (älvdalska, sydösterbottniska, nyländska, estlandssvenska), men finns inte belagd i fornsvenska. Rosenqvist ställer sig frågan om negationsharmoni uppstått spontant eller om det ska ses som ett kontaktfenomen.

Susanne Schötz, Francis Nolan, Eva Liina Asu och Júlía Baldursdóttir presenterade en akustisk studie av den tonlösa laterala frikativan [ɬ] i estlandssvenska. Deras resultat visar att [ɬ] inte verkar vara ett konsonantkluster utan en enkel konsonant. Ljudet har fonemstatus och kan vara både kort och långt, och uppvisar dessutom likheter i intensitet med isländskans [ɬ]. De tre sista föredragen är publicerade i konferensvolymen.

Marie Maegaard och Malene Monka höll i workshoppen Dialekt och turism. De menar att forskare numera ofta ser dialekter som handelsvaror som kan marknadsföras självständigt och oberoende av en identitetsfunktion. Frågan är om en kommodifiering av dialekten (d.v.s. hur dialekt används för att koppla ytterligare värde till en vara som säljs) påverkar folk att tala mer eller mindre dialekt. Utgångspunkten för workshoppen var att dialekten kan vara en viktig faktor för att en plats, en produkt eller en upplevelse ska uppfattas som autentisk. Maegaard och Monka presenterade ett experiment där en vinproducent talade traditionellt Bornholmsmål. Resultaten av deras studie visade att gästerna tyckte att dialekten gjorde vinupplevelsen än mer unik, men också att vinproducenten själv var medveten om att försäljningen påverkades positivt av att han pratade lokal dialekt.

Jan-Ola Östman diskuterar ambivalensen och variationen i offentliga icke-officiella skyltar som skrivs på dialekt. Östman frågar sig varför detta sker i dagens globala, senmoderna tid. Ett svar på frågan kan vara att när det geografiska utrymmet inte längre är klart dialektalt, är det viktigt att det kognitivt definierade rummet markeras språkligt. Han menar att den grupp som sätter upp dessa skyltar tar sig rätten att tala för en hel grupp, utan att egentligen ha denna rätt. Han kallar detta för självintervention – en intervention som kommer inifrån den egna gruppen och rättfärdigar sig på detta sätt. Än mer ambivalent är det att man måste kunna den specifika dialekten för att kunna läsa skyltarna, vilket skapar en exotism som är avsedd för turister.

Sammantaget visar konferensrapporten att det finns en stor bredd i vad dialektologer i Norden forskar om – allt från hur gamla våra dialekter är till dagens dialektanvändning på Facebook och hur dialektala identiteter tar sig uttryck i vårt senmoderna, globaliserade samhälle. Med denna ämnesmässiga bredd följer också en variation i angreppssätt, både vad gäller teori och metod. Volymen visar att det finns en stor tolerans till vad som rymms i dialektbegreppet. När samhället förändras, förändras även förutsättningarna för när och hur vi använder dialekt och vad vi uppfattar som dialekt. För att diskutera nutida förhållanden behöver vi komplettera den traditionella dialektforskningen med nya teorier och metoder. Flera artiklar belyser också hur de senaste årens teknikutveckling utnyttjas, bl.a. har olika korpusar utarbetats som underlättar för dialektforskaren att göra snabbare och mer omfattande sökningar än tidigare. Därigenom kan nytt ljus kastas även över äldre data, vilket kan ge ny kunskap om dialektal variation också i äldre tid.

Lena Wenner

Kulturhistoria. En etnologisk metodbok. Red. Lars-Eric Jönsson & Fredrik Nilsson. Lund 2017. 163 s. (Lund studies in arts and cultural sciences 13.) ISSN 2001-7529, ISBN 978-91-983690-0-7.

Kulturhistoria. En etnologisk metodbok handlar, som titeln anger, om metoder som etnologer använder när de gör kulturhistoriska studier. Boken innehåller åtta empiriska fallstudier på kulturhistoriska fält där nio etnologer ställer frågor till olika former av arkivmaterial. Här ges exempel på metoder och hur de kan tillämpas i mötet mellan teoretiska utgångspunkter och empiriska källor av olika slag. Med boken vill författarna visa hur etnologiska och kulturanalytiska perspektiv kan berika förståelsen av det förflutna.

Boken är redigerad av Lars-Eric Jönsson och Fredrik Nilsson, som skrivit inledningskapitel samt efterord och dessutom var sitt kapitel. I inledningskapitlet som har rubriken »Om etnologi och kulturhistoriska metoder» resonerar Jönsson och Nilsson kring relationen mellan teoretiska frågor, källor och de metoder som dessa kräver. De redogör för ledtrådsparadigmets bakgrund och poängterar att enligt deras synsätt består historia alltså inte av en serie lagbundna händelser utan av mångfacetterade processer. De förstår kulturanalytisk kulturhistoria som perspektiv på det förflutna som fokuserar på de sätt människor gjorde sin tillvaro begriplig.

Jönsson och Nilsson resonerar vidare kring de utmaningar kulturhistoriskt inriktade etnologer står inför. En av dessa är det faktum att källorna ofta är skapade av människor på maktpositioner och att de därför kan vara svårt att besvara frågor om kollektiva mönster utifrån materialet. Generaliserbarheten är den andra utmaningen de diskuterar och de frågar sig om det är möjligt att beskriva kollektiva mönster när materialet endast utgörs av ett fåtal källor. Bricolage-metoden med en mängd olika sorters källor beskrivs här som ett sätt att lösa dilemmat. Den tredje utmaningen handlar om möjligheterna att beskriva historisk förändring. Det finns alltid en risk att sammanhållning och funktion betonas på bekostnad av motsägelser och rörlighet inom materialet. Ett sätt att motarbeta en statisk bild av historien är att arbeta med kontextualisering och (återigen) med flera olika sorters källor. Sammanfattningsvis poängterar Jönsson och Nilsson nödvändigheten av källkritiska överväganden och framhåller bricolage-metodens fördelar.

Efter inledningskapitlet följer Simon Ekströms kapitel »Långt borta och förunderligt nära» där han skriver om hur arkivaliska källor i serier kan undersökas och serien användas som metod. Ekström undersöker kulturhistoriska meningssammanhang, exempelvis umgängesmönster och måltidsordningar, och utgår ifrån ett avgränsat fenomen, hummer som maträtt. Genom att han tar fasta på serier av kvitton som redovisar inköp av humrar och menyer där hummer ingår som maträtt träder dessa sammanhang fram och förklaras. Den arkivaliska serien behöver enligt Ekström underkastas en närläsning som ger den adekvata kunskapen om materialet som helhet. Dessutom behöver serien placeras i ett större sammanhang som förklarar dess relevans. Med andra ord behöver den kulturhistoriskt inriktade forskaren, enligt Ekström, utrusta sig med både »lupp och vidvinkeloptik».

Rebecka Lennartsson beskriver i kapitlet »Mamsell Bohmans biljetter» hur hon försöker skapa ordning i ett till synes oöverskådligt material med många luckor och återvändsgränder. Hon menar att den kulturhistoriskt inriktade etnologen kan inspireras av antropologins täta beskrivningar när hon vill »tolka, fixera och återge sociala flöden på mikronivå». Lennartsson tar fasta på olika nivåer i materialet. Dels undersöker hon på en narrativ nivå vad källorna berättar, dels tar hon på en kommunikativ nivå fasta på vad och till vem de kommunicerar. Slutligen rör hon sig till en konnoterande nivå som handlar om de villkor som gör berättelsen begriplig i dess sammanhang.

Fredrik Nilssons kapitel »Snedvridningar – kulturanalytiska ledtrådar» undersöker smugglingens kulturhistoria och tar fasta på källkritik som en kulturanalytisk metod. Han menar att de teoretiska perspektiven och forskningsfrågorna skapar källkritiken. Nilsson beskriver tre sätt att skapa relevanta frågor till ett sådant material. En möjlighet är att skapa frågor med utgångspunkt i de tomrum tidigare forskning lämnat efter sig. En annan möjlighet är att ta avstamp i materialet och en tredje att starta i en teori. Oftast använder sig forskaren av frågor skapade med alla dessa tre tekniker. I Nilssons fall handlar det om att ställa teoretiskt grundade frågor till rykten och andra tendensiösa källor och han avråder inte från att använda sig av sådana källor, trots att sanningshalten är svår att bedöma. Istället bör syftet vara att vaska fram

de förutfattade meningar, fördomar och intentioner dessa innehåller och som kan ge viktiga ledtrådar till den kulturhistoriska kunskapen om »tankemönster i det förflutna». Nilsson betraktar alltså källorna som ledtrådar till meningsskapande processer och syftet behöver inte vara att ta reda på vad som faktiskt hände utan att undersöka de uppfattningar om smugglare som fanns vid tiden när källorna skapades. Att använda flera olika källor och förhålla sig kritiskt till dem blir också ett sätt att kontextualisera källorna. Med denna bricolage-metod kommer källorna att belysa varandra och det blir möjligt för Nilsson att skapa en trovärdig berättelse om det förflutna.

Lars-Erik Jönssons kapitel »Byggnaderna, sakerna, arkivakterna» handlar om materialitetens och de byggnadshistoriska och rumsliga perspektivens betydelse för att skapa förståelse för en viss tids liv. Genom att ta fasta på funktion, mening och agens i olika materialkategorier skapar Jönsson kulturhistorisk kunskap. När det gäller funktion undersöker han denna genom att fysiskt röra sig i de rum han undersöker. Mening handlar om byggnadernas representationer analyserade i relation till texter och andra dokument om byggnaderna, medan agens fokuserar det som sker i samverkan mellan människor och byggnader. Genom att sammanbinda dessa aspekter och arbeta med flera olika källor och kulturanalytisk kontrastering resonerar Jönsson kring rum och rumslighet i olika tider.

I kapitlet »Bouppteckningar som kulturhistorisk källa» beskriver Anders Perlinge hur bouppteckningar kan användas vid kulturhistoriska studier och demonstrerar hur små sammanhållna enheter, till exempel en by, med hjälp av bouppteckningar kan kvantifieras och undersökas och hur detta kan leda till kunskap om kollektiva mönster och förändring i äldre tid. I kapitlet demonstrerar Perlinge hur kvalitativa och kvantitativa metoder med fördel kan kombineras för att vaska fram kulturhistoriskt relevant kunskap.

I kapitlet »Fältarbete i museisamlingar» beskriver Marianne Larsson hur hon bedriver fältarbete i det förflutna. Hon tar avstamp i en konkret forskningsfråga om i vilken utsträckning kvinnors friluftsliv och fritidsskåder bidrog till de snabba förändringarna i kvinnors klädedräkt som skedde mellan 1880 och 1940 och söker efter spår och detaljer bland museernas materialkategorier. Hon är på jakt efter små betydelsebärande detaljer men också efter större samhällsförändringar och hennes arbetsprocess liknar i mångt och mycket den Ekström beskriver i kapitlet om hummer. Skillnaden är att Larsson även för in fysiska föremål i sin undersökning och diskuterar materialitetens betydelse i de kulturhistoriska sammanhang hon är ute efter. Hon diskuterar bland annat föremålens materiella status, dess biografier och hur och när de används och av vem. På så sätt vaskar hon fram en berättelse om hur dåtidens kvinnor aktivt bidrog till förändringen av klädedräkten under den undersökta perioden.

Karin Gustavsson beskriver i kapitlet »Kunskap ur tomrum» hur närläsning kan gå till, genom att fasta på de arkivakter som tidigare undersökare och insamlare lämnat efter sig. Det kan handla om beskrivningar, fotografier, dagböcker och anteckningar liksom tekniker och färdmedel som kan säga något om tiden och insamlingsprocessen, såsom kameror, mätband, cyklar och bilar. I kapitlet beskriver Gustavsson hur hon genom metoden närläsning tar sig an stora mängder material i sin jakt på mönster, detaljer, ordval eller ord som upprepas eller uteblir. Likaså tar hon fasta på motiv i fotografier, det kan handla om vad som saknas eller det som lämnas utan kommentar. Skickligt demonstrerar Gustavsson hur det är möjligt att skapa nya betydelser och frammana nya sammanhang ur äldre till synes stumt material.

I kapitlet »Nya frågor till gamla svar» återvänder Charlotte Hagström och Carina Sjöholm till svaren på en 25 år gammal frågelista om TV-tittande. Utgångspunkten är att författarna vill ta sig an ett omfattande kvalitativt material som tillkommit i en

annan tid och utifrån andra frågeställningar än de som en nutida forskare skulle ställa. I kapitlet beskriver de hur de ordnar och tematiserar svaren med ledning av sökord och hur analyserna tillkommer i en kreativ process av kulturanalytisk växelverkan mellan källorna och de teoretiska frågorna. Det blir då tydligt hur även ett styrt och avgränsat material kan erbjuda svar på nya frågor.

Boken knyts samman med ett efterord skrivet av de båda redaktörerna Jönsson och Nilsson. En poäng de vill göra med boken är att varje metod och källa måste bedömas i relation till den fråga som ska besvaras. Med andra ord placerar de frågan i fokus och låter den leda den kulturhistoriske forskaren till det (arkiv)material och de källor som behövs för att ge trovärdiga svar. I bokens empiriska kapitel åskådliggörs detta och det blir tydligt att för de flesta handlar det om ett växlande mellan empiriskt, analytiskt och teoretiskt grundade frågor och av en kombination av flera olika källor och metodiska förfaranden.

Boken är liten och behändig, tillgänglig i sin utformning och lättläst. Den är också tryggt inramad av redaktörernas inledande kapitel och avrundande efterord där Jönsson och Nilsson pedagogiskt återkommer till inledningens diskussioner. Skillnaderna mellan kulturhistoria och etnologi är dock svåra att få grepp om och likheterna tycks överväga, varför det är svårt att bli övertygad om terminologins giltighet. Min poäng är att författarna möjligen skapar en skillnad där en sådan kanske inte behövs. För mig handlar bokens förtjänster nämligen om de möjligheter till trovärdiga och spännande analyser av arkivaliskt historiskt material som en kombination av etnologiska och kulturanalytiska metoder och frågor erbjuder.

Susanne Nylund Skog

Samiskt liv i äldre tid. Edvin Brännströms uppteckningar från Arvidsjaur och Arjeplog redigerade av Ivan Eriksson med språkliga kommentarer av Olavi Korhonen. Uppsala 2017. 408 s. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 145.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-87403-22-4.

K. B. Wiklund, som grundlade den moderna finsk-ugriska – och inte minst samiska – forskningen i Sverige, hade med nutida mått mått inte många elever, men bland dem han hade har åtskilliga efterlämnat omfattande samlingar av upptecknat material. I många fall riktades deras intresse mot det umesamiska området, det gäller Nils Moosberg, Axel Calleberg och Edvin Brännström. Brännströms uppteckningar, som nu publicerats i en omfattande och på många sätt tilltalande volym i Gustav Adolfs Akademiens actaserie, skiljer sig från Moosbergs och Callebergs. Medan dessa båda framför allt samlade språkligt material, är Brännströms uppteckningar huvudsakligen inriktade på den materiella kulturen.

Efter en inledning (s. 9–19) som presenterar upptecknaren, materialet och meddelarna, följer så uppteckningarna från Arjeplog (s. 20–68) och de mer omfattande från Arvidsjaur (s. 69–283). De språkliga kommentarer som avslutar boken (s. 284–370) utgörs av en mycket kort presentation av det umesamiska språket och längre listor över ortnamn och termer, där de samiska formerna i Brännströms uppteckningar förs över till modern ortografi, men där ryms också en lista där svenska termer förklaras. Boken avslutas med en bilaga där föremål som Edvin Brännström samlade för Nordiska museets räkning visas i färgbilder och beskrivs vad gäller proveniens med mera.

Brännströms uppteckningar är ordnade Orts- och ämnesvis. Ämnena har en stor spännvidd, det kan handla om läkekonst och jakt, om klädedräkt och sägner, om byggnader och religion. Inte minst tillmäts byggnader och byggnadsmetoder stor vikt. Varje ort representeras inte av lika omfattande eller likartade uppteckningar utan här återspeglas de olika sagesmännens kunskaper och intressen. Boken erbjuder såväl hembygdsforskare som forskare av facket ett oerhört rikt material för studier av många slag. Jag har t.ex. kunnat jämföra både Maja Stenbergs skotermnologi i Araksuolo (s. 75 ff.) och Maria Malmíns skogssamiska djurbeteckningar från Malmesjaure (s. 137 f.) med det som Per Holmberger upptecknade i Valbo 1771. Jag har också med stort intresse noterat att *treoka* anges som »det urgamla namnet» för 'skida' i Arvidsjaur medan *sipäkä* betecknar en björkskida (s. 259), vilket ger ytterligare en pusselbit till den komplicerade bilden av skidterminologin i umesamiskan (jfr Larsson 2018 s. 165 f.). Vad som tilldrar sig allra störst intresse är emellertid de många uppgifterna om samiska skatteland inom detta geografiska område. Ett av Edvin Brännströms syften med uppteckningsresorna var att »försöka rekonstruera den gamla skogssamiska skattelandsindelningen» (s. 10) och de – visserligen spridda men – talrika uppgifter han förmedlar utgör en mycket värdefull komplettering till Gudrun Norstedts undersökning *Lappska skattelanden på Geddas karta* (2011). I boken finns gott om historiskt korrekta uppgifter, t.ex. att »de första bebyggarna» i Öträsk var finnar, men för den skull behöver man inte tro att de och samerna »försökte skada varandra med trolldom», vilket sagesmannen, en kronojägare i Suddesjaur, uppgav (s. 231). Här målar väl majoritetsbefolkningen upp en bild av vad som kunde inträffa när två grupper som tillskrivs magisk förmåga drabbar samman.

Som utgivare har Ivan Eriksson utfört ett stort och viktigt arbete. Det framgår inte alldeles klart (s. 12) hur redigeringen gått till, men resultatet är på det hela taget tillfredsställande. Det är naturligtvis oundvikligt att ett antal tryckfel smyger sig in i en bok på 400 sidor. Varje läsare begriper att »ett tåg att ha kött i» (s. 196) ska vara *tråg*. Mer osäker blir man när det talas om häxprocesser »på Karl IX:s tid» (s. 230). I Sverige och särskilt i norra Sverige var det under Karl XI:s tid som häxjakten var som intensivast. Här döljer sig förmodligen ett fel i bokens latinska siffra, oviss är om det är Brännström eller Eriksson som missat, och det var knappast befogat att komplettera texten med en uppgift om när Karl IX levde. Ibland ges en kommentar för mycket och ibland saknar man en sådan. Ett exempel på det förra är när det talas om att »renskötseln stod i sitt flor» (s. 242) varpå *flor* inom parentes förklaras med »blomstringsperiod». Det hade varit mer befogat att förklara att det knivblad som enligt upptecknaren var »smalt 1,5 mm» (s. 230) knappast var smalt utan tunt. Principiellt viktigare hade det varit att ta ställning till om utgivaren kunnat tillåta sig att stryka något i Brännströms uppteckningar. Ivan Eriksson tycks inte ha velat göra det och det kan man ha förståelse för. Det leder emellertid till att även sådant som inte är fältuppteckningar kommer med i boken. Så är det t.ex. på s. 169 f. när Brännström associerar en fångstmetod för örn som en meddelare redogör för med vad han läst i en artikel av Nils Keyland och när han inom parentes »vill [...] minnas» (s. 247) att en annan meddelare uttalat ett visst namn på ett annat sätt. Sådana notiser är av en annan art än det Brännström upptecknat efter sina sagesmän.

Edvin Brännström tog sig an sitt arbete på initiativ av professor K. B. Wiklund i Uppsala, på samma sätt som Moosberg och Calleberg. Wiklund myntade ordet *lappologi* och med det menade han en allsidig sameforskning, en forskning som inte begränsades till språk utan inkluderade kultur och samhälle. Jag skulle våga en gissning att Wiklund inte var särskilt nöjd med Brännströms språkliga uppteckningar, som ofta saknar precision, medan Brännströms noggrannhet med de sakliga uppgifterna och – inte minst – hans utomordentligt vackra och instruktiva teckningar måste

ha tillfredsställt den ofta kritiske lärofadern som hade en stark konstnärlig ådra. Det är mycket glädjande att så många av Brännströms teckningar beretts plats i Erikssons utgåva.

Utgåvans andra huvuddel utgörs av språkliga kommentarer av Olavi Korhonen. Där ges såväl en kort beskrivning av umesamiskans ställning i förhållande till andra samiska språk som en ortnamnsförteckning och två ordförteckningar, den ena över samiska ord som förs över till nutida ortografi och den andra över »svenska termer med syftning på specifika förhållanden i samisk kultur» (s. 355). Med tanke på Brännströms varierande skrivning av samiska namn och ord är detta naturligtvis mycket värdefulla hjälpmedel. Den svenska ordlistan har emellertid gjorts alltför utförlig. Det torde knappast finnas någon anledning att för svenskspråkiga läsare förklara termer som *ackja*, *aln*, *barm*, *bladmage*, *blånor*, *fadder*, *kviga*, *kärna*, *lasso*, *lom* och en lång rad andra. Inte heller verkar det övertygande att söka begränsa vanliga svenska ord till samisk fackterminologi genom att snäva in betydelsen, t.ex. »gränsmärke' (mellan skatteland bestående av) tydligt markerad tall eller med röse [...]», »mjölkstäva' kärl för mjölkning av av renar [...]». En mjölkstäva är en mjölkstäva oavsett hur den är tillverkad och vad för djur som mjölkas. En likartad övertydlighet – eller tautologi – finns här och var även i den samiska ordlistan, t.ex. i definitionen av två inlånade finska termer: »[...] ketunansa' rävsnara (att fånga räv med)» och »ketunsakset (pluralord) rävsax (för fångst av räv)». En viktig funktion fyller förteckningen över ortnamn och värdefullt är att få dessa namn i nu gällande ortografi. För att kunna – bokstavligen – orientera sig i Brännströms uppteckning behöver man kunna ta rätt på de angivna orterna på en modern karta. Uppgiften är inte lätt, men Korhonen är rätt man att ta på sig den uppgiften och lyckas på det hela taget mycket väl med den.

Mindre övertygande är däremot den korta karaktäristiken av umesamiskan på s. 284–287, där Korhonen slentrianmässigt för vidare sekelgamla uppfattningar. Ända sedan E. N. Setälä i slutet av 1800-talet lade fram sin teori om stadienväxling i det uraliska urspråket och vidare under 1900-talets första hälft uppfattades studiet av stadienväxlingen som ett mycket centralt ämne i uralistiken. Åtskilliga avhandlingar ägnades stadienväxlingen i olika språk. Moosberg och Calleberg skulle ta sig an umesamiskan i sina licentiatavhandlingar. Den förre skulle undersöka stadienväxlingen i västra delen av området och den senare ägna sig åt östra delen. Endast Moosberg fullföljde sitt arbete, men hans avhandling har inte publicerats. På det umesamiska området upphör stadienväxlingen, den finns endast norr om Umeälven, och forskningen starka fokus på stadienväxlingen ledde till att umesamiska definierades som det sydligaste samiska språk som har (en rudimentär) stadienväxling. Ett enda kriterium lades alltså till grund för definitionen av vad som är umesamiska och därav följde att alla sydligare samiska språkformer – som saknar stadienväxling – kom att betraktas som sydsamiska. Denna åsikt blev hart när en dogm som sedan ett sekel varit förhärskande inom den samiska forskningen och den finns också ogravrad kvar i Korhonen framställning.

En definition som så ensidigt bygger på ett enda kriterium måste givetvis stöta på svårigheter. Man tycks t.ex. ha bortsett från att varieteten i Boksjön (Norra Tärna i Moosbergs uppteckningar), som talades norr om Umeälven men långt västerut, har en stadienväxling som är väsentligt mindre omfattande och stabil än vad den är i östra delen av det umesamiska området, t.ex. i Arvidsjaur. Moosberg (s. 45) anser i sin avhandling stadienväxlingen i Boksjön som »synnerligen oklar och förvirrad». Fixeringen vid variationen utefter en nord–sydlig axel har lett till att man bortsett från de omfattande skillnaderna mellan det östliga och det västliga umesamiska dialektområdet. Om man därutöver beaktar även andra kriterier, t.ex. utvecklingen av kort *i i

första stavelsen och kasusändelsen i illativ singular (se vidare Larsson 2012 s. 177), finns det goda skäl att inkludera varieteter söder om Umeälven i det umesamiska området och se vattendelaren som språkgräns mellan ume- och sydsamiska, på samma sätt som Korhonen för ett nordligare område menar att »[t]ydligare språkliga skillnader tenderar här [i Torne och Lule lappmark] att sammanfalla med höjdsträckningarnas vattendelare» (s. 285). Så snart fler kriterier än stadiavväxlingen får medverka i definitionen av vad som ska anses vara umesamiska måste den traditionella avgränsningen av umesamiskan omprövas.

Genom att Edvin Brännströms uppteckningar från Arjeplog och Arvidsjaur nu publicerats i en stilig utgåva har forskningen fått tillgång till ytterligare en rik materialsamling som har en av K. B. Wiklunds elever som upphovsman. Huruvida boken kommer att medverka till besöksnäringens utveckling i området, som utgivaren hoppas, vill jag kanske låta vara osagt, men alla som intresserar sig för samisk kultur har här fått tillgång till ett mycket rikt material. Alldeles särskilt gläds man åt de många detaljerade uppgifterna om lappskatteland och byggnadskultur. Detta är viktig information, när samernas historia skrivs om till att omfatta fler grupper än endast nomadiserande fjällsamer. Det finns redan några skildringar, där samiska röster ger ett inifrånperspektiv på samiskt liv: Johan Turi, Anta Pirak och Kristoffer Sjulsson. Till denna ryktbara rad fogar sig nu de samer i Arjeplog och Arvidsjaur som genom Edvin Brännströms uppteckningar och Ivan Erikssons utgåva kommer till tals. Särskilt glädjande är att den skogssamiska kulturen står i fokus denna gång.

Lars-Gunnar Larsson

Carl-Erik Lundbladh, *Halländska dialektord och äldre uttryck*. Stockholm 2018. 367 s. ISBN 978-91-7504-333-3.

Halländska dialektord och äldre uttryck är den tredje installationen i en svit ordböcker över sydsvenska dialekter av Carl-Erik Lundbladh. Den följer i mångt och mycket sina föregångare – *Skånska dialektord* (2012, 2 uppl. 2014; se recension i *Namn och bygd* 101 s. 247 ff.) och *Blekingeska dialektord* (2014; skriven tillsammans med Ingrid Reiz; se recension i *Namn och bygd* 102 s. 256 ff.) – vad gäller upplägg och format. Ordboken är indelad i tre avdelningar där man kan söka på resp. normaliserade former (s. 16 ff.), dialektformer (s. 128 ff.) och betydelser (s. 230 ff.), ett ändamålsenligt upplägg med tanke på att boken i första rummet är avsedd för en populär läsekrets. Förutom dessa avdelningar är boken försedd med en personligt hållen orientering i halländska dialekter av hallänningen och kännaren av sydsvenska dialekter Göran Hallberg (s. 5 ff.), ett avsnitt om ordbokens innehåll och uppbyggnad (s. 10 ff.) och ett avsnitt om dialekter, riksspråk och språkförändringar (s. 344 ff.) där stoffet i ordboken sätts in i ett sammanhang. Detta och det därpå följande avsnittet (se strax nedan) ackompanjeras av en rad illustrationer av Moa Ceder. Den största nyheten i förhållande till den skånska och den blekingeska ordboken är ett särskilt avsnitt med dialektala s.k. uttryck (s. 352 ff.). Med *uttryck* avser förf. (a.st.)

inte i första hand sådana som ibland kallas ordspråk och talesätt [...], ordstäv [...] eller fasta uttryck, lexikala fraser och idiom. Jag är inte ute efter uttryck med en innebörd som inte är självklart given utifrån vad de ingående orden betyder. Sådana kommer med i svepet, men jag vill sätta ljuset på det gentemot modernt talspråk avvikande sättet att uttrycka sig. Jag söker hellre uttryck som är föråldrade i samma mån som enstaka ord och deras bety-

delser kan vara, och ifall ordspråk och talesätt är speciella för den äldre dialekten är de berättigade att tas med här.

I avdelningen tas upp dels regelrätta ordspråk som *den som ränner ihjäl sig får ingen annan död*, dels idiomatiska uttryck som *bryta av tummen i röven*, dels exempel på dialektala syntaktiska fenomen, t.ex. *bryta något av på mitten*, där poängen är att verbpartikeln är placerad efter objektet i stället för direkt efter verbet som i standardsvenskan. Ytterligare exempel på den sistnämnda kategorin är *han är bliven sjuk*, där perfekt av verbet *bli* konstrueras med *vara* och particip i stället för *ha* och supinum, och *här är många kör här*, som har ett adverb i stället för ett expletivt *det* och där *som* är utelämnat. I vissa fall tar förf. i den aktuella avdelningen tillfället i akt att ytterligare belysa och uppmärksamma vissa konstruktioner, t.ex. *te mer te bätter*. Här kan texten läggas ut på ett sätt som inte är möjligt i de rätt kortfattade ordartiklarna (jfr artikeln om adverbet *te* på s. 113).

Ordboken bygger på de omfattande halländska dialektordsamlingarna som tidigare fanns vid det numera nedlagda Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. (Ansvar för dessa samlingar vilar nu på Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg vid Institutet för språk och folkminnen. Samlingarna finns på Arkivcentrum Syd i Lund och kan beställas fram av forskare och allmänhet.) Förf. har gått igenom ungefär hälften av dessa ordsamlingar, närmare bestämt samlingarna från Höks, Faurås och Fjäre härader; dessa har fått representera resp. södra, mellersta och norra Halland (s. 10). Medan den skånska och den blekingska ordboken byggde på ett urval av det material som vid utgivningen redan hade publicerats i Syd- och västsvensk dialekt-databas (tillgänglig via <http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/dialekter/syd--och-vastsvensk-dialekt-databas.html>; hämtad 2018-05-22) tillgängliggörs alltså med den aktuella ordboken för en bred allmänhet halländskt material som ännu inte digitaliserats och än mindre föreligger sökbart i en databas (jfr s. 365).

Ordartiklarna består av uppslagsform – normaliserad, dialektal eller betydelsemässig beroende på avdelning – följd av ordklassuppgift, uttal och språkprov (till recensentens stora glädje alltid minst ett). *Skånska dialektord* (Lundbladh 2012, 2 uppl. 2014) byggde på samlingar från Albo härad och N. Åsbo härad, två språkligt sett väl åtskilda områden inom det skånska dialektområdet. Motsvarande förhållande gäller, men väl i viss mån i ännu högre grad, för de tre härader som är representerade i *Halländska dialektord och äldre uttryck* (se ovan). Till skillnad från i *Skånska dialektord* anför här de sinsemellan rätt särpräglade uttalsformerna med uppgift om ursprunget: »H» för Höks, »Fau» för Faurås och »Fj» för Fjäre härad, vilket är en nyttig upplysning.

De normaliserade formerna är i praktiken oftast de standardspråkliga. Lundbladh följer dock, liksom i sina tidigare sydsvenska dialektordböcker, en i huvudsak fonemhistorisk linje, i enlighet med vilken exempelvis dialektens *nägen* 'naken' uppförs under uppslagsformen *nöken*. Detta anför (s. 11) som exempel på hur normaliseringen i ordboken kan fungera och motiveras med att dialektens *ä* »här har sitt ursprung i ett *ö*, som i det danska *nögen*, och *a*-et i standardsvenskan har inte sitt ursprung i samma fonem». Denna strikt fonemhistoriska normalisering torde inte bidra till att göra ordboken lättanvänd. Kopplingen mellan dialektens *nägen* och den normaliserade formen *nöken* är nog inte självklar för läsare utan språkvetenskaplig skolning. Lättanvänd är ordboken lyckligtvis ändå tack vare avdelningen med dialektformer (där man hittar *nägen* på s. 187) och dito med betydelser (där man hittar 'naken' på s. 291). Att fovevokalerna återges oförändrade i de normaliserade formerna är utmärkt: det är fullt rimligt att hålla isär olika sammansättningsfogar i en ordbok över en varietet där dessa kan se ut på olika sätt (jfr *SAOB*). *Socknabarn* återger mera träffsäkert dialektens *sönnaba:r* än det konstruerade *sockenbarn* skulle göra, samtidigt som det inte är någon tvekan om vilket ord som ingår i förleden och det heller

knappast är någon risk att man inte hittar ordet om man letar efter sammansättningar till ordet *socken*.

Uttalet anges i huvudsak med hjälp av bokstäverna i det vanliga alfabetet. De kraftigt dissimilerade sydsvenska diftongerna återges *ao* (varierande med *åo*) och *aj*. *Sje*-ljudet tecknas *sj*, *tje*-ljudet *tj*. Ingen skillnad görs mellan främre och bakre *r*. Eftersom bakre och främre *r* har haft och möjligen i viss mån ännu har en klar geografisk fördelning i Halland – en som åtminstone har varit lite mer stabil in i nutid än motsvarande fördelning i Skåne, där främre *r* i stort sett försvann helt under 1900-talets förra hälft (Sjöstedt 1936 s. 158) – och i norr dessutom en kontextbunden allofoni (götaskorning, vilken dock undantagsvis noteras i artikeln om substantivet *ro* på s. 92) undrar jag emellertid om inte denna uttalsvariation skulle kunna vara av intresse för bokens läsekrets (se karta över gränserna i Sjöstedt 1936 s. 163). Det samma kan sägas om variationen mellan sydligt dentalt och nordligt kakuminalt *l* (se karta 20 i Bandle 1973), som nu båda skrivs *l*. Däremot har främre och bakre *a* fått olika beteckning. Främre *a* skrivs *a*, och för bakre *a* begagnas landsmålstecknet *Ä*. Skälet till att detta har fått genomslag i ljudskriften torde vara att */a/* och */ä/* är olika fonem i de aktuella dialekterna; de förekommer båda så väl långa som korta, i en lexikalt bestämd distribution.

De synpunkter man kan ha på ljudskrift och normalisering väger dock lätt i jämförelse med ordbokens förtjänster. Boken har sitt givna intresse för både allmänhet och forskare – i all synnerhet som den innehåller material som ännu inte finns i Syd- och västsvensk dialektdatabas. Utgivningen av dialektordböcker uttryckligen riktade mot allmänheten men redigerade av språketenskapligt skolade personer är sällsynta och av stort värde. Det är en betydande kulturgärning som Carl-Erik Lundblad gjort till sin genom utgivningen av en serie sydsvenska dialektordböcker av detta slag, som nu alltså har blivit tre volymer och sammanlagt över 1 100 sidor tjock. Jag är säkert inte ensam om att se fram emot fler.

Mathias Strandberg

Många krokur i långdansen. Finlandssvenska ordspråk och talesätt. Red. Carola Ekrem. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 812.) 672 s. Helsingfors 2017. ISSN 0039-6842, ISBN 978-951-583-361-7.

I denna omfångsrika volym har Carola Ekrem sammanställt finlandssvenska ordspråk, huvudsakligen från Svenska litteratursällskapetets arkiv (från tiden 1880–2005), under 41 olika tematiska kategorier. Under varje kategori, exempelvis »Snålheten, slöseriet och generositeten», presenteras ordspråkstyper såsom *Mycket vill ha mera* och *Spara på svavelstickorna*. Under dessa ordspråkstyper återfinns sedan ordspråksbeläggen, ordnade i landskapsordning och med ortangivelse. Under den sistnämnda ordspråkstypen återfinns här exempelvis *Hyyskald me svavälsstickona å drikk sjampanj* från Solv i Österbotten och belägget *Man spar på tändstickorna men låter porterflaskorna dansa* från Sund på Åland. Ordspråkstyperna tycks inte vara ordnade i någon särskild ordning under kategorierna, och kanske hade bokstavsordning underlättat något för den som letar efter ett särskilt ordspråk.

Utöver enstaka betydelseförklaringar som getts av meddelaren, presenteras belägg på ordspråkstypen i vissa äldre källor såsom Bibeln och Grubbs *Penu Proverbiale* m.fl. Utöver ordspråk återfinns ordstäv, liknelser och en del »situationskommentarer och allehanda uttryck».

Boken innehåller inte alla i arkiven tillgängliga finlandssvenska ordspråksbelägg – detta material omfattar ca 60 000 ordspråksvarianter – och inledningsvis flaggas för en kommande ordspråksdatabas på webben där nästan 19 000 ordspråksvarianter kommer att vara sökbara.

Genom att markera ordspråkstyper med resp. *, ** och *** indikeras de som återfinns med över resp. 30, 51–100 och över 100 varianter i arkiven, vilket ger en bild över vilka typer som är mest spridda. Ett exempel med över 100 varianter är ordspråkstypen *Den som spar han har*, som i form av följande ordstäv upptecknats i Helsingfors: *Den som spar han har, sa 90-åriga Lars när han gifte sig med sin barnomsflamma*.

Boken avslutas med en uppsats av Carola Ekrem, »Ordspråken – urgamla och internationella», där ordspråksforskningens stora frågor diskuteras, exempelvis gällande definitionen av genren, huruvida ordspråken speglar ett slags »folksjäl» och hur man lämpligast grupperar och systematiserar ordspråken i utgivna samlingar och inom forskningen. Uppsatsen innehåller även en värdefull genomgång av insamlingsarbetet av de finlandssvenska ordspråk som nu återfinns i arkiven där särskilt de många citaten från uppgiftslämnare ger spännande insikter om bruket av såväl enskilda ordspråk som genren i stort.

Sammanfattningsvis görs med denna bok ett stort folkligt ordspråksmaterial tillgängligt för en bred läsekrets, och tillsammans med den kommande databasen kommer boken även att utgöra en viktig resurs för framtida paremiologisk forskning.

Daniel Andersson

Märta Ramsten, Kungl. Musikaliska akademien och folkmusiken. En musiketnologisk undersökning. Möklinta 2016. 184 s. (Kungl. Musikaliska akademiens skriftserie nr 141 & Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 42.) ISSN 0347-5158 & 0081-9840, ISBN 978-91-7844-964-4.

Musikaliska akademien instiftades av Gustav III år 1771. Syftet var att skapa förutsättningar för utvecklingen av svensk kultur genom »att främja tonkonsten och musiklivet», som det formuleras i akademiens stadgar. Genom akademien skapades utbildningar, bibliotek, utgivningsverksamhet och andra främjandeverksamheter som idag är självklara förutsättningar i musiklivet. Akademien kom att bli den första svenska musikmyndigheten. Redan från det tidiga 1800-talet blev akademien en inflytelserik institution som med skilda initiativ deltog i uppbyggnaden av ett offentligt och mer professionaliserat musikliv. Förebilden för Musikaliska akademien, liksom andra kungliga akademier som instiftades under 1700-talet fanns på kontinenten, inte minst i Frankrike. Syftet med den Musikaliska akademien var att förse de svenska orkestrarna med musiker utbildade i hemlandet. Så var tidigare inte fallet och många musiker hämtades från olika håll i Europa och svenska musiker måste bege sig utomlands för att få en professionell skolning.

I stadgarna från 1771 fastslås att:

Academien kommer att bestå, dels af Ledamöter, hwartil ej andre kunna intagas, än sådane, som äro kände för grundelig insigt och färdighet uti Composition, eller ock den Skaldekonst, som till Musique är lämpelig; dels av andre Musique-kännare, som eljest vunnit skicklighet och öfning uti Sång och på Musicaliska Instrumenter, hwilka alla af Academien wäljas, och utgöra sjelfwa Academiska Samhället, samt uti de vid Academien förekommande ärenden, äga hwar sin röst.

Det är lätt att förstå att det är konstmusiken som avses. Det är där ledamöterna ska ha »gunstelig insigt» och vara en garanti för utvecklingen av det svenska musikkivet.

I boken *Kungl. Musikaliska akademien och folkmusiken* undersöker musiketnologen Märta Ramsten, som titeln anger, akademiens relation till folkmusik. Ramsten är själv akademiledamot sedan 1999 och med sin bakgrund som en av Sveriges viktigaste folkmusikinsamlare kan hon själv ses som exempel på den breddning av akademiens verksamhet som succesivt skett.

Huvudkällorna för undersökningen är akademiens protokoll och handlingar 1771–2000. Dessa är deponerade i Musik- och teaterbiblioteket (f.d. Musikaliska akademins bibliotek, MAB) och omfattar 130 hyllmeter (inkl. räkenskaper). Såväl de allmänna ledamotssammankomsterna som styrelsemötena har noga protokollförts och dessa akter utgör tillsammans med en stor mängd övriga besluts- och protokollshandlingar ett fantastiskt men samtidigt svåröverskådligt källmaterial. Ramsten har genomfört en grundlig arkivforskning och nogsamt gått igenom akademiens snart 250-åriga historia. Protokollens texter har kompletterats med uppgifter från tillgängliga artiklar i ämnet, främst i akademiens minnesskrifter och STM (*Svensk tidskrift för musikkforskning*).

Ramsten konstaterar att folkliga musiktraditioner överhuvudtaget inte nämns i akademiens verksamhet före mitten av 1800-talet. Detta kan tyckas märkligt med tanke på det stora intresset för folkkultur under första halvan av 1800-talet som också manifesterades i flera betydelsefulla publikationer (främst Åhlström & Afzelius 1814–15, Geijer & Afzelius 1814–18 och Arwidsson 1832–44). Ramsten finner förklaringar i akademiens stora ekonomiska bekymmer under de tidiga åren. Men hon påpekar också tidigare i boken att själva begreppet »folkmusik» inte hade hunnit få någon större spridning vid denna tid. Det kommer in i svenskan från tyskan i början av 1800-talet och förekommer i tryck första gången 1823.

Ramstens studie berör akademiens verksamhet från grundandet till nutid och är huvudsakligen kronologiskt upplagd. Under perioden förändras akademiens hållning till folkmusiken. Tidigt i studien pekar Ramsten ut två symboliskt viktiga händelser: 1) invalen av den förste folkmusikern 1974 och 2) instiftandet av akademiens folkmusikpris 2015. Dessa två händelser bekräftar, enligt Ramsten, akademiens »erkännande av folkmusiken som *konstnärlig genre*» (s. 11).

Akademiens inledande period kännetecknas egentligen mest av ett ointresse för folkmusik och i vissa fall även av nedsättande omdömen. Samtidigt konstaterar Ramsten att intresset för folklig musik utanför akademien fanns på många håll i samhället redan vid tiden för akademiens bildande.

Vid mitten av 1800-talet syns en förändring. Ramsten pekar på att flera akademiledamöter under 1860- och 1870-talen nämner folkmusik i olika dokument. Första gången det sker är vid akademiens årshögtid 1864 när preses, prins Oscar Fredrik (blivande Oscar II), tar upp folkmusik i sitt tal vid högtidssammankomsten. Ramsten iakttar att man vid denna tid allt mer börjat tala om folkmusiken som nationellt värdefull. Ett betecknande uttalande hämtar hon från en recension i *Stockholms musiktidning* från 1844, där recensenten uttalar sig om A. Säfströms och A. Randels operett »Fiskarstugan». Där betraktas det faktum att operetten tar sin utgångspunkt i folkvisor som en kvalitet i sig: »[Toner] utgångne från nationens eget hjerta, äro de den säkraste basis, varpå en *Svensk sång* kan hvila».

År 1877 beslöt akademien att bidra till uppsamlandet av svensk folkmusik genom ett upprop. Uppropet vände sig till allmänheten och efterfrågade i första hand »nationella visor och sånger, helst från äldre, men äfven från nyare tider», men också »melodierne till danser och annan folkmusik, af hvad slag som helst, samt spelade

på Viol eller andra instrumenter». Ramsten konstaterar att akademien visar en stor öppenhet i inställningen till vad som ska samlas in – större än många senare insamlingar som ofta vill undvika det nya. Resultatet av insamlingen var dock ganska marginellt, menar Ramsten, endast 24 personer hörsammade uppropet. Materialet, 300 uppteckningar och två notböcker, ryms i dag i en kapsel som förvaras i Musik- och teaterbibliotekets arkiv. Ramsten påpekar också att syftet med uppteckningarna inte enbart var att bevara dem för eftervärlden eller att de skulle utgöra ett repertoararkiv för kommande generationer av spelmän och sångare. Det fanns också planer på förädling. Det var ju inte en ovanlig tanke vid denna tid att folkkulturen behövde en »hjälpande hand» för att kunna uppskattas av en större publik. Detta formuleras i en av akademins skrivelser (citerad av Ramsten s. 97):

Akademien skulle sedermera vidtaga nödiga åtgärder för dessa melodiers sofring, behandling efter musiklärans regler och offentliggörande, om hvilket allt åter tidpunkten ännu inte torde vara inne att öfverlägga, än mindre besluta.

Mot slutet av 1800-talet får folkmusiken en större plats i akademins verksamhet. Vid de stora insamlingsprojekten efter sekelskiftet 1900 spelade akademien en viktig roll, både som finansör och tillskyndare. Ramsten går igenom akademins roll vid Folkmusikkommissionens bildande 1908 och hur man stödde kommissionens arbete på 1920- och 1930-talen. Akademien hade också ett finger med i spelet vid flera andra projekt vid denna tid. Karl Tiréns insamling och utgivning av samisk jojk och August Fredins insamling av gotländsk folkmusik är två viktiga exempel.

Ramsten ägnar ett intressant, men kort avsnitt i boken åt relationen mellan akademien och den svenska spelmansrörelsen – främst Svenska ungdomsringen för bygdekultur. Ungdomsringen vänder sig till akademien för att söka samarbete och att komma under »akademiens beskydd». Akademien är välvilligt inställd, men inte intresserad av närmare organisatoriskt samarbete.

Det sista kapitlet behandlar akademins insatser för folkmusikutgåvor från 1970-talet och framåt. 1971 skiljdes undervisningen från akademien genom inrättandet av Musikhögskolan (som sedan 1994 tagit tillbaka namnet Kungl. Musikhögskolan). I och med detta upphörde akademins ansvar för musikutbildningen i Sverige. I stället inriktade sig akademien på forskning och utgivning. Ett av de viktigare projekten är skivserien *Musica Sveciae* vars utgivning inleddes 1982. Projektet kom att omfatta 95 CD med musik »från forntidens bronslurar till vår tid». När serien avslutats 1994 beslöt man att inlemma Svenskt visarkiv och Rikskonserter utgivning av svensk folkmusik i *Musica Sveciae*. Denna komplettering avslutades 1997 och då hade serien tillförts ytterligare 25 CD med mestadels dokumentära folkmusikinspelningar.

Ramsten skildrar en långsam men tydlig förändring av folkmusikens betydelse och position i musiklivet och samhället i stort. Vid tiden för Kungl. Musikaliska akademins bildande sågs det folkliga musicerandet knappast som musik alls utan snarare som fornminnen och rester från svunnet, om än ärorikt, förflutet. I mitten av 1800-talet ändrades synen på folkmusiken och den fick värde och betydelse som nationell symbol. Folkvisorna kunde ses som ett utgångsmaterial för en nationell musik – en startpunkt för de då samtida kompositörerna. Slutligen sker ytterligare betydelsefull förändring när folkmusiken från slutet av 1900-talet ses som en självständig konstnärlig uttrycksform. Detta sker bland annat etableringen av folkmusikutbildningar och en allmän professionalisering av genren.

Märta Ramstens studie är resultatet av gediget och enträget arkivforskande. De bevarade protokollen har ännu inte digitaliserats och att följa akademins förhållande till folkmusiken med dessa källor som grund är en imponerande prestation. Instiftandet av Kungl. Musikaliska akademien kan ses som ett första viktigt steg mot en

svensk kulturpolitik – akademien blev den första svenska musikmyndigheten. Genom protokollen kan man följa akademiens verksamhet och kulturpolitiska överväganden. Detta är en fantastisk källa för vidare forskning där Ramsten med detta arbete tagit ett första viktigt steg.

Dan Lundberg

Reading and Writing from Below. Exploring the Margins of Modernity. Red. Ann-Catrine Edlund, T. G. Ashplant & Anna Kuusmin. Umeå 2016. 304 s. ISBN 978-91-88466-88-4.

De flesta av oss kan nog knappast föreställa sig vad det innebär att inte kunna läsa och skriva, att inte kunna meddela sig med släkt och vänner skriftligen eller att kunna ta del av det offentliga samtalet, kort sagt att inte kunna kommunicera annat än muntligt. Detta var emellertid en realitet för folkflertalet innan allmän skolplikt infördes i olika länder. Läs- och skrivkunnighet var länge förbehållen människor som tillhörde samhällets övre sociala skikt. Det fanns dock bland de mindre bemedlade människor som närde en dröm om att lära sig läsa och skriva och som också lyckades realisera den.

Olika aspekter av denna skriftbruksprocess tas upp i antologin *Reading and Writing from Below. Exploring the Margins of Modernity* under redaktion av Ann-Catrine Edlund, T. G. Ashplant och Anna Kuusmin. Boken är resultatet av en konferens, anordnad av det nordiska forskningsprojektet »Reading and writing from Below. Toward a New Social History of Literacy in the Nordic Sphere during the Long Nineteenth Century». Konferensen var den tredje i ordningen anordnad av detta forskarnätverk. I den recenserade volymen har ett urval av konferensbidragen publicerats i fyra sektioner – eller avdelningar – med rubrikerna »Writing Competence – Difficulties, Prejudices and Motives», »Genres and Literacy Practices», »Orality and Literacy» samt »Literacy and Agency». Sammantaget inrymmer boken sexton artiklar som representerar ämnena historia, etnologi, lingvistik, litteraturvetenskap och informationsstudier. De medverkande forskarna kommer från Belgien, Estland, Finland, Nederländerna, Portugal, Slovenien, Storbritannien, Sverige, Ungern och USA.

Först något kort om centrala begrepp som bokens författare använder sig av och förhåller sig till. Modernitet, skriver Ann-Catrine Edlund i förordet, »here is understood to have come into being any time from the seventeenth to the twentieth centuries, depending on the context» (s. 5), vilket kan tyckas vara ett relativt stort tidsspann. Moderniteten tog emellertid form i olika takt i olika länder. Vidare om begreppet skriftbruk: »By 'literacy' is meant not just the ability to read and write but rather the totality of the processes and practices involved in the production, dissemination and reception of written texts» (s. 5). Och slutligen perspektivet »from below», varmed avses att fokus ligger på icke-privilegierade samhällsgrupper och dessas erfarenheter och perspektiv.

I den första avdelningen, »Writing Competence – Difficulties, Prejudices and Motives», medverkar Anna Kuusmin, Ilkka Mäkinen och Laura Stark, alla verksamma vid finska universitet. I dessa texter står läs- och skrivkunnighet i finska i centrum. Här berättas om människor som i sin kamp för att lära sig läsa och skriva – bara konsten att hålla i en penna var svår och ovan – många gånger fick kämpa mot fördomar i omgivningen, riktade mot dem från såväl överhet som familj och vänner.

Bildning på detta område betraktades ofta som ett hot. Man befarade att med läs- och skrivkunnighet i bagaget skulle skomakaren bli ovillig att stanna vid sin läst. Å ena sidan kände överheten oro inför att »gemene man» nu skulle kunna ta del i en offentlig diskussion, tidigare förbehållen eliten och rent av försöka påverka beslutsfattande i olika instanser. Å andra sidan fruktade släkt, grannar och vänner i lokalsamhället att den som blivit läs- och skrivkunnig skulle tro sig om att vara förmer än sina likar och bli obenägen att utföra det tunga kroppsarbete som tarvades för försörjningen. När det gäller finländska förhållanden bör också framhållas att svenska var det officiella språket – elitens och beslutsfattandets språk – fram till 1863, då det jämfördes med finskan. Det innebär att ifrågasättandet före denna tidpunkt blev än större: Varför skulle någon med »enkelt ursprung» vilja lära sig läsa och skriva på finska? Till vad nytta? Vad skulle den färdigheten kunna användas till?

I avdelning nummer två, »Genres and Literacy Practices», medverkar T. G. Ashplant, Ann-Cathrine Edlund, Anne Heimo, Emese Ilyefalvi, Matija Ogrin och Karin Strand. Här kan särskilt Karins Strands artikel, »Street Ballads Spreading the Word. The Case of 'The Two Maids Who Married Each Other'», nämnas. Strand har utgått från ett rättsfall som togs upp år 1800 i Vaksala församling, Uppsala, då två kvinnor dömdes för att ha lyckats med konststycket att gifta sig med varandra. Detta avancerade bedrägeri kom att bli omskrivet i skillingtryck, som fick stor spridning och trycktes i flera decennier efter att rättegången ägt rum. I artikeln diskuteras bland annat relationen mellan de aktuella händelserna, såsom de beskrivs i domstolsprotokollet och hur de sedan tog form och gestaltades i skillingtrycken. Cross-dressing är en företeelse som fortfarande väcker intresse, men är ingalunda en nyhet historiskt sett. Strand anknyter till aktuell forskning på området och hennes artikel är naturligtvis särskilt intressant från ett genusperspektiv.

I den tredje avdelningen, »Orality and Literacy», medverkar Marija Dalbello, Marijke van der Wal och Gijsbert Rutten samt Jill Puttaert. Dalbellos artikel, »Reading Immigrants. Immigration as Site and Process of Reading and Writing» handlar om den stora europeiska utvandringen till USA decennierna kring förra sekelskiftet och som läsare associerar man ofrånkomligen till dagens flyktingströmmar. (Bakgrunden är visserligen en annan, men det finns också likheter.) Immigranterna registrerades och dokumenterades vid sin ankomst till Ellis Island på ett minutiöst sätt, vilket så småningom resulterade i ett enormt arkivmaterial. Dalbello utgår i sin forskning ifrån muntliga berättelser, arkivmaterial och samtida sociala medier. I artikeln diskuteras bland annat hur myndigheter och institutioner under denna Amerikas »progressiva era» förhöll sig till olika slags normativa förklaringsmodeller, effektivitet och människovärde. Artikeln är rikt illustrerad och många av bilderna är gripande, inte minst de som föreställer barn.

Den fjärde avdelningen, »Literacy and Agency», innehåller fyra artiklar skrivna av resp. Ann O'Bryan, Ana Rita Leitao, Aile Möldre och Mike Sanders. Avdelningens artiklar handlar dels om större grupper av människor, dels om enskilda individer. Aile Möldre fokuserar i sitt bidrag »An Autodidact Agent of Estonian Book Culture. The Case of Tonu Franzdorf (1862–1940)» den självlärd författaren, journalisten, redaktören, bokhandlaren m.m. Tonu Franzdorf. Franzdorf kan betraktas som en typisk representant för sin tid, samtidigt som hans journalistiska karriär var något utöver det vanliga. Under decennierna kring förra sekelskiftet karakteriserades det kulturella livet i Estland av ett engagemang i alla samhällsgrupper. Det innebär att även många människor med endast basal skolgång och ingen vidareutbildning var engagerade. Förvånansvärt många av dessa skrev artiklar av olika slag till de många tidningar som fanns i de estniska småstäderna vid denna tid; vissa blev till och med redaktörer, tidskrifts- och bokförläggare eller engagerade i tryckeri- och bokhandels-

branschen. Tonu Franzdorf tillhörde denna kategori och var på så sätt typisk för sin tid, men han var exceptionell i den meningen att han lyckades starta en egen tidning och övervinna hinder av bland annat ekonomisk art. Han visade även prov på stor organisatorisk och intellektuell förmåga. Franzdorf och andra småstadspublicister fungerade vidare som nyckelpersoner när det gällde att stimulera människor i lokalmiljön att delta i tidningsdebatten och att publicera sig, vilket innebar att samtidigt som Franzdorf och hans gelikar skapade sig en plattform central för det egna identitetsbygget, så bidrog de till att bredda kulturlivet och diskussionsklimatet på lokal nivå. I takt med att tidningsbranschen en bit in på 1900-talet professionaliserades minskade möjligheterna för gemene man att få sina alster publicerade i pressen. Franzdorf var mycket uppskattad i sin samtid och är en av de få som idag är ihågkomna och som lämnat spår i olika typer av källor.

Sammanfattningsvis kan sägas att *Reading and Writing from Below. Exploring the Margins of Modernity* är en läsvärd antologi med många givande bidrag för den som intresserar sig för vardagligt skriftbruk i grupper med sina rötter i allmogesamhället och den växande arbetarklassen. Den torde vara matnyttig för etnologer, folklorister, historiker, litteraturvetare, språkvetare, kommunikationsvetare m.fl. Den som är intresserad av självbiografiskt skrivande, handskrivna nyhetsblad och tidningar, skillingtryck och liknande populärkulturella uttryck har mycket att hämta i denna artikelsamling, där också frågor som rör identitetsformering, individuellt och kollektivt, diskuteras. Det som ofta framstår som en nackdel när det gäller antologier, d.v.s. en viss »spretighet», är snarast en fördel här. Att få läsa om vardagligt skriftbruk inom olika grupper i olika delar av världen – det är nämligen inte enbart Europa som står i fokus – i olika tider är både bildande och informativt. Det enda som jag möjligen saknar är ett kortare introduktionskapitel, där termer och begrepp kunde ha presenterats något mer utförligt och där varje bidrag kortfattat introducerats. Den senare bristen uppvägs dock av att varje artikel inleds med ett kort abstract. Att närmare gå in på alla de sexton artiklarna låter sig knappast göra i en recension av detta format, men alla är läsvärda och bidrar med värdefulla perspektiv på läsning och skrivande »from below».

Birgitta Meurling

Sommarliv. Minnen, drömmar och materialitet. Red. Kerstin Gunnemark. Göteborg 2016. 335 s. ISBN 978-91-7061-218-3.

Antologin *Sommarliv. Minnen, drömmar och materialitet* utgår från ett samverkansprojekt mellan universitet, arkiv och museer. Ett rikt dokumentationsmaterial har samlats in med olika metoder: observation, intervjuer, frågelistor och medianalys. Resultatet, utöver bevarad dokumentation i arkiv och museer, är en innehållsrik antologi med sexton författares bidrag, vilka med etnologiska, konstvetenskapliga och kulturgeografiska perspektiv analyserar människors praktik, tankar och drömmar om sommarliv i båtar, sommarhus, husvagnar, bloggar och även butiker. Boken har ett tilltalande yttre, med fin layout och många vackra bilder. Texterna är också genomgående välskrivna. Det bör noteras att sommarliv i dessa texter utspelar sig i det egna nordiska landet. Sommarliv på upptäcktsfärd i främmande utländska städer eller på charterhotell dyker inte upp.

Det faktum att författarna representerar olika akademiska discipliner och yrken ger antologin många infallsvinklar. Här finns forskare från Sverige, Finland och

Tyskland, liksom antikvarier och arkivarier vid arkiv och museer. I mina ögon har det ett värde i sig att forskning som bedrivs vid akademien möter arkiv- och museibaserad forskning i fruktbar samverkan.

Antologins olika delar har, förutom en inledning av redaktören Kerstin Gunne-mark, som där skriver om sommarlivets kontraster till urban livsföring, följande rubriker: »Berättelser om sommarlivets aktiviteter», »Drömmar och förverkligande», »Generation och kulturarv», »Estetiska uttryck» och »Från sjösidan».

Boken handlar till stor del om människors drömmar; som redaktören formulerar det är den övergripande målsättningen att uppmärksamma hur människor på olika sätt realiserar sina drömmar. Berättelserna om det drömda, det upplevda och det genomförda sommarlivet är insamlade under senare år, men rötterna, upphovet till drömmarna och berättelserna, finns i det förgångna, i barndomsminnen och i banden till äldre generationer. Flera av informanterna berättar om ärvda sommarhus, i vilka man återtar barndomens sommarliv, men även i de fall där sommarlivet levs i nyförvärvade hus eller i båtar, finns tankarna på det förgångna, liksom på en eftersträvad kontinuitet och fortsättning. Informanterna uttrycker tankar med riktning såväl bakåt som framåt. Genom berättelser om tidigare generationer och egna minnen, och genom att upprätthålla sommartraditioner, hoppas många kunna inspirera barn och barnbarn till en fortsättning. Gemensamt för sommarlivet i skilda miljöer är att det representerar kontraster till det urbana livet. Miljön kan gärna vara lite primitiv, lite gammaldags, något annat än det »vanliga».

En förutsättning för drömmarna om sommarlivet är vårt klimat. Det är i Norden och i Kanada, med långa mörka vintrar och korta ljusa somrar, som det är allra vanligast att ha en sommarbostad. Kanske ska man också påpeka att skälet inte enbart är klimatet, utan att de nordiska länderna liksom Kanada är länder där medborgarna har förhållandevis god ekonomi, en aspekt som inte diskuteras särskilt mycket i antologin.

Det kan vara svårt att urskilja en röd tråd i en antologis alla bidrag, men några teman är särskilt framträdande. Sommarlivet utgör på olika sätt *kontraster* till hur man lever sitt liv under resten av året, med större frihet, mer utevistelse, men också på så sätt att det materiella är enklare, mer primitivt, och ofta nostalgiskt tillbakablickande. För icke kroppsarbetare innebär sommarlivet i ett torp eller en båt också kroppsansträngningar. *Materialitet*, i Bruno Latours tolkning där tingen och människorna står i ett ömsesidigt förhållande till varandra och tingen är skapande subjekt, återkommer i flera av bidragen. Det materiella, som huset, båten, husvagnen, inredningen, prydnadsföremål och köksutrustning spelar en avgörande roll för uppskattning av sommarmiljöerna och för känslan av sommarliv. *Kontinuitet och minnen* är ofta en förutsättning för hur informanterna upplever den plats där sommarlivet utspelar sig. Hur valet av sommarliv – husvagnsliv, sommar i torp eller moderna sommarstugor, eller i båtar – spelar roll för och hjälper till att utforma *identitet* är en mer eller mindre framträdande aspekt i flera av artiklarna. Några av bidragen för också en diskussion om hur människor förhåller sig till ett *kulturarv*.

Nedan kommenterar jag några av bidragen. Urvalet speglar inte någon betygssättning, utan artiklarna är valda därför att de särskilt tydligt tar upp bokens huvudteman, och för att ge en bild av antologins bredd.

Yrsa Lindqvist, etnolog och arkivarie vid Svenska Litteratursällskapet i Finland, skriver om berättande i frågelistsvar rörande sommarliv bland finlandssvenskar. Hon beskriver också, övertygande, hur det förflutna är sammanvävt med upplevelsen av platsen. En av många intressanta iakttagelser som Lindqvist gör är att könsrollerna tenderar att förstärkas på sommarstället, så att t.ex. båthuset, snickarboden

och vedlidret lämnas ifred av kvinnorna, medan de istället tar huvudansvaret för hushållsarbetet. Den kanske viktigaste iakttagelsen, som inte är någon överraskning för den som analyserat många frågelistsvar, är hur berättare i svar på frågelistor uttrycker sommarlivets andliga dimension när de beskriver det materiella. Det materiella och det immateriella är två sidor av samma mynt; berättelserna om det materiella väcker frågor om livscykel, framtid, föränderlighet och kontinuitet men också om förgänglighet.

Carina Johansson och Birgitta Strandberg-Zerpe, den förra etnolog och lektor vid Uppsala universitet (Campus Gotland), den senare etnolog och antikvarie vid Gotlands museum, har fördjupat sig i bruket av fritidshus på Gotland, vilket väcker nyfikenhet men också gör att läsaren framkallar schablonbilder av ön med många soltimmar och intressant kulturliv, av gamla vita kalkstenshus i sommargästers, ofta storstadsbors, ägo. Författarna diskuterar hur mindscapes skapas av berättelser, bilder, upplevelser och minnen, och hur dessa mindscapes kommer att dominera. Siffrorna talar ett tydligt språk: 40 procent av alla småhus på Gotland är fritidshus.

Vad som gör den här artikeln extra intressant är att författarna har koncentrerat sig på fastboende gotlänningars egna fritidsboenden på Gotland, i de flesta fall enklare byggnader än turistbroschyrernas stora kalkstenshus. Ändå förhåller sig informanterna till idéerna om hur ett sommarhus på Gotland ser ut, skriver författarna. Sommarlivet på Gotland, liksom på andra turisttöta platser, påverkas av trender som växer fram i urban miljö. Således växer antalet stenugnsbagerier och caféer med utbud av olika sorters kaffe och surdegsbröd. Mindre välkomna trender är nyrika vanor, som innebär nybyggnation av vråkiga villor i äldre byggnadsmiljöer, liksom vanan att ta sig till fritidshuset i helikopter, något som irriterar även på andra håll, t.ex. i Stockholms skärgård. Trender och livsstilar som ger upphov till ett »vi och de»-förhållande.

Kulturgeografen Maja Lagerqvists bidrag om arv och platstillhörighet på sommartorpet utgår från intervjuer med torpägare, vilkas torp ligger i Uppland, Värmland och Småland. Teoretiskt har hon tre utgångspunkter: 1) rörlighet och stillhet, relationerna mellan förändring och kontinuitet, 2) begreppet plats, som författaren menar alltid är en hybrid av flera platser, givet relationerna till omvärlden, och 3) hur sommartorpen ger rum för minnen – individuella såväl som kollektiva – på olika nivåer. Artikelförfattaren diskuterar på ett intressant sätt frågan om fritidshuset faktiskt är en av de mest konservativa platser som finns, en plats fylld med minnen, traditioner, dags- och årstidsrutiner. Nyckeln göms på samma ställe år efter år, omöblering sker sällan, var sak har sin givna plats, ibland under flera generationer, och den starka känslan för kontinuitet som dessa fasta vanor och rutiner skapar föröker många överföra till yngre generationer.

Liknande teman behandlas också av antologins redaktör, etnologen Kerstin Gunnemark, i hennes artikel, som utgår från svar på frågelistan Sommarboende. Svaren bevaras i DAG (Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg). Gunnemark anlägger också ett historiskt perspektiv på berättelserna om sommarboendet.

Ett sommarboende inbjuder inte bara till social samvaro, vila och naturupplevelser utan även till estetiska ambitioner. Inredningen avspeglar innehavarnas skilda livsstilar och föreställningar om ett vackert sommarhem. Detta diskuteras av konstvetaren Bia Mankell, och hon visar på bildens betydelse för skapandet av sommarhemmet – egna bilder, men också bilder i heminredningstidningar.

I en bok som handlar om sommarboende i Sverige är det numera i det närmaste omöjligt att inte beröra många tyskers förtjusning i svensk natur, en förtjusning som ibland resulterar i inköp av en stuga i Sverige, gärna nära både skog och insjö.

Etnologerna Silke Göttisch-Elten och Jasmin Laura Panzlaff skriver i varsitt intressant bidrag om vad det är som i så hög grad väcker tyskars intresse för Sverige. Intresset för svensk natur, svensk byggnadstradition och svenska inredningsideal är utbrett i Tyskland. Göttisch-Elten menar till och med att den svenska livsstilen och Sverige är en del av den tyska identiteten, som uttryck för längtan till naturen och ett icke-alienerat liv. Hon anlägger ett historiskt perspektiv och hävdar att fascinationen för det nordiska, särskilt det svenska, går tillbaka till 1800-talet, då bland annat Carl Larssons bok *Ett hem* i tysk översättning blev en framgång, och vars bilder kom att uppfattas som förebild för ett bättre liv med traditionella värderingar i en modern miljö. Efter andra världskriget blev det svenska välfärdssamhället en förebild för den unga tyska generationen, och stärkte den positiva bilden av Sverige. En del tyskar skapar ett eget litet Sverige hemma i Tyskland, genom att låta bygga ett »Schwedenhaus», andra går ett steg längre och köper ett hus i Sverige, inte sällan i Småland, landskapet där Astrid Lindgren växte upp och inspirerades till flera av sina berättelser. Göttisch-Elten bygger sin analys till stor del på mänskliga och icke-mänskliga aktörer för att förstå hur den materiella tillvaron formar det mänskliga beteendet. Hon avslutar med att hänvisa till Michel Foucaults teorier om heterotopia, d.v.s. något konkret som existerar i tid och rum, men samtidigt rymmer fantasier om en annan tillvaro. Drömmen om en svensk sommarstuga är inte bara en dröm, inte en utopi, utan något högst konkret, precis som den svenska turistindustrin med anläggningar som Astrid Lindgrens värld i Vimmerby och Junibacken i Stockholm.

Astrid Lindgrens betydelse för tyskars Sverigeintresse kan nog inte överskattas. Jasmin Laura Panzlaff har i sitt bidrag fördjupat diskussionen om det som hon kallar för »Bullerbyssyndromet», d.v.s. en idealiserad och stereotyp bild av Sverige, delvis designad av Astrid Lindgren. Dit hör skog, sjö, älgar, tystnad, frihet.

För många är båtlivet en väsentlig del av sommarlivet, och båten ett bättre alternativ till sommarstuga. Två artiklar, den ena skriven av etnologerna Christine Fredriksen, antikvarie vid Bohusläns museum, och Eva Hult, arkivarie vid Sjöhistoriska museet i Stockholm, den andra av etnologen Mattias Frihammar, diskuterar båtlivet.

Fredriksen och Hult analyserar ett tiotal informanternas berättelser om den fritidsbåt som kallas IF-båt. Den tillverkades 1967–1984 och hade sin storhetstid på 1970-talet men används i viss mån fortfarande. Det var en populär fritidsbåt, tillverkad i stora serier och överkomlig för många. Författarna kommer bland annat fram till att något mycket viktigt för båtlivet är den sociala samvaron i föreningar och runt tävlingar. En annan intressant slutsats är att det förekommer ett aktivt historiebruk runt IF-båten, av enskilda ägare och av båtklubbar, för att den ska finnas kvar, men att aktörerna inte själva definierar båten som ett kulturarv. Troligen uppfattas inte en 50-årig plastbåt som ett kulturarv.

Som ett kulturarv definieras däremot de träbåtar som intar en huvudroll i Frihammars artikel om s.k. klassiska båtar och deras ägare, veteranbåtsentusiasterna. Att äga en veteranbåt kräver mycket. Det handlar inte bara om att äga och framföra en båt, utan även om att restaurera, att lära sig äldre tekniker, att bevara en kunskap som håller på att dö ut om hur man tar hand om en träbåt, och gärna att vara engagerad i en veteranbåtsförening. Med hjälp av bland annat Pierre Bourdieus fältbegrepp analyserar Frihammar betydelsen av ett veteransbåtsengagemang. Detta fält, menar författaren, kan betecknas som en minnesarena där idéer om genus och nation uttrycks. Att äga en viss sorts båt fungerar också som en identitetsmarkör. Frihammar argumenterar för att båtarna kan ses som tidskapslar, en historieskrivning och ett kollektivt minne, som upprättar makt. Den fråga som är den kanske allra mest intressanta

i hela den här antologin ställs i det här sista bidraget, nämligen: Vems förr får leva kvar som kollektiva minnen?

Sammantaget ger boken *Sommarliv*, med sina välskrivna texter kompletterade med ett relativt rikt bildmaterial, en intressant och lärorik läsning. Läsaren får ta del av människors berättelser och reflektioner kring vad som kan sysselsätta våra tankar under den betydande del av året då Norden omsveps av mörker. Sommarliv i dess olika gestaltningar är en väsentlig del av vår tillvaro, våra planer och våra drömmar, och berättar därmed en del om hur vi människor ser på och vill leva våra liv. En landkrabba som recensenten får lära sig något om båtlivets tjusning, och som ägare till en stuga mellan skogen och byn känna igen sig när det gäller stuglivets fröjder och besvär.

Katarina Ek-Nilsson

Håkan Strömberg, Lucia. Den svenskaste av alla traditioner. Stockholm 2017. ISBN 978-91-7331-843-3.

I mina händer håller jag en vacker bok om Lucia som pryds av Palma il Giovanes venetianska målning »Santa Lucia» från 1620. Boken behandlar den tradition som kanske mer än andra debatteras årligen i Sverige och består av åtta kapitel, samt en inledning och en avslutning där författaren listat och svarat på »tolv populära påståenden om lucia». I princip består boken av två delar, där den första sammanfattar tidigare forskning om äldre luciatraditioner och den senare undersöker luciatraditionen i stadsmiljö under 1900-talet fram till modern tid. I sin helhet ger boken en fin överblick och insyn i senare tiders debatter kring Lucia och beskriver hur de mångskiftande luciatraditionerna sett ut i Sverige.

Inledningsvis citeras en (numera borttagen) text från Historiska museets hemsida som avser att ringa in vem Lucia var: »Vårt Luciafirande grundar sig på ett helgon, Lucia, en helig jungfru som på 200-talet levde i Syracusa på Sicilien» (citerat på s. 10).

Strömberg menar att citatet visar att textförfattaren tycks påstå att Lucia faktiskt existerat och att hon varit en jungfru. Jag håller med Strömberg om att det är något djärvt formulerat, eftersom det framställs som fakta. Med en sådan ansats förväntar sig en läsare en skarp akribi. Det blir emellertid oklart då Strömberg själv inkonsekvent använder sig av termer som *saga*, *sägen*, *legend* och *myt* i boken. Ett avsnitt som klargjorde skillnader mellan dessa genrer och andra former av berättande vore önskvärt. Det blir också problematiskt när äldre forskare stundtals klumpas samman under en tillskriven ideologi eller uppfattning. Ett exempel är följande påstående: »1800-talets folklivsforskare tyckte över huvud taget inte om gamla katolska seder» (s. 55).

En läsare frågar sig om det gäller alla folklivsforskare som var verksamma under 1800-talet, vilka de i så fall var, och kanske viktigast – varför? Strömberg skriver generellt något raljerande om äldre forskning och dåtidens ansatser att spåra äldre traditioner ur det yngre folkminnesamaterialet. En önskad vinkel vore en fördjupad diskussion av den kritiserade forskningen och om dess förutsättningar och ändamål. Jfr följande passus (s. 55):

I jakten på en gemensam svensk kultur, gick de istället längre tillbaka i tiden och letade efter kvarlevande hedniska ritualer. Den förkristna hedendomen kändes äktsvensk, och överlevande hedniska traditioner var ett bevis för hur djupa rötter det svenska hade. Drömmen om ett uråldrigt Svea rike kunde gärna få utvecklas till en bild av att det funnits en gemensam förkristen svensk kultur.

Problemet med citatet ovan är vilka som döljer sig bakom »de», eftersom inga forskare nämns i sammanhanget. De som förmodligen åsyftas är Edvard Hammarstedt med artikeln »Lussi» (1900) och Gunnar Olof Hyllén-Cavallius med *Wärend och Wirdarne* (1863–68). Den senare lyfts till och med fram som själva »höjdpunkten» för en kritiserad uppfattning av det förflutna och ett sökande efter en gemensam kultur. Förvisso innehåller Hyllén-Cavallius verk något väl tillspetsade mytologiska spekulationer (åtminstone sett från dagens forskningsläge). Men dess huvudsyfte var inte att finna ett uråldrigt Svea rike, utan var i första hand lokalpatriotiskt, d.v.s. att lyfta fram hembygdens historia och därmed passa in den i äldre *fornnordisk* kultur och historieskrivning, vilket inte är samma sak. Strömberg menar vidare att de nationalistiskt sinnade 1800-talsforskarna använde sig av Snorre Sturulus skrifter som ett raster, eller som en struktur för att fästa fragment ur det yngre folkminnesmaterialet på. Där håller jag delvis med författaren, om även fornnordisk diktning (inte minst edda- och skaldedikter) och komparativa religionsstudier samt etnografiskt material räknas med. Argumentationen blir något avig när Strömberg skriver: »Det är i de skrifterna vi till exempel hittar de flesta historierna om asagudarna Oden, Tor och Freja» (s. 56).

Historiska museet kritiserades för bristande exakthet i bokens inledning. Det känns inte trovärdigt när författaren själv gör sig skyldig till liknande misstag. Här kunde det även varit på sin plats att nämna de skrifter som vanligen tillskrivs Snorre, d.v.s. *Den prosaiska Eddan* och *Heimskringla*. Strömberg menar att den största svagheten för teorin om en »överlevande hedendom» är dess grundidé – att det har funnits en gemensam förkristen kosmologi. För en sådan kosmologi, måste det, anser Strömberg, finnas något som håller ihop den:

Vi talar trots allt om tider då det varken fanns någon gemensam statsledning eller byråkrati, något gemensamt skolväsen, något känt prästerskap, några gemensamma lagar, någon helig skrift eller ens särskilt bra kommunikationer. Det fanns med andra ord rejält dåliga förutsättningar för en gemensam religion eller gemensam kultur (s. 57).

Det rör sig om en kristocentrisk attityd som dessutom tyder på en bristande inblick i forskning om vikingatiden överlag, där kult och kultfunktionärer, lagar, kommunikationer och gemensamma fornnordiska religiösa drag (men också olikheter och regionala variationer) behandlats utförligt. Tillämpar vi kriterier liknande de som Strömberg listat ovan på andra grupper globalt, exempelvis på muntliga kulturer eller ursprungsbefolkningar, blir de föreslagna förutsättningarna för religion och kultur väldigt oroväckande. Frågan om vad som avses med religion eller kultur besvaras inte med en vag och avfärdande slutledning.

Bokens huvudsakliga fokus är trots allt inte att diskutera denna komplicerade fråga. Dess syfte är att beskriva och ge en förklaring till senare tiders luciatraditioner. Innan bokens förtjänster lyfts fram vill jag dock nämna en sista detalj från första delen av boken som jag anser är bekymmersam. Strömberg understryker att det finns många och ibland motsägelsefulla traditioner om Lucia. Det är självfallet naturligt för folkliga traditioner överlag, inte minst över tid och rum. Han beskriver och visar också variationer på ett överskådligt sätt. Bekymret är när folkliga traditioner beskrivs i närmast svepande ordalag, där enstaka belägg i värsta fall beskrivs som allmän tro, eller där antaganden beskrivs som fakta. Jag citerar ett sådant tillfälle (s. 41):

Att en föreställning från judisk medeltid, som går på tvärs mot vanliga kristna uppfattningar, lyckats bli allmän folktro i norra Sverige i början av 1900-talet är en smula märkligt men handlar som sagt förmodligen mest om namnet.

Det namn som åsyftas är Lilith och namnlikheten med Lussi och Lucia. Referensen som ges leder till en artikel i *Nationalencyklopedin* som sägs beskriva att Lilith rö-

vade bort barn. Nu står emellertid inte det i artikeln. Den beskriver kortfattat och övergripande Lilith, utan att närmare gå in på svenska förhållanden. I samband med detta har Strömberg för första och enda gången refererat till folkminnesarkiv, till tre uppteckningar i Nordiska museets samlingar. Dessvärre citeras de inte, vilket hade varit önskvärt. Här hade också det brev från Levi Johansson till Edvard Hammarstedt (1 januari 1908) som *de facto* nämner namnet Lilith i samband med Lucia varit av intresse för argumentationen (brevet citeras av Ek-Nilsson 2008 s. 60 f.). Forskare som varit inne på samma spår nämns inte, vilket i sammanhanget är anmärkningsvärt. Oavsett vad man tycker om tesen – för något annat än en tes är det inte – behöver den fördjupas och motiveras. Det går inte att beskriva något som »allmän folktro i norra Sverige» utan att flera belägg anföras från alla de landskap som räknas in i »norra Sverige» och att en noggrann undersökning styrker detta. I annat fall kan en liknande argumentation användas för att förfäktat att det var »allmän folktro» när något eller några belägg påträffas i arkiven. Jag har hastigt sammanställt ett par exempel från olika delar av landet som visar hur lätt det är att finna variation och vilseledas av uppteckningarna: Lucia var en dålig människa (IFGH 3573), Lucia var en skön jungfru som inte kunde dö (IFGH 4383), Lucia var en jungfru som räddade landet när det var krig (IFGH 4503), Lucia var en nunna som brändes på bål (IFGH 4515), Lucia kom med ett skepp och delade ut mat (IFGH 5460), Lucia var ett hedniskt fruntimmer (IFGH 5511), Lucia var ett styggt fruntimmer och ett fyllesvin (IFGH 5623), Lucia var en mörk makt (IFGH 5842), Lucia var en ogudaktig människa (IFGH 1291), Lucia var en gudfruktig kvinna (IFGH 1286), Lucia var en skön gudinna (IFGH 1360), Lucia var en spåkvinna (IFGH 1920), Lucia var en drottning som kokades i en kopparkittel (IFGH 2468), Lucia var en änkefru som skrivit sig åt Satan (IFGH 2572), Lucia blev mördad för att hon ville åt den lutherska läran (IFGH 3136), Lucia var en avgud (IFGH 3226), Lucia var kristen och kom västerifrån och hon delade ut gåvor (IFGH 3211), Lucia var en ond ande (IFGH 3252), Lucia var en kristen mö som Nero ville äkta, men hon nekade och fick en lussebulle innan hon avrättades (IFGH 3279), namnet Lucia härleder sig av evangelisten Lukas (ULMA 1756:1), Lucia är en trollkärning (ULMA 8525), Lucia var en välgörande kvinna (ULMA 2566:7), Lucia var ett helgon och snäll människa (ULMA 4777). Vidgar vi sökningen till att gälla varianter av namnet finns det alternativ där det talas om ett manligt väsen: Lusse, han rider på svartsuggan och har huggormar till tömmar (ULMA 30706), Lusse ligger och vrider sig och skakar kedjor och väntar på att komma loss (ULMA 23795), Loppepär kör varje lussedag omkring med ett lass loppor och stjälpes av lasset (ULMA 245:3), Lussegubben stannar kvarnhjulen under lussenatten (ULMA 2219:1), Lussegubben bor i kvarndammen (ULMA 2219:3).

Inget av dessa exempel på vem Lucia ansågs vara diskuteras egentligen i boken, med undantag från att Lucia bedömdes vara en mörk makt eller en skön gudinna. Min uppfattning är att det hade varit lämpligt om Strömberg hade fördjupat sig i de tusentals folkminnesuppteckningar om Lucia och luciatraditioner som faktiskt finns i våra folkminnesarkiv. Inte minst hade det varit givande om han vänt sig till Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg, där det finns ett rikligt material om just västsvenska traditioner. Svaret – eller snarare svaren – på vem Lucia föreställdes vara i det gamla allmogen samhället förblir olöst. Han hade även med fördel kunnat konsultera *Atlas över svensk folkkultur* 2 (1976) där en karta (del 1) och en text (del 2) skriven av Åke Campbell och Åsa Nyman ger en god översikt över luciatraditionen samt tro och sed knuten till denna (vilken bygger på arkivmaterial). Den bild som framträder är att det knappast fanns en föreställning om Lucia, utan att det rörde sig om många och motstridiga uppgifter.

Om första delen av boken till stor del bygger på sammandrag av och åsikter om äldre tiders forskning är andra delen desto mer självständig. Utgångspunkten är här det moderna firandets födelse, vilken skedde i Stockholm mot slutet av 1920-talet. Strömberg beskriver också att det inleddes tidigare – på allvar från andra hälften av 1800-talet – i och med att firandet spreds från Västsverige ut över landet i överklassmiljöer och till universiteten och deras studentnationer. Störst genomslag fick det av en konservativ tidning. Tidningen *Stockholms Dagblad* uppmuntrade den 8 december 1927 till ett luciafirande och offentliga karnevalståg. Redan följande år utlyste samma tidning en skönhetstävling där den ideala lucian skulle koras av en tävlingsjury. Strömberg beskriver 1920-talets Stockholm som männens och penningväldets värld. Krittiskt granskas föreställningen om att Lucia skulle vara ett »symbolum för det kärnsvenskt ljusa och solblonda» (citerat på s. 108). Strömberg för citatet till idéer som hörde hemma i dåtidens rasbiologi. Även sådant som förknippas med luciatågen undersöks och Strömberg visar förtjänstfullt att det som i debatten uttrycks som »tradition» eller »av hävd» i regel inte är särskilt gammalt, eller att det ibland är direkt felaktigt. Exempelvis lyfts följande figurer från luciatågen fram: de idag bortglömda bagarna (som kunde vara kvinnor), den antisemitiske Judas med pungen, eller att Lucia redan tidigt kunde vara en man, samt att tomtarna fanns med på sina håll redan under början av 1900-talet. Debatten om Lucia och luciafirandet tas upp med exempel från nyhetstidningar, serietidningar, inlägg på internetforum, uttalanden från Svenska kyrkan och från skolor. Överlag är debatten, menar Strömberg, genomsyrad av rasism och sexism. Strömberg menar att den debatt och det intresse som luciafirandet tilldrar sig tyder på att många tycks uppfatta lucia som »den svenskaste av alla traditioner». Den har inte något gemensamt med det italienska helgonet annat än namnet. Mitt intryck av bokens andra del är att fler källor åberopas och att författaren står på säkrare fötter. Kopplingen mellan skönhetstävlingarna och rasbiologin är intressant och välgrundad.

Boken avslutas med »tolv populära påståenden om Lucia» (s. 186–199) från: Historiska museets hemsida, en rektor på Duvedskolan i Åre citerad genom tidningen *Metro*, serietidningen *Bamse*, nätforumet Fragbite, Åsa Karsins barnbok *Önskelistan* från 2010, nätforumet Avpixlat, nätupplagan av *Fria Tider* 12/9 2012, Skansens hemsida, Svenska kyrkans hemsida och tre påståenden från ett pressmeddelande från Alvikensskolan 2013. Strömberg tycks med andra ord ha gjort ett urval av sådant som han själv upplever som »populära påståenden» och svarar därpå efter på dem i tur och ordning. Min undran är om inte boken skrevs i omvänd ordning i syfte att svara på just dessa påståenden? Trots att urvalet borde ha motiveras ger det önskad effekt. Det visar hur många föreställningar och vanföreställningar det finns och har funnits om vad Lucia och luciafirande är och hur dessa i sin tur motiveras.

När det gäller äldre tider har Strömberg summerat ett par utvalda forskares idéer om vem Lucia var och kortfattat skildrat tro och sed knuten till lucia i bondesamhället. För att nå ny kunskap om äldre tiders luciafirande och föreställningar om den sägenomspunna gestalten Lucia (med olika namn och stavningar) krävs att en forskare metodiskt går igenom de uppteckningar som finns i våra folkminnesarkiv. Den som intresserar sig för det moderna luciafirandets födelse och debatten kring firandet kan med fördel läsa Strömbergs bok. Det är i ett sådant sammanhang Strömbergs bok uppvisar sin största styrka, där den framhåller hur föränderliga och politiskt laddade firandet av och symboliken kring Lucia har varit och fortfarande är i Sverige.

Tommy Kuusela

Källor och litteratur

- Arwidsson, Adolf Ivar, 1834–42: *Svenska fornsånger*. 1–3. Stockholm.
- Atlas över svensk folkkultur 2. *Sägen, tro och högtidssed*. Red. Åke Campbell & Åsa Nyman. Uppsala 1976.
- Bandle, Oskar, 1973: *Die Gliederung des Nordgermanischen*. Basel. (Beiträge zur nordischen Philologie 1.)
- Bondeson, August, 1886: *Historiegubbar på Dal*. Stockholm.
- Ek-Nilsson, Katarina, 2008: Lucia, lussi och lussebrud – Lilits metamorfoser I: *Nätverket* 15, s. 56–62.
- Geijer, Er. Gust. & Arv. Aug. Afzelius, 1814–18: *Svenska folk-visor från forntiden*. 1–3. Stockholm.
- Gustavsson, Per, 1996: *Mickels sagor*. Stockholm.
- 2005: *Småländska sagor*. Växjö.
- Hammarstedt, Edvard, 1900: Lussi. I: *Meddelanden från Nordiska museet* 1898, s. 1–38.
- Hellquist = Hellquist, Elof, 1948: *Svensk etymologisk ordbok*. 3. uppl. Lund.
- Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof 1863–68: *Wärend och wirdarne. Ett försök i svensk ethnologi*. I–II. Stockholm.
- Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof & George Stephens 1844–49: *Svenska folk-sagor och äfventyr*. Stockholm.
- IFGH = Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs högskola. Uppteckningar vid Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.
- Ivars, Ann-Marie, 2015: *Dialekter och småstadsspråk*. Helsingfors. (*Svenskan i Finland – i dag och i går* 1: 1.)
- Larsson, Carl, 1899: *Ett hem. 24 målningar*. Stockholm.
- Larsson, Lars-Gunnar, 2012: *Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen*. Wiesbaden. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 83.)
- 2018: *Per Holmberger och sockenlapparnas språk*. Uppsala. (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis 52.)
- Liungman, Waldemar, 1949–50: *Sveriges samtliga folksagor i ord och bild*. 1–3. Stockholm.
- Lundbladh, Carl-Erik, 2012: *Skånska dialektord*. Lund. (Skrifter utgivna av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 12.)
- 2014: *Skånska dialektord*. 2. uppl. Lund. (Skrifter utgivna av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 12.)
- Lundbladh, Carl-Erik & Ingrid Reiz, 2013: *Blekingiska dialektord*. Lund. (Skrifter utgivna av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 13.)
- Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning*. Uppsala 1913 ff.
- Norstedt, Gudrun, 2011: *Lappskattelanden på Geddas karta. Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början*. Umeå.
- Palmenfelt, Ulf, 2017: *Berättade gemenskaper. Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer*. Stockholm.
- Rooth, Anna Birgitta, 1951: *The Cinderella cycle*. Lund.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 1–. Lund 1898 ff.
- Sjöstedt, Gösta, 1936: *Studier över r-ljuden i sydsandinaviska mål*. Lund. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 4.)
- Stadgar för Kungl. Musikaliska Akademien, 1771.
- Svenskt skämtlynnne. Folklifsbilder, sägner och anekdoter m.m.* Stockholm 1883 ff.
- Swahn, Jan-Öjvind, 1955: *The tale of Cupid and Psyche*. Lund.
- Tillhagen, Carl-Herman, 1946: *Taikon berättar. Zigenarsagor*. Stockholm.

Turi, Johan, 1910: *Muittalus samid birra*. Stockholm.

ULMA = Uppsala landsmålsarkiv. Uppteckningar vid Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

Uther, Hans-Jörg, 2004: *The Types of International Folktales. A Classification and biography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. 1–3. Helsinki. (FF communications 284–286.)

Åhlström, Olof [& A. A. Afzelius], 1814–15: *Traditioner af svenska Folk-Dansar*. Stockholm.

Författare i denna årgång

- Daniel Andersson, docent i nordiska språk, universitetslektor, Umeå.
Peter M. Broadwell, PhD i musikvetenskap, Digital Library, UCLA.
Trausti Dagsson, MA i folkloristik, systemutvecklare, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.
Georg Drakos, docent i etnologi, f.d. universitetslektor, Stockholm.
Lars-Erik Edlund, professor i nordiska språk, Umeå universitet.
Jonas Engman, fil. dr i etnologi, arkivchef vid Nordiska museet.
Katarina Ek-Nilsson, fil. dr i etnologi, Uppsala.
Lotten Gustafsson Reinius, docent i etnologi, gästprofessor, Stockholms universitet och Nordiska museet.
Karin Gustavsson, fil. dr i etnologi, Lunds universitet.
Bengt af Klintberg, professor, författare, Lidingö.
Tommy Kuusela, fil. dr i religionshistoria, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
Judith T. Irvine, Edward Sapir Collegiate Professor of Linguistic Anthropology, University of Michigan.
Lars-Gunnar Larsson, professor emeritus i finsk-ugriska språk, Uppsala universitet.
Peter Leonard, PhD i nordiska språk och litteratur, Yale Digital Humanities Laboratory, Yale.
Agneta Lilja, fil. dr i etnologi, f.d. universitetslektor, Uppsala.
Dan Lundberg, docent i musikvetenskap, överbibliotekarie, Statens musikverk.
Birgitta Meurling, professor i etnologi, Uppsala universitet.
Susanne Nylund Skog, docent i etnologi och docent i nordisk folkloristik, forskare, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
Erik Magnusson Petzell, docent i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.
Rune Røsstad, dr.art. i nordisk språkvetenskap, førsteamanuensis, Universitetet i Agder.
Caroline Sandström, fil. dr i nordiska språk, huvudredaktör för Ordbok över Finlands svenska folkmål, Institutet för de inhemska språken, Helsingfors.
Fredrik Skott, docent i nordisk folkloristik, bitr. arkivchef vid Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.
Mathias Strandberg, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.

Sabira Ståhlberg, fil. dr. i Centralasienstudier, Lecti Book Studio.

Ingvar Svanberg, fil. lic. i etnologi, forskare, Institutet för Rysslands- och Eurasienstudier, Uppsala universitet.

Timothy R. Tangherlini, professor i folkloristik, UCLA.

Ninni Trossholmen, fil. dr i etnologi, Göteborgs universitet.

Lena Wenner, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.

Eva Wolf, fil. dr i etnologi, Göteborgs universitet.

För översättning resp. granskning av sammanfattningarna svarar aukt. translatorn Martin Naylor, Uppsala.

Svenska landsmål och svenskt folkliv är en av Sveriges äldsta kulturtidskrifter, grundad 1878 av J. A. Lundell och numera utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur i samarbete med Institutet för språk och folkminnen. Tidskriften, som utkommer med ett nummer årligen, publicerar forskningsartiklar, smärre bidrag, recensioner m.m. inom dialektologi, sociolingvistik och annan talspråksforskning samt folkloristik och kulturhistoria. Forskningsartiklar undergår anonymiserad kollegial granskning av minst två experter på området.

Artikelmanuskript, liksom böcker som önskas recenserade, kan fortlöpande insändas. Författarinstruktioner rekquireras från redaktionen (se adress nedan).

Svenska landsmål och svenskt folkliv
Institutet för språk och folkminnen
Vallgatan 22
411 16 Göteborg

svlm@gustavadolfsakademien.se

